

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1991

941/949

119910060,4

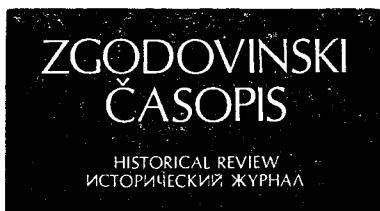
COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1991 4 letnik 45

UDC 9:9.712(05) UDK
YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. 11. 1991.

Izdajateljski svet: Dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk

Prevodi: Madita Šetinc (nemščina), Lidija Berden (angleščina), Pavle Merku (italijanščina), Doris Skvarča (italijanščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. SLO-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 150 001, int. 210

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 360 SLT, za društvene člane 240 SLT, za društvene člane-upokojence 180 SLT, za društvene člane-štolente 120 SLT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 180 SLT

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, december 1991

Naklada: 1900 izvodov

Po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo št. 415-294/91 av z dne 23. 4. 1991 je Zgodovinski časopis oproščen davka od prometa proizvodov.

KAZALO — CONTENTS

RAZPRAVE — STUDIES

Ferdo Gestrin, Radovljica — vas, trg in mesto do 17. stoletja	517—547
Radovljica — Village, Borough and Town till 17 th Century	
Peter Štih, K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri	549—557
To the History of Gentry in the Karst in Istria	
Maja Žvanut, Primož Trubar kot varuh Prunerjevih otrok in zapuščine	559—563
Primož Trubar as a Guardian of Pruner's Children and Legacy	
Pavle Merkù, Krajevno imenoslovje na Tržaškem. Zgodovinska in meto-	
dološka opažanja	565—580
Toponymy studies on the territory of Trieste. Historical and methodolo-	
gical notes	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (3. del)	581—593
Historical Society for Carniola (Part 3)	
Andrej Studen, Stanovanjska kultura nekaterih ljubljanskih ulic 1910	
(3. del)	595—605
Housing Culture of Some Streets in Ljubljana in 1910 (Part 3)	
Petra Svobljšak, Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno	
(2. del)	607—637
Slovene refugees in Italy during the World War I (Part 2)	
Miran Komac, Migracijski procesi v Furlaniji-Julijski krajini s posebnim	
ozirno na Beneško Slovenijo	639—649
Migration Processes in Friuli-Venezia Julia with Special Regard to Ve-	
netian Slovenia	

OBVESTILA — INFORMATION

Zveze zgodovinarjev Jugoslavije ni več (Darja Mihelič)	650
Historical Association of Yugoslavia has ceased to exist	

ZAPISI — NOTES

Janez Gradišnik, Revija »Dejanje« in tednik »Slovenija«	651—652
Review »Dejanje« and Weekly »Slovenija«	

JUBILEJI — ANNIVERSARIES

Ludvik Čarni — šestdesetletnik (Vasilij Melik)	653—654
Ludvik Čarni — Sexagenarian	
Bibliografija Prof. dr. Ludvika Čarnija (Alojz Cindrič)	654—656
Bibliography of prof. dr. Ludvik Čarni	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE — CONGRESSES, SYMPOSIA,
SOCIETY EVENTS

Krekov simpozij v spomin na stoletnico »Rerum novarum« (Stane Grand	
da)	657—658
Krek's Symposium in Memory Centenaire »Rerum novarum«	
Znanstveni kolokvij »Jugoslovansko-italijanski odnosi v Istri v XIX. in XX.	
stoletju« (Boris Gombač)	659—660
Scientific Colloquy Yugoslav-Italian relations in Istria in the 19 th and	
20 th Century	

Simpozij »Danilo Zelen in narodno revolucionarno gibanje na Primorskem med obema vojnama« (Ervin Dolenc)	661—663
Symposium »Danilo Zelen and National Revolutionary Movement in Primorje between the World Wars«	
Krščanskosocialno (socialistično) gibanje na Primorskem (Stane Granda)	653—654
Christian-Social (Socialist) Movement in Primorje	

OCENE IN POROČILA — REVIEWS AND REPORTS

Hans J. Schütz, Verbotene Bücher. Eine Geschichte der Zensur von Homer bis Henry Miller (Vasko Simoniti)	665—667
Reinhard Härtel, Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250) (Peter Štih)	667—668
Oskar Sakrausky, Primus Trubar : Deutsche Vorreden zum slowenischer und kroatischen Reformationswerk (Vinko Rajšp)	668—669
Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack, ediert nach CVP 7890 (Vasko Simoniti)	669—671
Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem (Vasko Simoniti)	671—674
Miroslav Bertosa, Jedna zemlja, jedan rat (Istra 1615/1618) (Vasko Simoniti)	674—675
Anton Ožinger, Vizitacije savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751—1773 (France M. Dolinar)	676—678
France Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla (Boris Rozman)	678—681
Štiri dragocene publikacije Aleksandra Videčnika (Stane Granda)	681—682
LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS	683—688

IZVLEČKI — ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 45, 1991, 3 in 4	XV—XX
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 45, 1991, 3 and 4	

Ferdo Gestrin

RADOVLJICA — VAS, TRG IN MESTO DO 17. STOLETJA

O poseljenosti radovljiškega prostora moremo govoriti vsaj od bronaste dobe dalje. O tem pričajo arheološka najdišča vse do prihoda Slovanov. Iz ilirsko-keltskega obdobja so bila verjetno gradišča, ki se še danes kažejo v ohranjenih ledinskih imenih Gradišče v neposredni okolici Radovljice. O večji poselitvi radovljiškega prostora v rimskem obdobju ni dvomiti. O tem pričajo posamezni rimski napis (Lesce) in preostanki (Predtrg, Begunje, Mošnje), pa tudi begunska poznoantična naselbina (refugium) na Ajdni iz časa preseljevanja ljudstev in propadanja antike. Slovanska poselitev je nedvomno že od vsega začetka zajela tudi Radovljiško ravnino (Deželo) in Blejski kot z Bohinjem, o čemer govore najnovejše raziskave. O stari slovanski poselitvi govori tudi ime Žale v Predtrgu in Gradišče nad Dolom. Sklenjeno poselitev tudi na samem radovljiškem pomolu pa moremo slediti tja v staroslovanski čas, o čemer pričajo ostanki materialne kulture, najdeni v neposredni bližini župne cerkve.¹

Tudi v tem delu slovenskega ozemlja so predniki Slovencev prva stoletja po naselitvi živeli v rodovno-plemenski skupnosti, morda v posebni župi s svojim županom in »gradiščem«. Doživeli so samostojno Karantanijo, frankovsko nadoblast in pokoritev, pokristjanjevanje pod oglejsko cerkvijo in skoraj stoletno gospostvo Madžarov, ki je na svoj način ohranjalo staroslovanski način življenja, ki so ga predhodni dogodki že močno načelnjali. Toda na prehodu iz 10. v 11. stoletje, po porazu Madžarov in njihovem umiku v Panonsko nižino, ki je pomenil konec njihovega gospostva nad ozemljem južno od vojvodine Karantanije, ter po utrditvi oblasti nemškega cesarstva pod Otoni nad slovenskimi deželami, se je tudi na obravnavanem območju zaključilo predfevdalno obdobje in sledile so hitre spremembe. Z novo upravno ureditvijo je bilo obravnavano ozemlje vključeno v Kranjsko marko s središčem v Kranju.

Kot mejni grofje v krajini z veliko kronsko posestjo so nastopali Semt-Ebersbergi (od 1010), za njimi Ulrik II. Weimar-Orlamünde (1054—1070), ki je bil krajišnik tudi v Savinjski marki in v Istri, nato pa so (1077) Kranjsko marko z Istro in Furlanijo dobili oglejski patriarhi. V tem času je sledila hitra fevdalizacija in gospodarski dvig pokrajine. Na obširnih kronskih posestvih je na Gorenjskem nastalo več velikih zemljiških gospostev. Poleg dveh cerkvenih, freisinske (po 973) in briksenske (po 1004), sta se razvili še velika posest grofov Andeških, ki so opravljali za patriarhe krajiško oblast na Kranjskem, z jedrom v vzhodnem delu Gorenjske, in posest rodbine Ebersbergov pod Karavankami vse do Kokre. Na tej posesti so Ebersbergom sledili Weimar-Orlamünde, a od 12. stoletja dalje so jo imeli koroški Ortenburžani.² Prva vest o ortenburški posesti na Gorenjskem seže v leto 1185, ko se omenja med posestjo cerkve na blejskem otoku kmetija v Mostah (Hohenbrucken), ki jo je podaril grof Henrik.³ Na ortenburški gorenjski posesti je nastalo dvoje središč: v gradu Kamen (Stein), ob poti z Ljubelja prek Tržiča na Begunje in dalje proti Bohinju, in v Lipni-

¹ Prim. S. Gabrovec v Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Sarajevo 1983, str. 21—96, in V, 1987, str. 29—181; isti, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji, Arheološki vestnik 17, 1966, str. 169 sl.; isti, Prazgodovinski Bled, Ljubljana 1960; T. Knific, Bled v zgodnjem srednjem veku, doktorska disertacija, FF, Ljubljana 1983; A. Pleterski, Gospodarski temelji razvoja srednjeveške agrarne družbe v Blejskem kotu, doktorska disertacija, FF, Ljubljana 1984; A. Valič, Staroslovansko grobišče v Smokuču pri Žirovnici in Srednjem Bitnju pri Kranju, AV 13/14, Ljubljana 1962/3, str. 565 sl.; S. Ciglencečki, Višinske utrdbе iz časa 3. do 6. stoletja v vzhodnoalpskem prostoru, Ljubljana 1987, str. 85 sl., 114 sl., 133 sl. in tam citirano literaturo A. Valiča o izkopavanju na Ajdni.

² M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, v Srednjeveška zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, str. 248 sl.; L. Hauptmann, Razvoj družabnih razmer v Radovljiškem kotu do krize 15. stoletja, ZC 6/7, 1952/3, str. 271.

³ M. Kos, prav tam, str. 256.

škem gradu (Waldenburg, pozneje Wallenburg, v ljudski govoricu Pusti grad), ki je bil na najvišjem in najožjem delu oziroma obronku Dobrav in je nadzoroval pot iz Radovljiške ravnine oziroma radovljiškega pomola po pobočju proti Savi in dalje v dolino Lipnice, kjer je bil na najugodnejšem prostoru že zgodaj most čez Savo. Že kmalu v 13. stoletju se na Lipniškem gradu omenja ortenburški ministerial Friderik po imenu.⁴

Vendar ortenburška posest na Gorenjskem ni bila ves čas enotna. Leta 1261 sta si jo brata razdelila. Grof Henrik III. je dobil grad Kamen in grad v Zijavki v Begunjah (»antrum et castrum Lapis«) s štirimi ministeriali. Grof Friderik pa grad in posest Pusti grad (Waldenberch). Posest se je zopet združila v prvih desetletjih 14. stoletja.⁵ Morda se kot posledica te delitve tudi pozneje enotno zemljiško gospostvo po urbarjih iz leta 1498 in 1579 deli na dva urada. Prvi je bil na levem bregu Save v Radovljiški ravnini, v Deželi, s Kamnom kot matičnim gradom, drugi pa na desnem bregu Save s središčem v Pustem gradu.⁶

Ortenburško zemljiško gospostvo se je sprva raztezalo na vzhodu, kjer je bilo poselitveno povezano proti Kranju, vse do Tržiške Bistrice, vendar ga je veliko območje ravninskega gozda odvajalo od Kranjske kotline. Proti zahodu je v zgodnjem srednjem veku gospostvo zajelo le Deželo do Most, naprej po Dolini pa se je zopet razprostiral gost gozd skoraj vse do Kranjske gore. Na severu je segalo gospostvo do pobočja Karavank, a na jugu prek Save, kjer je zajelo vasi v Dobravah in dolini Lipnice ter pozneje tudi železarsko območje Kroepe, Kamne gorice in Kolnice do Jelovice.

S kolonizacijo, ki je že zgodaj začela, so iz Dezele že do konca 11. stoletja poselili Dolino do Dovjega, ki se tedaj omenja kot freisinska posest. Šele do 14. stoletja se je s krčenjem in kolonizacijo, ki je šla po Dolini navzgor in obenem s Koroške prek Karavank, pri čemer so imeli Ortenburžani pomembno vlogo, ustvarila neposredna povezava s Koroško prek Korenskega sedla in prek Trbiža s Kanalsko dolino. Tako so bile Rateče poseljene iz Koroške, Ziljske doline, in so bile do leta 1385 podložne samostanu na Osojskem jezeru. Tega leta si jih je z zamenjavo pridobil grof Friderik. Na njegovo pobudo je bila vas leta 1390 izvzeta iz fare Marija na Zilji in dodeljena tedaj že samostojni fari v Kranjski gori (Chrainau, Chraynaw, Borovska vas), kjer je bila popreje cerkev podrejena radovljiški prafari. Obljudenost zgornjesavske doline se je še povečala, ko se je razmahnilo rudarstvo in fužinarstvo okoli Jesenin in v Beli peči ter Fužinah. Prav tako se je v 14. stoletju z rudarstvom in fužinarstvom pomnožilo prebivalstvo tudi na desnem bregu Save.⁷

Zemljiško gospostvo seveda ni bilo sklenjeno; podložne kmetije so bile zelo raztresene po vaseh v Deželi, Dobravah, po Dolini in v bohinjski enklavi. Po urbarju iz leta 1498 je bilo v radovljiškem gospostvu v 60 vaseh okoli 300 podložnikov. Sedeli so deloma po dednem, kupnem pravu na 234 celih in eni polovični kmetiji, na 34 domcih in nekaj kajžah, mlinih in žagah. Na gospostvu je bilo tedaj tudi še 27 koseških kmetij. Dobrih osemdeset let pozneje je bilo na zemljiškem gospostvu v 70 vaseh še 215 celih in tri polovične kmetije, a kar blizu 310 kajž, 31 mlinov, več kovačij in gostiln z okoli 560 podložnikov.⁸

Ena izmed vasi v ortenburškem zemljiškem gospostvu je bila tudi Radovljica. Nastala je morda že ob slovanski naselitvi, vsekakor pa v zgodnjem ob-

⁴ F. Kos, Gradivo III, št. 157, 169; Gradivo IV, št. 489 — 1228 nov. 3; L. Hauptmann, prav tam, str. 274.

⁵ K. Tangel, Die Grafen von Ortenburg in Kärnten von 1256—1343, Archiv für österreichische Geschichte, 1886, str. 15.

⁶ Ober amt, Nider amt oz. Radtmanstorf vnd Wallenburg — AS, stan a. F 282 — Vrbar Register des Amts zw Radtmanstorf — 1498; AS, Vrbar vber die Herrschaft Radtmanstorf vnd Wallenburg — 1579.

⁷ L. Hauptmann, Razvoj, o. c., str. 270, 277; M. Kos, Creine mons — Krainberg — Kranjska gora, staro ime za Karavanke, GV 4, 1928, str. 117 sl.; J. Zontar, Villach und der Südosten, v »900 Jahre Villach«, Villach 1960, str. 459.

⁸ Glej op. 7.

Dofzimb zw Radtmanstorff

Christoff mofier von ainem Haus . l. ff

Sanktäck von ainem Haus — l. ff

Von ainem Stadestat — ein ff j hal^d stzeibgelt

veit laüßer dint von ainem Haus . l. ff

Von ainem Stadestat — ein ff j hal^d stzeib &

Mex dint er von vier ägkern von yedem viij ff
 — — — — — und j hal^d stzeib &

Hanns stzind dint von ainem Haus . l. ff

Mex von ainem Stadestat ein ff j hal^d stzeib &

Mex von iij ägkern von yedem viij ff j hal^d
 — — — — — stzeib gelt

Začetek seznama mestnega davka radovljških meščanov po urbarju, ki je bil prepisan 1498, a je po nastanku starejši. Od hiše so plačevali 25–50, za gospodarsko površino 13 in za vsako njivo po 8 soldov; poleg tega še heler (2 denarica) za pisarno. (AS, st. a. F 282 — Vrbar Register des Amvts zw Radtmanstorff . . . 1498, f 119)

dobju kolonizacije v bližini starega gradišča severno od Dola na vrhu savske terase, tam, kjer je sedaj Predtrg. Ime je naselbina dobila po svojem utemeljitelju, torej začetniku oziroma starešini rodu oziroma vasi, Radmanu, Radu. To nam potrjuje tudi nemško poimenovanje vasi — Radtmanstorff, Radmansdorf, Radmatorff itd. za Radovljico.⁹ Vas naj bi se po M. Kosu v virih pojavila sredi 11. stoletja kot Radilidorf, oziroma nato po sredi 12. stoletja v letu 1169 kot Ratmarsdorf.¹⁰ Toda po mnenju B. Otorepca gre tu najverjetneje za koroško Rotmanovo vas pri Otmanjah in ne za Radovljico.¹¹ Šele leta 1296 se vas Radovljica nedvoumno pojavi v desetinskem seznamu oglejske cerkve že kot sedež fare s svojim župnikom Lovrencem in celo kot »prebenda civitatis«.¹² Pogosteje se z njo v virih srečujemo šele v 14. in 15. stoletju.

⁹ L. Pintar, Radkersburg und Radmannsdorf, eine toponomastische Studie, Carniola 1909, str. 45 sl.; P. Skok, Tri etimologije, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, 4, 1922, str. 45.

¹⁰ F. Kos, Gradivo IV, št. 501 — 1169 marec 24 — kot Ratmarsdorf; M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije II, Ljubljana 1975, str. 499 (poslej Topografija II).

¹¹ B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, str. 113.

¹² L. Hauptmann, Razvoj, o. c., str. 278.

Po urbarjih 1498 in 1579 je imela vas 18 celih kmetij in nekaj manjših enot (manjšo kmetijo, kajže in posamezne manjše zemljiške enote, t. j. njive in vrtove). Tam je bila v letu 1498 še pristava zemljiškega gospostva, ki pa je prinašala samo marko soldov dohodka; v naslednjem urbarju se ne omenja več. Proti koncu srednjega veka se vas še vedno označuje kot Radovljica, vendar se zavoljo trga že pojavlja tudi poimenovanje Predtrg, kar bomo še spoznali. V času ortenburškega zemljiškega gospostva je bilo v vasi osem temu podložnih kmetij, a v letu 1498 so bile samo še tri cele hube, manjša kmetija in več posameznih delov zemljišč, morda preostankov prejšnjih hub. Vas je imela svojega župana (suppan im dorff zu Rodtmanstorff), kar je bil v tem času Ruprecht, podložnik radovljiškega zemljiškega gospostva.¹³

Imetniki tedaj obstoječih kmetij in zemljišč v vasi, ki so pripadali radovljiškemu zemljiškemu gospostvu, so bili naslednji. Cele kmetije so imeli župan Ruprecht, Janez Ridel (Ruedel) in Mihael, ki so pravdo plačevali v denarju (marko in 44 soldov, marko ter marko 26 soldov), za male dajatve pa sta prvi in tretji dajala še po dva piščanca in po deset jajc. Ruprecht je imel še posebej štiri njive in rovt pri Opalnici ter travnik pri Studenci; za vse je dajal še marko 56 soldov. Jakob Mosberger (Močvirnik?) je za malo kmetijo na morostu plačeval 51 soldov in dajal piščanca za desetino. Domec (hofstat) z vrtom je imel Peter Kreiger in odrajoval po 12 soldov; poleg tega je imel loko na zgornjem morostu in travnik ali polje (der annger) pri Hlebcah. Preostale kose zemljišč so imeli Tomaž Groza (njivo in dva vrta — 24 soldov), Urban Pretner (vrt — 24 soldov), Matschatz z družino je imel planino Dobrič in je zanj plačeval dve libri denaričev, imel jo je po kupnem pravu že od leta 1485. K vasi so sodili še dva travnika in vrt. Travnik pri studencu na morostu je dal že grof Friderik Celjski Bruknerju in ga je za njim imel Jurij Kocjan (Kantzionn). Drug travnik na morostu je dal Ulrik Celjski zakupniku na gradu Kamen, zelenjadni vrt pa je uporabljal upravitelj (ambtman), verjetno na Pustem gradu. Poleg tega je verjetno k vasi in radovljiškemu zemljiškemu gospostvu pripadal tudi mlin pri mostu čez Savo, ki je prinašal marko soldov, a ga je že pred časom odnesla visoka voda. Radovljiški meščani, ki so imeli v užitku nek travnik (»genannt gueter wissen«), so zanj služili, dajali, 80 soldov.¹⁴

Po urbarju radovljiškega zemljiškega gospostva iz leta 1579 je posestna slika v vasi, ki se sedaj označuje že kot predmestje (in der Forstatt zu Radtmanstorff) in se je ime Predtrg zanj že uveljavilo, postala zelo pestra. Med še vedno 18 kmetijami sta bili dve v neposredni lasti zakupnika gospostva Morica von Dietrichsteina (eno izmed njiju je postopoma pridobil od radovljiškega meščana Andreja Moffia), lastnica dveh hub je bila plemenita Aphaltern (podložnika Luka Šander in Pangrac Kuplenik), dve kmetiji sta bili podložni Lambergom v Kamnu (podložnika Jakob Repeš in Baltazar Steyrer), nadaljnji dve cerkvi sv. Petra v Radovljici (podložnika Urban Ažman in Gregor Šustar), prav tako dve sta bili podložni ljubljanskemu proštu in radovljiškemu župniku (podložnika Janže Mihevec in Filip Cirenk), po ena kmetija pa cerkvi sv. Marije v Lescah (podložnik Ahac Černe), kaplaniji sv. Katarine v Lescah (podložnik Štefan), župniku v Radovljici (podložnik Enci Šilih), plemeniti Kacijaner (podložnik Matija Žerjavc) in zemljiškemu gospostvu Bled (podložnik Toni Jordan). Tri kmetije in pet kajž pa je bilo pod radovljiškim zemljiškim gospostvom. Dve kmetiji sta bili oddani po kupnem pravu in sta jih imela Janez, sin Lenarta Čudeža (Wunders Sun) in dediči Gregorja Dienstmana; prvi je plačal goldinar 36 kr. in 2 črna denariča, drugi goldinar 46 kr. 2 denariča činža, poleg tega oba še po 2 kr. kot uporniški novčič in 2 denariča kot pisarniški novčič, prvi pa še dva piščanca in deset jajc. Imetnik tretje hube je bil Gregor Pušman, ki je pla-

¹³ AS, stan. a. F 282, Urbar Register — 1498 f 26, 138, 123; Ruprecht župan v vasi Radovljica se že označuje kot Rueprecht vor dem marckht.

¹⁴ Prav tam, f 26 — 28, 107.

In der Forstatt zu Radt

man hat off. sehr besetzt über den drey.

Osartt Lienhard, wunders Sun. 1000
 von Linde gubler, dan auf der Pfandung hat, die
 grund. zuey vnder wainung, fließung, fließung, fließung.
 drey vnder wainung, fließung, fließung, fließung.

zdest - j. 30 kr. 5. j. 10.

- 3 kr.

Grundgullt zwon gubler

Dingungullt zwon gubler

zdest

- 3 kr.

Linnus zwon

- 3.

der drey.

- 10.

apfar pißgman, 1000
 zuey vnder wainung, fließung, fließung, fließung.
 grund. zuey vnder wainung, fließung, fließung, fließung.

zdest - 4 kr.

Grundgullt zwon gubler

zdest

- 3 kr.

Predtrg se v urbarju iz leta 1578 označuje kot »Forstatt«. V njem so bile tudi tri cele in ena manjša kmetija ter posamezna zemljišča, ki so še pred letom 1498 sodila v radovljiško gospostvo. Poleg činža v denarju (npr. 1 gld. 34 kr. ali 2 gld. 4 kr.) so podložniki plačevali zemljiškemu gospodu še 2 kr. »puntarskega novčiča«, dva črna denarja za pisarno (Schreibgelt), dva piščanca in 10 jajc. (AS, st. a. Vrbar 1578, f 154)

čal 2 gld. 4 kr. pravde ter puntarski in pisarniški novčič, dva piščanca in deset jajc. Vsi trije so bili dolžni peljati zaščitniški oves na Bled, obdelati graščinski zelenjadni vrt in pozimi zmetati sneg s strehe (gradu). Kajzarji v Predtrgu, predmestju (Gregor Dolžan, Franca Kuplenik, Baltažar Golec, Šimen Vasič in kovač Mazole), so razen Golca plačevali po 16 kr., ta le 8 kr. činža. Poleg tega so bili dolžni čistiti dvorišče grajskega poslopja in saditi okrasne cvetice. Imeli pa so pravico uporabljati »gmajno« imetnikov kmetij, smeli so imeti svoje konje na meščanskem skupnem pašniku na morostu in imeli pravico do lesa na Jelovici in Gospičji Ravnih, podobno kakor Radovljičani, in od tega ne plačajo ni-

česar.¹⁵ Vse te kmetije in kajže so dajale dve tretjini žitne desetine radovljiskemu zemljiškemu gospostvu, eno tretjino pa župniku.

Toda k vasi je sodila tudi stara lastniška cerkev, posvečena sv. Petru in zgrajena v romanskem slogu (njen element je še viden v severni steni poznejše gotske cerkve). Cerkev je bila vsekakor med najstarejšimi zgradbami na pomolu. Po mnenju J. Rusa naj bi bila celo starejša od gradu, ker stoji na skrajnem robu pomola, kjer bi iz strateških vzrokov najprej pričakovali utrdbo.¹⁶ Vsekakor je značilno, da je cerkev nastala izven vaškega naselja, Radovljice (poznejšega Predtrga). To si moremo razložiti samo na ta način, da so jo zgradili kot lastniško cerkev še pred Ortenburžani znotraj prefare v Rodinah, katere sedež se je pozneje prenesel v to radovljiško cerkev.¹⁷ Ker pa so se v bližini cerkve našle ostaline starejše slovenske materialne kulture, ni povsem zavreči tudi misel H. Uršiča, da je morda bila na pomolu manjša naselbina svobodnjakov, s čemer bi bila zgradnja cerkve na pomolu še bolj osvetljena.¹⁸ Njegovo misel podpira ugotovitev C. Avgušтина, proučevalca arhitekturne zasnove trga in mesta Radovljica, svojega rojstnega kraja, da so v jugovzhodnem delu pomola nasproti cerkve znotraj mestnega prostora še danes tri hiše, ki imajo značilnosti kmečke arhitekturne zasnove.¹⁹ Cerkev in grad, ki je bil sprva morda sedež ministreriala, pozneje pa je bil v njem upravitelj (ambtman) zgornjega radovljiškega urada, z grajskimi gospodarskimi poslopi in morebitnimi svobodnjaki, sta postala jedro poznejše tržne in mestne naselbine na pomolu.

Radovljiško zemljiško gospostvo je z izumrtjem Ortenburžanov na podlagi 1377. leta sklenjene dedne pogodbe z drugo ortenburško posestjo prešlo 1418 na Celjske grofe, ki so za Radovljico pokazali precejšnjo skrb. Na enak način so po letu 1456 prišli do zemljiškega gospostva in trga tudi Habsburžani. Radovljica je postalo deželnoknežje gospostvo. Prvi so zemljiško gospostvo upravljali neposredno po svojih oskrbnikih, Habsburžani pa so ga v obravnavanem obdobju večinoma oddajali zlasti iz finančnih motivov v zakup in zastavo. Že cesar Friderik III. je dal leta 1484 v zakup Pavlu Engelhartu zgornji in spodnji radovljiški urad skupaj z deželskim in »mestnim« sodiščem.²⁰ Leto pozneje je dobil isto v zakup graški meščan Boltežar Egkenperger, a leta 1496 celo sekavski škof Martin.²¹ Leta 1515, v času habsburško-beneške vojne, je dal cesar Maksimilijan I. radovljiško gospostvo v zastavo Volbenku pl. Dietrichsteinu za dolžnih 19.000 goldinarjev; hkrati z njim je kot mestni gospod dobil Radovljico, mitnice, ki so sodile k mestu oziroma v gospostvo, in deželsko sodišče. Za njim je vse to po letu 1549 imel njegov dedič Moric pl. Dietrichstein, ki se leta 1579 v radovljiškem urbarju omenja kot pokojnik.²² Za Moricem pl. Dietrichsteinom je postal zastavni gospod radovljiškega gospostva z mestom grof Volbenk Thurn. Cesar Ferdinand II. pa je leta 1616 gospostvo prodal grofu Janezu Ambrožu Thurnu — Valsassina (u. 1625). Gospostvo je tedaj obsegalo 441 kmetij v Žirovnici, Zabreznici, Selu, Vrbi, Smokuču, Doslovčah, Breznici, Begunjah, Zgoši, Hlebcah, Zapužah, Gorici, Lešah, Palovčah, Kovorju, Hudem, Žvirčah, Ljubnem, na Brdu, v Prapročah, na Posavcu, Dobrem polju, Globokem, Brezjah, Mošnjah, v Podbrezju, Dolenji vasi, Britofu, Srednji vasi, na Otočah, v Žalošah, Lancovem, na Mostu, v Selu, Bodeščah, Bohinjski Beli, Podhому, Zagorici, Poljšiči, Gorjah, Višelnici, Dobravi in v Srednji vasi v Bohinju; poleg tega fužine v Selcah, Kropi, Kamni gorici, žage na Lipnici, »na Brdih«, mlin v Podvinah in »za Obla-

¹⁵ AS, Urbar 1579 f 429 — 432: In der Forstatt.

¹⁶ J. Rus, O tipu našega mesta na pomolu, LZ 1930, str. 740.

¹⁷ E. Kiebel, Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens, Carinthia 3, 1927, str. 32, 42, 11 sl.

¹⁸ H. Uršič, Postanek in razvoj trga v Radovljici, seminarska naloga, tipkopolis na Oddelku za geografijo FF v Ljubljani, str. 7.

¹⁹ C. Avguštin, Zgodovinsko-urbanistične osnove Radovljice, Gorenjska revija za kulturo 1, Kranj 1937/8, str. 60; prim. isti, Radovljica, Oris urbanističnega razvoja, Zbirka vodnikov 45, Ljubljana 1974, str. 3 sl.

²⁰ B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114, listina 1484 jul. 30.

²¹ Prav tam.

²² J. Parapat, Doneski k zgodovini kranjskih mest. I Radolice, LMS 1872/3, str. 7 sl.; AS, vic.

a. F I/54, Ecclesiastica VI — 1566 s. d.; F I/134/VII/5 — 1574 nov. 29; AS, Urbar 1579 f 158.

kom«, laze v Bohinju, skoraj vsa Jelovica, ribiška pravica v Bohinjskem jezeru, pristava pod Pustim gradom, gozdne pravice, paše, gostilne itd. ter končno mestni davki in vse tri mitnice (Radovljica, Jesenice, Bohinj).²³

*
*
*

Radovljica je bila po mnenju L. Hauptmanna neznatna vas in se je o njej do konca 13. stoletja komaj kaj slišalo.²⁴ Res se zdi, da se vse do leta 1296 niso ohranili viri o njej ali jih ni bilo. Toda vas v navedenem času že ni bila več nepomembna. V tem letu se namreč, kakor smo že spoznali, omenja cerkev sv. Petra v Radovljici (na pomolu) kot sedež prafare, ki je zaobjemala skoraj celotno radovljiško zemljiško gospostvo. Po odhodu Madžarov je oglejski patriarhat tja do tretje četrtine 11. stoletja povsem uredil cerkvene zadeve in organizacijo na tem prostoru. Po mnenju J. Höflerja naj bi »radovljiška« prafara obstajala že pred letom 1004, a njen sedež je bil v cerkvi sv. Klementa v Rodinah, ki se prvič omenja v virih 1163 oziroma okoli 1173. Pod matično prafarno cerkev je sodila krstna cerkev sv. Janeza Krstnika v Zasipu, kjer je bil prehod čez Savo mogoč tudi peš, in med drugimi cerkvami tudi cerkev sv. Petra v Radovljici (na pomolu). Kdaj se je sedež prafare prenesel k cerkvi sv. Petra v Radovljici, ne vemo. Vsekakor se je to zgodilo med letom 1173 in 1296, ko je prafara že v Radovljici (plebs sancti Petri) in poznamo tudi že njenega župnika (plebanus Laurentius).²⁵

S prenosom prafare iz Rodin v Radovljico, na kar so verjetno vplivali Ortenburžani, ki so se tudi pozneje dolgo časa potegovali za patronatske pravice nad njo, je naselbina vsekakor veliko pridobila. Farno središče v Radovljici je dobilo povezovalno vlogo v ortenburški posesti na Gorenjskem na obeh straneh Save. Postajalo pa je tudi vedno bolj važno sejemsko prizorišče. Tu je bil ob prošenjih letni sejem (Kirchtag), ki se je ohranil kot letni mestni sejem še ves obravnavani čas.²⁶ Še do konca 16. stoletja in čez je imel podoben značaj, kakor ga je imel ob začetku. To je bil predvsem živinski sejem (govedo in drobnica), čeprav so na njem prodajali ali zamenjavali tudi drugo blago. Prostor na pomolu pred cerkvijo je za to nudil dovolj potrebnega prostora. Ta del Radovljice ni bil samo cerkveno, ampak je postajal tudi tržno središče širšega območja v času, ko je na Slovenskem po nastanku mest in meščanstva začel proces komercializacije prodirati tudi na podeželje in se uveljavljati znotraj zemljiških gospostev (začetek prehajanja na denarne dajatve). S tem so se ustvarjali pogoji tudi za nastanek trga in pozneje mesta v Radovljici. Toda k temu so pripomogle tudi splošne razmere na zemljiškem gospostvu in njegovem širšem območju, prav tako pa težnja zemljiškega gospoda, ki je imel koristi od tega.

Od začetka 14. stoletja dalje se je počasi zaključevala kolonizacija na gospostvu in tudi po Dolini proti zahodu. V istem času je začel rasti poklicnega železarstva v Kropi, Kamni gorici in Kolnici, ne mnogo pozneje tudi v Dolini od Javornika in Save do Bele peči. Odprla so se nova pota in stekla je trgovina v zvezi z oskrbo novih rudarskih in fužinarskih krajev in prodajo železa in železnih izdelkov. Nastanek nove tržne naselbine je postajal samo po sebi nujen. To je pripeljalo Ortenburžane, da so si ustvarili na svojem gorenjskem zemljiškem gospostvu tržno naselbino.

Doslej je v literaturi prevladovalo mnenje, da je ustanovitev tržne naselbine postaviti v čas pred letom 1343, ko se Radovljica kot trg prvič omenja v virih.²⁷ B. Otorepec pa je na osnovi listine, ki jo sedaj hrani Arhiv Slovenije,

²³ Prim. F. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929, str. 14.

²⁴ AS, vic. a. F 1/34, Ecclesiastica VI — 1592 jul. 28; J. Parapat, Radolice, o. c., str. 11.

²⁵ L. Hauptmann, Razvoj, o. c., str. 278.

²⁶ F. Kos, Gradivo 4, št. 462, 542; F. Schumi, UB 1, št. 128, 133; M. Kos, Topografija II, str. 499, 523; E. Klebel, Geschichte der Pfarren, o. c., str. 14, 32, 42, 102 sl.; J. Höfler, O prvih cerkvah in prapušnijah na Slovenskem, Ljubljana 1986, str. 22 sl.

²⁷ AS, Vrbar vber die Herrschaft Radtmanstorf vnd Wallenburg — 1579 f 142.

postavil zgornjo mejo nastanka trga za desetletje nazaj v leto 1333. Prve dni tega leta sta namreč radovljiški tržan Nikolaj Gramaflanz (Niclaw Gramaflanz purger ze Radmansdorf) z ženo Jero, hčerko manjšega gorenjskega viteza, za 18 mark oglejskih denaričev prodala Merklinu Polhograjskemu dve kmetiji na Klancu pri Kranju. Listino je pečatil trški gospod grof Albreht Ortenburški, med pričami pa so bili poleg drugih radovljiški župnik in ortenburški ministeriali iz Mošenj, Poljč, Lancovega, Podvina in Lesc.²⁸ Možnost, da je Radovljica postala trg res že v času Henrika Koroškega je dopuščal tudi L. Hauptmann.²⁹ Verjetnost teze povečuje besedilo iz leta 1320 »dorf bei Radmansdorf«, ki ga je razumeti: vas je prvotna vas Radovljica, poznejši Predtrg, a Radovljica je tržna naselbina.³⁰ Nastanek trga je torej postavljati že pred to leto.

Trg so na novo in po načrtu ustanovili Ortenburžani na ozkem pomolu na robu Radovljiške ravnine vrh savske terase s strmim pobočjem proti Savi in z Dolom (potoka Suhe) na drugi strani. Na njegovem vzhodnem delu je že bila cerkev sv. Petra kot župna cerkev in grad ter morda posamezne kmetije kot sestavni del vasi Radovljice onstran Dola. Tržna oziroma pozneje mestna naselbina s podolgovatim, smeri pomola prilagojenim tržnim prostorom, okoli kate-rega so bile razporejene hiše tržanov, še posebej načrtno ob savskem robu pomola, torej ni nastala neposredno iz vasi, čeprav je bil del okoli cerkve in gradu vključen vanjo. Iz tega bi zaključili, da so Ortenburžani tržni prostor oziroma prostor za tržno naselbino izbrali zlasti z upravnih, strateških in gospodarskih vidikov. S trgov so v enem kraju združili cerkveno in svojo zemljiškoposestno upravo, saj je bil nato v Radovljici sedež zgornjega urada z upraviteljem (ambtman) in gradom. Po drugi strani je Radovljica s svojo središčno lego na nek način povezovala oba dela ortenburške radovljiške posesti na obeh straneh Save. Lega na pomolu, ki je bil odprt v Radovljiško ravnino samo na severozahodni strani, je dajala trgu, ki je bil morda le deloma utrjen, sama po sebi precejšnje obrambne možnosti.

Seveda je bil nastanek tržne naselbine v največji meri posledica gospodarskih tokov in ne zgolj zgoraj navedenih teženj zemljiškega gospoda. Trg je sicer nastal nekoliko stran od neposrednih, tedaj obstoječih glavnih prometnih smeri in poti, ali vendar v odnosu na okolna mesta — Kranj in freisiško Škofjo Loko — v primerni potovalni oddaljenosti. Trg je bil dalje sorazmerno blizu dvema nastajajočima železarskima področjema, ki sta prinašala nove gospodarske spodbude, in prav tako ne preveč oddaljen, od sicer zavoljo značilnosti tal težje prehodnih povezav s Koroško prek Ljubelja in nekoliko pozneje tudi Korenskega sedla ter prek Bohinja in tudi Škofje Loke ter drugih poti v smeri proti morju. Skozi naselje je vodila neposredno samo pot, ki je šla po eni strani po pomolovem pobočju proti 75 metrov niže tekoči Savi ter povezovala trg prek mostu s Pustim gradom, z rudarskimi in fužinarskimi kraji pod Jelovico in šla dalje proti Škofji Loki; po drugi strani pa je šla na severozahodnem delu trga iz naselja proti Lescam in po Radovljiški ravnini proti Begunjam. V bližini trga Radovljica je tekla le pot, ki se je odcepila od deželne ceste od Kranja proti Dolini in šla skozi staro vas Radovljico (Predtrg) proti Lescam, čez most na Savi proti Bledu in Bohinju. Toda z nastankom trga se je promet začel usmerjati na Radovljico.³¹

Trg, ki se je že za Ortenburžanov uveljavil v lokalni sredini, je pod krajšo oblastjo naselbini naklonjenih Celjskih grofov (ok. 1420—1456) notranje utrdil svoje pravice in se gospodarsko povzdignil. Za vlade cesarja Friderika III., ki je po Celjanih podedoval tudi Radovljico, pa je trg prerasel v mesto. Ker se ni

²⁸ AS, listina — 1333 jan. 5.

²⁹ L. Hauptmann, *Razvoj*, o. c., str. 280.

³⁰ M. Kos, *Topografija II*, str. 477, po listini 1320 avgust 22 v DAD.

³¹ Prim. J. Rus, O tipu našega mesta na pomolu, LZ 1930, str. 685 sl., 739 sl.; C. Avguštin, *Zgodovinsko-urbanistične osnove*, o. c., str. 64 sl.; isti, *Radovljica. Oris urbanističnega razvoja*, o. c., str. 3 sl.

ohranila listina o povzdigu trga v mesto, ki pa najverjetneje sploh ni bila izdana, je bil »prehod v mesto izvršen bolj ‚via facti‘ ter naknadno sankcioniran od deželnega kneza«; posledica tega pa je zgodovinski problem, kdaj točno je Radovljica postalo mesto.³² Med avtorji je prevladalo mnenje, da je Radovljica postalo mesto na prehodu iz konca 15. v začetek 16. stoletja, kot leto, pred katerim je že mesto, pa so označevali 1510. leto; glede spodnje letnice so bila mnenja deljena in gredo od 1478 do 1498.³³ Posamezni avtorji so nastanek mesta postavljali v drugo polovico 15. stoletja, v čas turške nevarnosti, oziroma pred konec srednjega veka.³⁴

Vsekakor moremo trditi, da je Radovljica postala mesto že pred koncem srednjega veka. Leta 1496 je namreč deželni glavar Viljem Turjaški, ki je po položaju nedvomno poznal resnično stanje v deželi, naslovil pismo sodniku in svetu mesta Radovljica v zvezi s trgovino po nenavadnih poteh in njeni prepovedi.³⁵ V zvezi s tem dejstvo, da se v radovljiškem urbarju iz leta 1498 omenjata samo vas in trg Radovljica, nikjer pa mesto, nikakor ni pomembno, kajti besedilo urbarja je prepis precej starejšega urbarja (vsaj izpred leta 1485). Prehod iz trga v mesto bi mogli postaviti že pred to leto. Na osnovi maloštevilnih podatkov iz tega obdobja se kaže naslednja podoba: oznaki trg in mesto za Radovljico sta se menjavali, kar se je pokazalo tudi v drugih primerih. Prvič je za Radovljico uporabil naziv mesto cesar Friderik III. v pismu kranjskemu deželnemu glavarju 18. januarja 1478 (»... als die veindt vnser stat Rattmannstorff ingehabt haben...«). Toda tri dni pozneje mu je Radovljica samo trg, ko je dovolil, da se »in dem bemelten vnsern markht« naseljujejo ljudje s podeželja.³⁶ Posredno se Radovljica šest let pozneje, 1484, zopet označuje kot mesto. Tedaj je dal cesar v zakup radovljiško zemljiško gospostvo skupaj z deželskim in mestnim sodiščem (»vnd statgericht daselbs«). V listini iz leta 1504 se zopet pojavlja Radovljica z oznako mesta. Ker pa poznamo samo nemški reverz latinskega originala, ki se glasi »Richter und Schreiber der Stadt Radmansdorf in Krain«, je podatek za obravnavo trenutno neuporabljiv. Od leta 1510 se izraz mesto za Radovljico zares redno uporablja.³⁷

Poleg teh podatkov je k reševanju problema nujno pritegniti širše dogajanje v 70. letih. Kakor Celjani je tudi Friderik III., nedvomno tudi iz fiskalnih poleg drugih vzrokov, Radovljici podeljeval razne pravice. Med najvažnejše je gotovo šteti leta 1473 dano pravico prisilne poti: vsi so morali z blagom skozi Radovljico in tam plačati mitnino. To je bila pomembna pravica za naselbino, ki so jo deželna cesta in druge poti deloma obšle.³⁸

V tem času vsakoletnih večkratnih turških vpadov je Radovljici grozila tudi turška nevarnost. Leta 1475 so se Turki ob svojem pohodu po Gorenjskem nevarno približali naselbini, v nevarnosti je bila tudi naslednje leto, ko so se turške čete po Gorenjski usmerjale na Koroško. Radovljica, ki je bila pred tem v glavnem odprt trg, zavarovan le deloma, med drugim z jarkom na severozahodni strani pomola, kar vir navaja v zvezi z bojem za celjsko dediščino, se je v teh letih, tako sodimo, v celoti obdala z obzidjem.³⁹ V zvezi s turško nevarnostjo in vsekakor tudi z utrjevanjem je cesar Friderik III. dovolil dve leti po-

³² Prim. B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 115.

³³ Prim. F. Zwittler, Mesta, o. c., str. 15 — med leti 1478—1510; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 2, Ljubljana 1965, str. 298 — med leti 1498—1510; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114, ki se je zadnji ukvarjal s tem problemom, je zapisal »Radovljica je torej postala iz trga mesto v zadnjih letih 15. ali v prvih letih 16. stoletja«.

³⁴ M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 231; J. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, Celovec 1910, str. 498.

³⁵ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1496 konec maja: »... dem Richter vnnd Rath der Statt Radmansdorff«.

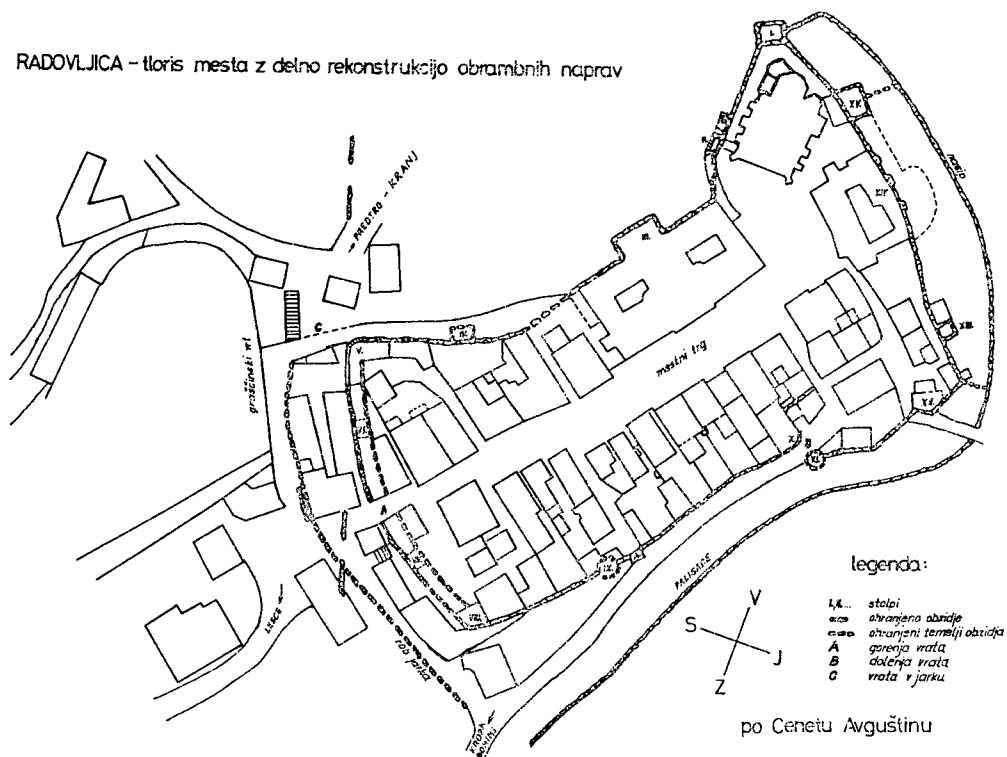
³⁶ Prim. B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114.

³⁷ Prav tam.

³⁸ F. X. J. Richter, Urkundliche Geschichte von Radmanssdorf, v Hormayrs Archiv 1822, str. 467; J. Farapat, Doneski, o. c., str. 7; AS, vic. a. F I/87/I/1 — 1473 febr./marec.

³⁹ M. Kos, Zgodovina Slovencev, str. 325 sl.; S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMS 24, 1943, str. 19, 21.

RADOVLJICA — tloris mesta z delno rekonstrukcijo obrambnih naprav

znej, da se ljudje s podeželja nemoteno doseljujejo »in dem bemelten vnsern markht«.⁴⁰ Naselbina je morala biti tedaj že obzidana in utrjena, ker bi bila sicer taka odločitev nepotrebna. Ne smemo spregledati, da so tedaj dobila pravico doseljevanja s podeželja mesta Kamnik, Novo mesto, Višnja gora, ki je istega leta postala mesto, in morda tudi Kranj. Iz vsega tega bi mogli upravičeno soditi, da je cesar v času, ko je zavoljo turške nevarnosti podelil mestne pravice odprtim trgov Kočevje (1471), Krško in Lož (1477) ter Višnja gora (1478), to storil tudi z Radovljico.⁴¹

Pomembno za naše vprašanje pa je verjetno tudi naslednje. Pred letom 1473 sta v trgu kot upravni instituciji nastopala samo sodnik in občina občanov (npr. 1414 »mit dem Richter zu Radmanstorff vnd den purgern daselbs geschaffen hat...« ali 1455 »Richter vnnnd purger zu Radmansdorff«).⁴² Od tega leta dalje pa se redno pojavljajo vse tri v mestih običajne samoupravne institucije: sodnik, svet in občina meščanov (npr. 1473 Richter, Rathe vnd vnsern burgern gemainlich zu Radmanssdorf).⁴³

Iz vsega povedanega bi mogli upravičeno zaključiti, da se je prehod iz trga v mesto izvršil v 70. letih 15. stoletja, ko je zavoljo protiturške obrambe več odprtih trgov dobilo mestne pravice in se obdali z obzidjem. Radovljici se je to zgodilo v letih 1473/8; torej v drugi polovici 15. stoletja, kar je trdil tudi že

⁴⁰ F. X. J. Richter, Hormayrs Archiv, o. c., — 1478 jan. 21; F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 2b.

⁴¹ Prim. AS, listina 1478 jan. 18, 1478 jan. 21; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114; C. Avguštin, Zgodovinsko-urbanistične osnove, o. c., str. 64 sl., 112 sl., 211 sl.; I. Voje, Utrjevanje slovenskih mest za obrambo pred turškimi napadi, ZČ 41, 1987, str. 475 sl.

⁴² AS, listina 1414 avgust 5; AS, vic. a. F I/134/VIII/7 — 1455 febr. 6.

⁴³ Prim. AS, vic. a. F I/87/I/1 — 1473 febr./marec; 1496 konec julija — Richter vnnnd Rath der Statt zu Radmanssdorff; F I/86 in 87 (št. 149) — 1528 maj 2 — Richter, Rathe vnnnd der ganntzen gemain des Stattis zu Radmansdorff; F I/134/VIII/5 — 1577 jun. 6 — Richter, Rath vnd gemain des Statleuts Radtmansdorff; F I/86 in 87 (št. 149) — 1586 jun. 11 — Richter, Rath vnd die gemain zu Radtmansdorff.

M. Kos. Po ustanovitvi trga na pomolu od okoli 1320/33 dalje se je začelo v vsakdanjem življenju razlikovanje vasi in trga, kar se je kazalo tudi v virih, čeprav se sprva obe naselji poimenujeta z istim imenom, Radovljica. Prvič se je to zgodilo, kakor smo že spoznali leta 1320 (dorf bei Radmansdorf). Toda že konec istega stoletja se začenja za vas pojavljati novo poimenovanje oziroma se vas jasno oddvaja od trga, od trškega naselja (npr. 1394 marec 12 in maj 25: »vor dem markht ze Radmanstorf(f), 1394 nov. 11: »vor Radmansdorf im dorf«). V naslednjem stoletju se za staro vas Radovljico začenja že pogosteje uporabljati ime Predtrg (vor dem markht), kar je bilo sprva le prostorska oznaka vasi pred trgom, ki pa se sicer občasno še vedno imenuje s starim imenom (npr. 1422: »in dem dorf vor dem markcht Radmansdorff«, 1428: »ein huben vor dem markgt«, 1436: »dorf vor dem markcht Radmansdorf«, dorf vor Radmansdorf; 1498: »Radmansdorf im dorf«, »Radmans dorff markcht vnnnd dorff).

Trg je seveda ves čas Radovljica; pomembnejše naselje je ime prevzemalo samo zase. Za vas pa se že pred koncem srednjega veka povsem jasno utrjuje ime Predtrg (npr. 1498 »im dorff Radmanstorf, vor dem markht). Tudi župan v vasi z imenom Ruprecht (suppan im dorff zu Radtmanstorf«) se istega 1498. leta označuje kakor Ruprecht iz Predtrga (Rueprecht vor dem markht). Proti koncu 16. stoletja se je ime Predtrg za poprejšnjo vas Radovljico že povsem uveljavilo. Posamezniki se namreč označujejo kot prebivalci Predtrga. Tako je bilo s Sholastiko, hčerko Čudeža, iz Predtrga (Scolastica des Wunders vor dem marckht selliger Tochter), ki je imela pri Obli gorici njivo v velikosti poldnevne obdelave; enako z Ahacem Černetom in Martinom Šornom (Achatz Tscherne vormarckht, Martin Schorn vormarckht). Proces imenskega razdvajanja je bil v tem času zaključen; vas se imenuje Predtrg, trg oziroma mesto je ves čas Radovljica. Vendar je treba pripomniti, da se je pod vplivom mestnega statusa vas Predtrg v urbarju iz leta 1579 pojavila tudi pod imenom Forstat, torej kot predmestje. Vendar se to poimenovanje ni uveljavilo za vas Predtrg. Pač pa srečamo oznako Forstat za poznejše resnično radovljiško predmestje, za Podmesto, ob cesti po strmem bregu pomola proti Savi.⁴⁴

Mestni gospod trga in pozneje mesta Radovljica je bil lastnik radovljiškega zemljiškega gospostva, nastopali pa so kot taki tudi tisti, ki so imeli gospostvo v zastavi oziroma imetniki zakupa, kar je bilo pogosto v času Habsburžanov. O tem zelo jasno govori listina iz leta 1333, katere izdajatelj je bil radovljiški meščan Nikolaj Gramaflanz, ki jo je pečatil ortenburški grof Albreht; ta ga je v listini označil za mestnega gospoda (»... versigelt mit vnsers gnedigen herren der edln grafen ...«).⁴⁵ Najvišji položaj v trgu in nato v mestu je imel trški oziroma mestni sodnik. Bil je predstavnik naselbine, vodil je sodne razprave in ko je Radovljica postala mesto tudi mestni svet. V obravnavanem času se v ohranjenih virih omenja le nekaj sodnikov. Prvi in edini trški sodnik, ki ga poznamo, je bil Ulrik, ki je leta 1343 nastopil kot priča v neki sodni zadevi, ki jo je vodil na radovljiškem trgu kaštelan iz Kamna; leto pozneje se zopet omenja kot priča v neki blejski listini in nato zopet 1358. leta, ko je bil sopečatnik v neki listini. Torej je bil večkrat trški sodnik.⁴⁶ Med mestnimi sodniki pa moremo naštetih naslednje: Janeza Pachnerja (1485), Ulrika Stosserja (1504), Antona Kuhlja (1528), Klemena Prešerna (1567), Franca Kuhlja (1569), Valentina Asslarja

⁴⁴ M. Kos, Topografija II, o. c., str. 477, 500; H. Uršič, Postanek in razvoj trga v Radovljici, o. c., str. 6; AS, listina 1399 maj 25, 1422 jan. 4; AS, stan. a. F. 282 — Vrbar Register des Ambts zw Radtmanstorf gehorunndt... anno 1498, f 26, 107, 116, 123, 132; Urbar 1579 f 428; AS, vic. a. F I/35/60 — s. d. (proti koncu 16. stoletja).

⁴⁵ AS, listine — 1333 jan. 5.

⁴⁶ AS, listine — 1343 okt. 19 — Vreich richter ze Radmarsdorf; MHVK 17, 1862, str. 47 — 1344 april 24; listina 1358 avg. 10 (za prepis se prisrčno zahvaljujem prof. dr. B. Otorepcu).

(1588) in Andreja Plavca (1603).⁴⁷ Sodnika je volila občina, skupnost tržanov oziroma meščanov na svojem zboru, ki je bil 11. novembra, na Martinovo. Po formulacijah v listinah (npr. »bürgern gemainlich zu Radmansdorf« — 1473) bi sodili, da so na zboru, kjer so plačevali tudi mestni davek (Hofzins), sodelovali vsi. To ni bilo nemogoče, ker je bil trg in pozneje mesto majhno in število tržanov oziroma meščanov ni preseglo števila 45. Po izvolitvi je sodnika potrdil mestni gospod. O zavisnosti trškega sodnika in tržanov prepričljivo nakazuje listina radovljiškega tržana Matejla, v kateri oznanja, da je na svobodnem trgu v Radovljici kupil (»... mit des richter daselbs hant vnd willen . . .«) kovačnico Lovrenca z Jesenic, ki je bila v Mostah, »katere prodajo je odredil grof Friderik Ortenburški sodniku in tržanom v Radovljici.⁴⁸

V času tržne naselbine je poleg sodnika kot samoupravna institucija obstajala torej samo občina tržanov. Člani občine so se morali udeleževati letnega zбора, so volili sodnika in so se udeleževali tudi važnejših sodnih razprav. Skupnost tržanov (»purgern zu Radtmansdorf«) je imela ob sodniku kar precej besede. Ko je Ulrik Celjski leta 1455 izdal nov red za radovljiško zemljiško gospodarstvo, je zapovedal upraviteljem, kaštelanom in uradnikom, naj podprejo sodnika in tržane v Radovljici pri izvrševanju določil tega reda.⁴⁹

Od leta 1473 dalje se v času prehoda v status mesta v Radovljici poleg sodnika in skupščine občanov (»die gemain zu Radmansdorff«) pojavlja tudi svet. Prvič ga srečamo v aktu cesarja Friderika III., s katerim je naselbini podelil pravico prisilne poti; poslej se svet poleg sodnika pojavlja redno, medtem ko občino pri naslavljanju aktov na Radovljico včasih tudi izpuščajo (1473 — Richter, Rathe vnd vnsern bürgern gemainlich zu Radmansdorf, 1496 — Richter vnd Rath der Statt zu Radmansdorff). Svet se je moral udeleževati mestnih sej in sodnih razprav, predlagal je iz svojih vrst dva kandidata za sodnika, ki ga je nato izvolila občina. Koliko članov je imel radovljiški svet, nimamo podatkov, vendar ob maloštevilnem meščanstvu ni mogel imeti veliko članov, verjetno jih je bilo 12 (toliko jih je npr. imela Metlika). Občino meščanov so mogli prav zavoljo tega, ker je ostalo le še malo meščanov, tvoriti vsi polnopravni meščani.⁵⁰ Glede volitev, oziroma mutacije in sestave članov sveta v Radovljici verjetno ni bilo bistveno drugače, kakor je bilo nasploh na Kranjskem, oziroma v malih mestih v tej deželi.

Občina kot samoupravna mestna institucija v mali radovljiški sredini je imela v 16. stoletju še kar precejšnjo moč oziroma vlogo. Leta 1567 se je celotna soseska in občina pritožila proti novoizvoljenemu sodniku Klemenu Prešernu in zahtevala od kranjskega vicedoma, naj ga v imenu mestnega gospoda in deželnega kneza nadvojvode Karla ne potrdi za sodnika, pač pa drugega kandidata. (To je bil morda Franc Kuhelj, ki se leta 1569 omenja kot radovljiški sodnik.) Kot vzrok za pritožbo so poleg drugega navajali, da je Prešeren govoril, naj bi Turki, sovražniki krščanstva, prišli v habsburške dežele ter do temeljev porušili in požgali Dunaj, Gradec, Ljubljano, Kranj in Radovljico. (Prešeren je bil, sodeč po tem, verjetno že pred tem pripadnik protestantske skupine meščanov.) Očitati so mu tudi za sodnika nespodobno življenje z ženo, ki ga kljub opominom mestnega sveta ni spremenil.⁵¹ Leta 1586 pa se je občina pritožila na svetu, ker tam niso sprejeli ustno dani pomislek in opozorilo njenih članov, naj bi se mestni davek in druge pristojbine tekoče in redno pobirale (ne pa šele v mesecu novembru na Martinovo) ter nabrani denar proti potrdilu takoj oddal na pristojnem uradu. V pisno oddani pritožbi je občina ponovno predlagala, naj se posluje na predlagani način, in naj se zbranega denarja ne uporablja za druge

⁴⁷ Prim. J. Parapat, Doneski, o. c., str. 5; P. Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Ljubljana 1979, str. 185, glej še Ziva Antika 28, 1978, str. 207 sl.; AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1567 marec 5, 1569 jan. 8, 1603 okt. 31.

⁴⁸ AS, listine — 1414 avg. 5; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 113 sl.

⁴⁹ AS, vic. a. F I/134/VIII/7 — 1455 febr. 6.

⁵⁰ Prim. op. 43.

⁵¹ AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1567 marec 5.

stvari. S tem bi se obvarovali splošne škode, proti kateri so nastopili. Občina je torej nastopila proti zlorabam in napakam sveta ter sodnika, ki sta po svoje uravnavala mestno finančno poslovanje.⁵² Rezultata pritožbe ne poznamo. V Radovljici so tedaj, podobno kakor v drugih mestih na Kranjskem, vrhnje mestne strukture že izrabljale svoj položaj v mestni samoupravi za osebne koristi.

Radovljica je — če ne prej pa vsaj od časa, ko je postala mesto dalje — imela tudi mestno pisarno. Že leta 1504 vir govori o pisarju, v zadnji četrtini tega stoletja pa je opravljal te posle Bartolomej Zajec (Vartlme Hass). Kolikšno je bilo njegovo plačilo, ne vemo. Pred marcem 1514 je Radovljica imela tudi svoj mestni pečat.⁵³

Ena pglavitnih dolžnosti trškega in mestnega sodnika je bila opravljati sodne posle v naselbini. Ob nastanku trga je imela Radovljica lastno trško sodišče znotraj radovljiškega deželskega sodišča. Prvotno je bil sicer levi savski breg, Radovljiška ravnina, pod deželskim sodiščem v Kranju, a desni je bil pod enakim sodiščem v Pustem gradu; del vasi okoli Radovljice pa je bil pod blejskim deželskim sodiščem. Toda že pred letom 1343 je bila Radovljiška ravnina pod radovljiškim deželskim sodiščem. Pozneje, leta 1465, je cesar Friderik radovljiško in pustograjsko sodišče združil v enotno radovljiško deželsko sodišče. Meja sodišča je natančno opisana v urbarju leta 1579.⁵⁴

Od začetka tržne naselbine je imel trški sodnik znotraj radovljiškega deželskega sodišča precej omejeno sodno oblast. Ko je ortenburški gradiščan Geysselher s Kamna leta 1343 na radovljiškem trgu vodil sodno zasedanje med Vulfingom, ki je sedel na dvoru v Goričah, in Jero, ženo prvega nam znanega radovljiškega tržana Nikolaja Gramaflanza, glede tega dvora, je bil radovljiški sodnik priča, našeta za ortenburškimi ministeriali. Zdi se torej, da je tedaj trški sodnik stal pod ortenburškim deželskim sodiščem.⁵⁵

Šele Ulrik Celjski je radovljiškemu trškemu sodniku leta 1443 podelil pravico, da sodi v vseh zadevah, ki se zgode v trgu, v trškem pomirju (Burgfried), kakor je bilo običajno v drugih trgih in mestih na Kranjskem, ne da bi ga pri tem oviral grajski grof (t. j. trški gospod, kar je bil tedaj Celjan) ali oskrbnik zemljiškega gospostva. Naselbina je s tem dobila pravico krvnega sodstva in je izšla iz okvira radovljiškega deželskega sodišča. Ko je Radovljica prerasla v mesto, se leta 1484 prvič omenja mestno sodišče (statgericht).⁵⁶ Poslej je imel sodnik verjetno sodnega pisarja in k sodišču je vsaj v 16. stoletju sodil tudi sodni sluga (hlapec in birič, vse obenem). Sodna oblast radovljiškega sodnika je segala do meja pomirja; ta pa je zajel prostor do mestnega obzidja in do kamor so padale kaplje z njegovih streh (»... nur so weith sich die Ringkh Mauer vnnd derselben Dachtroff erstreckht...«).⁵⁷

Morda je prav v pomirju iskati povod, da je prišel radovljiški sodnik Franc Kuhelj na prehodu v leto 1569 v spor z Moricem pl. Dietrichsteinom, imetnikom zakupne pravice na radovljiškem gospostvu. Dietrichstein se je v začetku januarja pritožil deželnemu knezu, da je sodnik nekemu njegovemu posložniku neupravičeno odvezel delovnega konja (Veldpferd). Šlo je morda za podložniško tihotapsko kupčevanje in zasačenemu kmetu so odvzeli konja in ga zaprli. Deželni knez je zapovedal, naj se priprti podložnik izpusti in sodnika Kuhlja odstavi ter na njegovo mesto izvoli drugega sposobnega meščana. Vendar se je zadeva vlekla še daleč prek poletja kljub Dietrichsteinovim pritožbam pri kranjskem vicedomu proti sodniku in njegovim zlorabam sodniškega položaja.⁵⁸

⁵² AS, vic. a. F I/134/VIII/8 — 1589 okt. 13.

⁵³ B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114 sl.; AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1588 april 13.

⁵⁴ M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, o. c., str. 38; Erleuterungen IV, str. 455 sl.; MHVK 20, 1865, str. 9; AS, Urbar 1579 f 137/8.

⁵⁵ AS, Iština — 1343 okt. 19; MHVK 17, 1862, str. 47; L. Hauptmann, Radovljica, o. c., str. 278; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 113.

⁵⁶ F. X. J. Richter, Hormayrs Archiv, o. c., str. 466; J. Parapat, Doneskl, o. c., str. 4; Erleuterungen IV, str. 456; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114.

⁵⁷ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1579; F I/87/I/1 — 1579.

⁵⁸ AS, vic. a. F I/134/VII/3 — 1569 jan. 8, jul. 29, avg. 3.

Drugo področje sodnikovih obveznosti je bilo upravljanje z mestnimi finančnimi posli. Sodnik je bil dolžan pobirati mestni davek (Hofzins), ki so ga plačevali tržani oziroma meščani za svoje hiše in posest v Radovljici. Po urbarju iz leta 1498, ki pa je vsebinsko precej starejši, so tržani plačevali mestnega davka od hiše, glede na njeno velikost, od 25 do 50 soldov, od gospodarskega posloplja (Stadstatt) po 8 soldov in 1 heller (= 2 denariča) kot pisarniški novčič, vsi, ki so imeli njive pa še po 9 soldov od vsake. Lahko rečemo, da so bili skoraj enaki mestni davki tudi v letu 1579, samo da so bili izraženi v krajcarjih. Za hišo so tedaj plačevali od 16 kr. 2 črna feniga do 33 kr. 1 črni fenig, za gospodarsko posloplje 5 kr. 2 črna feniga, za njivo po 6 kr. 1 heller, a od vrta glede na velikost, tudi do 2 kr. 2 črna feniga. Vendar so bile posamezne hiše tedaj oproščene mestnega davka. Taki sta bili hiša Janeza Lovšina in zadnja hiša (prednja je bila ob tržnem prostoru) Pangraca Kuplenika. Posebej se kot davka prosta hiša omenja hiša gozdnega oskrbnika (radovljiškega gospostva ali deželnega kneza?) Petra Divjaka (Wilden) in nato njegove vdove Olimpije; pogoj za oprostitev je bil, da bo dobro vzdrževal hišo.⁵⁹ Sodnik je mestni davek pobiral v celoti v mesecu novembru ob zboru občine na Martinovo. Proti temu so se leta 1586, kakor že vemo, pritožili člani občine in predlagali naj se davek pobira tekoče skozi leto, sodnik pa naj zbrane zneske denarja proti potrdilu sproti izroča uradu.

Radovljica je že pred koncem srednjega veka imela v zakupu tri mitnice: v Radovljici, na Jesenicah (ki je 1579 sodila v belopeško deželsko sodišče) in v Bohinju (leta 1579 v blejskem deželskem sodišču). Zanje je bila leta 1579 izdana tudi nova tarifa s podrobnim seznamom blaga, od katerega se je pobirala mitnina in njena višina. Za mitninske dohodke oziroma za plačilo zakupnine je bil odgovoren sodnik. Pred koncem srednjega veka je bila zakupnina za vse tri mitnice 40 liber in 4 solde, ki jih je moral sodnik ob roku predati uradu v Radovljici (»Das gericht im marckht zw Radtmanstorff dint von den Meuten 40 lb. 4 sol.«).⁶⁰ V zadnji četrtini 16. stoletja, leta 1579, so bile vse tri mitnice ponovno dane v obnovljeni zakup mestu Radovljica pod pogojem, da vsakokratni sodnik namesto plačila dobi znesek pobrane mitnine, ki ostane po plačilu zakupnine.⁶¹

Davek je proti koncu srednjega veka skupaj z dohodki treh mitnic prinašal 74 liber denaričev in 4 solde. Sodnik je moral od zbranega denarja oddati 72 liber mestnemu gospodu na uradu v Radovljici, ostanek pa je pripadal sodniku. Leta 1579 so bili dohodki od mestnega davka, treh mitnic in sodne takse precej višji, kakor leta 1498. Sodnik je moral ob roku oddati uradu 91 gld. 15 kr., preostanek pa je šel njemu kot plačilo. Vendar se zdi, na podlagi notice ob koncu spiska obvezancev mestnega davka, da je šla sodniku celotna vsota tega davka (»Jeden Sattrichter zu Radtmanstorff gebuert diser Jetzgemelt völlig Hofzins einzunembem«).⁶² Morda je bila tudi s tem povezana pritožba občine nekaj let pozneje. Mestni sodnik je torej dobival plačilo od pobranih mestnih davkov in od mitnin, ki jih je imelo mesto v zakupu.

*

* *

Že zgodaj, vsaj v začetku 11. stoletja je ob vasi Radovljica na terasnem pomolu stala lastniška cerkev, posvečena sv. Petru in bila vključena v prefaro s se-

⁵⁹ AS, stan. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 119 sl.; AS, Urbar 1579 f 123 sl., 127, 135; AS, vic. a. F I/134/VIII/10 — 1597 marec 28.

⁶⁰ AS, stan. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 123.

⁶¹ AS, Urbar 1579 f 141: »Mer haben die von Radtmanstorff drey Meutt, aine in der Statt vnnd Landgericht, die annder zu Assling, die dritt in der Wachein. Vnnd nach dem vor Jaren die Statt Radtmanstorff khain Gericht gehabt, Sein Inen solche Meutt vnnd Hofzins doch nur so weit Sich die Rinckhauer vnnd derselben Dachträf erstreckht, Zu jårlichen bestannd verlassen, damit sich von dem vberschus ain Jeder Statrichter anstatt ainer besöldung endthaltten müge, welichen Hofzins, Meutt vnnd gerichtgelt Sy biss dato geraicht haben vnnd bringt solliches zusaemen. Benåndtlichen ainvnndneutzig gulden Reinisch fünfzehen khreuzer, idest 91 gld. 15 kr.

⁶² AS, Urbar Register 1498 f 123; Urbar 1579 f 141.

dežem v vasi Rodine. Z ortenburško posestjo in utrjevanjem te rodbine južno od Karavank od druge polovice 12. stoletja dalje se je začel proces, ki je pripeljal do tega, da se je sedež prafare iz Rodin prenesel v Radovljico. Leta 1296, kakor že vemo, se prvič omenja radovljiška prafara (plebs) in župnik (plebanus cum prebenda civitatis), a cerkev sv. Petra leta 1325, torej v času, ko je po našem mnenju že obstajal trg Radovljica.⁶³

Radovljiška prafara je bila zelo obsežna, zajela je Deželo, spodnji del Doline, vasi v Dobravah ter Blejskem kotu in v Bohinju. V njej so nastajali mnogi vikariati, nekateri že zelo zgodaj. Med njimi so bili npr. sv. Martin na Gradu (Bled) in v Srednji vasi v Bohinju; oba ustanovljena še v času, ko je bil sedež prafare v Rodinah. Vikariati so bili še pri cerkvi sv. Jurija v Zgornjih Gorjah in cerkvi Janeza Krstnika v Zasipu. Povsod tod so pozneje zrasle župnije. Leta 1362 sta bili radovljiškemu župniku podrejeni še cerkvi v Dovjem in Kranjski gori, ki je nastala s kolonizacijo od začetka 14. stoletja dalje. Poleg tega sta se vikariata uveljavila v Mošnjah in na Koroški Beli. Povsod tod so tudi nastali župnijski sedeži. Iz velike prafare so počasi nastajale mnoge župnije in se osamosvajale.⁶⁴

Kljub pritisku Ortenburžanov, ki so hoteli spraviti tudi prafaro pod svoj vpliv, so oglejski patriarhi znali ohraniti radovljiško župnijo s patronatskimi pravicami v svojih rokah skoraj do konca 14. stoletja. Šele leta 1394 je papež Bonifacij IX. grofu Frideriku potrdil patronatske pravice, med drugim tudi za župnijo Radovljico in Gorje, kjer jo je dotlej imel kranjski arhidiakon. Vendar je mogel ortenburški grof ustoličiti župnike v Gorjah, Mošnjah in Naklem le s pristankom radovljiškega župnika. Patronatske pravice so si torej Ortenburžani pridobili šele v času, ko je moč oglejskega patriarhata že močno oslabela in ko se je Radovljica že uveljavila kot trg, nad katerim so imeli mestne pravice, ter je bil v njem tudi že sedež gorenjskega arhidiakonata (prej v Kranju). Ni pa bilo brez pomena tudi to, da so postajali župniki v Radovljici celo člani ortenburške rodbine, kjer so nam do tega časa znani kot župniki le Lovrenc, Viljem de Cucagna (her Wilhelm pharerer ze Radmarsdorf — 1333) z dvema pomočnikoma, Jakobom in Bertoldom, ter Henrik (1362).⁶⁵

Ko so Habsburžani leta 1461 ustanovili ljubljansko škofijo, so ji podredili tudi radovljiško župnijo; toda pridržali so si pravico prezentacije župnikov in jo tedaj podelili ljubljanskemu stolnemu proštu Lenartu pl. Jamnitzu. Odslej dalje so bili ljubljanski stolni prošti hkrati radovljiški župniki in obe službi sta bili z arhidiakonom združeni v enih rokah. Ljubljanski prošt je v glavnem prebival v Ljubljani, v Radovljici pa je imel svojega vikarja; obe službi sta bili povezani do 1891. leta.⁶⁶

V tem času je bilo v radovljiški župniji poleg farne cerkve in kapele sv. Pankracija v Pustem gradu še 22 cerkva, pri vsaki pa cerkveni ključarji iz vrst vernikov cerkvenih skupnosti, ki so pomagali duhovnikom pri upravljanju oziroma vodenju gospodarskih zadev v zvezi s cerkveno stavbo. Cerkve in njihovi ključarji v letu 1464 so bili naslednji:

cerkev sv. Marka v Vrbi (Rupert in Simon Prešeren),
cerkev sv. Jurija in Nikolaja v Zg. Gorjah (Janez Venčaj in Krištof Janc),
cerkev sv. Petra na Gori pri Begunjah (Jakob Smrekar in Lenart ter Jakob Matuča),
cerkev Naše Gospe v Lescah (Miha Volf in Martin Krail),
cerkev sv. Martina na Bledu (Klemen Rabič),
cerkev sv. Klementa v Rodinah (Matevž Venek, Klemen Relj, Luka Križe in Tomaž Prešeren),

⁶³ M. Kos, Topografija II, str. 499; J. Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonovi v dekaniji Radolice, Ljubljana 1897, str. 19.

⁶⁴ M. Kos, Creine Mons — Krainberg — Kranjska gora, o. c., str. 117; J. Höfler, O prvih cerkvah, o. c., str. 23 sl.

⁶⁵ E. Klebel, Carinthia 3, 1927, str. 17; J. Lavtižar, Radolice, o. c., str. 19; J. Gruđen, Zgodovina, o. c., str. 465.

⁶⁶ J. Höfler, O prvih cerkvah, o. c., str. 23.

cerkev sv. Martina v Žirovnici (Ožbolt Triplat in Anton Glaser), cerkev sv. Urha in Mihaela v Begunjah (Jakob Kesero, Krištof Trebelj in Boštjan Dušec), cerkev sv. Nikolaja v Breznici (Štefan Framce in Peter Anderle), cerkev sv. Radigunde na Bregu (Jožef Veraus in Jurij Vlagonja), cerkev sv. Ruperta v Studencih (Lenart Vrognovec, Tomaž Grišl in Simon Behaimb), cerkev sv. Lamberta v Lancovem (Peter Pušman, Jurij Rapatelj in Vašte Prešeren), cerkev sv. Lenarta na Jesenicah (Miha Šlegel in Matija Roši), cerkev sv. Jošta pod Goro (Jakob Vrbanič, Pavel Ovsenek in Lenart Lakner), cerkev Naše Gospe v Kranjski gori (Lovro Čehelj in Ulrik Mihovec), cerkev sv. Jakoba v Lešah (Andrej Jakula, Krištof Pernuš in Jošt Gelmar), cerkev sv. Lovrenca v Ljubnem (Primož Pičman, Marko Male in Miha Marušič), cerkev sv. Jakoba v Podbrezju (Janez in Matija Pavlin), cerkev sv. Krištofa »am Hardt« (Jurij Pecar in Marko Kordeš), cerkev sv. Andreja v Mošnjah (Gregor Kuplenik, Lovro Globočnik in Mihael Kordeš), cerkev sv. Lenarta v Kropi (Jakob Šolar in Andrej Krail) in cerkev sv. Lovrenca v Zabreznici (Lovro Čehelj in Tomaž Vrešec).⁶⁷

Po radovljiški matrikuli iz leta 1468 naj bi fara tedaj obsegala ozemlje naslednjih desetih sedanjih župnij: Radovljica (z Lancovim), Begunje (s sv. Petrom na Gori), Breznica (z vrsto vasi), Jesenice, Kamna gorica, Kropa, Lesce, Leše, Mošnje in Gorje.⁶⁸

Povezana z ljubljansko škofijo se je Radovljica tudi pod vplivom ljubljanskega stolnega prošta odprla v širši duhovni svet. Prvi stolni prošt in župnik Lenart pl. Jamnizer je dal napisati matrikulo radovljiške župnije in njenih podružnic. Napisal in ilustriral jo je leta 1468 radovljiški pisar in tržan Janez (Johannes scriptor civis de Ra(d)mansdorff). To je najstarejša matrikula ljubljanske škofije; med drugim je znana tudi zavoljo tega, ker je v njej okoli leta 1600 dodan zapis s slovenskimi imeni mesecev. Zapisal jih je verjetno takratni župnik in ljubljanski stolni prošt Gašpar Freudenschuss.⁶⁹ Že pred letom 1470 na dunajski univerzi doktorirani Radovljičan Pavel Knaver je postal Jamnizerjev naslednik kot ljubljanski stolni prošt in župnik v Radovljici (in nato v Moravčah).⁷⁰ Posamezni Radovljičani so kot duhovniki delovali širom po Sloveniji. Tako je v zadnjih dveh desetletjih srednjega veka do leta 1498 skrbel za mariborske vernike na desnem bregu Drave magdalenski župnik Boltežar iz Radovljice.⁷¹ S prehodom iz trga v mesto, s porastom gospodarske moči meščanov in kulturnim dvigom je povezovati tudi obnove in povečavo stare cerkve. Župna cerkev je najprej z dograditvijo prezbiterija in nato tudi z veliko dvoransko ladjo dobila svojo poznogotsko podobo (v letih 1492/5) in jo ohranila do danes.⁷²

V tem času sta v Radovljici, verjetno kot odsev poglobljenega verskega čustvovanja nastali bratovščini sv. Trojice (1469) in sv. Rešnjega telesa (1485). Pozneje, v 16. stoletju, so bratovščine delovale tudi v Lescah, na Bledu, v Begunjah in Rodinah.⁷³ Organizirani sta bili vsekakor podobno kakor druge sočasne bratovščine v mestih na Kranjskem.

Bratovščina sv. Rešnjega telesa je imela kot beneficij oltar sv. Rešnjega telesa v farni cerkvi sv. Petra; prav tako je tudi bratovščini sv. Trojice verjetno pripadal eden izmed oltarjev v isti cerkvi. Obe bratovščini sta v 16. stoletju iz svojih dohodkov vzdrževali kaplana. Pri bratovščini sv. Trojice ga je dovolil cesar Maksimilijan I. že leta 1509; pri drugi bratovščini ga srečamo precej pozneje.⁷⁴

⁶⁷ AS, vic. a. F I/54 — 1464 s. d.; F I/35/60 — s. d.; F I/60 Ecclesiastica XX — s. d.; F. Steska, Radovljiška matrikula iz leta 1468, GMS 2, 1923, str. 29; J. Gruđen, Cerkevne razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 54.

⁶⁸ V. Steska, Radovljiška matrikula, o. c., str. 29.

⁶⁹ Prav tam, str. 24.

⁷⁰ P. Simoniti, Humanizem, o. c., str. 120.

⁷¹ J. Koropec, Maribor v drugi polovici 15. stoletja, ČZN 26, 1990, str. 108.

⁷² J. Gruđen, Cerkevne razmere, o. c., str. 116.

⁷³ AS, vic. a. F I/36/60 Ecclesiastica — s. d.

⁷⁴ Prim. J. Parapat, Doneski, o. c., str. 5; J. Lavtižar, Radolice, o. c., str. 24; že F. X. J. Richter navaja več darilnih in kupnih listin v korist bratovščine sv. Trojice; AS, vic. a. F I/35 — 1518 maj 13, 1571 avg. 23.

Župna cerkev, stolni prošt oziroma župnik in obe bratovščini so si z volili, darovnicami in z nakupi pridobili kar dovolj posesti oziroma dohodkov (iz tega sta bratovščini vzdrževali kaplana).⁷⁵ O zemljiški posesti župnije in obeh bratovščin ter o dohodkih od njih nam dajeta nekaj podatkov tudi oba urbarja radovljiškega zemljiškega gospodstva.

Župnišče (Pharrhof) je imelo vrt in pred njim na polju 4 manjše ter 10 večjih njiv; za njihovo obdelavo (oranje) je bilo potrebno osem in pol delovnih dni. Poleg tega je imela župna cerkev oziroma župnik v radovljiškem zemljiškem gospodstvu tri podložne kmetije v Predtrgu in še en domec. Poleg tega je imel ljubljanski stolni prošt in hkrati župnik v Radovljici že pred letom 1498 pod župniščem dvorec in zanj plačeval 25 soldov (16 kr. in 2 črna feniga) mestnega davka, a pred koncem 16. stoletja je imel v Predtrgu še dve podložni kmetiji. Leta 1595 se omenja tudi proštova pristava, ki kaže na večjo posest. Radovljiški župnik je imel v 16. stoletju pravico do tretjine žitne desetine od vseh podložniških kmetij v Predtrgu; prav tako pa tudi do tretjine desetine od piščancev in jajc v radovljiškem gospodstvu že po urbarju iz leta 1498.⁷⁶

Se leta 1518 je bratovščini sv. Rešnjega telesa Matevž Ramovš iz Begunj podaril svoj travnik. Po urbarju iz leta 1579 pa je imela sedem njiv, za katere je bilo potrebnih polsedmi dan oranja. Poleg tega je tedaj imel kaplan te bratovščine še štiri polja in je od tega plačeval 24 kr. in 2 črna feniga mestnega davka; kaplanu je bila dana v užitek še velika njiva (poldrugi dan oranja). V času reformacije je bratovščina dala kot svoj beneficij vikarju Matiji Grošlju kaplanijo pri oltarju sv. Rešnjega telesa.⁷⁷

Bratovščini sv. Trojice, ki je že poprej imela premoženje, je leta 1511 prodal svoje svobodno posestvo na Gradišču ljubljanskemu proštu in radovljiškemu župniku za bratovščino sv. Trojice tudi radovljiški meščan Krištof Moffia (Mobia). Po urbarju iz leta 1579 pa je imel tudi kaplan te bratovščine štiri njive in je zanje plačeval 24 kr. 2 črna feniga mestnega davka. Poleg tega sta imela kaplana obeh bratovščin še vsak po eno veliko njivo, ki sta jih bratovščini dobili od skupne gmajne, ko so jo meščani spremenili v polje.⁷⁸

V večjem delu prve polovice 16. stoletja imamo za Radovljico malo vesti o dogajanju na cerkvenem področju. V tem času ne poznamo tudi nobenega župnika po imenu, medtem ko si v drugi polovici zaporedoma sledijo Rupert Kuplenik-Semodius, Matija Letonja (Letoniya), Tomaž Reitlinger, Gašpar Freundsenschuss in Andrej Kralj (Crallio) že v 17. stoletju.⁷⁹ Stanje se je spremenilo torej v drugi polovici stoletja. Tedaj je cerkveno življenje pretresalo reformacijsko gibanje, ki ni šlo mimo Radovljice, in spori med župniki in zakupniki radovljiškega zemljiškega gospodstva. Že župnik in ljubljanski stolni prošt Rupert Kuplenik (u. 1560) se je bil z Volbenkom Dietrichsteinom okoli desetine. Župnik je zahteval vsak tretji snop žitne desetine; ki bi jih sam pobiral v lastni režiji v naturi. Imetnik zemljiškega gospodstva mu je njegovo tretjino desetine dajal v premajhnih gotovinskih zneskih.⁸⁰ Spor se je vlekel in ga v podobni obliki zasledimo še leta 1589. Nič manj dolgotrajen ni bil spor okoli posesti, ki ga je sprožil Volbenkov naslednik Moric Dietrichstein. Ta si je zaželel ob grajskem poslopju v Radovljici park. Med drugim je hotel vanj vključiti tudi župnijski vrt ob cerkvi sv. Petra. Zdi se, da je leta 1566 prišlo do nekakega sporazuma. Dietrichstein je namreč tedaj sporočil deželnoknežjemu nakladničarju v Kranju Volfu Burgerju, da je prošt in župnik Matija Letonja pripravljen zamenjati žup-

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ AS, stan. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 112 sl., 129; AS, Urbar 1579, 425, 430 sl., 431; AS, vic. a. F I/60 Ecclesiastica XX — 1595 okt. 19.

⁷⁷ AS, vic. a. F I/35 — 1573 april 14. jul. 23; AS, Urbar 1579 f 129, 427.

⁷⁸ AS, Urbar 1579 f 129, 151/2.

⁷⁹ J. Lavtižar, Radolica, o. c., str. 19; V. Steska, Radovljiška matrikula, o. c., str. 25; AS, vic. a. F I/35 — 1553 avg. 18, 1566 s. d., 1577 febr. 7; F I/54 — 1566 s. d.; F I/54 Ecclesiastica VI — 1580 jan. 31; F I/60 Ecclesiastica XX — 1595 okt. 19.

⁸⁰ V. Steska, Radovljiška matrikula, o. c., str. 29; AS, vic. a. F I/60 Ecclesiastica XX — 1553 avg. 18.

nijski vrt za drugo zemljišće, sam pa bo ta vrt spremenil v grajski park.⁸¹ Vendar se je zadeva še vlekla. Šele v maju 1573 so določili, naj bi se župnijski vrt zamenjal za njivo predtrškega podložnika Pankraca Kuplenika in bodo pri tem poskrbeli, da župnik ne bi bil oškodovan.⁸² Pri zamenjavi pa si je Dietrichstein verjetno prilastil še župnijski sadovnjak in ribnik, zavoljo česar se je spor začel znova. Vse skupaj je še poslabšala reformacija, ki jo je Dietrichstein vneto podpiral, a novi župnik in prošt Tomaž Reitlinger in njegov vikar Matija Grošelj sta že začela boj proti njej. Že leta 1571 je župnik opominjal sodnika in svet, da je deželni knez ukazal bratovščini sv. Rešnjega telesa, naj izroči beneficij katoliškemu duhovniku, ki ga sme župnik predlagati.⁸³ Spor se je vlekel še leta 1592, čeprav naj bi Moric Dietrichstein še za svojega življenja župniku vrnil sadovnjak in ribnik. Tedaj sta si stala nasproti novi zastavni gospod grof Volbenk Thurn in prošt ter župnik Gašpar Freudenschuss.⁸⁴

V času Gašparja Freudenschussa je reformacija v Radovljici, ki je vplivala na ta spor, prihajala do viška in nato sorazmerno hitrega zloma.⁸⁵ Že leta 1585 so na njegove pritožbe deželnoknežji komisarji zasliševali protestantske radovljiške meščane. Po poročilu komisarjev, da so se meščani oprijeli lutrovske vere, je nadvojvoda Karel ukazal, naj v Radovljici zamenjajo mestni svet in vse tamkajšnje deželnoknežje uradnike s sposobnimi katoliškimi osebami. Kranjski deželni vicedom Nikolaj Bonhomo je aprila 1588 ukazal, da morajo do konca meseca junija mesto zapustiti sodnik Valentin Asslar, mestni pisar Bartolomej Zajec (Hass) ter meščani Jeronim Černe, Andrej Jernejc in Lenart Nastran.⁸⁶ Izgnanci so zapustili mesto šele po več kakor enem letu. Namesto njih pa so prišli novi protestanti s podeželja: Pavšin, Močnik in Mandlič. Vrnili se je tudi Nastran. Vsi pa so čakali v mestu na deželnoknežji ukaz o izgonu. Toda odpor je bil zaman, pod nadvojvodo Ferdinandom je bila reformacija kmalu zadušena.⁸⁷

*

* * *

Radovljiška meščanska naselbina (trg in nato mesto) je imela na pomolu, kjer je nastala, le malo prostora. Poleg cerkve in župnišča, gradu in njegovih gospodarskih poslopij in morda še nekaj hiš iz časa pred nastankom trga je bilo na pomolu prostora samo za podolgovat, skoraj četverokoten tržni prostor, ki se je proti severozahodu zoževal do mestnih vrat in so ga na obeh podolžnih straneh, še posebej ob robu pomola proti Savi, obkrožale meščanske hiše. Težišče poseljenosti v naselbini je bilo prav ob tej strani tržnega prostora. Tu so šle hišne parcele, kjer so za hišami praviloma stala še gospodarska poslopja, skoraj do obzidja, ob katerem je šla pot za dostop na obrambne hodnike. Med hišami so bili posamezni prehodi za dostop na tržni prostor. Na nasprotni strani trga je bilo število hiš mnogo manjše in se zdi, da so se manj načrtno postavljale. Meščanska naselbina je bila majhna od svojega začetka dalje skozi vse obravnavano obdobje in še naprej. Zavoljo tega so jo tudi sodobni viri označevali kot »mestece Radovljica« (Stadtl Radmanstorff). V trgu in nato mestu je bilo znotraj obzidja vsega skupaj največ 43 do 45 hiš. Približno toliko, pa tudi manj, je bilo polnopravnih meščanskih družin.⁸⁸

Mesto je bilo že pred koncem srednjega veka povsem utrjeno in obdano z obzidjem s četverokotnimi in okroglimi stolpi in tremi vrati (gorenja, doljenja

⁸¹ AS, vic. a. F I/54 Ecclesiastica VI — 1566 s. d.

⁸² Prav tam — 1573 maj 6.

⁸³ AS, vic. a. F I/60 Ecclesiastica XX — 1571 avg. 23, glej še akte 1572/3 prav tam.

⁸⁴ Prim. AS, vic. a. F I/54 Ecclesiastica VI — 1592 jul. 28; prav tam — 1576 sept. 14 in 20, 1577 febr. 2; F I/35 — 1577 febr. 7.

⁸⁵ A. Rabensteiner, Die Herrschaft Veldes 1500—1641, Innsbruck 1977, str. 240 sl.

⁸⁶ AS, vic. a. F I/134/VII/3 — 1587 jul. 7; F I/54 Ecclesiastica VI — 1585 s. d. (po 18. juliju); 134/VIII/1 — 1588 april 13.

⁸⁷ AS, vic. a. F I/134/VII/3 — 1589 maj 5; J. Parapat, Doneski, o. c., str. 10.

⁸⁸ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1522 maj 2 — »der ganntzen gemain des Statts zu Radmansdorff«.

in vrata v jarku, ki so vodila v Dol in proti Predtrgu). Hiše so bile še v 16. stoletju večinoma lesene («... maistens Thails nur von Holzwerch erpawt...») in tudi krite so bile s škodlami.⁸⁹ Vendar so začeli tedaj graditi tudi že zidane hiše v poznogotskem stilu, katerega elemente kažejo še danes mnoge obnovljene hiše iz tega časa. Hiše so bile praviloma s čelom obrnjene proti tržnemu prostoru in mnoge so za hišo imele gospodarska poslopja (Stadl). Okna so vsaj premožnejše hiše že imele zasteklene. Tako je npr. župnik in prošt Freudenschuss leta 1595 zaprosil brata Nikolaja, naj mu pošlje steklarja, da mu bo zasteklil pristavo in novo čumnato v proštijem dvorcu.⁹⁰ Mesto je bilo še v 16. stoletju brez vode. Meščani so jo s konji vozili v sodih iz Save, ki je tekla globoko pod pomolom, ali jo na glavi nosili na svoje domove. Leta 1577 je kranjski vicedom pripravjal akcijo za napeljavo vode v mesto. Izpod hribov bi speljali nekaj izvirov po macesnovih ceveh na sredo tržnega prostora. Napeljava z lesom, potrebnimi železnimi deli in s plačilom mojstru, ki bi vodovod speljal, naj bi brez meščanske robote stala 300 gld. Za vodovod bi vicedom prispeval 50 gld., prav toliko je bil pripravljen dati prošt, torej župnik, meščani pa so obljubili dati 100 gld.⁹¹ Vendar tedaj z vodovodom še ni bilo nič.

V trgu oziroma mestu je v vsem obravnavanem obdobju živelo glede na število hiš kakih 250 do 300 prebivalcev, njihovo število se je malo spreminjalo po posameznih obdobjih. Za populacijski razvoj v prostoru znotraj mestnega obzidja ni bilo možnosti. Šele pozneje se je povečevalo prebivalstvo v Predtrgu in v pravem predmestju (Podmestu) in drugje.⁹²

Težko bi mogli z gotovostjo reči ob pomanjkanju neposrednih virov, od kod je bilo prvo prebivalstvo v novo nastalem trgu. Glede na poznejšo podobo etnične pripadnosti tržanov oziroma meščanov bi mogli soditi, da je tudi v najstarejšem obdobju meščanske naselbine prevladovalo slovensko prebivalstvo, ki je deloma prišlo tudi iz neposredne agrarne okolice. Tu je mogoče iskati vzrok za prvotno ohranitev istega imena za obe naselbini, vas in trg. O tržanih tudi iz vasi Radovljica govori dejstvo, da so tržani in nato meščani ter vaščani Predtrga imeli skupno planino na Jelovici na Visokem vrhu. Prav tako so imeli prebivalci nove naselbine njive v severnozahodnem delu Radovljiškega polja, zahodno od Oble gorice in Dola, ki loči Radovljico od Predtrga; vzhodno od tod pa so bile njive predtrških vaščanov.⁹³ Vendar so bili med prvimi tržani tudi tujci, ki so sem prišli na pobudo Ortenburžanov. Prvi znani tržan, Gramaflanz, je bil nedvomno nemškega izvora, ki se je nato s poroko povezal z manjšo viteško družino na Gorenjskem. Če je bil prvi radovljiški znani trški sodnik Ulrik neznanega etničnega izvora, je bil tržan Matejle nedvomno slovenskega rodu. Šele pred koncem srednjega veka se je ohranil prvi spisek radovljiških meščanov v zvezi s pobiranjem mestnega davka. Meščani in hišni lastniki so tedaj bili: Krištof, Pangrac in Primož Moffia (Momia, Mofier), Janez Kovač (Schmid), Vid Lorber, Urban Pretnar, Jurij Štrizec (Scherer), Martin Bem, Matej Žnidar (Schneider), Andrej Hren, Peter Tesar (Zimmermann), Boltažar Knavr, Lenart Močan, Gašpar Krznar (Kürsner), Miha Kuhelj (Kuchlin), Miha Žnidar (Schneider), herr Martin Možina, Janez Pisar (Schreiberin) ter Somrak, Renko, Mikl,

⁸⁹ AS, vic. a. F I/87/I/3 — ok. 1588; F I/60 Ecclesiastica XX — 1595 okt. 19.

⁹⁰ AS, vic. F I/60, o. c.

⁹¹ AS, vic. a. F I/134/VIII/5 — 1577 maj 22.

⁹² Se v letih na prehodu iz 19. v 20. stoletje je prebivalstvo zelo nihalo in v mestu malo poraslo glede na naše obdobje.

Leto	Mesto		Predtrg		Predmestje	
	Hiše	Preb.	Hiše	Preb.	Hiše	Preb.
1874	48	423	49	436	48	413
1894	42	295	50	278	48	336
1905	43	347	58	407	59	385
1910	44	323	?	?	71	435

Rezultati ljudskih štetij po Ortsrepertorijih; J. Rus, O tipu mesta, o. c., str. 739.

⁹³ H. Uršič, Postanek in razvoj, o. c., str. 7; AS, Urbar 1579.

Brešar, Jaklin in Francesco, ki so plačevali višji mestni davek: pol nižje obveznosti so imeli Štefan Kurpotz, Lenart Zavrl, Janez Mesar (Fleischaker), Miha Begeck (Wegeinck), Klemen Lubnič, Pavel Černe (Schwartz), Pavel Tkalec (Weber), Tomaž Mesar (Fleischagker), Krištof Igljč (Nadler), Filip Žnidar (Schneider), Jurij Prebil, Boltažar Mesar (Fleischhagker) in poleg njih še Mohar, Šega, herr Lenart in Doga. Eno takih hiš je imel poleg svoje še Jurij Štrizec. Štirideset meščanov je posedovalo 41 hiš, po eno sta imeli obe bratovščini, in tam sta bila kaplana (gospoda).⁹⁴

Vsi radovljiški meščani so v tem času že imeli priimke, kar je bilo značilno tudi za vaško prebivalstvo na radovljiškem zemljiškem gospostvu že okoli srede 15. stoletja. V mestu je prevladovalo, tako sodimo, prebivalstvo slovenskega izvora, del prebivalstva je verjetno pripadal tudi nemški narodnostni skupini, v njem so bile tudi tri ali štiri italijanske družine, ena pa je bila morda češkega izvora.

Prebivalstvo v Radovljici, tako se zdi, se je hitro menjavalo. V obdobju od konca srednjega veka do novega spiska meščanov iz leta 1579, se kot meščani pojavljajo Jurij Dienstmann, Gregor Gerstmayer, Martin Ogelnik, Anton Kuhelj, Franc Kuhelj, ki je bil sodnik leta 1569. Primož Zeyninger, Jurij in Janž Flasch, Nikolaj Vovk (Wolf), Jakob Prešeren, Gregor Žnidar (Schneider), Primož Zidar (Maurer), Ahac Osteyer, ki je prebival v Lampuhovi hiši, Klemen Prešeren, ki je kupil Pesjakovo hišo, Lamprecht Krznar (Kürsner, Lamprecht von Radmanstorff), Boštjan Platnar (Lambatter), Ulrik Stosser, ki je bil leta 1504 sodnik, Plavec in Tesar (Zimmermann).⁹⁵

Leta 1579, ko imamo nov seznam plačnikov mestnega davka, je bilo le malo meščanov z dosedaj znanimi priimki. Večinoma so prišli v Radovljico na novo. Tega leta so bili meščani naslednji: dediči Jurija Dienstmanna, Gašpar Žirovc, ki je imel še hišo Primoža Zidarja, dediči Gregorja Gerstmayerja, ki so imeli še hišo Weinfuererja, Andrej Jernejc, dediči Martina Ogelnika iz Hlebc, Jurij Ode-ruh (Wuchner), Krištof Černe, Janž Lovšin, Bartolomej Javšinger, Klemen Krelj, ki je kupil Ogelnikovo in hišo Flaschovih dedičev, Franc Tepež (Schlager), Osvald Mlinar, Ahac Osteyer, ki je kupil še hišo Nikolaja Vovka, Osvald Porenta, ki je imel hišo na vogalu (im Zipf), Luka Jernejc, ki je imel poleg svoje tudi hišo Nikolaja Vovka, Luka Jernejc, ki je imel Plavčevo hišo, Klemen Prešeren, ki je kupil še Pesjakovo hišo, Gašpar Košar, Pavel Moffia, ki je delil hišo z Andrejem Moffia, a je imel še domec, nekoč last Spariša (Sparisch), Lenart Piernsack, Andrej Moffia, dediči Jakoba Prešerna, Jurij Oblak, Valentin Aslar (Asser), mestni sodnik leta 1588, Mohor Muhavec, Lovrenc Mulej, dediči Pangraca Kuplenika s prednjo in zadnjo hišo, v kateri je bil Gašpar Žirovc, dediči Gregorja Žirovca, ki so bili v hiši Gregorja Zidarja, Blaž Poznik, Gregor Nastran, Lenart Vidic, gospod Peter Kuplenik, gospod Marko Ratkheb in dediči Morica Dietrichsteina, ki je imel nekdanjo hišo Krištofa Moffia.⁹⁶

Tega leta je bilo v mestu samo 31 meščanov, ki so bili lastniki 38 hiš, dve hiši sta bili kaplanski, hišo Krištofa Moffia pa je Dietrichstein, kakor pravi vir, počasi pridobil. Hišo je imel v mestu tudi Janž Divjak (Wild), lovski mojster, katerega rodbino smo spoznali še pred koncem srednjega veka. V mestu je bil proštovski dvorec, v katerem je praviloma prebival vikar, ker je prošt in hkrati radovljiški župnik živel predvsem v Ljubljani. Nekaj hiš pa je moralo biti praznih.

Do začetka 17. stoletja se nato omenjajo še naslednji radovljiški meščani: Lenart Nastran, Andrej Jernejc, Jeronim Černe, Bartolomej Zajec (Hass), mestni

⁹⁴ AS, st. a. F 282, Urbar Register 1498 f 119 sl.

⁹⁵ Prim. AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1567 marec 5; prav tam F I/134/VII/3 — 1569 jan. 8, jul. 29, avg. 3; B. Otorepec, Pečati, o. c., str. 114; F. Gestrin, Mltinske knjige, Ljubljana 1972, str. 52, 170 sl., 183, 187; A. Dimitz, II, str. 122.

⁹⁶ AS, Urbar 1579 f 123 — 146, 423 sl.

pisar, Povšin, Močnik, Mandlič in Urban; morda je bil meščan tudi Andrej Rogáč.⁹⁷

Po gospodarski in poklicni strukturi mestnega prebivalstva so v Radovljici, podobno kakor v drugih mestih na Slovenskem, prevladovali obrtniki uslužnostnih obrti, ki so s svojimi izdelki krili lokalni trg. Med njimi so bili krojači, mesarji, zidarji, tesarji, krznarji, tkalci sukna in platna, štrizec sukna, kovači, izdelovalec solitra in kar številni gostilničarji. Morda so v zvezi z železarstvom delali za širši trg le kovači in izdelovalec igel (npr. Zeyninger, Nadler). Manjši del meščanov se je ukvarjal s trgovino in (ali) s poklicnim tovarništvom. Taki so bili npr. Lampreht Krznar, ki se je poleg svoje obrti posvečal tudi trgovini z žebli in drugim blagom, dalje Boštjan Platnar in zlasti člani rodbine Moffia.⁹⁸ Seveda so mnogi meščani poleg vsega tega tako ali drugače posegali tudi v kmetijstvo.

Čeprav se je v Radovljici prebivalstvo močno in sorazmerno hitro menjavalo, so vendar v njej obstajale tudi rodbine, ki so živele v mestu po več rodov dolgo. Mednje vsekakor sodijo družine Černe, Žnidar, Kuhelj, Prešeren, Kuplenik in Moffia. Prav poslednja je sodila med najpomembnejše tudi trgovske rodbine. V Radovljici je bila že pred koncem srednjega veka in je, čeprav italijanskega izvora, morda prišla sem po dvigu trga v mesto. V začetku 16. stoletja sta bili v Radovljici dve veji te rodbine, obe tesno povezani tudi z ljubljanskim meščanskim vrhom. Anton Moffia je bil poročen s hčerko Pankraca Dolničarja (Lustalerja). Bil je v trgovskih stikih z ljubljanskim trgovcem Žigom Mospacherjem in v 30. letih tudi s trgovsko družbo Khisl — Weilhamer. Postal je radovljiški sodnik in umrl po letu 1535. Krištof Moffia pa se je oženil s Katarino, svakinjo Janža Standinota iz Ljubljane. Imel je trgovske zveze tudi z Beljakom in je tam dalj časa živel. Njegova vdova se je leta 1527 poročila s kranjskim sodnikom Janžem Creyserjem.⁹⁹

Obe družinski veji sta imeli precejšnjo zemljiško posest. Leta 1511 je Krištof prodal svojo svobodno posest na Gradišču župniku za bratovščino sv. Trojice. Tam je imel morda tudi pristavo, ki jo je leta 1579 že imel Jurij Oblakar. Njegova hiša je prišla v posest Morica Dietrichsteina. Ta si je pozneje pridobil tudi hubo Andreja Moffia v Predtrgu, a od Pavla Moffia je kupil mlin pri mostu čez Savo pod Radovljico.¹⁰⁰

Anton Moffia, ki se je proti koncu 16. stoletja spuščal v večje posle in postal tudi vojni dobavitelj za tedaj že organizirano Vojno krajino, je leta 1593, tri dni po bitki pri Sisku, po neprevidnosti padel pri Petrinji v turško ujetništvo. Po petih letih so neki kristjani na turškem ozemlju zanj založili 150 cekinov kot odkupnino iz ujetništva. To ne ravno majhno vrednost je moral po vrnitvi domov zbrati in jo dobrotnikom vrniti.¹⁰¹

*
* * *

Ob nastanku trga in nato mesta je bila Radovljica izven tedaj obstoječih širših prometnih povezav. Skozi naselje je vodila samo nam že znana pot proti Pustemu gradu in rudarsko fužinarskemu območju pod Jelovico in dalje ali na Škofjo Loko ali proti Italiji. Proti severozahodu pa je iz trga izšla pot verjetno proti Begunjam. Prav ta pot je dala novi meščanski naselbini s trgovino z železom prvi vzgon. V bližini trga je tekla samo pot od deželne ceste skozi vas

⁹⁷ AS, vic. a. F I/134/VIII/1 — 1588 april 13, F I/134/VII/3 — 1589 maj 5; F. Gestrin, *Mitninske knjige*, o. c., str. 244, op. 48.

⁹⁸ AS, st. a. F 282, Urbar register 1489, Urbar 1579; S. Vilfan — B. Otorepec — V. Valenčič, *Ljubljanske trgovske knjige*, o. c., str. 35, 145, 156; F. Gestrin, *Mitninske knjige*, o. c.

⁹⁹ J. Zontar, Villach, o. c., str. 497, 521, 459; S. Vilfan — B. Otorepec — V. Valenčič, o. c.

¹⁰⁰ Prim. op. 78; AS, urbar 1579 f 158, 429.

¹⁰¹ S. Vilfan, *Mestne računске knjige kot zgodovinski vir*, Gradivo in razprave 8, Ljubljana 1988, str. 32.

Radovljico (Predtrg) proti Lescam, Bledu in Bohinju. Gorenjska deželna cesta, ki je tekla od Ljubljane na Kranj, se približala Savi, prešla čez most potok Peračico in prek Zapuž šla proti Mostam in dalje po Dolini, kjer je kolonizacija v tem času odpirala povezavo med Dolino in Beljakom čez Korensko sedlo in tudi proti zahodu v Kanalsko dolino, je bila od Radovljice kar precej oddaljena. Pot od Beljaka čez Koren po Dolini navzdol je bistveno povečala pomen gorenjske deželne ceste, zlasti še, ko je po sredi 14. stoletja začela rasti železarska dejavnost od Save do Bele peči. Na gorenjsko deželno cesto se je pred Mostami neposredno vezala stara pot iz Ljubelja prek Tržiča — Brezje — Slatno na Begunje, kamor je iz Ljubelja pripeljala tudi verjetno obstoječa pot čez Preval (1309 m), kjer je grad Kamen varoval stičišče obeh teh starih poti. Od Begunj dalje je vodila pot prek Rodin, kjer je bil prvotni sedež »radovljiške« prafare, in drugih vasi pod predkaravanškim hribovjem. Blizu Žirovnice oziroma Most se je odcepila pot na Bled in Bohinj, ki je vodila čez star savski prehod pri Bregu nasproti Zasipa.

Z nastankom trga Radovljica sta se začela promet in trgovina preusmerjati na novo tržno in nato mestno naselbino, ki je postala sprva vabljliva zavoljo svojih sejmov, tudi ob pomoči trških oziroma mestnih gospodov, Ortenburžanov, Celjskih in Habsburžanov. Vendar je njeno prebivalstvo še vse obravnavano obdobje živelo od treh gospodarskih osnov: kmetijstva, obrti in trgovine, ki je res postajala vedno bolj pomembna.

Temeljno in več ali manj zagotovljeno življenjsko osnovo je dajala zemljiška posest, ki so jo prvi prebivalci trga iz neposrednega vaškega okolja prinesli v trško oziroma mestno naselbino. Skoraj ni bilo tržana in nato meščana, ki ne bi imel manjše ali večje zemljiške posesti. Imeli so njive, vrtove, domce izven pomirja, skupne travnike in pašnike, rovte in tudi gozdove; posamezniki pa tudi cele kmetije. Lahko bi rekli, Radovljica je postala trg in mesto, ne da bi izgubila svoj v veliki meri poljedelski značaj; skoraj vsi Radovljičani so bili v obravnavanem obdobju tudi poljedelci. To je bilo več ali manj značilno za mnoge trge in manjša mesta na slovenskih tleh. Vendar pa je treba poudariti, da je vrhnja plast meščanstva že od poznega srednjega veka zavestno vlagala v zemljiško posest, ker je bila to varna oblika investicije in hkrati trdna oblika jamstva v kreditni trgovini.

Mnogi tržani oziroma meščani so imeli poleg hiše v mestu tudi gospodarsko poslopje, od katerega so posebej plačevali mestni davek. Gojili so konje, ki so jih potrebovali za tovorjenje, prinašanje vode z reke Save in za obdelovanje njiv, prav tako pa tudi svinje za hrano in prodajo, ki so se deloma pasle v skupnem gozdu onstran Save pod Pustim gradom.¹⁰² Pred koncem srednjega veka je 20 meščanov posedovalo 71 njiv in 5 vrtov. Njive so bile v glavnem na polju zahodno od Oble gorice in za vsako je bilo plačati 9 soldov mestnega davka, a od vrtov po sold. Največ so jih imeli naslednji meščani: Francisco devet, Lenart Močan 7, Primož Moffia 6, Jurij Štrizec in Štefan Kurpotz po 5 in Vid Lorber, Janž Kovač, Baltazar Knavr, Jurij Kuhelj in Pankrac Moffia po 4. Poleg tega je imela skupnost meščanov tedaj tudi skupni travnik z ledinskim imenom ‚Dobri travnik‘ in so zanj plačevali 80 soldov mestnega davka.¹⁰³

V zvezi s poljedelstvom meščanov je celjski grof Ulrik II. izdal poseben red v korist Radovljičanov, s katerim naj bi preprečili imovinske prekrške na polju v njihovo škodo. Če je kdo na skrivaj ponoči požel tuje žito ali si je prisvojil celo kopico in so ga odkrili, so mu po določilih reda javno iztaknili oči. Če pa je ukradel manjšo množino žita, je bil v Radovljici na trgu vklenjen za en dan v klado, moral je povrniti storjeno škodo in pri izpustitvi priseči, da ne bo odšel z nikomur v sovraštvo iz trga. Kdor bi ukradel ponoči ali podnevi s polja kako vrednost, temu naj bi za kazen odrezali uhelj in ga vklenili v klado dve nedelji

¹⁰² AS, Urbar 1579 f 152/3.

¹⁰³ AS, st. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 119 — 123, f 27.

na trgu. Kdor je podnevi ali ponoči s srpom odžal žito, naj bi plačal 12 denaričev kazni ter šel za celo soboto v klado na radovljiškem trgu. Če pa je to storil s koso, je moral plačati dvojno kazen in odsedeti v soboto v kladi. Kdor pa je komu ukradel seno, je moral iti za dve nedelji v klado na trgu in je bil kaznovan še s 60 denariči, poleg tega pa je moral oškodovancu povrniti škodo.¹⁰⁴ Morda je tudi v teh strogih kaznih videti pomembnost poljedelstva za meščane.

V naslednjih desetletjih so si radovljiški meščani še povečevali zemljiško posest. Po urbarju iz leta 1579 je 17 meščanov imelo 51 njiv in 3 vrtove, od katerih so plačevali mestni davek. Poleg tega so imeli meščani še nekdanji travnik, za katerega so še vedno plačevali 80 soldov, t. j. 53 kr. 1 črni denarič mestnega davka. Na tem skupnem travniku, pod Pustim gradom, na Taležu v Gospičji Ravni in na Jelovici so meščani dobivali les. Svoje svinje pa so smeli pasti samo onstran Save pod Pustim gradom. Na travniku so v velikosti približno petih hub že pred časom naredili polje in njive po posebnem ključu razdelili med 30 meščanov. Vseh njiv je bilo 85. Vsak meščan je dobil od ene do pet njiv različne velikosti. Približno tretjina meščanov je dobila samo po eno njivo, približno druga tretjina po dve, a večja tretjina je dobila po tri do 5 njiv; po pet njiv so dobili le dediči Janža Flascha in dediči Pangraca Kuplenika. Njive so dobili oba kaplana bratovščin in tudi ljubljanski prošt in župnik. Od teh njiv so morali meščani dajati celotno desetino pridelka zemljiškemu gospostvu Radovljica.¹⁰⁵

Poleg te posesti so si posamezni meščani pridobili še druge njive, raztresene po radovljiškem zemljiškem gospostvu. Vseh takih njiv je bilo 52. Imeli so jih Jurij Dienstmann 8, dediči Gregorja Gertmayerja 7, Krištof Černe 8, Pangrac Kuplenik 6, Gregor Aslar 6, dediči Martina Ogelnika 5, Pavel Moffia 3, Klemen Krelj 2, Bartolomej Jausinger, Jurij Flasch, Lenart Piernsackh, Klemen Prešeren, Luka Čudež in Luka Jernejc po 1 njivo.¹⁰⁶ Od teh njiv so morali meščani prav tako dajati celo desetino zemljiškemu gospostvu. Zavoljo planine, ki so jo imeli na Jelovici, so prišli meščani v spor s komisarji, ki so zapisovali urbar leta 1579. Zahtevali so naj meščani z listinami dokažejo, da zanjo ne plačujejo ničesar. Meščani so trdili, da so planino, ki leži dve milj (14 km) od Radovljice upravljali in uživali kot dediščino prednikov. Poudarjali so dalje, da morajo planino vsako leto čistiti (ker se naglo zarašča) in je sploh »grda« planina in da je niso ne veseli ne željni.¹⁰⁶

Od te sorazmerno velike zemljiške posesti so imeli radovljiški meščani velike koristi. Zavoljo tega je razumljivo, da so v času upadanja drugih dejavnosti, zlasti trgovine, prav z zemljiško posestjo vezali tudi svoje blagostanje. Tako so dve leti pred zapisom urbarja, ko je mesto padalo v recesijo, povezovali svojo revščino tudi z izgubo dohodkov od poljedelstva. Zaradi velike savske poplave so tedaj izgubili travniške in gozdne površine pod Pustim gradom ter bili oškodovani na živini in gozdu.¹⁰⁷ Travniki in gmajne, ki so jih imeli, so služili za oskrbo konj, ki so jih meščani gojili tudi za potrebe trgovine in tovarništva.

Na splošno nič manj pomembna gospodarska dejavnost je bila obrt, od katere je ob poljedelstvu živela velika večina tržanov in pozneje meščanov. Obrt, ki je nastala v naselbini, je bila, sodeč po nastajajočih srednjeveških priimkih meščanov zelo raznovrstna, kar smo spoznali že pri opisu prebivalstva. Vendar so skoraj vse obrti služile zgolj kritju lokalnih potreb in so med njimi prevladovala služnostne obrti. Domnevamo, da so le posamezni obrtniki delali za širši trg in trgovino. Med take obrti moremo šteti krznarsko in tudi tkalsko obrt. Obe sta imeli surovinsko bazo v neposrednem okolju in njune proizvode so prodajali obrtniki, ki so prehajali tudi v trgovinske posle, daleč naokoli. Radov-

¹⁰⁴ AS, vic. a. F I/134/VIII/7 — 1455 febr. 6.

¹⁰⁵ AS, Urbar 1579 f 142 — 152, 123 sl., 153. Te njive so imeli poleg zgoraj med prebivalstvom navedenimi meščani še Jakob Kramar, Filip Mlakar, Matija Reschen, Pangraz Suštar, Janž Iglit (Negl).

¹⁰⁶ AS, Urbar 1579 f 423 — 426.

¹⁰⁷ Prav tam, f 152.

Razglednica glavnega trga v Radovljici (današnji Linhartov trg) z graščino, meščanskimi hišami in starim vodnjakom; datum poštnega žiga 20. 7. 1906 (Gorenjski muzej, Kranj)

ljiški meščan Lenart Krznar je npr. na Reki leta 1537 za svoje potrebe kupil štiri tovore jančjih kož, someščan Boštjan Platnar (Lambatter) pa je tam istega leta prodal tovor svojega platna. Oba pa sta med drugim na Reki večkrat prodala večje količine žebeljev.¹⁰⁸ Za kritje širših potreb je verjetno delal tudi štrizec sukna, kot zadnji v procesu proizvodnje tega blaga. Pri tem je šlo predvsem za izdelavo domačega lodna ali raševino, za kar so potrebno volno tudi kupovali, o čemer imamo vesti iz radovljiške mitninske tarife leta 1579.¹⁰⁹ Tudi strojarji s svojim delom niso služili samo radovljiški okolici. Prav tako so za širši trg delali kovaški in žabljarski ali igličarski mojstri, ki so predelovali domače in tudi koroško železo. V Radovljici so ti mojstri izdelovali raznovrstne železne in jeklene izdelke, ki so šli v trgovino na velike razdalje oziroma v izvozno trgovino. Tako so Radovljičani prodajali žebelje tudi na Reki.¹¹⁰ Kot uslužnostna obrtna dejavnost je bila najbolj številna, tako se zdi, gostilničarska. Povezana je bila s trgovino, zlasti z železom iz Koroške in domačih fužinarskih območij, ter s tovarništvom po hribovitih poteh in s prisilnimi cestami v Radovljico.

O cehih, v katere so se združevali srednjeveški obrtniki, v Radovljici ne vemo ničesar. Vzrok je iskati v dejstvu, da je bilo obrtnikov istovrstne dejavnosti premalo ter cehi sploh niso nastali.

Trgovina je bila najbolj značilna gospodarska dejavnost radovljiških tržanov in meščanov, čeprav so obrtniki po številu prevladovali in se naselbina ni ootresla vezi s poljedelstvom. Trgovina se je po eni strani odvijala na tedenskih in letnih sejmih, po drugi strani pa je naraščala vsakodnevna, tudi prehodna trgovina. Z nastankom trga je dobila naselbina pravico tedenskega sejma, ki je bil morda ob sredah. Proti koncu 16. stoletja so se meščani potegovali še za tedenski sejem ob sobotah. Letni sejem je bil v času prošenja, ki ga je tržna naselbina prevzela po starejšem sejmu (Kirchtage) ob dnevu sv. Petra pri cer-

¹⁰⁸ F. Gestrin, Mitninske knjige, o. c., str. 170, 187.

¹⁰⁹ AS, vic. a. F I/87/I/1 — 1579, Tarüffa vber die von ... drey Zoll Mauth.

¹¹⁰ F. Gestrin, prav tam, str. 55, 170/1, 183, 187.

kvi.¹¹¹ Ta letni sejem je imel še konec obravnavanega obdobja sloves živinskega sejma, čeprav so na njem prodajali veliko železnih izdelkov in drugega blaga. Zavoljo zelo obiskovanih sejmov je v drugi polovici 16. stoletja zakupnik zemljiškega gospostva Moric Dietrichstein začel po svojih ljudeh pobirati pred mestom od vseh živali posebno doklado. Posledica je bila, da se je obisk sejma močno zmanjšal in mestna mitnica, ki jo je imelo mesto v zakupu je malo prinašala. Po odporu meščanov je zakupnik odnehal in tujci so zopet začeli obiskovati sejem.¹¹² Približno ob tem času, ko je Radovljica tudi sicer doživljala gospodarski upad, so protestantski meščani pri deželnem knezu izprosili, da je v Radovljico prenesel letni sejem (Kirchtag) z Lesc; sejmem je bil šesto nedeljo po Veliki noči. Na sejmih je skrbel za red in mir ter opravljal nekako varnostno službo oboroženec mestnega gospoda (Gescheftsknecht) s svojim spremstvom. Razen njih ni smel nihče na sejmskem prostoru nositi orožje, sulico in strelno orožje. Kršiteljem so za kazen pobrali orožje, ki je pripadlo oborožencu. Mnogo strožje so kaznovali tiste, ki so si drznili ponoči na konju in oboroženi priti na sejem; javno so mu iztaknili oči, zaplenjenega konja pa je dobil z orožjem vred oboroženec.¹¹³

Seveda se je trgovalo v trgu in nato v mestu tudi izven sejmskih dni v skladu z uveljavljenimi pravili, ki so med drugim določali, da morajo tujci z izjemo na sejmih, trgovati samo na veliko. V 15. stoletju se je trgovina v Radovljici povečevala in prek nje je šel tudi že tok izvozne in prehodne trgovine na večje razdalje. K temu so pripomogle tudi naselbini podeljene posebne pravice. Tako je leta 1455 Ulrik Celjski Radovljici podelil važno pravico. Meščani so dobili izključno pravico prodajati v mestu sol na drobno (masselweis), vsi drugi so jo smeli prodajati le na veliko, po tovorih (saumweis).¹¹⁴ Še pomembnejša je bila pravica prisilne poti, ki jo je dal cesar Friderik III., po kateri so morali vsi s svojim blagom na Radovljico in tam plačati mitnino. Hkrati je prepovedal druga neobičajna pota proti laškim deželam (gehn welischen Landen); kršilcem so blago zaplenili v korist deželnega kneza. V zvezi s tem je obvezal tudi upravitelja Pustega gradu, da je pomagal radovljiškemu sodniku in svetu preprečevati tudi za komoro škodljive neobičajne poti («... damit solch vngewendtlích Strassen gewerdt werden»).¹¹⁵

Po mitnicah v Radovljici, na Jesenicah in v Bohinju, ki jih je že pred koncem srednjega veka imelo mesto v zakupu, in po njihovih v letu 1579 izdanih tarifah spoznamo vrste in tudi približne količine blaga, ki so s trgovino šle skozi mesto. Na prvo mesto bi bilo postaviti železo in razne železne izdelke, vsakovrstne kože in živino, razno meso in mast, platno in mezlan ter sol; nato pa še med in vosek, raznovrsten les in škodlje ter razni drugi lesni izdelki, žito, žima, lan in laneno seme, vino in žganje, sadje ter kramarsko blago. Tarifa od tovara, kosa ali centa (ok. 52—56 kg) blaga je bila od 1 denariča do 6 kr.; izjema je bil samo tovor voska, ker je bilo zanj treba plačati 30 kr. mitnine. Le za malo vrst blaga je mitnina znesla 4 kr., 5 kr. 1 denarič in 6 kr. (toliko le za tovor mezlana). Za ogromno večino blaga je bilo treba plačati povprečno samo po 1 kr. mitnine. Ker so bili dohodki od mitnine do okoli 50 gld., bi mogli soditi, da je šlo ob koncu srednjega veka skozi Radovljico približno 2 do 3 tisoč tovorov blaga letno.¹¹⁶

Del tega blaga je bil lokalnega izvora, drug del pa je prihajal iz sosednjih dežel. Iz Koroške je med drugim prihajalo zlasti železo prek Velikovca in tudi svinec, iz italijanskih dežel so tovorili vino, sadje in razno kramo. Vendar so prehodni trgovini v Radovljici dajali pečat železo in železni izdelki, od te trgo-

¹¹¹ AS, vic. a. F I/134/VIII/5 — 1577 maj 22; V. Steska, Matrikula, o. c., str. 30.

¹¹² AS, Urbar 1579 f 142.

¹¹³ AS, vic. a. F I/134/VIII/7 — 1455 febr. 6; V. Steska, Matrikula, o. c., str. 30.

¹¹⁴ F. Zwitter, Mesta, o. c., str. 63.

¹¹⁵ AS, vic. a. F I/87/I/1 — 1473, okoli pusta.

¹¹⁶ Glej op. 109.

vine naj bi imelo mesto največ koristi. Toda radovljiška trgovina se je kmalu znašla pred močno konkurenco kmečke trgovine in posegi tujih trgovcev v trgovanje na njenem ozemlju.

Kakor povsod na Slovenskem so podložniki tudi na radovljiškem zemljiškem gospostvu posegali v kupčevanje v zvezi z uvajanjem denarnih dajatev, ki so na Gorenjskem povsem prevladale, nato s komercializacijo zemljiškega gospostva v času prve fevdalne krize od konca srednjega veka in naprej v 16. stoletje. Kmečko kupčevanje so na svoj način pospeševale obveznosti tvorjenja, ki so jih zahtevali fevdalci tudi v radovljiškem zemljiškem gospostvu. Še v srednjem veku so bili podložniki v Smokuču, Žirovnici, na Brdu pri Ljubnem, v Zabreznici, Peračici, Bodeščah in drugje dolžni tvoriti za gospoda žito in drugo v Belo peč (rudarji). Od tam so se mogli vračati z železom ali pa so šli dalje v Furlanijo po vino. Bohinjci iz Studorja in podložniki iz Nomnja ter Bohinjske Bele so morali tvoriti po tovor obdelanega lesa ali škodelj v Radovljico. Imetniki 24 domcev v Lipnici so morali hoditi v primorska mesta po sol in jo pritoroviti v Belo peč.¹¹⁷ Radovljiški tovarniki pa so imeli 1543 težave z mitničarji pri tvorjenju soli tudi na Korenskem sedlu v kupčevanju z morsko soljo.

Še leta 1579 so morali številni podložniki po posameznih letih izmenično dati zemljiškemu gospodu določeno mero soli. V prvem letu so bili to dolžni storiti kmetje v vaseh Ljubno, Posavec, Dobrava, Mošnje, Mičeče (36 mer); naslednje leto je isto doletelo vasi Mošnje, Zgornje in Srednje Podbrezje (24 mer); v tretjem letu Spodnje Podbrezje, Zaloše, Otoče, Breznico in Globoko (24 mer); v četrtem letu Dobro polje, Bodešče, Selo in Brezje; v naslednjem letu podložnike vasi Bohinjska Bela, Poljšica, Zgornje in Spodnje Gorje, Žirovnica, Zagorice, Nomenj, Studor in Srednja vas (27 mer), nato vasi Hraše, Hlebce, Zapuže, Vrbnje, Poljče in Leše (27 mer) in končno Zvirče, Hudo, Brdo pri Ljubnem in Praproče ter še neki nelokalizirani vasi. V teh vaseh je 180 celih kmetij skupaj dalo v sedmih letih 180 mer soli. Nato se je krog začel znova.¹¹⁸

Podložniki v radovljiškem zemljiškem gospostvu so kupčevali zlasti z živino in mesom, s presežki svojih pridelkov, s platnom in lesnimi izdelki, posegali so v trgovino s soljo in vinom ter drugim blagom tujega izvora in se ukvarjali s prekupčevanjem. O pomenu te podložniške dejavnosti govori tudi vsebina celjskega reda za Radovljico iz leta 1455. Tedaj je Ulrik II. prepovedal tujcem kupovati živino po radovljiškem gospostvu in jo odpeljati, če je grozilo pomanjkanje mesa plemstvu in radovljiškim meščanom. Tudi podložniki so se morali v takem času izogniti prekupčevanju, niso smeli kupovati živine in jo voditi izven dežele, da bi jo mogli kupiti radovljiški mesarji, kar naj se zgodi samo na trgu. Prekršek so po tem redu kaznovali z zaporom in zaplombo živine oziroma denarja; v zaporu pa bi krivec ostal toliko časa, da bi izplačal toliko denarja, kolikor živine je prodal. Red je zajel tudi kupčevanje z vinom. Tedaj so bile izven Radovljice dovoljene le gostilne v Lipnici, Ljubnem, Mošnjah in Begunjah. Nato, še pred letom 1498, je bila gostilna tudi v Lescah, verjetno zavoljo božje poti in letnega proščenja (Kirchtag).

Celjski red je predvideval stroge kazni za prekrške, ki so bile enake tudi za tržane v Radovljici. Za prekrške cene in mer je bil krivec en dan v kladi ob prangerju na trgu v nedeljo; za igre za denar pa je krivec dobil tri dni klade in zapor, dokler ni povrnil vsega priigranega denarja. Vina na vasi niso smeli prodajati niti ob porokah, razen če je bila v gostilni. Pač pa je vsakdo lahko prodajal vino v Radovljici, če ga je tja prinesel ob letnem sejmu. Kdor se je v tem pregrešil, je šel v soboto za en dan v klado in je izgubil vino ter denar, ki ga je dobil za iztočeno vino. Podložnik tudi ni smel imeti vina na zalogi v vasi, hraniti ga je smel samo v Radovljici.¹¹⁹ Opravljanje gostilniške dejavnosti po vaseh

¹¹⁷ AS, Urbar Register 1498 f 34, 40 — 45, 86, 89 sl., 98, 101.

¹¹⁸ AS, Urbar 1579 f 361 — 384 »Hievor beschribne Dörffer dienen von 180 ganntzen hueben ain Jede ain orth saltz vnd so mans auf sibem Jar aushailt. Khumbr auf ain Jar 25 ort Saltz.«

¹¹⁹ AS, vic. a. F 1/134/VIII/7 — 1455 febr. 6.

Razglednica ulice ob nekdanjih zgornjih mestnih vratih v Radovljici; datum dopisa 13. 8. 1905 (Gorenjski muzej, Kranj)

Radovljica. — Radmannsdorf. 13. Avg. 1905

je zaviselo od zemljiškega gospoda, od vsake gostilne v radovljiškem gospostvu so morali plačati 1 marko soldov zemljiškemu gospodu vsako leto.¹²⁰ Vendar so gostilne in skriti vinotoči rasli mimo vseh prepovedi in prav tako je kmet tovoril in prodajal vino.

Radovljiški meščani so po uveljavitvi pravice prisilne poti še ostreje nastopili proti kmečki trgovini, ki se je na Gorenjskem kar močno uveljavila. Izrabili so med drugim tudi nastop kranjskega vicedoma Viljema Turjaškega, ki je po deželnoknežji zapovedi naročil sodniku in svetu, naj poskrbe, da se prepreči v skladu s prisilno potjo uporaba nenavadnih poti v škodo deželnoknežje komore. V zvezi s tem jim je poslal ukaz, kako se morajo trgovci in vsi drugi ravnati in uporabljati samo običajne deželne ceste (Landstrassen). Sve-toval jim je, naj vsebino na tedenskem sejmu tri dni javno razglasijo, da se bodo z njo vsi seznanili in se znali ravnati ter ne bi izgubljali svojega blaga (zaradi zaplemb).¹²¹ To, in pa zapoved cesarja Maksimilijana leta 1510, s katero je prepovedal nove gostilne v radovljiški okolici, ker stare, ki plačujejo deželnoknežji komori dac,¹²² trpe škodo, so Radovljičani izrabili v svojo korist. Njihov nastop je sprožil odpor podložnikov, ki jih je nazadnje pripeljal v uporniške vrste 1515. leta. Podložniki so trdili, da so radovljiški meščani nastopili proti kmečki trgovini in dali trikrat oklicati, da ne sme nihče kupovati ali prodajati na podeželju, ampak le v Radovljici in grozili za vsak prekršek s kaznijo 5 mark soldov.¹²³

¹²⁰ AS, st. a. F 282 — Urbar Register 1498 f 105: »... vnd ain jede Tafern in dem lanndtgericht Radmanstorff sollen dienen 1 mr. sol. Zu Less ain Tafern dint 1 mr. sol.

¹²¹ AS, vic. a. F I/87/I/1 1496 jul 27? »... solchen Rueff vnnnd dise Ordnung an Euer wochenmarkhten zu dreyen tagen offentlichen berueffen lassen vnnnd solches den Leutten notturrfttglich einpilden, damit sich ein Jedlicher dardurch wisse zurichten vnnnd sein guett durch vnnwisenheit nicht verfürre...«

¹²² AS, st. a. F 554 — Daz Verpachtungen — 1600 avg. 16, 1642 avg. 30, prim. še 1626 sept. 1.
¹²³ MMVK 2, 1889, str. 141 — 1515 marec 29: »... wie die purger zw Radmansdorf haben angefangen ein sach vnd haben lassen ernstlich rieffen drey mal nach ein ander, das niemand sollt nicht verkaufen oder kaufen auf dem gay, sonder in der stat Radmansdorf vnd wer sunst anderst wo verkauft, der wer ein pen vervallen 5 mark sol. vnd auch berieft zu weren handwercher oder tafferner auf dem gay, das vor nit gewesen ist. Auf solche mainung sind zugefahren die purger von Radmansdorf vnd zogen aus mit gewalt vnd mit werhaftiger hand zw berauben die vorgemelten hantwercher vnd tafferner.«

Nasprotje med mestom in vasjo ni prenehalo, kmečke trgovine niso mogli zavreti ne deželnoknežji ukazi ne nasprotovanje in ukrepi mest in meščanstva. Spomladi 1547 so se sodnik in svet ter občina Radovljice zopet pritožili pri deželnem upravitelju Nikolaju Thurnu proti prekupčevanju podložnikov na podeželju. Pri tem so se pozivali na ukaz nadvojvode Ferdinanda, ki je prepovedal kmečko trgovino in prekupčevanje, ki so zelo prizadeli mesto Radovljico in ogrozili prehrano meščanov. Deželni knez je zapovedal Thurnu, naj poskrbi, da se bo omenjeni splošni ukaz izvrševal v največji možni meri, prepreči naj prekupčevanje, kaznuje kršitelje in pomaga Radovljici.¹²⁴

Poglavitna veja trgovina, od katere je imela Radovljica največjo korist, je bila trgovina z železom. Pri tem nista bila pomembna samo oba fužinarska središča na Gorenjskem, marveč tudi koroško železo. Prek Radovljice je že v 15. stoletju šla trgovina s koroškim železom proti Italiji. Pred letom 1473, kakor že vemo, so se trgovci zaradi mitnin izogibali trgu in po skrivnih poteh hodili v Italijo, zaradi česar je Friderik III. izdal ukaz o prisilni cesti Radovljici v korist.

Zvezam Koroške s Kranjsko so služile predvsem tri poti prek Karavank. Prva je bila t. i. kokrška pot čez Jezersko in ob dolini Kokre proti Kranju in dalje na Ljubljano ali na poti proti Italiji. Naslednja je bila pot čez Ljubelj, po kateri so se trgovci mogli izogniti Kranju in iti po drugih poteh; del koroškega prometa čez Ljubelj je v Deželo posredovala tudi pot čez Trzič, Slano in Begunje. Na Jezerskem in na Ljubelju sta nastali mitnici. Tretja pot čez Korensko sedlo je pridobila na pomenu šele, ko je bila v 14. stoletju poseljena Dolina. Poslej se je na tej poti promet povečeval in je tudi na Korenu zrasla mitnica. Čeprav se je trgovina po prvih dveh poteh usmerjala predvsem proti Kranju, je vendar po vseh treh tekel promet tudi proti Radovljici, še posebej v zvezi z železom. V Radovljici so bili kar veliki sejmi, na katere so prinašali svoje izdelke fužinarji iz gorenjskih fužin, prihajalo pa je tudi koroško železo iz Hüttenberga s posredovanjem Velikovca pa tudi prek Celovca in Beljaka. Ponj so v Radovljico prihajali tudi kupci iz Italije.¹²⁵

Iz Radovljice je v tem času vodilo več poti proti Italiji, zlasti v povezavi z železom. Ena je nedvomno bila lipniška pot, važna za fužinarska središča v Kolnici, Kamni gorici in Kropi, proti Železnikom. Druga je bila, verjetno v rabi tudi v tem času, pot prek Jamnikov v Selško dolino. O njej (la strada del Jamnik) sta okoli srede 17. stoletja govorila fužinar Luka Locatelli in goriški trgovec Giovanni Arigo Scalletaro, da je obstajala vedno in bila svobodna za blago v prometu na obe strani in je vodila na Bačo in dalje na Most na Soči (Ponte di S. Mauro), kjer sta bili deželnoknežji mitnici.¹²⁶ Tretjo pot čez Bohinj v dolino Bače so uporabljali že v 12. stoletju, ko so hoteli v Bistrici ustanoviti samostan z vlogo spitaliča in kjer je že v 15. stoletju bila mitnica, ki jo je imela Radovljica v zakupu skupaj z mitnicama v Jesenicah in Radovljici. Cesta Radovljica — Bled — Bohinj je bila dolga okoli 4 milje (28 km) in zlasti čez »Štenge« in v zimskem času zelo nevarna.¹²⁷ Iz gornjesavske doline so v smeri proti Italiji vodile še druge, vendar fužinarjem prepovedane poti v smeri proti Furlaniji. Leta 1577 so mednje šteli poti čez Nemilje, Javornik in Križno goro.¹²⁸

Kokrška pot, po kateri je še v prvi polovici 16. stoletja s posredovanjem Velikovca prihajalo na Kranjsko veliko koroškega železa tudi na poti v Italijo, je bila že zelo nevarna in slabo vzdrževana. Leta 1541 so kranjski stanovi ponovno sprožili vprašanje popravila, a zopet zaman. Tovorniki so bili zlasti pri

¹²⁴ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1547 maj 2.

¹²⁵ AS, vic. a. F I/87 — 1584 jan. 3; Valvasor II, str. 126, 128.

¹²⁶ AS, vic. a. F I/72/125 — 1658 nov. 29, 1660 marec 6.

¹²⁷ AS, vic. a. F I/88 in 89 (št. 152) — 1612 maj 19: »... wegen des bösen vnd stainiger weegs man schwerlich mit Sambfarten fast khamben khan, sonder auch winter zelten. Jährlich die Schneelauen vil Menschen vnd Ross hinwegh aimbt vnd daselbst vmb Ir Leben khomben müssen«; F. Gestrin, Trgovina, o. c., str. 210.

¹²⁸ F. Gestrin, prav tam; tudi iz Bohinja so tihotapili blago čez gore: »... vber das hoch Cepürg ainen weitten nebenweeg ganngen...« — AS, vic. a. F I/88 in 89 (št. 152) — 1573 nov. 12.

slabem vremenu na poti pogosto v smrtni nevarnosti. Zato so ob nevihtah puščali tovore pri Jezeru ali v Železni Kapli in čakali na boljše vreme. Tudi pozneje s popravili kokrške ceste ni bilo nič. Sredi stoletja so začeli popravljati Ljubeljsko cesto, zanjo so še leta 1566 večje vsote prispevali kranjski (3000 gld.) in koroški (6000 gld.) stanovi. V letu 1569/70 pa je dal nadvojvoda Karel čez Ljubelj zgraditi vozno pot s krajšim predorom na vrhu, ob kateri je leta 1575 nastala mitnica pri sv. Ani.

S popravili in z izgradnjo ljubeljske ceste je nanjo prehajala večina koroškega prometa proti Kranjski. Zlasti je upadel promet na kokrški cesti, kar je imelo za Kranj kar precejšnje posledice. Tovorniki so se namreč izogibali Kranju in po raznih skrivnih poteh ter prek Save, kadar je bila nizka voda, šli proti Italiji in niso plačevali mitnin v Kranju. Šele z nastopi proti kontrabandi in z novo mitniško tarifo na savskem mostu so deloma popravili stanje.¹²⁹ Ne vemo, kakšne so bile posledice nove ljubeljske ceste na gornjo pot od Tržiča proti Begunjam in proti Radovljici. Iz poznejših virov pa vemo, da je ljubeljska cesta negativno vplivala na promet prek Korenskega sedla, kjer je trgovina tako upadla, da so se znižali dohodki od mitnin od 50—60 gld. na 15—20 gld. Vendar zavoljo tega deželnoknežja komora ni bila na škodi, ker kolikor so padli dohodki na Korenu, toliko so porasli na Ljubelju. Škodo od tega je imela Radovljica,¹³⁰ ker je s padcem prometa čez Koren izgubila na pomenu tudi gorenjska cesta, ki je bila hkrati v istem obdobju večkrat v slabem stanju.¹³¹ Poleg tega se je ponesrečil tudi poskus imetnika zakupa radovljiškega zemljiškega gospodarstva Morica Dietrichsteina, da bi k mestu speljal novo cesto. Leta 1561, ko so gorenjsko cesto popravljali, je zaprosil deželne stanove za odobritev štiridnevne tlake podložnikov, da bi z njihovo pomočjo zgradil cesto proti mestu. Na ta način bi se Radovljica s prometom gmotno opomogla, ker nima drugih dohodkov, kakor iz trgovine.

Hkrati z vsemi temi spremembami je Radovljico prizadel nov povečan pritisk tujih trgovcev na Kranjsko, o katerem so tedaj tožila kranjska mesta in trgi. Med drugim so tuji posegali tudi v trgovino z vinom iz Italije. V pritožbi so zapisali, da imajo v svojih rokah le še nekoliko vinske in železne trgovine; posegi tujcev pa jim odjedajo kruh izpred ust. Če je bila trditev za koga točna in resnična, je bila za Radovljico, ki je tedaj upadla tudi po številu meščanov.¹³²

Mesto je v 70. letih padalo v gospodarsko recesijo, kar so ugotavljale tudi oblasti. Leta 1577 je kranjski vicedom poročal deželnemu knezu, da je »mestece« Radovljica padlo v veliko revščino (>... ye lennger ye mer in grosse Armuet vnd vnuermügen geratten«). Vicedom je poudarjal, da mesto nima sredstev, da bi vzdrževalo sodišče niti ne za vzdrževanje reda in miru ter za plačilo sodnega pisarja in slugo. Prav tako mesto nima denarja, da bi si zgradilo vodovod in morajo prebivalci hoditi po vodo k Savi. Za slab gospodarski položaj so vicedom in meščani naštevili iste vzroke. Morda najvažnejši so bili še vedno oddaljenost od deželnih cest, povečana kmečka trgovina in trgovina samih fužinarjev z železom in železnimi izdelki. Meščani si ne morejo pomagati niti s preprodajo vina, z gostilnami (weinschenken), ker ne morejo, kakor meščani drugih mest, sami hoditi v Furlanijo po vino, ampak ga morajo drago kupovati od tovornikov. Poleg tega, ker je padla trgovina in zavoljo oddaljenosti od deželne ceste, vina ne morejo prodati tujim ljudem in ga spijejo sami med seboj. Stanje je še

¹²⁹ AS, vic. a. F I/72 9 (št. 126) — s. d. »Hernach volgt der Prukhen am Wasserstrom Saw vor der Statt Crainburg Pruckh mautgefell von Allerläy.«; J. Zontar, Kranj, o. c., str. 154 sl.

¹³⁰ AS, vic. a. F I/86 in 87 (št. 149) — 1586 april 20: »... So dan denen welliche die selb maut Jären F. D. Pfandt Inhaber der herrschafft Radtmansdorff verwenden vnd betzallen muessen, zu sondern grosse nachtail vnd Abbruch geraichet.«

¹³¹ AS, vic. a. F I/137/VIII/4 — 1561 jun. 27, 1567 nov. 21, 1568 jan. 13 in jun. 16. Po obračunu, ki ga je pripravil Moric Dietrichstein za popravilo mostu 1567, so stroški za samo popravilo, ki ga je opravil mojster Matija Famer, znesli 55 gld. 52 kr. Poleg tega je bilo hrastovega lesa za 6 gld. 40 kr., tesarji so dobili enako vsoto, a apno je stalo 3 gld. 12 kr. Celotno vsoto pa so plačali podložniki iz Mošenj, Dobrega polja, Brezij, Gorice, Vrbenj, Ljubnega in »Werdl«. Vsak izmed 102 podložnikov je moral dati po 32 kr. in 2 denariča. Most so ponovno zgradili še leta 1575.

¹³² AS, st. a. F 207 f 195 — 1570.

toliko hujše, ker so se razpasle gostilne po župniščih in vinotoči pri podložnikih. V teh težavah so meščani zaprosili, naj bi sejem, ki ga jim je podelil nadvojvoda Ferdinand z binkošti prenesli na torek in dopustili še dodatni tedenski sejem ob sobotah. Obenem naj bi oblasti prisilile podložnike in fužinarje, da bi prihajali, v skladu s prisilno cesto, s svojim blagom na ta tedenski sejem v Radovljico in tam svoje blago prodajali. Terjajo tudi, naj bi se zaprle nenavadne poti proti Italiji, zaradi česar ni dohodkov od mitnin, kar je mestu in sodniku v škodo. Upadel je namreč tudi živinski sejem zavoljo novih naklad, ki jih je uvedlo zemljiško gospostvo. Med vzroke za poslabšanje živiljenja so meščani navajali tudi velike poplave, v katerih je Sava skoraj povsem odnesla meščanski travnik in gozd pod Pustim gradom in imajo zavoljo tega škodo na živini in gozdu. Opisano stanje se je vlekle še leta in ni bilo bistveno drugače tudi desetletja pozneje.¹³³

Radovljica je v času, ko so slovenske dežele doživljale proti koncu 16. stoletja gospodarsko recesijo, doživljala enako usodo, kakor mnoga mala mesta pri nas. Težišče preživetja je za daljši čas vse bolj prehajalo na kmetijstvo, medtem ko je zlasti trgovina v njih upadla.

Zusammenfassung

RADOVLJICA — DORF, MARKT UND STADT BIS ZUM 17. JAHRHUNDERT

Ferdo Gestrin

Der Raum Radovljica war mindestens von der Bronzezeit an über die Antike bis zur slawischen Landnahme ununterbrochen besiedelt. Mit dem Einsetzen des Feudalismus entstanden hier mehrere feudale Grundherrschaften. Eine davon war wenigstens seit dem Ende des 12. Jahrhunderts in der Hand der Ortenburger mit den beiden Mittelpunkten in Kamen (Stain) und Pusti grad (Waldenburg). Ihnen folgten als Besitzer die Cillier (1420—1456), dann kam die Herrschaft an die Habsburger, die sie pfändeten oder in Pacht gaben.

Eines der Dörfer in der ortenburgischen Herrschaft war auch Radovljica in der Nähe der ehemaligen Burgstall nördlich von Dol (Bach Suha) oben auf der Savaterrasse. Das Dorf, wenngleich schon alt, wird — soweit bisher bekannt ist — urkundlich erst 1296 erstmals erwähnt, und zwar bereits als Sitz einer großen Pfarre, der Nachfolgerin der Urfparre in Rodine. Im Dorf gab es 18 Huben, von denen beim ausgehenden Mittelalter nur acht, im Jahre 1579 nur noch drei zur Herrschaft Radovljica gehörten. Zum Dorf gehörte die auf einem kleineren Vorsprung südlich von Dol schon früh in romanischem Stil erbauten Eigenkirche St. Peter. In diesem Raum entwickelte sich bis zum Ende des 13. Jahrhunderts nach dem Willen der Ortenburger eine Art Mittelpunkt der Grundherrschaft, wo dann auch aus strategischen Gründen neben der Kirche eine Burg entstand, später ein Verwaltungssitz der Grundherrschaft. Die Kirche St. Peter wurde einmal nach 1173 Pfarrkirche, wo es zum Patronatstag auch einen Kirchtag gab.

Hier bei Kirche und Burg entstand aus verschiedenen Gründen auf strategisch günstigem Vorsprung zwischen Dol und dem Rand der Savaterrasse jedenfalls auf Wunsch der Ortenburger eine Siedlung, der Markt Radovljica. Davon berichtet eine Schrift aus dem Jahre 1320: »dorf bei Radmansdorf«; »dorf« bedeutet das ursprüngliche Dorf Radovljica, »Radmansdorf« aber die neue Marktsiedlung. Der Markt mit seinem länglichen, der Terrassenrichtung angepaßten Marktplatz, der von den Häusern umgeben war, entstand also demnach nicht unmittelbar aus dem Dorf, obwohl der Raum um Kirche und Burg mit einbezogen war. In den Jahren 1473/8 weitete sich der Markt in einer Zeit, wo Kaiser Friedrich III. den offenen Märkten Kočevje (Gottschee), Krško (Gurkfeld), Lož (Laas) und Višnja gora (Weixelburg) die Stadtrechte verlieh, unter dem Einfluß von einer Reihe von Umständen via facti zur Stadt aus. Hier tritt seit 1473 neben einem Richter und der Gemeinde auch regelmäßig als Selbstverwaltungseinrichtung ein »Rath« in Erscheinung. Bis zu dieser Zeit hatte sich für das alte Dorf Radovljica der Name Predtrg (Vormarkt) völlig eingebürgert, weil die Stadtsiedlung als der bedeutendere Teil die Bezeichnung Radovljica (Radmansdorf) übernommen hatte. Unter dem Einfluß des Stadtstatus taucht das Dorf Predtrg im Urbar aus

¹³³ AS, vic. a. F I/134/VIII/5 — 1577 maj 22, jun. 6; F I/86 in 87 (St. 149) — 1586 jun. 11.

dem Jahr 1579 zwar unter dem Namen Forstat, also Predmestje auf, hat sich jedoch nicht durchgesetzt. Die Bezeichnung Forstat hat sich für die spätere tatsächliche Vorstadt Podmesto bei der Straße am Bergvorsprung zur Sava hin eingebürgert.

Was die Verwaltung der Bürgersiedlung betrifft, so ist zu betonen, daß der Marktrichter zunächst dem Landesgericht der Grundherrschaft Radovljica unterstellt war. Erst ab 1443 erhielt der Marktrichter durch ein Privileg Ulrichs von Cilli auch das Recht des Blutgerichts. Im Jahre 1484 wird zum erstenmal ein Stadtrichter beziehungsweise ein »statgericht« urkundlich erwähnt. Neben dem Richter wirkte zur Zeit des Marktes nur noch die Gemeinde als Selbstverwaltungseinrichtung, die wahrscheinlich aus allen Marktbürgern (und später Stadtbürgern) bestand. Von 1473 an wird, wie schon gesagt, regelmäßig auch ein Stadtrat erwähnt. Die Marktbürger und später die Stadtbürger zahlten dem Grundherrn (unter den Habsburgern dem Pächter oder dem Träger des Pfandrechts) die Stadtsteuer. Sie wurde vom Stadtrichter auf der Jahresgemeindeversammlung im November am Martinstag eingezogen. Im Markt und später in der Stadt gab es auch ein Pfarramt. Die Pfarre von Radovljica, die Nachfolgerin der alten Ursparre, betreute ein sehr weites Gebiet und erfaßte die Dörfer in Dežela, im unteren Teil von Dolina, in Dobrave sowie im Raum von Bled und Bohinj. Dem Pfarrer von Radovljica waren zahlreiche Kirchen unterstellt sowie die bei ihnen entstehenden Vikariate, aus denen sich neue Pfarren entwickelten. Bei der Gründung des Bistums Ljubljana (Laibach, 1461) wurde die Pfarre von Radovljica diesem unterstellt und die Pfarrer von Radovljica wurden fortan bis zum Ende des 19. Jahrhunderts Dompropste von Ljubljana. Sie lebten im wesentlichen in Ljubljana und ließen sich in der Pfarre von den Vikaren vertreten. Im 16. Jahrhundert und später lagen die Pfarrer in schweren Zwisten mit den Pächtern der Grundherrschaft, auch zahlreiche Protestanten in Stadt und Umgebung bereiteten ihnen Schwierigkeiten.

Die Bürgersiedlung Radovljica hatte auf dem Vorsprung wenig Platz, hier standen insgesamt etwa 45 Häuser, ebenso viele vollberechtigte Bürger gab es. Die Gesamtzahl der Einwohner dürfte sich auf etwa 250—300 Einwohner belaufen haben; darum wurde der Ort schon seinerzeit mit der Verkleinerungsform »Städtchen« bezeichnet. Die ersten Marktbürger stammten wahrscheinlich überwiegend aus den umliegenden Ortschaften und waren vornehmlich Slowenen. So war es auch später, obwohl die Bevölkerung verhältnismäßig rasch wechselte. Alle hatten schon vor dem Ende des Mittelalters Familiennamen. Der Berufsstruktur nach waren es Handwerker, Krämer und Kaufleute gab es verhältnismäßig wenig.

Die Markt- und später Stadtbürger lebten im ganzen behandelten Zeitraum von drei Wirtschaftszweigen: Landwirtschaft, Gewerbe und Handel. Die Grundlage und mehr oder weniger gesicherte Lebensbasis gab ihr Stück Land ab, das sie oft noch aus der Zeit der Entstehung des Marktes hatten. Fast alle Stadtbürger besaßen Äcker und waren Nutznießer gemeinsamer landwirtschaftlicher Flächen, für die sie der Stadt Steuern entrichteten beziehungsweise den Zehnten Teil an den Grundherrn abführten. Von den unterschiedlichen Handwerken, auch von mehreren Gasthäusern lebten ziemlich viele Stadtbürger. Vornehmlich die Schmiede, Nagelschmiede, Gerber und Weber produzierten für ein weiteres Absatzgebiet, während die übrigen die lokalen Bedürfnisse befriedigten. Obwohl sich die Siedlung von den Bindungen an den Ackerbau nicht freimachen konnte, war der Handel doch der wesentliche Wirtschaftszweig der Markt- und Stadtbürger von Radovljica. Eines der Hauptschwierigkeiten für den Handel bestand darin, daß Radovljica abseits von den damals bestehenden weitreichenden Verkehrsverbindungen lag. Die Landesstraße führte einige Kilometer entfernt vorbei. Erst ein Privileg Kaiser Friedrichs ordnete im Jahr 1473 die zwangsweise Benutzung der Straße durch Radovljica an. Der Handel wickelte sich auf den Wochen- und Jahrmärkten ab, der tägliche wie auch der Durchgangshandel weitete sich aus (Eisen aus Krain und Kärnten, Nägel, Häute, Leinen). Die Handelswege führten bis in die Küstenstädte in der Bucht von Triest und im Kvarner sowie nach Italien. Wie alle Städte bekam auch Radovljica die Konkurrenz des Bauernhandels und des ausländischen Handels zu spüren. Gegen Ende des 16. Jahrhunderts kam die Wirtschaft in Radovljica zum Stillstand, auch die Einwohnerzahl ging zurück, worauf leere Bürgerhäuser hinweisen.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi Zgodovinskega časopisa (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 150 001, int. 210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje. Ljubljana 1980, 44 strani. — 76 SLT

Zbornik objavlja predvsem gradivo z izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo (2. marca 1979) ob štiridesetletnici izida knjige Edvarda Kardelja-Speransa »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«.

2. Franc Šebjanič: Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730—1786). Ljubljana 1982, 24 strani. — 48 SLT

Razprava o doslej skoraj nepoznanem zaslužnem prekmurskem protestantskem učenjaku in rektorju šopronskega liceja.

3. Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije, Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984. Ljubljana 1987, 134 strani. — 160 SLT

Zbornik objavlja 15 razprav o denarstvu, bančništvu, zaslužkih, cenah in življenjskih stroških na Slovenskem od antike do obdobja po drugi svetovni vojni.

4. Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku. Ljubljana 1987, 76 strani. — 112 SLT

Razprava o srednjeveški zgodovini Bele krajine (politične, upravne, cerkvene razmere, plemstvo, gospostva, mesta, agrarna kolonizacija).

5. Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861—1907. Ljubljana 1988, 88 strani. — 128 SLT

Na podlagi nemških virov je avtor prikazal postopen prehod celjskih Nemcev od liberalne, v nacionalnem oziru manj napadalne politike do narodnostnega radikalizma, vsenemštva, antisemitizma in poudarjanja superiornosti arijske rase, ki so prevladali v desetletju pred 1. svetovno vojno.

6. Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546—1569). Ljubljana 1989, 40 strani. — 72 SLT

Predvsem na podlagi korespondence škofa Textorja z Ignacijem Lojolskim so prikazane cerkvene razmere v Sloveniji, Textorjeva prizadevanja, da bi jezuit postal ljubljanski ali tržaški škof ter filoprotestantsko razpoloženje slovenskih študentov teologije v Rimu.

7. Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana — Trst 1990, 36 strani. — 68 SLT

Večplasten vpogled v družinsko življenje vaške skupnosti, tipologija družin in poročnih zvez ter spremembe zaradi bližine mesta Trsta.

8. Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja. Ljubljana 1990, 72 strani + pril. — 120 SLT

Zgodovinska sinteza razvoja krščanstva v nekdanjem slovenskem prostoru od nastopa verske svobode do pokristjanjenja Slovencev.

9. Petra Svoltšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno. Ljubljana 1991, 56 strani. — 120 SLT

Leta 1915 so italijanske oblasti po zasedbi področij na desnem bregu Soče izselile civilno prebivalstvo; iz različnih krajev Italije so se vrnili na domove spomladi 1919.

Peter Štih

K ZGODOVINI NIŽJEGA PLEMSTVA NA KRASU
IN V ISTRI

Po smrti zadnjega goriškega grofa Leonarda leta 1500 je že precej okleščena, a še zmeraj velika goriška dediščina prešla v roke Habsburžanov.¹ Hkrati z vso posestjo, dohodki, pravicami in častmi so Habsburžani podedovali tudi bogat arhiv goriške hiše, ki je bil hranjen v gradu Bruck pri Lienzu, centru goriških posesti v današnji Koroški in Tirolski. Arhiv, ki je obsegal arhivalije od začetka 13. pa do konca 15. stoletja, je bil prepeljan v Innsbruck. Tam ga je okrog 1530 na novo uredil Wilhelm Putsch in sestavil obsežen repertorij, ki vsebuje — razdeljen v več skupin — regeste vseh posameznih listin in aktov, ki so se nahajali v goriškem arhivu, in obsežen abecedni indeks. Repertorij obsega nič manj kot 936 listov, kar že samo po sebi priča o velikosti starega goriškega arhiva, in se še danes nahaja v Tirolskem deželnem arhivu.² Pomen tega repertorija je toliko večji, ker so se številni originali po tej preureditvi arhiva porazgubili in so nam danes mnogi podatki poznani le zahvaljujoč Putschevim regestom.³ Toda že leta 1547 je bil ta goriški arhiv razbit in večina arhivalij je šla na Dunaj, od tam pa 1565 v Gradec, k vladi notranjeavstrijskih dežel. 1784 je ta del goriškega arhiva zopet prišel na Dunaj v Hofkammerarchiv in od tam 1851 v novoustanovljeni Haus-, Hof- und Staatsarchiv, kjer se nahaja še danes. V Innsbrucku pa je ostal le manjši del goriških arhivalij, predvsem tistih, ki se nanašajo na goriško posest v Pustertalu in okolici Lienza, to je na prostor, ki je bil v 16. stoletju združen s Tirolsko.⁴

Ob svojem delu v Tirolskem deželnem arhivu, julija 1991, v zvezi z raziskavo goriških ministerijalov in militov, sem naletel tudi na dve listini, ki sta v Innsbruck prišli s starim goriškim arhivom, a nista povezani z zgoraj omenjenim prostorom. Nanašata se na severno Istro in Kras (v najširšem pomenu besede⁵) in sta za nas zanimivi in pomembni predvsem zato, ker nam kažeta družinske povezave med nižjim plemstvom na tem področju. Objavljam ju v celoti.

1249, september 8.

Poročna pogodba med Vošalkom iz Devina v imenu sina Biakvina iz Momjana in Ulrikom iz Rihemberka v imenu hčere Gertrude. Vošalk obljubi dati Ulriku 200 mark oglejskih denarjev, Biakvin pa svoji ženi Gertrudi 100 mark oglejskih denarjev za jutrnjo.

Orig. TLA, sig. P 2270, pergament 17 × 27,5 = A (pergament je spodaj pretrgan, zadnji dve vrstici zaradi madeža skorajda neberljivi); regest RG fol. 342.

In nomine dei eterni Amen. Dominus Vlsalvus de Duino pro se et filio suo Biaquino stipulatione promisit dare et soluere duplum domino Vlrico de Riffinberch et filie sue

¹ M. WUTTE, *Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (MIOG) XXXVIII, 1920; H. WIESFLECKER, *Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfal an Österreich*, MIOG 54, 1948, 373 sl.

² Tiroler Landesarchiv Innsbruck (TLA), Rep. 10, *Görzer Archivrepertorium* (GR); na Dunaju v Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStAW) se nahaja še en *Repertorium über das Archiv der alten Grafen von Görz* (RG), Archivbeihelf 331, iz 16. stoletja, ki pa se ne pokriva povsem z Putschevim repertorijem in je tudi krajši (369 listov).

³ Npr. podelitev tedenskega sejma Gorici leta 1210: GR, str. 952, 1866; RG, fol. 254. Gl. H. WIESFLECKER, *Die Regesten der Grafen von Görz und Tirol, Pfalzgrafen in Kärnten*, Bd. I, Innsbruck 1949, št. 355.

⁴ O. STOLZ, *Geschichte und Bestände des staatlichen Archives (jetzt Landesregierungs-Archives) zu Innsbruck*, Inventare österreichischer staatlicher Archive VI, Wien 1938, str. 90.

⁵ Gl. M. KOS, *Urbarji slovenskega Primorja II*, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III, Ljubljana 1954, str. 42 sl. in op. 156.

*domine Gerdrudi uxori dicti Beaquini videlicet CC marcas monete Aquleg. sub obligatione bonorum dicti domini Vsalci et filii sui Beaquini et per [eos] se constituunt possidere vel quasi talis concordia exstitit inter eos ut quicumque ipsorum iugalium super vixerit sine comuni herede nomine donationis propter nupcias lucixiri debeat inusum suum quo usque vixerit centum marcas et dicte cent(um) marce post mortem supervenientis per pactum restuui debeant heredibus primitus morientis. Ad hec domini, Hugo de Riffenberch, Rudolfus de Duino, Chuno de Mumelano filius supradicti Vsalci constituerunt se fideiussores et principales debitores pro dicto domino Vsalco et filio [eius] Biaquino promittentes attendere si dictus dominus Vsalcus et filius suus Biaquinus non observaverint supradicta sub obligatione omnium bonorum suorum. Preterea sepefatus Biaquinus supranominatum uxorem suam centum marcas Aquilegen, dotavit sub nomine morgenicab. Ad hec fideiussores se constituerunt et principales debitores domini, pater suus Vsalcus de Duino, Rudolfus de Duino, Chuno de Mumelano frater Biaquini, Hugo de Riffinberch. Huius rei testes sunt domini Geiseltbertus de Chienburch, Henricus de Grivenuels, Svarcemannus de Cormono, Movlrapus de Castrorupto, Heinricus de Lubidrico, Wal[te]rus de Nuzperch, Gebhardus de Duino, Henricus de Castron[ov]o et alii quam plures. Acta sunt haec Anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo VIII°, VIII indictionis, die VIII° Jovis intrante mense septembri. Ego Bernhardus scribe domini Vlrici de Riffinberch omnibus hiis interfui et ab utraque partes rogatus hanc cedulam [tes]timonis scripsi.**

1276, december 19; villa de Runiça

Ulrik iz Rihemberka zastavi hčeri Franciski, vdovi po Vošalku iz Momjana, za 1000 malih veronskih liber svoje dohodke v Završju v Istri.

Orig. TLA, sig. P 2272, pergament 18,0 × 24,5 = A.

+ Anno eiusdem Nativitatis millesimo ducentesimo septuagesimo sexto, indictione quarta, die XIII° exeunte december. Presentibus dominis, domino Dietalmo sacerdote capellano domini Vlrici de Reyfinberch, Handreas de Peuma, Conço Colbilino Gastaldio in Goritia, Henricus dictus Wranch, Dieçmannus, Leonardus dictus Parisin, Hanço dictus Rorinnolt, Pernhardus filius Wranchonis, et alii. Dominus Vlricus de Reyfinberch per se suisque heredes pro precio et foro mille librarum weronensium paruulorum dedit obligavit domine Francisse sue filie uxori quondam Wossalci de Mimillano suisque heredibus redditus suos in Pymont sicut ducentarum librarum weronensium paruulorum anuatim, tali pacto et condicione quod supradictus dominus Vlricus de Reyfinberch per se suisque heredes sive alii habentes dictum locum de Pymont teneantur dare et solvere annuatim dicte domine Francissce suisque heredibus aut cuicumque comiserit ducentas libras weronensium paruulorum anuatim et hoc dierum XV ante festum sancti Michaelis anuatim. Ita quod sicut superius s(uper) scriptum quicumque habuerit bona aut redditus supradictos de Pymont solvere teneatur supradicte domine Francisse aut suis heredibus libras ducentos anuatim quamdiu sibi mille libras weronensium date non fuerint si vero a dicta domina Francisca aliquis mille libras veronensium pro redempcione dicti redditus solvere voluerit teneatur ipsa domina Francisca recipere pecuniam supradictam et dimittere redditus supradictos et de supradictos ducentarum librarum pro obligatione(m) illa nichil penitus ei dimittere teneatur. Promittens supradictus dominus Vlricus per se suisque heredes supradictam obligationem ratam et firmam habere et nunquam contravenire sub pena omnium suorum bonorum mobilium et in mobilium qua pena soluta nichilominus carta in sua permaneat firmitate. Actum in villa de Runiça in stupa supradicti domini Vlrici de Reyfinberch. Ego Francisscus Gorit(ie) imperiali auctoritate notarius supradictis omnibus interfui et rogatus scripsi.

Momjan, kaštel nad levim bregom Dragonje, severovzhodno od Buj, se prvič omenja že 1035, v potrdilni listini cesarja Konrada II. za Koper, kot kraj, ki je

* Paleografsko-diplomatična opomba: 1) Zadnji dve vrstici listine od Ego do scripsi sta zaradi madeža in pretrganega pergamenta zelo težko berljivi in je transkripcija lahko vprašljiva. Bernard, pisar Ulrika iz Rihemberka, nam je poznan samo iz te listine; rihemberški gospodje se v glavnem pojavljajo v listinah goriške provenience, sami pa so zelo redko listinili. Čeprav se omenja rihemberški pisar, ni misliti na obstoj pisarne. 2) V dataciji pade večina osme indikcije v leto 1250 in se sklada z datumom (8. IX. 1249) le, če jo štejeemo na grški ali sienski način. Prav tako se ne sklada *dies Jovis* (četrtek) z 8. IX. 1249. Takrat je bila sreda.

spadal pod samostan Sv. Mihaela pri Vižinadi.⁶ Kasneje je prišel v posest krajišniške rodbine Weimar — Orlamünde, odtod pa je z znano darovnico iz leta 1102, s katero je Ulrik III. razdal ves svoj obsežni alod v Istri, prešel v oglejske roke,⁷ kjer je ostal več kot dve stoletji. Prvi poimensko znani momjanski gospod je bil *Wosalcus de Mmilano*, ki se v tej obliki prvič pojavi v dveh dokumentih iz leta 1234.⁸ Toda kot je pokazal že C. de Franceschi in za njim, neodvisno od njega, tudi M. Kos,⁹ se je Vošalk iz Momjana imenoval tudi po Devinu, kar pomeni, da so bili momjanski gospodje veja Devincev. V naši prvi listini, ki je oba omenjena zgodovinarja nista poznala in v kateri se Vošalk zadnjič omenja kot živ, se to samo potrjuje: Vošalk se imenuje po Devinu, njegova dva sinova Kono in Biakvin pa že po Momjanu. Na ta način je npr. tudi povsem razumljiv podatek, da so Senožeče, sicer oglejski fevd v devinskih rokah,¹⁰ imeli 1275 v fevdu od patriarha momjanski gospodje.¹¹ Kar je mogoče manj znano, je, da je Vošalk iz Devina — Momjana imel brata Štefana,¹² ki se je imenoval po Castelnuovu v Furlaniji,¹³ katerega so imeli v svojih rokah goriški grofje (oglejski fevd v goriških rokah), in da je taisti Štefan iz Devina bil goriški ministerijal. Leta 1240 se je namreč Štefan poročil z Ingelrado, hčerko Hermana iz sosednjega oglejskega Pinzana, goriški grof Majnhard III. in oglejski patriarh Bertold pa sta se dogovorila o delitvi otrok iz tega zakona, tako, da bo prvorojenec pripadel goriškemu grofu.¹⁴ 1275 je oglejski patriarh podelil Castelnuovo v fevd Ingelradinemu nečaku Frideriku iz Pinzana, ki ga je kupil od Štefana iz Devina — Castelnuova.¹⁵ Proti tej podelitvi je protestiral Ulrik iz Momjana, sin v naši prvi listini omenjenega Biakvina iz Momjana in Gertrude iz Rihemberka, in je trdil, da pripada Castelnuovo njemu (bil je Štefanov nečak v drugem kolenu). Med njim in Friderikom je prišlo celo do fajde in spor je razsojal furlanski parlament.¹⁶ Aprila 1288 sta oglejski patriarh Raimund in goriški grof Albert II. razsodila, da pripada Castelnuovo Ulriku, Friderik pa je prejel odškodnino.¹⁷ V zvezi z Devinskimi gospodi omenimo še, da se je od ostalih bratov Vošalka iz Devina — Momjana, Henrik imenoval po Premu,¹⁸ Hugo pa je nadaljeval glavno vejo rodu, ki se je imenovala po Devinu in je spadala med večje oglejske vazale s posestjo na Krasu in v Kvarnerju. Še posebej pomembno pa je dejstvo, ki je bilo v dozdajšnji literaturi prezrto, da je tudi ta glavna devinska veja spadala med goriške ministerijale. To ne dokazuje le dejstvo, da srečujemo Devince konstantno v

⁶ F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku III* (Gradivo), Ljubljana 1911, št. 92.

⁷ F. SCHUMI, *Urkunden und Regestenbuch des Herzogtums Krain I* (KUB), Laibach 1882/83, št. 67.

⁸ A. S. MINOTTO, *Acta et Diplomata e regio tabulario Veneto usque ad saec. XV. summam regesta, Vol. I, Sect. I: Documenta ad Forumjūlii, patriarchatum Aquileensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia*, Venetiis MDCCCLXX, str. 19 (1234, VI. 8.); F. KOS, *Gradivo V*, št. 618 (1234, X. 23.).

⁹ C. de FRANCESCHI, *Il Ramo dei Duinati di Momiano e il suo Secolo di Storia*, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI) 50, 1938, 80—82; M. KOS, *Urbarji...*, 50; ISTI, *Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku*, *Zgodovinski časopis* (ZČ) 19/20, 1965/66, 147. S tem v zvezi so posebej zanimivi rokopisni popravki M. Kosa k genealoški tabeli iz razprave njegovega očeta F. Kosa, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani I, 1923, str. 132, 133, v separatnem odtisu iz Kosove osebnice knjižnice, ki ga sedaj hrani Zgodovinski inštitut M. Kosa pri SAZU, kjer je M. Kos dodal momjansko vejo. Gl. tudi K. TROTTER, *Die Herren von Reifenberg*, *Adler* (Monatsblatt) N. 581 — 587, Bd. 10, 1929, str. 493.

¹⁰ L. HAUPTMANN, *Krain*, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer 1/4, Wien 1929, 380, 438, 482; M. KOS, *Jedan urbar iz vremena oko 1400 o imanjima Devinskih i Walseovaca na Kvarneru*, *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci* 3, 1955/56, str. 3.

¹¹ J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus ecclesiae Aquilejensis*, opus saeculi XIV., Udine 1847, 273.

¹² A. S. MINOTTO kot v op. 8.

¹³ P. KANDLER, *Codice diplomatico Istriano* (CDI), 1260 circa.

¹⁴ V. JOPPI, *Documenti Goriziani* (DG), *Archeografo Triestino* (AT) N. S. XI, št. 20; H. WIESFLECKER, *Die Regesten...*, št. 484.

¹⁵ P. PASCHINI, *Raimondo della Torre patriarca d'Aquileia*, *Memorie Storiche Forogiuliesi* (MSF) 18, 1922, 65; J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus...*, 449.

¹⁶ P. S. LEICHT, *Parlamento Friulano I (1228—1420)*, Bologna 1917, št. 23.

¹⁷ P. PASCHINI, *Raimondo della Torre*, 102.

¹⁸ M. KOS, *Doneski k historični topografiji...*, 147.

spremljavo goriškega grofa¹⁹ in da so v goriški upravi opravljali najpomembnejše funkcije,²⁰ ampak tudi to, da so izrecno označeni kot goriški ministerijali.²¹

Momjanska veja devinskih gospodov je izumrla 1358 s smrtjo Frančiška Vošalka, *qui decessit absque masculis heredibus ex se descendentibus*,²² ki je takrat imel v svojih rokah grad in gospostvo Košljun (Castiglione) med Bujami in Grižnjanom v Istri, ki je bil oglejski fevd.²³ Momjan pa so izgubili že v začetku 14. stoletja. 1305 je Biakvin II. (nečak Biakvina iz listine 1249) prodal Momjanu Frideriku iz Prampera v Furlaniji, a ga je že 1307 hotel kupiti nazaj.²⁴ Kaj se je v tem času točno dogajalo s fevdom, ni povsem jasno. Vemo le, da je pred majem 1311 prišel v roke oglejskega vazala Vikarda iz Petra Pilose²⁵ in da ga je ta takrat za dvesto mark oglejskih denarjev prepustil zgoraj omenjenemu Frideriku iz Prampera²⁶ in oglejski patriarh ga je investiral v fevd.²⁷ Toda že decembra 1311 je Friderik *de sua manu et tenuta* predal, prodal in investiral (sic!) goriškega grofa Henrika II. in njegove dediče v gospostvo Momjan.²⁸ Patriarhov vikar, opat samostana Summaga z. od Portogruara v Furlaniji, je proti tej samovolji sicer protestiral, toda zgodilo se ni nič in patriarhu ni preostalo drugega, kot, da je 6. oktobra 1312 v Vidmu investiral goriškega grofa Henrika II. v momjanski fevd, katerega je pred tem simbolično resigniral v njegove roke dotedanji vazal Friderik iz Prampera.²⁹ Tako je Momjan prišel v goriške roke.

Kaj se je dogajalo z Momjanom v prvem desetletju goriške oblasti, nam ni poznano. Toda leta 1321 se v sporu med goriškim Završjem in beneškim Motozunom glede gozda v dolini Mirne, pojavi na goriški strani kot spraševalec prič,

¹⁹ Gl. npr. H. WIESFLECKER, *Die Regesten . . .*; F. KOS, *Iz zgodovine devinskih gospodov*, 91 sl.

²⁰ Hugo III. Devinski je bil tako npr. po smrti goriškega grofa Henrika II. 1323, ki je zapustil mladoletnega sina Ivana Henrika, postavljen za glavarja vseh goriških posesti in vikarja malega grofa: V. JOPPI, *DG*, AT N. S. 13, št. 84; *Diplomatar der Grafen von Görz*, HHStAW, sig. B 139, fol. 20, 21' (fotokopija, original danes v Archivio di Stato di Trieste): 1323, VI. 7; *Hugo de Dywino capitaneus noster*.

²¹ Oče zgoraj omenjenega Huga III. Hugo II. je takó npr. v mirovnem sporazumu med oglejskim patriarhom Raimundom in goriškim grofom Albertom II., sklenjenem v Cedadu avgusta 1274 izrecno naštel med *ministeriales domini Comitiss* takoj za Folkerjem iz Rihemberka (P., KANDLER, *CDI*, anno 1274, die XIV exeunte Augusto). Leta 1289 ga goriški grof Albert imenuje *ministerialis noster dilectus* (listina 1289, VII. 25. TLA II 302). 1308 pa je goriški grof Henrik II. listinil, da je *her Hauch von Dewein unser getrewer dienstman in unser ungenade gevallen waz also zu vnseren hulden chomen ist vnt im die gencztlichn geben haben, daz er wider vns nimmer mer nicht tun noch trachten sol mit rede noch mit werchen . . . vnd hat vns sein trewe geben an aides stat* (listina 1308, V. 20. HHStAW).

²² P. KANDLER, *CDI* 1358, I. 8.

²³ P. KANDLER, *CDI* 1343, XI. 4., je Košljun pomotoma lokaliziral v Furlanijo. V resnici je ležal v Istri in se že leta 1102, ko je prišel v oglejsko posest, imenuje *castrum Castillone* (F. SCHUMI, KUB I, št. 67). Stal je na področju današnje Gradine nad Val Castion med Bujami in Grožnjanom (G. GRAVISI, *Toponomastica del Comune di Buie d'Istra*, AMSI, vol. XLIX, 1937), v bližini *castris sancti Georgii siti super aquam de Layme* (današnja Nova vas na desni strani uštra Mirne; C. de FRANCESCHI, *Il ramo . . .*, 81, 83), kjer so Momjanci imeli četrtno gradu. To četrtno je v naši listini iz 1249 omenjeni Biakvin prodal 1260 oglejskemu patriarhu (*Monumenta patriae Fori Julii*, fol. 208. Ta rokopis je bil nekdanj hranjen v HHStAW pod sig. R 80, danes v Državnem arhivu v Trstu, prva serija, rkp. 3. V zapuščini Franca Kosa, hranjeni v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa pri SAZU, je ohranjen prepis tega vira, ki ga je F. Kos naredil na Dunaju; za uporabo tega prepisa se zahvaljujem Zgodovinskemu inštitutu in še posebej dr. Božu Otopcu, ki mi je poleg tega širokosrčno dovolil uporabo svojih prepisov iz furlanskih arhivov. J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus . . .*, 399 ima prodajo četrtnine gradu sv. Jurija napačno pod letom 1290). Košljun je moral biti v 12. stoletju v rokah poreških škofov, kjer so ti držali *tria placita criminalia in anno* (P. KANDLER, *CDI*, 1179, die IV. exeunte mense Augusti; gl. tudi potrditev posesti poreške cerkvi s strani papeža Aleksandra III. 5. aprila 1177: M. ZJAJČIČ, *Posjedovni odnosi Porečke crkve od VI do XVI stoljeća*, Jadranski zbornik VIII, 1973, 35) in ki so ga tudi odajali v fevd (P. KANDLER, *CDI* 1183, VIII. 12.).

²⁴ Listina 1307, II. 3. TLA P 2283.

²⁵ Glede Petra Pilose glej: D. KLEN, *Iz prošlosti Kostela — Petra Pilose i njegovih sela*, Buzetski zbornik 2, Buzet 1977, str. 29 sl.; ISTI, *Iz prošlosti Kostela i njegovih sela*, Istra god. 14, br. 8, 1976, str. 20 sl.

²⁶ V. JOPPI, *Nuovi documenti sull'Istria (MCCLXXXIII — MCCCXXXIX)*, Auspicatissime Nozze Candussi Giardo — Del Bello, Udine 1878, št. 2 (1311, V. 25.).

²⁷ V. JOPPI, *Appendice ai Documenti Goriziani*, AT N. S. 19, 1893, št. 18.

²⁸ V. JOPPI, *Appendice . . .*, št. 16.

²⁹ V. JOPPI kot v op. 27. Prav gotovo je v zvezi s Friderikovo samovoljno prodajo Momjana goriškemu grofu tudi dejstvo, da se je Friderikov sin Nikolaj leta 1312 poročil z Alzabeto, nezakonsko hčerko goriškega grofa Henrika II., ki je kot doto prinesla Nikolaju v fevd Rakalj v Istri (P. KANDLER, *CDI* 1312, IV. 4.). Friderik iz Prampera je izviral iz Humina (gl. op. 28), Prampero (pri Rtinju s. od Vidma) pa naj bi prišel v posest njegove družine okrog 1300 z nakupom (J. ZAHN, *Die deutsche Burgen in Friaul. Skizzen in Wort und Bild*, Graz 1883, 31), drugače pa se Prampero omenja že v začetku 12. stoletja in tamkajšnji prvotni gospodje in ministerijali so bili patriarhovi *magistri coquine* (H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer*, Graz — Köln 1954, 99).

ki naj bi izpričale komu je v preteklosti pripadal sporni gozd, *nobiles miles dominus (H)Oxcalcus dictus Quaspelt de Mimigliano*.³⁰ De Franceschi je imel tega Vošalka za brata Kona III. in sina Kona II. iz Momjana — torej za pripadnika rodu, ki je enkrat Momjan že izgubila in naj bi se sedaj nanj vrnila — kateremu pa naj ne bi goriški grof Henrik II. podelil Momjana v fevd, ampak mu samo zaupal kastelanstvo na njem.³¹ Vsaj kar se tiče sorodstvene povezave s prvimi momjanskimi gospodi, lahko ugotovimo, da se je de Franceschi motil. Na srečo se Vošalk pojavlja v virih z značilnim pridevnikom *Wachspeutel* — zapisan tudi v številnih drugačnih variantah³² — ki nam omogoča, da ga lahko identificiramo v številnih virih iz prve tretjine 14. stoletja.

Vošalk se s pridevnikom *Wachspeutel* prvič pojavi že leta 1304 kot priča v listini goriškega grofa Henrika II., izdani v Cerovem.³³ Tudi v naslednjih treh desetletjih ga srečujemo v glavnem v tej vlogi, kar pa ni razlog, da ne bi mogli o njem povedati kaj več. Njegova kariera je bila tesno povezana in odvisna od Henrika II., ki je pripeljal goriško hišo na vrhunec moči in Vošalk *Wachspeutel* je gotovo bil eden izmed vidnejših spremljevalcev goriškega grofa južno od Plöckenpassa. Tako ga v letih 1304—1321 večkrat srečamo v Henrikovem spremstvu v Gorici, Krminu, Čedadu, Trevisu in Pazinu.³⁴ Po zadužitvi upora furlanskih plemičev nasproti oglejskemu patriarhu s strani furlanskega generalnega kapitana, goriškega grofa Henrika II., in njihovi predaji v Tržiču (Monfalcone) leta 1310, je Henrik za vojaškega poveljnika (kapitana) v tem zadnjem uporniškem gnezdu postavil prav Vošalka *Wachspeutla*.³⁵ Poleti 1324 pa je s kontingentom desetih konjenikov (*galeati*) sodeloval v vojski koroškega vojvode in padovanskega vikarja Henrika, ki je pomagala Padovancem nasproti guelfu Cangrandu.³⁶ To njegovo aktivno delovanje v goriški službi se je seveda odrazilo tudi v njegovem socialnem položaju. Sprva je v seznamih prič posameznih listin naštet še za militi in leta 1313 je celo označen kot *familiarius* goriškega grofa,³⁷ leta 1318 se prvič pojavi naštet med militi.³⁸ V času skrbništva nad mladoletnim Ivanom Henrikom, po smrti Henrika II. pa je leta 1325 naštet v krogu tistih goriških ministerjalov, ki so imeli tudi že določene pravice pri upravljanju in vodenju goriških posesti.³⁹

Vsi ti dokumenti tudi omogočajo, da se razčisti vprašanje Vošalkovega izvora, za katerega je, kot je bilo že rečeno, de Franceschi mislil, da je pripadal rodu prvih momjanskih gospodov. Vendar se Vošalk imenuje po Momjanu šele od leta 1321 naprej.⁴⁰ V prvem meni poznanem dokumentu, v katerem se ime-

³⁰ P. KANDLER, *CDI* 1321, die XIV. ex. Julii.

³¹ C. de FRANCESCO, *Il ramo dei Duinati*, 96, 101 sl. Za njim tudi M. SAMŠALOVIČ, *Momjanski katastik*, Vjesnik historijskega arhiva u Rijeci V, 1959, str. 125.

³² Oblika *Quaspelt* iz listine iz leta 1321 (gl. op. 30), je le latinska oziroma italijanska popačenka nemškega *Wachspeutel*. V virih pa zasledimo tudi naslednje oblike: *Wasspuetel*, *Waspeutel*, *Wahspeutel*, *Warpeutel*, *Waxpautil*, *Waspettulo*, *Wachspeutol*, *Waypeutlo*, *Vaspettul*, *Gusapecel* in v Istrskem razvodu (IR) celo *Panšpetal* *stuga z Mumiana*. Za slednje gl. D. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici I. (od god. 1100—1499)*, Monumenta historico — juridica Slavorum meridionalium vol. VI., Zagrabiae 1898, 11, 59, 60, 62 sl.; M. KOS, *Studija o Istarskom razvodu*, Rad JAZU 240, 1931, 160, je mislil, da se ta Panšpetal omenja samo v letih 1321—1325.

³³ H. WIESSNER, *Monumenta historica ducatus Carinthiae VII (MDC)*, Klagenfurt 1963, št. 236; *Registrarturbuch der Grafen von Görz (RB)*, HHStAW sig. W 594, fol. 78'.

³⁴ 1305, XI. 26., Gorica (RB fol. 81'); 1307, VI. 29., Pazin (RB fol. 86'); listina 1312, VIII. 27., Čedad (HHStAW); 1313, V. 27., Krmin (B. OTOREPEC, *Izpiski iz furlanskih arhivov*, tipkopis, Zgodovinski inštitut Milka Kosa pri SAZU (B. Otorepec); 1314, IV. 9., Gorica (V. JOPPI, *DG, AT N. S. XIII*, št. 58); 1315, XI. 25., Gorica (MDC VIII, št. 300); listina 1319, II. 8., Gorica (HHStAW); 1320, VI. 6., Treviso (MDC VIII, št. 535); listina 1320, VII. 2., Treviso (HHStAW); listina 1321, III. 31., Gorica (HHStAW).

³⁵ V. JOPPI, *DG, AT N. S. XIII*, št. 58. Gl. tudi C. de FRANCESCO, *Il ramo dei Duinati*, str. 97; P. PASCHINI, *Storia dei Friuli II*, Udine 1935, str. 209—213.

³⁶ J. RIEDMANN, *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335*, ÖAW, phil.-hist. Kl., 307 Bd., Wien 1977, str. 352 sl., priloga št. 6.

³⁷ B. OTOREPEC, 1313, V. 27., Krmin.

³⁸ Listina 1318, V. 13., TLA P 2291.

³⁹ Listina HHStAW 1325, XI. 4., Gries (MDC VIII, št. 819). Takrat je koroški vojvoda Henrik kot skrbnik mladoletnega Ivana Henrika odkazal Beatriksi, vdovi po Henriku II., njeno jutrnjo mit rat der, die hernach geschriben sint, die auch ir Insigel an diser Gehenget habenet. Med njimi je nato naštet tudi *Volschalch der Wachspeutel*.

⁴⁰ P. KANDLER, *CDI* kot v op. 30; P. A. STEYERER, *Collectanea historica Austriaca*, 5. Teil, HHStAW, sig. W 43, fol. 223, 223' (1325, X. 3.); MDC IX, št. 610 (1333, VIII. 6.); B. OTOREPEC, 1333, VII. 3. Tudi M. KOS, *Studija* ..., 160, je bil de Francescijevega mnenja.

nuje po Momjanu, sporazumu med predstavniki kopske komune in goriškim grofom Henrikom II., pa je bil kot priča na goriškem gradu 31. marca 1321 prisoten tudi *Woschalcus dictus Wachspeutel Mimiglann commorans*.⁴¹ To pa pomeni, da je tam samo bival, izviral pa je *de Castro nouo* po katerem se zadnjič imenuje še 1319, prvič pa že leta 1300 (*W^o ssalcus de Nova domo*).⁴² Vošalk je torej prišel v Momjan okrog 1320, v času, ko je tudi postal *miles*; ali mu ga je Henrik II. podelil v (pod)fevd ali pa le izročil v varstvo, ostaja odprto, druga možnost, na katero je mislil že de Franceschi, je zelo verjetna.

Kot kraj, od koder je izviral Vošalk, sicer pridejo v poštev *castrum novum sive castrum nove Domus in Carsis situatum*⁴³ (Novi grad pri Podgradu na zgoranjem Krasu), *Castronovo* oz. Castelnuovo z. od Tagliamenta v Furlaniji⁴⁴ in teoretično tudi Neuenburg pri Lienzu,⁴⁵ ki so vsi trije bili goriška posest, toda sledeči podatki nedvomno kažejo, da je bil s Krasa. 21. aprila 1327 je dal v Trstu hudo bolni Vošalk Wachspeutel napisati oporoko. V njej je med drugim izrazil tudi željo, da bi želel biti pokopan pri farni cerkvi v *Crusiz*, kateri je ob tej priliki daroval dve kmetiji.⁴⁶ V neposredni bližini Podgrada na Krasu, nad katerim je stal Novi grad, najdemo vas Hrušico. V njej je že v 14. stoletju stala farna cerkev Sv. Kerševana (*in sand Crisogen Pharr Chirchen ze Pirpawm*), s katero je bil rod Wachspeutla tesno povezan. Leta 1363 je goriški grof Majnhard VII. listino, da je takrat že pokojna *Vrouw Margret etwenne Nicoluss Witwe von dem Neuwmhaus* želela podariti tej cerkvi, za svoj in dušni blagor svojega moža, eno hubo.⁴⁷ Ta, leta 1363 že pokojni Nikolaj, pa je bil Wachspeutlov vnuk, saj je nedvomno identičen z Nikolajem iz listine iz leta 1341, kjer je označen kot sin Hiltigarde iz Gorice, ki je hčerka pokojnega Vošalka iz Novega grada.⁴⁸ Ta *Osalcus de Castronouo* pa je seveda naš *Wosalchus dictus Waspeutal de Castronouo*, katterega zadnja želja je torej bila, biti pokopan doma, v (domači) cerkvi, za katero se ponuja zelo vabljava — a žal nedokazljiva — misel, da je Vošalk v njej imel tudi patronatno pravico.

Vendar se zdi, da Vošalk kljub bolezni, ki ga je leta 1327 nagnala, da je napisal oporoko, živel še nekako do 1333. Tako lahko vsaj sklepamo na podlagi vesti, da so bili takrat — verjetno zaradi očetove smrti — Vošalkovi sinovi investirani v goriške fevde in fevde novigrajske škofije.⁴⁹ Ali se je med temi goriškimi fevdi, ki so bili potrjeni Vošalkovemu najstarejšemu sinu Degenhardu,⁵⁰ nahajal tudi Momjan, nam ni znano. Je pa to vprašanje seveda povezano s pravnim karakterjem Vošalkovega bivanja v Momjanu. Degenhard se leta 1333, po

⁴¹ Listina HHStAW, 1321, III. 21., Gorica (z edinim znanim ohranjenim srednjeveškim pečatom Kopra; gl. B. OTOREPEC, *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*, Ljubljana 1988, str. 226).

⁴² F. SCHUMI, *Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts*, Archiv für Heimatkunde II, Laibach 1 884 in 1887, št. 4, 8; B. OTOREPEC 1315, II. 28; listina HHStAW 1319, II. 8., Gorica (*dominus Wosalchus dictus Waspeutal de Castronouo*).

⁴³ P. KANDLER, *CDI 1426*, VIII. 7.; L. FOSCAN — E. VECCHIET, *I Castelli del Carso medioevale*, Trieste 1985, str. 36 sl.

⁴⁴ T. MIOTTI, *Castelli del Friuli* vol. 4, str. 66.

⁴⁵ M. BITSCHNAU, *Burg und Adel in Tirol zwischen 1250 und 1300. Grundlagen zu ihrer Erforschung*, ÖAW, phil.-hist. Kl., 403 Bd., Wien 1983, str. 383 sl.

⁴⁶ C. de FRANCESCHI, *Il ramo dei Duinati*, str. 103.

⁴⁷ Že 1311 se v listini goriškega grofa Henrika II., listinjeni v Novem gradu (*Castrum Novum*), s katero je podaril cerkvi Matere Božje v Rodiku (na Krasu) vse desetine od vinogradov; ki spadajo pod imenovanje cerkev, omenja med pričami d. *Jacobus vbebanus de Pirpawm* (*Diplomatar der Grafen von Görz*, HHStAW sig. B 139 (fotokopija, original v Archivio di Stato di Trieste), fol. 21). Listina 1363, VI. 25., Gorica: *Diplomatar fol. 14*.

⁴⁸ Listina HHStAW 1341, III. 31., Gorica (*Hiltigardis de Goritia filia quondam Osalci de Castronouo ac Nicolussus filius ei cum voluntate et consensu mariti sui Friderici de Wippach*). Mož Wachspeutlove hčerke Hiltigarde Friderik iz Vipave pa nam je v virih bolj poznan kot Friderik iz Ebersteina na Koroškem (MDC X, št. 137: insert listine iz 1316 (MDC VIII, št. 310), ki je bil maršal goriškega grofa Henrika II. in član ene najpomembnejših goriških ministerijskih družin. V Novem gradu na Krasu, od koder je izviral oče njegove žene, je imel hišo: GR 1433 (*Instrument ains Kaufs . . . vmb ein haus gelegen zu Newenhaus am Carst von Fritzen von Newenhaus erkaufft, was vormaln hern Fridrichen Marschalcks vmb 105 Mr. Agl., ist Gorzischen Lehen*).

⁴⁹ V novigrajske fevde: B. OTOREPEC 1333, VII. 3., čedad, tudi F. di MANZANO, *Annali del Friuli* vol. IV, Udine 1862, str. 364, 365; v goriške fevde MDC IX/610 (1333, VIII. 6.), RG fol. 5'.

⁵⁰ Gl. C. de FRANCESCHI, *Il ramo dei Duinati*, str. 103 (Vošalkova oporoka).

očetovi smrti, še imenuje po Momjanu, za kasnejši čas pa o njem nimamo nobenih podatkov.

Sam Momjan je leta 1342 naštet med posestjo, ki je ob delitvi med ožjo goriško in istrsko vejo pripadla goriškemu grofu Albertu IV.⁵¹ Ta se je naslednje leto zapletel z Beneško republiko v vojno v Istri, v kateri so se stvari odvijale v beneško korist⁵² in Albert IV. se je moral osebno potruditi v Benetke, kjer je bil 21. avgusta 1344 sklenjen mir, ki ga je diktirala Serenissima. Prva konkretna točka sporazuma je bila, da mora Albert porušiti fortifikacije in utrdbe v Trvižu in Momjanu, obljubiti pa je tudi moral, da jih ne bo nikoli več pozidal, zato pa ostanejo pod njegovo oblastjo, kot so bile pred omenjeno vojno.⁵³ S tem je Momjan močno izgubil na svoji pomembnosti in zato ni čudno, da ga sredi petdesetih letih 14. stoletja najdemo zastavljenega v rokah nekega Mata Vinciguerza,⁵⁴ 1374 pa je nato prešel v habsburške roke.

O gospodih iz Rihemberka,⁵⁵ ki so spadali med najmočnejše goriške ministerijale (izumrli 1371) in ki so se — kakor je razvidno iz naših dveh objavljenih listin — kar v dveh generacijah z dvema porokama zvezali s prvimi gospodi iz Momjana — Devina, na tem mestu ne bomo posebej govorili, saj to zahteva posebno razpravo; temeljito geneaološko raziskavo rihemberških gospodov pa je že leta 1929 opravil innsburški notar K. Trotter,⁵⁶ je pa pri nas žal skorajda neznan. Podrobneje se bomo zaustavili le pri Završju (Piemonte) v Istri, kjer je Ulrik iz Rihemberka imel svojo posest in dohodke, ki jih je 1276 (gl. našo drugo listino) zastavil svoji hčerki Franciski, vdovi po Vošalku iz Momjana.

Završje, nad desnim bregom Mirne med Grožnjanom in Oprtaljem, je bilo do prihoda Momjana pod goriško oblast v drugem desetletju 14. stoletja najsevernejša točka goriške posesti v Istri in središče le-te ob Mirni. Prvotno verjetno oglejska posest, saj je sosednja Kostanjica (*villa Castan*) z darovnico Ulrika III. Weimar-Orlamünde že 1102 prešla pod Oglej.⁵⁷ Toda v virih, kjer se pojavi prvič v zadnji četrtini 13. stoletja, figurira Završje izključno kot goriška posest, v okvir katerega je spadala tudi Kostanjica.⁵⁸ Kdaj in kako je prešlo Završje v goriške roke, ostaja odprto. Goriški grofje so završniško posest, katere center je predstavljal grad v Završju, ki se prvič omenja leta 1291,⁵⁹ podeljevali v fevd svojim ministerijalom. V zadnji četrtini 13. stoletja so to bili Rihemberški. Tako je npr. Ulrik III. Rihemberški lahko dal leta 1292 svoji ženi Kunigundi iz Vilalte za jutrnjo Završje, le s privoljenjem goriškega grofa, ki je bil fevdni gospod.⁶⁰

Rihemberški so Završje dobili v fevd najkasneje 1270. Takrat je Ulrik (II. ali III.) Rihemberški izdal ukaz, da je treba vse, ki bi delovali proti njemu ali njegovim *in seinem Gebiet Beymont*, zapreti.⁶¹ V tistem času je Ulrik vodil v Za-

⁵¹ MDC X, št. 161.

⁵² Gl. CA. de FRANCESCHI, *L'Istria, Note storiche*, Parenzo 1879, str. 176 sl.

⁵³ P. KANDLER, *CDI* 1344, VIII. 21. O rušenju teh utrdb govori tudi dodatek Istrskega razvoda plovana Mikule iz Gole gorice (znan samo v italijanski verziji); gl. M. KOS, *Studija* ..., str. 175 sl.

⁵⁴ F. KOS, *Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori*, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XII, 1902, št. 34 (1355. VII. 22., Pazin). Podobno je Albert IV. v približno istem času zastavil tudi Rašpor: M. KOS, *Odnosaji medu goriškim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku*, *Vjesnik hrv.-slav.-dalm. arkiva* 19, 1917, str. 15. Glej tudi M. ŠAMŠALOVIČ, *Momjanski kastatik*, 126 op. 34.

⁵⁵ Rihemberški so svoje ime dobili po gradu, ki stoji nad vasjo Branik v Vipavski dolini. Poimenovanje »Braniški« bi bilo netočno, ker se je grad, na katerem je ta rod sedel, vedno imenoval Rihemberk, pa tudi sami vasi se ljudsko reče Rihemberk: *Krajevni leksikon Slovenije I. Zahodni del Slovenije*, Ljubljana 1988, str. 198.

⁵⁶ K. TROTTER, *Die Herren von Reifenberg*. Glej tudi M. KOS, *Urbarji Slov. Prim. II*, 34 sl.; C. CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradišca*, Wien 1873, 646 sl.; G. de SARDAGNA, *I signori di Reifenberg nei secoli XIII e XIV e piu particolarmente di Ulrico di Reifenberg (1307-1384)*, *Archivio Veneto*, Tomo XII, Parte I, 1876, 245-257.

⁵⁷ F. SCHUMI, *KUB I*, št. 67; C. de FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia 1964, str. 291.

⁵⁸ RG fol. 342' (1291, *das Schloss Puimont vnd die dorfer Costan, Ericzignal vnnnd Josighk*). Imenovane tri vasi se pojavljajo zapisane tudi v obliki: *Kosten, Brezigno, Jesak in Kesten, Biranzo, Jensis*. Gl. K. TROTTER, *Die Herren*, 537.

⁵⁹ Gl. op. zgoraj.

⁶⁰ RG fol. 342', 346. 1342, ob delitvi na goriško in istrsko vejo, je *Poymont* naštet med posestjo, ki je pripadla Albertu IV. (MDC X, št. 161).

⁶¹ H. WIESFLECKER, *Die Regesten* ... I, št. 850; RG fol. 351.

vršju zelo aktivno politiko. Završniškim podložnikom je podeljeval v fevd posest v Završju in *Jesichu*,⁶² nekateri pa so mu tudi predali svoje imetje in se obvezali v njegovo službo.⁶³ Leta 1276 je pooblastila Frančiška — hčerka Ulrika II. iz Rihemberka in vdova po Volšalku iz Momjana — svojega očeta, da izterja od dedičev svojega moža 1000 mark, ki so ji pripadali kot jutrnja.⁶⁴ Ulrik II. je očitno znal zaigrati na pravo struno in si pridobiti obljubljeni vsoto, ki pa jo je sam obdržal, saj je še istega leta zastavil svoji hčerki v enaki višini — očitno kot kompenzacijo za jutrnjo — dohodke v Završju (naša druga listina).⁶⁵

Leta 1278 je goriški grof Albert II. obnovil staro zvezo s Kopro in obljubil pomoč nasproti Beneški republiki. Med obema sprtima stranema je v Istri prišlo do vojne, v kateri je Albert zasedel Lovreč.⁶⁶ Toda tudi beneška stran ni bila pasivna in, kot izvemo iz kratkega regesta mirovnega sporazuma med Albertom in Beneško republiko iz leta 1278, ki se nam je ohranil v Goriškem repertoriju, so Benečani v tej vojni zasedli goriško Završje. Mirovna pogodba je bila sklenjena v Benetkah 2. februarja 1278, in obe strani sta se zavezali, da bosta vrnili zasedene kraje.⁶⁷ Kdaj natančno je prišlo Završje ponovno v goriške roke, je težko reči, znano pa je, da je Albert vrnil Benečanom Lovreč šele 1280.⁶⁸

Kot je bilo že omenjeno, je Ulrik III. Rihemberški namenil završniško gospostvo za jutrnjo svoji ženi Kunigundi, hčerki Dietalme iz Vilalte, kar je potrdil tudi goriški grof Albert kot fevdni gospod (1292). Toda, ne vemo zakaj, se je Ulrik močno zadolžil v Gorici in Čedadu, poroštvo, da bo pravočasno vrnil dolg je sprva prevzel goriški grof Albert II., nato pa Ulrik Strassoldo, brat njegove matere Palmeire (poročena z Ulrikom II. Rihemberškim), ki je 1296 tudi plačal Ulrikov dolg v višini 503 mark oglejskih denarjev, s klavzulo, da mu Ulrik III., v kolikor mu ne vrne omenjene vsote do 29. septembra (sv. Mihael), zastavi Rihemberk, Waidegg v Ziljski dolini in Završje v Istri.⁶⁹ Ulrik je dolg sicer vrnil in omenjena tri gospostva so ostala v njegovih rokah, toda zato se je moral odpovedati vsem goriškim fevdom, ki jih je imel ob Dravi in Möllu na Koroškem.⁷⁰

Zdi se, da Rihemberški v 14. stoletju niso več imeli v fevdu Završja, ki je postal — verjetno za časa goriškega grofa Henrika II. — sedež posebnega goriškega glavarja. Prvič se omenja 1321 ob priliki spora med Motovunom in Završjem glede gozda ob Mirni, za katerega sta obe strani trdili, da spada pod njuno jurisdikcijo. Takrat je bil *Capitaneus Castri Piemontis* Hartvik (verjetno) iz St. Michalesburga v Pustertalu na Tirolskem,⁷¹ ki ga kot pričo srečamo še v več drugih goriških listinah.⁷² 1341 pa se v eni listini kot priča pojavi *nobilis vir Orant miles capitaneus de Pyamont*.⁷³ Iz 1362 je znan *Heurardus castellanus in Pedemonte*.⁷⁴ 1366 se po Završju imenuje neki Ivan, sin Leonarda, kateremu je

⁶² K. TROTTER, *Die Herren von Reifenberg*, str. 537.

⁶³ GR 1347 (1270), 1457 (1272); TLA P 2271 (1275, IV. 14., 1276 IV. 14.).

⁶⁴ RG fol. 348 (1276; *Ain Instrument ainer Procurei von Francisca von Reiffenberg auf Irrn Vatter Ulrichen von Reiffenberg, thausednt M Perner von Irrn Haußwirthdt Uschalckhen von Miltan Erben als Ir zuegesagt Morgengab einzutreiben*).

⁶⁵ Listina 1276, XII. 19., TLA P 2272.

⁶⁶ M. PIZZININI, *Die Grafen von Görz und die Terra-ferma-Politik der Republik Venedig in Istrien in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts*, Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum 54, 1974, str. 193.

⁶⁷ RG fol. 302 (1279; sic!).

⁶⁸ M. PIZZININI, *Die Grafen von Görz . . .*, str. 193.

⁶⁹ RG fol. 230' in 332.

⁷⁰ Glej K. TROTTER, *Die Herren . . .*, str. 537 sl.

⁷¹ P. KANDLER, CDI 1321, die XIV ex. Julii (*Dominus Hartuychus de Castro S. Michaelis et illustrissimi Domini Domini Henrici Comitiss Goritie Capitaneus Castri Piemontis*). St. Michalesburg v Pustertalu so dobili goriški grofje s tirolsko dediščino; gl. M. BITSCHNAU, *Burg und Adel . . .*, št. 503. V delilni listini med goriškima grofoma in bratoma Henrikom II. in Albertom III. iz leta 1307 izrecno omenjen kot goriška posest (MDC VII, št. 394, 438). Toda obstajal je še en *Castrum montis Sancti Michaelis* (P. KANDLER, CDI 1351, V. 1.) v bližini Vipave, pri Erzelju, kjer je še danes cerkev Sv. Mihaela; glej S. RUTAR, *Archivalisches aus Wippach*, Mittheilungen des Musealvereines für Krain (MMK) 4, 1891, str. 53; L. FOSCAN — E. VECCHIET, *I Castelli . . .*, str. 113.

⁷² Listini HHStAW, 1313, VI. 9., Gorica; 1317, VIII. 10., Lienz; MDC VIII, št. 255; F. KOMA-TAR, *Das Schlossarchiv in Auersperg*, MMK 18, št. 30.

⁷³ V. JOPPI, *Due documenti inediti Istro-Tergestini*, AT N. S. 18, 1892, str. 251 (1341, VI. 4., Sovinjak).

⁷⁴ C. de FRANCESCHI, *Storia documentata . . .*, str. 291, op. 83.

oglejski patriarh podelil v fevd svoji vasi Grimalda in Omošice v bližini Grdega sela,⁷⁵ a je bil 1374 že mrtev, saj je njegova vdova Konigunda prosila patriarha, da bi v imenovani vasi investiral njune sinove.⁷⁶

Zusammenfassung

ZUR GESCHICHTE DES NIEDEREN ADELS AUF DEM KARST UND IN ISTRIEN

Peter Štih

Aus dem Teil des Archivs der Grafen von Görz, der heute im Tiroler Landesarchiv in Innsbruck aufbewahrt wird und der vor allem Archivalien enthält, die sich auf den Görzer Besitz im Pustertal und in der Umgebung von Lienz beziehen, werden zwei Urkunden veröffentlicht, die für die Geschichte des niederen Adels in Nordistrien und auf dem Karst von Interesse sind. Bei der ersten (8. September 1249) handelt es sich um einen Heiratsvertrag zwischen Vošalk aus Duino im Namen seines Sohnes Biakvin aus Momiano und Ulrich aus Reifenberg im Namen seiner Tochter Gertrud, in dem sich Vošalk verpflichtet, Ulrich 200 Mark in aquilejischer Währung zu zahlen und Biakvin seiner Frau Gertrud 100 Mark in aquilejischer Währung als Morgengabe verspricht. In der zweiten Urkunde (19. Dezember 1276) verpfändet Ulrich aus Reifenberg seiner Tochter Franziska, der Witwe von Vošalk aus Momiano, seine Einkünfte vom Besitztum Završje (Piemonte) in Istrien für 1000 kleine Veroneser Libre.

Momiano ist ein Kastell oberhalb des linken Dragonja-Ufers in Nordistrien, dessen erste Besitzer ein Zweig der mächtigen Duineser Herrschaft waren. Diese war durch ihre Besitzungen im Karst und im Kvarner einer der größeren Vasallen von Aquileia. Gleichzeitig waren sie Ministerialen der Grafen von Görz und übten in der Görzer Verwaltung die wichtigsten Funktionen aus. Neben dem Momianer Zweig der Herren von Duino nannte sich ein Zweig nach Castelnuovo im Friaul, das die Grafen von Görz in Besitz hatten und dessen Herren ebenso Ministerialen von Görz waren. 1312 kam Momiano, das aquilejische Lehen war, in die Hände der Grafen von Görz. Statt der alten Herren von Duino und Momiano beginnt sich Vošalk Wachsbeutel nach Momiano zu nennen, der aus dem Görzer Novi grad bei Podgrad (Neuhaus, Castelnuovo) auf dem oberen Karst stammte. Seine Tochter Hildegard war mit Friedrich von Eberstein in Kärnten verheiratet, der gleichfalls ein Ministeriale der Grafen von Görz und Marschall bei deren Hof war, sich gleichzeitig aber auch nach Vipava (Wipach) nannte. Nach dem Krieg in Istrien, 1343, zwischen der Republik Venedig und dem Görzer Grafen Albert IV., mußte Albert die Festung in Momiano schleifen, wodurch dieses erheblich an Bedeutung verlor. 1374 gelangte es in die Hand Habsburgs.

Završje oberhalb des rechten Ufers der Mirna (Quieto) zwischen Grožnjan (Grissignana) und Oprtalj (Portole) war bis zum Übergang Momianos in die Görzer Hoheit der nördlichste Punkt der Görzer Besitzungen in Istrien und deren Zentrum an der Mirna. Ursprünglich gehörte es wahrscheinlich zu Aquileia, aber in den Quellen, wo es im letzten Viertel des 13. Jahrhunderts erstmals erwähnt wird, kommt es ausschließlich als Görzer Besitztum vor. Završje gaben die Grafen von Görz ihren Ministerialen zu Lehen; Ende des 13. Jahrhunderts waren dies die Herren von Reifenberg. Vielleicht wurde Završje zur Zeit des Görzer Grafen Heinrich II. zu Beginn des 14. Jahrhunderts zum Sitz eines besonderen Hauptmanns. Ein solcher wird 1321 erstmals erwähnt, er stammte aus Michaelsburg im Pustertal in Tirol, das Mitte des 13. Jahrhunderts durch die Tiroler Erbteilung in die Hand der Görzer gelangte.

⁷⁵ J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus* ..., 1225 (*nobiles vir Janzūinus quidam Leonardi de Piament*).

⁷⁶ J. BIANCHI (ed.), *Thesaurus* ..., 1288.

O ČEM SMO PISALI...

... pred štirimi desetletji?

»Med najstarejše ohranjeno cehovsko spisovno gradivo v Sloveniji spadajo spisi metliškega čevljarskega ceha. O čevljarskih cehih v Ljubljani, Skofji Loki in Višnji gori imamo podatke že iz 15. stoletja, ki pa vsebujejo v najboljšem primeru zgolj cehovske reče. Iz teh moremo namreč razbrati le pravni položaj cehov, dočim nam njihovega notranjega življenja ne odkrivajo. V metliškem gradivu pa sicer ne najdemo izvornih cehovskih konstitucij, je pa v njem več drobnih zapisov, ki nam dobro posredujejo življenje v cehih.«

(Modest Golia, Slovenica v spisih metliškega čevljarskega ceha, ZČ 5/1951, str. 214)

... pred tremi desetletji?

»Najhujšemu nemškonalističnemu pritisku pred prvo svetovno vojno pa je bilo poleg Slovenske Koroške izpostavljeno slovenstvo v Dravski dolini s Pohorjem in z Mariborom ter njegovo bližnjo okolico. Tu je bila po nemškonalističnih načrtih tista ovira, ki bi jo bilo treba v germanizatoričnem pritisku na Slovensko Štajersko najprvo odstraniti. Kljub trdemu slovenskemu odporu je ponemčevalni vpliv gospodarsko premočne, schönereijanske nemške buržoazije segal čedalje širje in globlje.«

(Lojze Ude, Boj za Maribor in štajersko Podravje leta 1918/19, ZČ 15/1961, str. 68)

... pred dvema desetletjema?

»Za pretežno večino Velenjske kotline kakor tudi za celotno območje velenjske občine velja poudariti, da je nekdanja agrarna pokrajina s številnimi svojstvenimi socialnimi in gospodarskimi strukturami ter še z vrsto drugih oznak, v katerih odsevajo vse najpomembnejše naravne in socialne prilike ožjega ali širšega pokrajinskega ambienta, doživljala korenite spremembe v zadnjem stoletju.«

(Milan Natek, Vpliv industrializacije na agrarno pokrajino v Velenjski kotlini, ZČ 25/1971, št. 3-4, str. 251)

... pred desetletjem?

»Po predvojni koncepciji naj bi bila zborovanja slovenskih zgodovinarjev nekaj vrhovni arbiter slovenskih zgodovinarjev, obenem pa koordinator dela posameznih, med seboj neodvisnih in samostojnih društev. Po osvoboditvi se je uveljavil drug koncept: novo Zgodovinsko društvo za Slovenijo naj bi bilo centralno društvo, vsa dotedanja in nova zgodovinska in muzejska društva pa njegove podružnice. To centralistično stališče je zlasti prišlo do izraza na zborovanju v Mariboru 1947. Od njega se zdaj spet vračamo k načelom zveze.«

(Vasilij Melik, Dvajset zborovanj slovenskih zgodovinarjev, ZČ 35/1981, št. 4, str. 326)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega poiščite v starejših številkah ZČ, ki jih dobite na upravi ZČ!

Maja Žvanut

PRIMOŽ TRUBAR KOT VARUH PRUNERJEVIH OTROK
IN ZAPUŠČINE

Na Ožbaltovo (5. avgusta) 1535 je ljubljanski meščan mesar Tomaž odjezdil na Ptuj, da bi nakupil živine. Ko se je nekaj dni pozneje vračal, je v kraju »Na gorici oder Ponigkl«,¹ kot pravi vir, na smrt zbolel. Prosil je za spovednika — k njemu je prišel pomožni duhovnik pri sv. Martinu v Ponikvi Luka Zarius —, po opravljeni spovedi pa je želel še pred pričami povedati svojo poslednjo voljo glede premoženja, ki ga je imel. Temu dejanju so prisostvovali že omenjeni duhovnik Luka, mežnar Jurij Majko in njegova žena ter njegova popotna tovariša, mesar Gregor iz Gorice in Nikolaj Traunker iz Ljubljane. Zatem je res umrl in bil pokopan pri sv. Martinu.

Njegove določbe o zapuščini so priče posredovale v Ljubljano njegovi vdovi Neži² in njenemu očetu Žigi Prunerju. Že 13. avgusta so v hiši in mesnici pokojnega Tomaža naredili popis imetja ob prisotnosti mestnega sodnika Jošta Gwignerja, treh meščanov in Tomaževega tasta Žige Prunerja. Ta dokument je shranjen v svežnju spisov pod skupnim naslovom Inventar po pokojnem mesarju Tomažu v Arhivu RS v seriji testamentov.³ V njem so med drugimi tudi dopisi predstavnikov oblasti, ki potrjujejo verodostojnost oseb, ki so bile priče pri Tomaževem ustno izrečenem testamentu in iz katerih se hkrati seznanimo z dogodkom (za duhovnika Luko je jamčil nadduhovnik Savinjske doline Žiga Grabschof iz Laškega, za Gregorja iz Gorice goriški sodnik in za mežnarja Jurija gospod Jurij z Lindeka).

Zapisano besedilo testamenta ni ohranjeno, vendar je iz nadaljnjih postopkov in iz nekaterih prilog moč sklepati, da je Tomaž vse, kar je imel, zapustil svoji ženi, s katero ni imel otrok, za izvrševalca oporoke pa je določil tasta Žigo, ki je popisal tudi zaloge v trgovini (meso in žito) in pri tem opravil delitev na svoj in Tomažev del: očitno sta z živino (in morda tudi z žitom) trgovala skupaj. V inventarju sta zanimivi zlasti dve, sicer skopo sumirani listini, ki ju je hranil Tomaž in ki dajeta nekaj namigov na trgovske in morda tudi sorodstvene stike v njih omenjenih oseb. Tu je najprej listina iz leta 1525, ki je odpustnica (abschied brief) Jožefa Lamberga »Prunerju« na hubo, ki jo zaseda. Druga listina pa je bila napisana 2. aprila 1526 v cerkvi sv. Petra v Ljubljani in z njo Matija Lazarini, Gregor Jernejev sin s Čemšenika, Andrej Posatiz in Primož »von Prun« potrjujejo, da so mesarju Tomažu izplačali zaprosenih 15 ogrskih dukatov. Vzdevek Primoža, »von Prun« (s Studenca), kaže na njegov izvor, zelo verjetno pa tudi na povezavo s priimkom Tomaževega tasta Žige.

Izvršitelj oporoke je imel tudi nalogo izterjati in poplačati Tomaževe terjatve in dolgove po priloženem spisku. Tu niso navedene kake visoke številke, kar kaže na razmeroma skromen obseg njegovega poslovanja. Kot zanimivost kaže omeniti še to, da je iz inventarja razvidno, da je imel mesar Tomaž lasten pečatnik.

¹ Ta kraj je skoraj gotovo Ponikva med Smarjem pri Jelšah in Sentjurjem pri Celju, nedaleč od glavne ceste Celje—Ptuj. Glej v: Atlas Slovenije, MK, Ljubljana 1985 in J. Höfler, Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Stajerskem s konca 16. stoletja, Viri za zgodovino Slovencev, SAZU, Ljubljana 1982.

² Neža je bila Tomaževa druga žena. Iz ljubljanskih mestnih zapisnikov namreč izvemo za tožbo, ki jo je marca 1537 sprožila Doroteja, žena mesarja Andreja kot »naravna dedinja« po svoji pokojni teti Ursani, ženi pokojnega mesarja Tomaža, zoper Žigo Prunerja kot varuha in imetnika hiše in zemljišča pokojnega mesarja Tomaža. Očitno je spodbijala Tomažev testament, saj je zahtevala polovico tega premoženja. Tretji narok je bil odložen zaradi težke bolezni Žige Prunerja, ki je kmalu zatem tudi umrl. ZgALJ, Cod. I/3, fol. 53^r, 54, 57, 61.

³ Arhiv RS, Test. Grupa I, Lit. P, št. 2.

Žiga Pruner ni utegnil dovršiti svoje naloge, saj je že čez dve leti umrl: nek droben zapis nam pove, da so popolno poravnavo Tomaževih terjatev in dolgov opravili šele leta 1541. Nedvomno sta bila povezanost Tomaževih in Žiginih poslov in pa dejstvo, da Žiga ni utegnil izpolniti svojih nalog izvrševalca oporoke, razlog, da so med Tomaževe zapuščinske akte spravili tudi Žigine. Inventar imetja po pokojnem Žigi Prunerju so delali 19. novembra 1537 v njegovi hiši v Ljubljani. Iz uvodnih stavkov tega dokumenta razberemo, da je Pruner naredil oporoko že 26. marca in za izvršitelja določil ljubljanskega župana Vida Khisla in trgovca Janža Weilhamerja, kar kaže, da je bil z njima vsaj v trgovskih, če ne tudi prijateljskih stikih. V njej je zapisal, da vse premoženje, ki ga je bil s trdim delom spravil skupaj, zapušča ženi Katarini in sinovom Andreju, Simonu, Nikolaju, Krištofu, Boltežarju in Melhiorju. Hči Neža, vdova po mesarju Tomažu, je bila v tem času ponovno poročena, tudi tokrat z mesarjem, Matevžem Globačem. Ni sicer izrecno omenjeno, vendar se zdi — in tudi v navadi je bilo tako —, da je Khisla in Weilhamerja tudi prosil, naj ženi pomagata pri upravljanju premoženja ter vzreji in vzgoji sinov, ki so bili še mladoletni. Iz teksta nadalje vidimo, da je Žiga trgoval z vinom (vipavcem) in mesom, o svojih poslih pa vodil trgovsko knjigo, ki je izrecno omenjena.

Khisl in Weilhamer sta poskrbela za bodočnost vsaj enega od sinov, Krištofa, ki je hodil v latinske šole, kar dokazuje popis knjig v njegovem zapuščinskem inventarju, in se končno neznanu kje izučil za steklarja. V najem je vzel Khisl-Weilhamerjevo steklarno na Fužinah pri Ljubljani in si v letih svojega delovanja naredil lepo premoženje.

Ko je spomladi 1563 zbolel, je narekoval testament, ki nosi datum 1. aprila 1563.⁵ Original se nam ni ohranil: tu je le prepis, ki ga je naredil 10. julija javni notar in mestni pisar v Ljubljani Lenart Budina, razen njega pa še prepis kodicila k testamentu, ki ga je bil 11. maja na pokojnikovo željo zapisal Primož Trubar, prepisal pa spet Budina. Pruner je torej umrl v času med 11. majem in 2. julijem, ko so že delali inventar njegove zapuščine.⁶

Prunerjev testament je zanimiv in dragocen dokument svojega časa, zato si ga je vredno pobliže ogledati. V svoji težki bolezni se obrača (po sledečem vrstnem redu) na taščo Barbaro Andrian,⁷ njenega sina in svojega svaka Piera, dalje na svaka Hansa Englshauserja in njegovo ženo, na lastno ženo Magdaleno, ki jo imenuje »zakonsko hčer moje gospe tašče« (!), prav posebno pa še na »svojega ljubega gospoda in očeta« Primoža Trubarja. Ne omenja pa svojih bratov, ki so v tem času živeli še trije.

Svojo dušo pobožno izroča Bogu, telo pa naj krščansko pokopljejo pri farni cerkvi sv. Petra. Med pogrebnim obredom naj pojejo psalme, ob grobu naj se žalujočim v poboljšanje in tolažbo glasi »ein christliche trostliche Ermanung«. Ženo, taščo in svaka Piera prosi, naj otroke Hansla, Margaretizo in Barbele, ki so bili še majhni, vzgojijo v strahu božjem. Sina naj dajo učiti latinščine, da bo šel lahko v gramatiko. Če se bo tam izkazal, naj postane pridigar, sicer pa naj se poprime pisarstva.

Dalje naroča, kaj naj se zgodi s steklarno na Fužinah ter z zalogami stekla in surovin, ki so še tam.⁸ Izjavlja, da je dve hiši, v katerih stanuje, kupil od svojih bratov in ju popolnoma odplačal, tako da ni nikomur nič več dolžan.

⁴ Nikakor ne v Benetkah, ki so v tem času s strogimi prepovedmi že varovale svojo skrivnost izdelovanja stekla. To temo osvetljuje članek M. Kos, Ljubljanske steklarne in njihovi izdelki v 16. stoletju, Kronika 1991/3.

⁵ Arhiv RS, Test. Grupa I, Lit. P, št. 7.

⁶ *ibid.*

⁷ Barbara Andrian je morala biti sposobna poslovna ženska. Mož Piero, doma iz Gaundina na Bergamaškem, ji je v oporoki z dne 13. oktobra 1548 zapustil vse svoje premoženje, hišo, trgovino in stojnico, in določil, naj skupaj z njegovim bratom Jacominom vzgojita njegovih petero mladoletnih otrok, Veroniko, Magdaleno, Marto, Piera in Elijo. Andrian je imel mnogo trgovskih partnerjev v Samoboru, od koder je bila večina njegovih dolžnikov. Arhiv RS, Test. Grupa I, Lit. A, št. 1.

⁸ Popis stekla v steklarni na Fužinah so opravili varuhi, med njimi Primož Trubar. O tem več v: M. Kos, n. d.

Sledijo denarna volila: bratom Boltežarju, Melhiorju in Gašperju zapušča 50 fl v želji, da bi vendar že začeli pobožno in častivredno živeti, k čemur jih je že tolikokrat opominjal. Revnim in pomoči potrebnim zapušča 50 fl. Ženo prosi, naj hčeri, ko odrasteta, s pomočjo dobrih prijateljev primerno poroči in jima vsaki izplača 300 fl dote, kar ostane po odpravi hčera, pa naj dobi sin kot nosilec moške linije. Ženi pripada dota, ki jo je prinesla v zakon in še 100 fl. Del denarja naj varno naložijo, da bo prinašal vsaj 5 odstotkov obresti letno. Dolgove, ki so zapisani v njegovih knjigah, naj vestno poplačajo. Njegov oklep in orožje naj ostanejo pri hiši in naj jih vzdržujejo, prav kakor obe hiši, od katerih naj redno plačujejo činž.

V kodicilu, ki ga je narekoval Trubarju, je še nekaj dodatnih volil: bratom dodaja še 50 fl, tašči, svaku Pieru in taščinemu zetu Boštjanu Rantiću zapušča 100 tolarjev, da bi bili njegovim otrokom dobri varuhi, revežem še 50 fl, Helenki, ženi Hansa Lukeža 20 fl in njenemu bratu Krištofu Strahu 20 fl. Dva tolarja namenja dekli Katri, svaku Pieru pa še dodatne štiri dukate za njegovo zvestobo in da bi se še bolj trudil. Komentar k tem volilom je skorajda odveč: očitno ga je zelo skrbelo, kaj bo z njegovimi otroki in imetjem.

Ob testamentu je ohranjen tudi njegov zapuščinski inventar, ki je bil narejen v navzočnosti Primoža Trubarja, gospe Andrian in njenega sina Piera ter zeta Boštjana, Hansa Englhauserja, predstavnikov ljubljanskega mestnega sveta, treh pokojnikovih bratov in mestnega pisarja Lenarta Budine. Popisali so opremo obeh hiš, od katerih je ena ležala na Placu nasproti škofije, med hišama gospe Enstaller in Lenarta Budine, druga pa prav tako na Placu, pri Kloštrskih vratih nasproti samostana bosonogih avguštincev, med hišama Andreja Glaviča in Jurija Vilpacherja. Tu je najbolj zanimiva njegova majha, a za steklarja in trgovca nenavadna knjižnica: omenjenih je trinajst naslovov knjig, ki so vse latinske, razen prvega dela Spangenbergove Postile, ki je bila v nemščini. Sicer pa je imel Ciceronova dela v različnih izdajah (De officiis, Epistolae familiares), zbrana dela Horaca, dela Terenca, Salusta in Flora, Valerija Maxima, Aula Gelliusa, od nabožnih del pa teološki slovar in rimski breviar. Ker je bil brez dvoma protestant, da med knjigami ni bilo Biblije, pa tudi nobenega molitvenika.

Zelo natančno so popisali tudi denar, ki ga je imel zapečatenega v hiši gospe Andrian: različnost novcev kaže na smeri njegovega trgovanja, a tudi na vso kompliciranost trgovskega poslovanja v tistem času. Tu so bili: petaki, črni pfenigi, močeniği, različni baci, pfuntnerji, tolarji, groši, papeški dukati, salzburjerji, zlati ogrski dukati — dvojni in navadni, zlate krone, dvojni španski dukati, klagenfurterji, salzburški in drugi zlati dukati in zlat portugalski veliki pfenig. Skupno je bilo denarja za 5785 fl. V testamentu je sam ocenil, da ima poleg tega še terjatev za 940 fl, v zalogah stekla za 1600 fl, v zalogah pepelike, kamna in lesa pa za 446 fl. Če ne upoštevamo vrednosti obeh hiš z opremo, je tako ženi in otrokom zapustil 8771 fl.

To je bila tista »velika težka dediščina«, o kateri govori Primož Trubar v svojem pismu z dne 6. junija 1576, poslanem iz Derendingena ljubljanskim mestnim očetom.⁹ Tudi ta dokument, ki ga je pisala druga roka, Trubar pa samo podpisal z že močno starčevsko pisavo, je vložen med zapuščinske akte Krištofa Prunerja.

Vsebina tega pisma, ki ga bom v celoti v originalu navedla ob koncu,¹⁰ je v kratkem naslednja:

Trubar z njim očitno odgovarja na pisanje ljubljanskega magistrata glede Prunerjeve dediščine in hkrati tudi na pismo Piera Andriana njemu v isti zadevi. Andrian ga je verjetno terjal za poročilo o upravljanju dediščine, na kar

⁹ Arhiv RS, Test. Grupa I, Lit. P, št. 7.

¹⁰ Pri transkripciji se opiram na načela, upoštevana v delu: J. Rajhman, Pisma Primoža Trubarja, SAZU, Ljubljana 1986.

Trubar odgovarja, da on za to delo nikoli ni dobil niti beliča in se zaradi tega ne čuti dolžnega podajati obračun in poročilo. Vendar pa po lastni vesti zaradi tega še ne misli, da ni odgovoren za to, kar se dogaja s to zapuščino, zlasti še, ker je edini preostali Prunerjev otrok, ena od hčera, sedaj že odrasla in godna za možitev. Pokojni Pruner ga je namreč od srca prosil, naj poskrbi za vzgojo otrok, pa tudi za to, da bodo njegova testamentarna določila točno izpolnjena. Tega ni mogel storiti, saj je moral zavoljo svoje vere in poklica zapustiti domovino; gospa Andrian in Hans Englshausen sta umrla, umrl je tudi Trubarjev namestnik v tej varuški zadevi Jurij Sayerle, in tako je Piero Andrian sam prevzel skrb za zapuščino. Vendar v vseh preteklih letih ni niti enkrat naredil obračuna, kar pa je prav sedaj, ko je hči godna za možitev, nujno potrebno. Trubar toži, da je star in pogosto bolan, zato bi zadevo rad videl urejeno. Mestne očete prosi, da bi kot po pravu najvišji varuhi izmed sebe imenovali njegovega namestnika — predlaga Lenarta Hrena — in prijeli Andriana, da poda obračun, ki ga sedaj lahko prevzame tudi že hči. Po deželnem in mestnem pravu bi moral namreč varuh tak obračun narediti vsako leto ali pa vsaj na tri leta, da bi magistrat lahko spremljal, kaj se dogaja s sirotami in zapuščino. To se sedaj mora storiti, v nasprotnem primeru bo moral on odgovarjati pred Bogom in pred ljudmi ter ob poslednji sodbi.

Zanimiv je tudi pripis, ki ponovno dokazuje, da je bil Trubar v stalnem stiku s slovenskim protestantskim občestvom. Iz njega izvemo, da je pismu priložil »nekaj močnega papirnatega orožja zoper slovenskega hudiča in Antikrista«, ki naj si ga izposodijo pri Krištofu Spindlerju in ga prebirajo v krogu svojih družin, da bodo ostali v pravi veri.

Na zadnji strani pisma je pripis mestnega pisarja, da je bilo le-to obravnavano na magistratu dne 24. junija, in da je bil čez dva dni poklican pred mestne očete Piero Andrian. Naložili so mu, naj v štirih tednih poda obračun in poroča o vsem, kar je dotlej počel s Prunerjevo zapuščino, da se bo magistrat v skladu z zakonom vedel odločati o nadaljnjem postopku.

Den ehrnuessten, fürsichtigen, ersamen vnnnd weisen herren, herrn N. N. burgermaister, richter vnnnd rath der löblihen haubstat Laybach in Crain etc., meinen gebiettunden vnnnd groß günstigen herren. Im landts Crain.

Ehrnuesst, fürsichtig, ersam, weiß, gebietttund vnnnd günstig lieb herren, e. e. w. wünsch ich von gott durch Christum alles guets, mit erbietung meiner gehorsamen, willigen dienst zuuor. Vnnnd gib hiemit zuuernemen, daß ich derselben schrifftliche antwort auff mein schreiben, die gerhabschafft des Christoffen Pruners saligen verlassnen guets halber betreffend, vnnnd des herrn Piero Andrian auff mein schreiben antwort vnnnd bericht, hab ich empfangen vnnnd den inhalt wol vernomen, vnnnd an dem gegenbericht des herren Andrian, daß ich gar nihts von obgemelten guett in henndn, auch nie nihts weder haller noch phening empfangen. Darumb ich kheim khein raittung noch verantwortung schuldig, bin ich wol zufriden vnnnd vergnüct, auff daß mier noch meinen erben khain nahthail oder anforderung wuolgen soll. Aber daß ich khein nahfrag, sorg oder aufsehen, wie man mit dem gemelten guett hauset vnnnd zufordert, ob der erb, die ainige tochter, wol vnnnd christlich auffgezogen vnnnd mit ainem gottsäligen ehrlichene man versorgt werde haben soll, daß khan ich bey mier vnnnd in meinem gewissen nit finden. Den gedachter Pruner saligen hatt sein hochst vertrauwen in mich gesezt, vnnnd in seiner letsten läglichen kranckheit von herzen gebetten vnnnd ermant, daß ich khein vleiß noch muehe sparren soll auff daß seine khinder, deren dazumahl noch drey lebeten, in gottes forcht vnnnd guetter zuht werden erzogen, vnnnd daß man mit seinem verlaßnen guett, wie er in seinem testament verordnet, recht umbgehe. Vnnnd dieveil der Hanns Engelhaußer vnnnd des Andrian muetter, welche neben mier seine testamentario gewesten, mit tod abgangen, vnnnd sich der Piero Andrian diser grosser schwerer gerhabschafft allein vnnnderstannden, vnnnd so lange zeit, in 13 oder 14 jaren, khein rechnung gethan, vnnnd ich wisse niht, wie er mit dem verlassnen guet hanndle, vnnnd was er in der zeit dem erben erobert. Darzue so ist nun die guette tochter, welche der ainig erb ist, zu irem alter khomen, daß sie sich verheiraten mag vnnnd soll, zu dem bedarff sie auh guetten rath vnnnd threuen beistand. Vnnnd nachdem ich ausser sonnder shickungen gottes

von wegen ausbraitung seines worts vnnnd seiner khirchen in vnnserm vatterland zum gueten, mich in das ellend geshichkt, vnnnd mich also lang in schweren verfolgungen vnnnd grossen lanngwüringen kranckheiten in disem zeitlichen leben bißher erhalten, deswegen erkhennt mich schuldigh nah meinem vermögen vnnnd gelegenheit, dem willen begern vnnnd vertrauen des Pruners seligen nah zukhomen.

Hierauff am e. e. w. ist abermals mein gehorsam, hohvleissig bitten. Nahdem ir von rehtswegen die obristen gerhaben sind, auch mein substitut der from gottsalig herr Jörg Seyerle, den der Andrian zu seinem mitgerhaben angenommen, gestorben, ir wöllet auß euch ainen anndern an mainer statt, nämlich der herrn Leonharten Khreen, auß habenden rechten vnnnd gewalt verordnen, bestellen vnnnd volligen gewalt, der ainem gerhaben zuetsethet, übergeben, vnnnd den herrn Andrian dahin halten, daß er vor euch, oder von euch verordenten ehrlichen personen, sein rechnung thue. Den die dochter, der recht erb, ist nun zu irem alter vnnnd verstand erwachsen vnnnd khomen, daß sie wol mag neben ehrlichen, vertrauten vnnnd verstendigen personen die rechnung annemen: so vermögen auch die gemaine lanndtsrechten vnnnd breüch vnnnd der fürnembsten stetten statuten, daß man von den gerhaben niht allein, wen die phlegkhinder erwachsen, sonnder jürlich, oder doch abwegen über drey jar, von den gerhaben ain magistrat rechnung vnnnd ein grundlichen bericht empfangen vnnnd wissen soll, wie man mit der phlegkhinder vnnnd waisen guet haüße. Solliches e. e. w. zuthuen will mich gänzlich versehen, wo niht, so will ich dieselbigen gegen gott vnnnd der welt alhie vnnnd am jüngsten gericht verantworten lassen. Vnnnd thue hiemit mich sambt der obgemelten waisen gehorsamlich vnnnd threwlich beuelhen. Geschriben zu Derndingen am sechsten juny anno 76.

E. e. w. gehorsamer vnnnd dienstwilliger

Hiemit e. e. w. shickh ich abermals ein starckhe papierene püchsen wider den windischen teüffel vnnnd antichrist, von deren soll ein jeder eine vom herrn Christophen Spindler nemen, vnnnd seinem hausvolckh vleissig oft vorlesen. Dardurch werden sie in rechten glauben, vnnnd wie sie irem berueff anndworten sollen, aus gottes wort vnnterrichtet.

Primus Truberus manu sua subscripsit

Zusammenfassung

PRIMUS TRUBER ALS VORMUND UND ERBSCHAFTSREUHÄNDER DER PRUNERSCHEN KINDER

Maja Žvanut

Im Archiv der Republik Slovenien befinden sich in einer Serie von Testamenten zwei Bündel von Hinterlassenschaftsakten: das erste bezieht sich auf den Ljubljanaer Fleischer Thomas (gestorben im August 1535 auf der Heimkehr aus Ptuj, wo er Vieh gekauft hatte), der mit Agnes, der Tochter des Ljubljanaer Kaufmanns Sigismund Pruner verheiratet war; das zweite bezieht sich auf Christoff Pruner (gestorben 1563), Bruder von Agnes, der die berühmte Glaserei in Fužine bei Ljubljana in Pacht hatte. Die Akten gewähren uns Einblick in Herkunft der Familie (wahrscheinlich aus dem Dorf Studenec bei Fužine), aber auch in die geschäftlichen und privaten Beziehungen zwischen den Pruners und den Glasereibesitzern Hans Khisl und Hans Weilhamer.

Noch interessanter aber ist, daß sich in dem Testament Christoff Pruners ein bislang unbekannter Brief von Primus Truber befindet, der bei der Abfassung des Prunerschen Testaments und des späteren Hinterlassenschafts-Inventarverzeichnisses zugegen war. Pruner setzte Trubar neben anderen zum Testamentsvollstrecker ein, bat ihn aber besonders, für die Erziehung seiner Kinder zu sorgen. Trubar mußte jedoch bereits zwei Jahre später seine Heimat für immer verlassen und konnte nicht weiter verfolgen, was mit der Erbschaft geschah. In diesem Brief, der am 6. Juni in Derndingen geschrieben wurde, machte Trubar die Stadtväter von Ljubljana auf die Nachlässigkeit des einzigen verbliebenen Hüters der Prunerschen Erbschaft, Piero Andrian, aufmerksam, der all die Jahre keine Rechenschaft über den Vermögensstand abgelegt hat. Er bittet den Magistrat, Rechenschaft von Andrian zu fordern, da das einzige verbliebene Kind Pruners, eine Tochter, inzwischen volljährig geworden sei.

In der Anlage des Beitrags befindet sich eine vollständige Abschrift des Briefes von Trubar.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 150 001, int. 210

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižnico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-878-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Filozofska fakulteta, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice

Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zgodovinsko društvo za Koroško, Koroški pokrajinski muzej revolucije, 62380 Slovenj Gradec, Glavni trg 24

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko — Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej, 66000 Koper-Capodistria, Gramscijev trg 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Pavle Merku

KRAJEVNO IMENOSLOVJE NA TRŽAŠKEM

Zgodovinska in metodološka opazanja

I

Prvi na pol slovenski časopis, ki je izhajal v Trstu, je bil *Slavjanski rodoljub*, *Mesečni časopis na svetlobo dan od Slavjanskiga društva v Terstu*, ki je v letu 1849 doživel 6 števil. Bil je dosledno dvojezičen, upravljal ga je odbor, v katerem je bilo osem Slovencev in šest Srbov ter Hrvatov pod predsedstvom Ivana Cerarja. Izhajal je med februarjem in avgustom, a že marca je oktroirana ustava zadala udarec političnemu in delovnemu zanosu tržaških »Slavjanov«; dokončno ga je pokopala kolera, ki se je pojavila 13. avgusta in zaradi katere je mnogo ljudi zapustilo mesto.¹ Ta časopis si v svojem kratkem življenju ni postavljaval problemov s krajevnim imenoslovjem. Zmeda, ki prevladuje pri uporabi krajevnih imen v slovenskih besedilih, očituje odsotnost kateregakoli kriterija. Najmanj je to opaziti pri imenih glavnih mest Avstroogrške: *Ljubljana*, *Zagreb*, *Beč* (*Dunaj*), *Praga*, *Pešta*; za tuja mesta uporabljajo v glavnem italijanske imenske oblike, ki jih prilagajajo slovenski sklanji in kar hrvatskemu pravopisu: *Amburg*, *Marsilja*, *Gjenova*, *Parigj*; po enkrat nastopijo izposojenka iz hrvaščine *Mletaka* (povrhu je ta oblika še nerodno prirejena), hejslovanski kalk *Frankobrod* in spaček *Ligurna*, vmesna rešitev med italijansko obliko *Livorno* in angleško *Leghorn*. Med ostalimi slovenskimi mesti se pojavljata še *Marburg* (mistificirana oblika *Maribor* je nastala leta 1836) in v začuda neoporečni zvezi *na Ptuj*. Celo med imeni krajev na Tržaškem se pojavljajo nekateri spački: ob oblikah *Terst*, *Klanec*, *Černikal*, *Prosek*, *Bazovica* in *Sveti Jerni* (to je slovensko ime za Barkovlje) beremo namreč samovoljni etnik v dativu *Terščanam*, tisoč let stari zgodovinski zapis *Lonke*, spaček *Opčna*, kalk iz italijanščine *Sveti križ* in že mistificirano obliko *Škeden*.

Ko je začela leta 1876 izhajati *Edinost*, *Glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice*, je že 19. številka prvega »tečaja« začela objavljati *Krajna imena v tržaški okolici*, prvi daljši poizkus razlage krajevnih imen na Tržaškem, namenjen širšemu krogu bralcev; nadaljeval se je v naslednji številki in sklenil v št. 22. Dejstvo samo, da je *Edinost* pripisala tolikšen pomen takemu spisu, je razlagati v političnem ključu: kar so leta 1861 prevzeli vodstvo tržaške občine liberalci, se je začela načrtna, temeljito pripravljena in brezusmiljeno izvedena gonja proti Slovincem v mestu in okolici, ki je dosegla prvi višek s tragičnimi dogodki julija 1868, ko je med provociranimi izgredi izgubil življenje mladi Rodolfo Parisi in so ob ti priložnosti liberalci zahtevali in dosegli ukinitve slovenskega teritorialnega bataljona, ki je s tisoč možmi v ljudski noši dotlej stražil po mestu in okolici.² Medtem ko so se razmere nenehno zaostrovale, so se krepile gospodarska moč slovenskega meščanstva v Trstu, njegov ugled in politični de-terent te v mestu nove sile.³ Ko je začela izhajati *Edinost*, je bila napetost med Italijani in Slovenci v mestu na višku in slednji niso bili pri izbiri sredstev za politično borbo manj zbirčni od Italijanov.

¹ Samo Pahor, *Tržaški Slovenci v letih 1848—49 in Slavjanski rodoljub*, v: *Slavjanski rodoljub* ... , Faksimile vseh šestih števil iz leta 1849, Trst 1971, str. 3—6.

² Josip Merku, »Fatti di luglio« 1868 — *Okoličanski bataljon*, v: *Zaliv*, Trst, od 1970 (št. 24—25) do 1978 (št. 3—4).

³ Giorgio Negrelli, *Poskusimo brati zgodovino habsburškega Trsta*, v: *Skupina 85*, Bilten 1—2, Trst 1988, str. 23—33 (poslovenila Sandi Volk in Pavle Merku).

Prav jim je prišla tudi »razlaga« krajevnih imen na Tržaškem, taka namreč, ki je na naiven, a navidezno podkovan način vsilila »slovansko« rešitev vseh krajevnih imen na Tržaškem. Avtor spisa je bil Jožef Križman, ki ga PSBL predstavlja kot pisatelja in prevajalca; doma je bil iz Rocola, kjer se je rodil leta 1847, bil posvečen v duhovnika leta 1870 in bil v času, ko je začela izhajati Edinost, kaplan pri Sv. Ivanu.⁴ V goriškem bogoslovju, kjer se je učil v letih 1867—1871, je lahko spoznal — osebno ali po filoloških spisih — ljudi, ki so gojili jezikoslovje in celo imenoslovje, kakršni so bili Isaia Graziadio Ascoli, Štefan Kociančič in Francišek Borgia Sedej. Toda Križman očitno ni imel posluha za jezikoslovje, verjetno tudi ne zadostne priprave, predvsem pa ne onega poštenja, ki oznamuje bržkone istočasno rokopisno delo F. Borgia Sedeja o primorski toponomastiki.⁵ Križmanov spis ima izrazit političen namen in pomen: avtorju namreč ni do ugotovitve resnice po znanstvenih metodah, temveč zasleduje političen učinek pri slovenskih bralcih; zgodovinska verjetnost in jezikovna korektnost ga ne vznemirjata. Gotovo ni v slabi veri; a močna vera v politično tezo ga slepi, čuti se upravičenega, rabiti vsake vrste makjavelizem in površno finto. Točno tako, kakor so v poslednjih desetletjih ravnali Franc Jeza, Matej Bor, dr. Jožko Šavli in drugi, ko so proti zgodovinski evidenci z izkrivljenimi metodami podpirali politične teze.⁶

Križman začenja z *Uvodom*, v katerem med drugim beremo: »Poleg zgodovinskega dokaza, da so od nekdej v Trstu in v njegovej okolici bivali Slovenci in da sedanji pollašeni (to je poitalijančeni, op. P. M.) Trst stoji na slovenskej zemlji, imamo o tem močen dokaz v krajnih imenih tržaške dežele, ki so *usa* (podčrtal P. M.) slovenskega izvira . . . Ne bomo se pa spuščali v nova dokazovanja o imenu tržaškega mesta, o katerem se je vže veliko pisalo, ker je vže dovolj dokazano, da latinski pisano *Tergeste* je čisto slovensko *Tržište* ali *Tržišče* . . . temveč skušali bomo razlagati druga krajna imena v tržaškej okolici. Pri tej jezikoslovnej razpravi se bomo posluževali razjasnjevanj zvedenih gospodov, ki so nam v ta namen s svojimi doneski pripomogli, posebno pa razlage veleučenelega našega jezikoslovca, preč. g. Davorina Trstenjaka, katerim zato tukaj javno najtopleje svojo zahvalo izrekujemo.« Za tem uvodom se Križman loti imen devetnajstih naselij v neposredni bližini mesta. Vse njegove utemeljitve se mi zdijo zanimive in jih bom navedel že zato, ker so kot negativni zgled psihološko zanimive; v oklepaju bom za njimi obrazložil današnje stanje imenoslovnih študij. V *spodnji okolici* se Križman najprej ustavi pri imenu *Barkovlje*, polášeno *Barkola*, in ga izvaja iz »stare slovenske besede *barka*«. (Slov. *barka* je izposojenka iz italijanske *barca*, izviren slovenski izraz za to je *čoln*; slovensko ime tega naselja je *Sveti Jernej*, rabi ga že Slavjanski rodoljub in so ga rabili še nekaj rodov nazaj Kraševci; domačini rabijo v tem stoletju izključno ime *Bárkola*, to je italijansko ime naselja, ki se preko *Valcula* naveže na latinsko *Vallacula* »majhna dolina«, prim. DORIA 1979, 42;⁷ ime *Bárkovlje* je učena tvorba iz prejšnjega stoletja po zgledu starih stanovniških imen na *-jane* → *-je* in predstavlja primer mistifikacije.)

Za tem se Križman loti *Boveda* in njegovo razlago navajam v celoti: »*Bavéd*, drugo ime istega kraja (t. j. Barkovlj) je tudi slovanskega izvira, toda ne tako staro kakor óno. *Bava*, *bavéla* pomenja zadnjo kosmato svilo in če tudi je beseda sprejeta v italijanščino, vendar je slovenska ter stoji mesto slovensko *bala*, ker se *l* rad spreminja v *v* in prvotno pomenja: sluz in vozger (smrkelj), primeri srbskega *balav*, *balavac*, *smrkovec* itd. Pri imenu *Baved* je *ed* slov. končnica. Tedaj bi *Baved* bil kraj, kjer pridelujejo veliko bavele in svile sploh, kar pa to

⁴ Primorski slovenski biografski leksikon II, Gorica 1982—85, str. 207.

⁵ Pavle Merkŭ, *Rešeni imenoslovní rokopis*, v: *Imena naših krajev*, Trst 1987, str. 28—30.

⁶ Bogo Grafenauer, *O autoktonističnih teorijah (etruščanski, venetski itd.) v zvezi s pojmom slovenskih prednikov v novi domovini v 6. stoletju*, v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, Maribor 1988, str. 376—422.

⁷ Za vire in kratice glej bibliografijo na koncu Opomb.

Barkovljah ne velja, ima to ime drug zgodovinski začetek, ki je z bavelo v zvezi. Kakor nam je namreč pravil star Barkovljan, začele so barkovljanske ženske prve v okolici nositi krila iz *bavele*, zato so jim drugi rekali: *Bavélke* in njihovem kraju *Baved*. Še zdaj se s tem imenom zovejo le ženske onega kraja, moškim pa dejo le: *Barkovljani*. Tudi ime *Baved* je torej prave slovenske korenike.« (Ime *Bovedo* razlaga DORIA 1971, 5 kot narečni izraz iz substratnega fonda in se naveže na **bova* »usad«; Križman ne spozna narečnega akanja, omenja prehod *l* → *u* v intervokalični poziciji daleč od izoglos tega pojava, ki ga poznajo le koroška in gorenjska narečja, razlaga kot besedi slovenskega izvira beneška narečna izraza *bava* in *bavèla*,⁸ zateka se zato k srbsčini in napačno zapiše srbske izraze, ne loči med izredno redko slovensko pripono *-ed* (*govedo*, *jagmed*⁹) in *-ed*, ki izhaja iz latinske *-etum*, opleta z zgodovinskimi anahronizmi, ko s tkanjem svile razlaga več kot tisoč let staro ime; dovolj, da se sam diskvalificira že v očeh sodobnikov.)

Na podoben način razlaga ime *Čarbula* iz »korenike« *črb* ali *krb* »vrezati, viti se«. (DORIA 1979, 44 navaja ime *Chiarbola* na prvem mestu med primeri za prehod latinskega *ca-* v tergestinski, to je furlanski *ča-* ter izvaja ime iz latinskega *Calvula* »goljava«; odkod ima Križman »koreniki«, ki ju navaja, ne vem, edino možno vez z dejanskim slovenskim besednjakom najdem pri pridevniku *krbāv* »kuštrav, razmršen« ESSJ II, 84.)

Pri *Greti*, ki je po Križmanu v zvezi s srbskim glagolom *grtati* »strgati, drgati, razkosati«, nas preseneča z izjavo, da je ta glagol prešel v venetščino (t. j. v italijanska beneška narečja): *gretolar* in v laščino: *grattare* in razlaga: »Če se komu morda čudno zdi, da tukajšnja imena razlagamo iz srbsčine, naj povemo vže tukaj, kar bomo še pozneje omenjali, da so Slovani v naše kraje prišli iz Srbskega, se ve da ne vsi, in zato se naše narečje bliža hrvaško-srbskemu. Bistroumen Slovenec, ki ni rojen v tržaški okolici, nam je zagotavljal, da tudi v rasti ali v postavi in v obnašanju so okoliški Slovenci bolj podobni Srbom, nego drugim, zlasti kranjskim Slovencem.« (Spet torej anahronizem: balkanski pribežniki pred Turki so začeli prihajati na Tržaško v XV. stoletju in so se kmalu asimilirali med Kraševci, kakor so se asimilirali Italijani in Furlani, ki so se v preteklih stoletjih ustavili na Krasu. DORIA 1971, 5 razlaga ime kot narečni izraz iz substratnega fonda in se naveže na *crepp-* »anfratto«. Substratna osnova je prisotna v številnih furlanskih in slovenskih besedah in krajevnih imenih, gl. ESSJ II, 89 p. g. *krépace*.)

Da razloži iz slovenščine ime *Kadin*, opleta s številnimi indoevropskimi jeziki, v katerih pomeni *kad* isto, kar v slovenščini, in vzporedi ime s podobnim slov. imenom Kadunja. (DORIA 1979, 44 razlaga iz lat. *catinus* s furlanskim prehodom *ca-* v *ča-*, zato *Chiadino* kakor *Chiarbola*, kjer pomeni zapis *Chiasprva ča-*.)

Pri *Kolonji* nosi fantazija našega Križmana daleč: »po laškem izgovarjanju in pisanju spačeno: *Cologna*, je kraj na *kali*, to je na hribu. Primeri: *Črnikal*, *Sivikal*, *pod Čavnom* — Kalnom.« In neustrašeno nadaljuje: »In iz naše *Kolonje* so Lahi napravili daljnjemu nemškemu mestu Kolinu (Köln, it. *Cologna*) enako ime: *Cologna!*« (It. *colonia* je kmečka hiša s posestjo, odtod tudi naš *kolón*.)

Rocol razlaga Križman iz slov. *rocel* »roč ali držalo«, kar iz *roke* torej. (Menda ni še nihče zadovoljivo razložil to ime.)

Rojan razlaga iz *roje* »potok« in ima vsaj v tem primeru prav, le da apelativ ni slovenski, temveč furlanski. Nebrzdana fantazija ga sili, da obrazloži iz iste, po njem seveda slovenske besede, še konjski klic koroških Nemcev in slov.

⁸ Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1856, str. 71, razlaga: BAVA, BAVA DE LA SEDA »quella peluria che circonda i bozzoli«; BAVELA »quel filo che si trae dai bozzoli posti nella caldaia, prima di cavarne la seta«.

⁹ Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika I*, Ljubljana 1950, § 122, str. 71.

roj (čebel), kar je vse iz «korenike» *ri* ali *ra* s pomenom »šumeti«. »Tudi v sanskritskem se reka ali potok imenuje *rudžana*. Zato je slovenska pisava *Rojan* prava, nikako pa ne laška *Rojano*.«

Škorcklja, »po laškem pravopisu, (ali bolje krivopisu): *Scorcola*« mu je »diminutiv besede *škorka*, srbski *škrkotati* »vršeti, šumeti«. Ime je »menda nastalo po »škrkotanji morskih valov, ker je znano, da ta okraj sega prav do morja«. Morda se je sam prestrašil, da je kraj raztegnil na prokrustovi postelji svojih verovanj do morja, in je takoj dodal: »Sicer tudi burja škrkota.« (DORIA 1974, 257 izvaja iz it. apelativa gotskega izvira *scolca* »vedetta«.)

Vrdela je Križmanu iz srbskega glagola *vrdati* »viseti«. (DORIA 1974, 257 izvaja *Guardiella/Vrdela* iz it. apelativa gotskega izvira *guardia* »vedetta«.)

V *srednjej okolici* je prvi kraj na vrsti *Katinara*: Križman ovrže mnenja italijanskih filologov in diletantov ter se znova opre na srbsčino in sicer na apelativ *katun* »ovčji stan«. (DORIA 1960, 21 izvaja iz lat. *cattinus* »lešnik« s pripono *-ariu*.)

Lonjar je »gotovo« iz *longar* kakor *nojé* namesto *noge* in *Majdalena* namesto *Magdalena*; to ni nič drugega kakor »stara slovenska« beseda »za *logar* in *lóg* (izgovori *long*)«, kar pomeni »gozd, log«. (DORIA 1979, 45 izvaja iz *Hungara* z aglutiniranim spolnikom in tergestinskim prehodom *-ga-* v *-ğa-* in nadaljnjo spremembo v *-ja-*; prim. še SVI I, 359.)

Pri *Ščedni*, ki jo razlaga iz glagola *čediti* »štediti ali gojiti« (dejansko »krčiti gozd«) je Križman prvič pogodil slovenski izvir imena. Toda ne more si kaj in opleta z razlago rodbinskih imen (tedaj so tako rekli priimkom) *Sancin* in *Godina*, pri čemer podleže razlagi prvega iz krajevnega imena pri Cremoni in površno razloži druga kot slovansko ime. Izogne se italijanskemu imenu *Sèrvola* (iz lat. *silvula* »gozdiček«), pač pa se loti novejšje imenske oblike »*Skedenj*, češ da je vas dobila ime po nekdanjem škofovskem *skednji*«; ta »ni dovolj opravičena in je ime v tej obliki ljudstvu popolnem neznano«. (Slov. ime *Ščédna* predstavlja redke primer imenske polimorfije v razmerju z lat. imenom *Silvula* »gozdiček« → it. *Sèrvola*; redke je ta primer zaradi vzročne zveze med obema imenoma — slovenski koloni so čedili, t. j. krčili gozd, in tako pridobljen prostor je *ščédina* → *ščédna* — in zaradi redkosti takega pojava na Tržaškem. MERKU 1985, 355-56 razlaga priimek *Sanzin* (*Sancin*) iz it. osebnega imena *Santo*, *Sanzio* in priimek *Godina* iz splošno slovanskega predkrščanskega enakoglasnega osebnega imena. Križman točno ugotovi, da je imenska oblika *Skedenj* ljudstvu neznan, a prezre drugo umetno, mistificirano imensko obliko *Skedenj*, ki nima nobenega vidnega smisla in razloga.)

Prvo krajevno ime, ki ga Križman omenja V *zgornej okolici na Krasu*, so *Bani*: pri tem imenu se sklicuje na številne slovanske jezike in ga izvaja iz srbsko-hrvaškega apelativa *ban*. (Tako tudi Bezljaj v ESSJ I, 10—11 p. g. *bân* »dominus«, kar je v skladu z neredkimi slovenskimi imeni iz istega apelativa; MERKU 1982, 8. p. g. *Ban* pa razlaga to krajevno ime iz priimka *Ban*, kar je po njegovem afe-retični hipokoristik iz osebnega imena *Urban*; to tezo podpira po njegovem pozni nastanek naselja.)

Pri imenu *Bazovica* se pravilno navezuje na slov. *bezeg* in trdi, da »bi se po slovensko reklo *Bezovica* ali *Bezgovica*« ter navaja srbski apelativ *baz*. »Še Lahi ga niso mogli popačiti drugače, nego da ga po svojem prapopisu pišejo *Basovizza*.« (MERKU 1983 razlaga iz prvotnega slov. dendronima *bez* — *bezeg* je poznejši — in je zato Križmanu odveč iskati razlago v srbsčini in rekonstruirati povsem neverjetno obliko *Bezgovica*.)

Gropada mu je ime, ki se je »v teku časa močno popačilo« in izhaja iz *grapa* »vdir« ali iz *krup* »vozel«. Sklicuje se na »nenarodno italijansko in nemško uradovanje«, ki je tako spakedrano ime »spravilo v rabo«, da je ljudstvo »ščasoma celó njih pravo prvotno obliko pozabilo«. Njegov sklep je betežen: »Zato se

dandanes nekatera imena tako težko dajó razlagovati, dasi se jim vidi na prvi mah, da morajo biti slovenska.« (Tu sta Križmanu odpovedali fantazija in srbščina, zateka se k hipotezi, da je uradovanje v tujem jeziku zbrisalo prvotno slovensko ime s tem, da ga je popačilo do nespoznavnosti — na Tržaškem sploh ni takih primerov! — in kljub temu vztraja pri slov. videzu. DORIA 1971, 9 in 1974, 256 meni, da je to narečna oblika furlanskega tipa iz *gropo* »altura«.)

Ime *Kontóvel* (sic) »bi se pravilniše menda imelo pisati *Kontovlje*, ker prvo je skoro gotovo nastalo iz pokvarjene laške pisave *Contovello*«. Ovrže it. paraetimologijo »conta le vele« in razlaga iz »staroslovenske« besede »kôt' (izgov. *kont*)«, ki pomeni špico, ost, rt, »toraj *Kontovlje* označuje kraj na rti, na vrhu«. (DORIA 1974, 256 trdi, da je to mlado ime beneškega tipa — *venezianeggiate*. Za naselje ribičev balkanskega porekla, ki so se tu naselili l. 1413. in se poslej poslovenili, je taka izposojenka povsem razumljiva. Pred ustanovitvijo novega naselja je stala tu skozi stoletja utrjena čuvajnica ob edini cesti, ki je tedaj povezovala Trst z beneško ravnino; za posadko so skrbeli tržaški meščani. Kraj se je imenoval *Moncolàno/Moklàn*, kar izvaja DORIA 1974, 256 kot ljudsko ime beneškega tipa ob domnevnem učenem imenu *Mons Catalanus, Monte Catalano*).

Pri imenu *Lipica* se ne more nikomur spodrsniti in Križman opušča vsako opletanje.

Opčine pa mu dajejo priložnost, da opleta karsedá učeno: ugotavlja, da je prvotno slovensko ime edninsko, *Opčina* torej in ne *Opčine* (vsi tržaški srednjeveški viri, kar sem jih analiziral, mu dajejo prav), in ovrže navidezno razlago iz apelativa *občina* s pravilno utemeljitvijo: »Pri prvem pogledu bi kdo mislil, da razlaga tega imena je prav lahka . . .«, toda temu ni tako. »Prvič: beseda *občina* v trž. okolici ni znana; drugič: vas se ne zove *Občina*, ampak *Opčine* (doslednost pa taka!); vaščani so *Openci*, ne *Občinarji* ter govori se *opensko*, ne *občinsko*.« Zdaj se pa zateka po pomoč k avtoriteti: »Veleučeni naš Davorin Trstenjak razlaga to ime v svojej knjigi »Slovanski elementi v Venetščini, II, str. 66« iz korenike *op-* . . .« in temu sledi običajna mešana solata ilirščine in srbščine ter iskanje sorodnih primerov po širokem slovanskem svetu. S tem je slovenskost Opčin rešena. (In deklarirano svaštvo med Openci in Veneti je poslastica za današnje slovenske venetologe!) Križman se loti še paraetimologije tržaškega lista »Il Cittadino«, ker »je iztuhtal, da se ima pisati *Opicina*, češ, da so nekedaj tu bivali *Opiči*. Ali to ljudstvo, kakor nam pripoveduje zgodovina, bivalo je v srednji Italiji, nikdar ne na Krasu«. (Vendar je imenska oblika *Opicina* v ital. obveljala.) Križman smeši nadalje pred bralci paraetimologijo »nekega Nemca, ki je ime *Opčine* izpeljal iz nemškega: *ob China* — nad Kino!« In končno omenja, da »se pripoveduje, kar smo tudi v nekej zgodovinskej knjizi brali, da prvi naselnici na Opčinah so bili srbski pastirji, ki so iz Turškega tje pribežali.« Saj »veliko rodovin na Opčinah nosi priimek *Hrovatin* — kateri nam kaže prvo njihovo domovino. Vendar mislimo, da Slovenci so se bili v tržaškej okolici naselili še pred Srbi ali Hrvati.« (DORIA 1979, 42 in drugje omenja pričevanje Irene della Croce, da so se v začetku XVI. stol. naselili na Opčinah Istroromuni — odtod priimka *Hrovatin* in *Sosič!* — a neprevidno sprejme paraetimologijo iz apelativa *občina*; ESSJ II, 250 razlaga Opčine preko *ap(p)int/ap(p)ent-* iz substratne osnove *Apenini*: v slov. dialektih še živi *pen* »gorski vrh«, Pohorje. Tudi Bezljaj navaja nekaj paraetimologij, med drugimi Kandlerjevo iz *Obsidianum*.)

O politični učinkovitosti takega in podobnih pisanj močno dvomim. Toda politična namernost si postavlja vedno kratkoročen namen; ker sem se rodil čez pol stoletja pozneje, ne morem o tem prav razsoditi. Kulturna učinkovitost takih pisanj pa je gotovo kvarna: kultura učinkuje na dolgo dobo; vsejane zmote in napake pogostoma ostajajo in jih ni več moč odpraviti. Na srečo se niso uveljavile vse imenske oblike, ki jih je Križman vsiljeval — zakaj taki pisci si ne obotavljajo, delati silo naglasom in samovoljno spreminjati imena, le da s tem zado-

stijo svoji politični sli — toda njegove *Kontovlje* niso nič večja in nič manjša mistifikacija od imena *Barkovlje*, ki se je le oprijelo.

Za Križmanom si je sledilo še mnogo piscev, ki so s krajevnim imenoslovjem ravnali na enak način. Naj so bili navidezno mnogo resneje podkovani in naj zveni njihovo izvajanje še tako prepričevalno, kakor na primer pri Henriku Tumi, *Krajevno imenoslovje*, Jadranski almanah 1923, Gorica, str. 127—158, so ti ljudje z jezikoslovnega vidika diletantje, ki so opletali z jezikoslovnimi dejstvi, ne da bi jih dejansko poznali, kaj šele obvladali, in jim je jezikoslovje bilo postransko sredstvo pri političnih namenih. Naj včasih le zadenejo zlato zrno, kakor ga lahko zadene slepa kura, je njihovo delo za strokovnjake neuporabno: noben resnični strokovnjak ga ni in ne bo mogel upoštevati. Upoštevajo ga le njim enako ubrani »strokovnjaki«, ki očitno forsirajo sumljive politične formule: v takih primerih gre pravzaprav že za psihopatsko obtežene ljudi. Na žalost jim rado sledi še veliko poštenih ljudi, ki ne razpolagajo s kritičnimi sredstvi, da bi se zavedali, koliko so taki pisci nezanesljivi, in hkrati ne zaupajo strokovnjakom in strokovnim ustanovam, češ da so togi, akademski, zavezani korporacijskim nakanam in še veliko hujšega: take zagovore moram poslušati vsakikrat, ko moram braniti ne morebiti Jezo, Bora in Šavlija pred strokovnjaki, temveč Grafenauerja, slaviste in zgodovinarje pred sumničenji sicer poštenih časnikarjev in napol intelektualcev v Trstu.

Šest let za Križmanovimi *Krajnimi imeni v tržaškej okolici* je Edinost objavljala od št. 18 do 73 zgodovinsko sliko *Trst in okolica* izpod peresa Matija Sila, ki je v istem letu 1882 izšla tudi v knjižnem ponatisu. Avtor se je rodil leta 1840 v Poviru, študiral je v goriškem bogoslovju, kjer je nanj močno vplival Štefan Kociančič, bil ordiniran leta 1863, v letu izhajanja tega spisa je bil župnik v Repentabru.¹⁰ V tedanjih razmerah si je zaslužil laskavo mnenje Simona Rutarja o neprecenljivi vrednosti zemljepisnega uvoda in opisa »nekdaj tako važnih gradov«,¹¹ vendar se danes ne moremo posluževati tega spisa, ne da bi spet kritično pretresali vseh virov, ki se jih je Sila posluževal in jih delno navaja. Ugotovitev velja tudi za njegove številne zapise krajevnih in ledinskih imen na območju tržaške (srednjeveške) občine. Razpolagal je sicer s tanjšim poslušom za zgodovino in za ljudske oblike v primerjavi s Križmanom, vendar pogrešamo tudi pri njem jasne in dosledne kriterije, ker je očitno gojil prej politične kakor znanstvene namene. Če piše na str. 11 ponatisa dvojno imensko obliko *Kroglje* (*Kragulje*), predstavlja prva splošno uporabljano, ki se kolikor toliko sklada z ljudsko rabo, druga pa je že etimološki poizkus oziroma izsiljevanje etimološke rešitve, ki ni daleč od Križmanovih metod. (SVI I, 310 izvaja to ime iz apelativa *krogŭ* »circulus«). Na isti strani pa predstavlja dvojica *proti Skednji* (*Ščedni*) na prvem mestu učeno, mistificirano imensko obliko, nato še ljudsko v približnem zapisu. Tudi Sila tu in tam etimologizira in njegove razlage se bistveno ne razlikujejo od Križmanovih; da navedem le dva primera: na str. 13 razlaga ime *Grumula* kot popačeno iz *grumbra* ali *groblja* (DORIA 1969, 239 razlaga ime *Grumula* iz latinsko *gruma*, *grumus* »nizka vzpetina«), *Barkovlje* (*Barcola*) so mu pa »kraj barast ali močviren« itn. Na naslednji strani mu pride celo Križman prav in navaja njegove razlage krajevnih imen. Gotovo pozna Sila tržaško zgodovino in dostopne vire in se v glavnem omejuje na opise in zapisovanje; ko se pa loti razlag, niso v ničemer zanesljivejše od Križmanovih. Kljub odličnemu Rutarjevemu mnenju o tem zajetnejšem delu, se ne moremo danes z njim okoristiti, temveč moramo sami k istim virom, če se hočemo dokopati z zanesljivo metodologijo do dejanskih, zgodovinskih in ljudskih imenskih oblik, in če hočemo razbrati mistifikacije z vsemi možnimi vmesnimi prehodi in variantami.

¹⁰ Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1960—71, str. 308.

¹¹ Ljubljanski zvon, Ljubljana 1883, str. 261—263.

Sila je prvi, ki posveča pozornost ledinskim imenom v tržaški okolici: to so gotovo mlajša imena in med njimi je gotovo več slovenskih, kakor med samimi imeni naselij. A tudi v tem primeru bo treba ne samo analitično in kritično presojati Silova pojasnjevanja teh imen, ki se v metodologiji ne razlikujejo dosti od Križmanovih, temveč bo predvsem treba preveriti vse gradivo — zgodovinsko in ljudsko — ki ga Sila navaja. Z drugimi besedami rečeno: začeti je vse znova in rešiti vse probleme po zanesljivi metodologiji; oporekati Sili in Križmanu predstavlja za strokovnjaka zgolj izgubo časa; o njih je zanimivo razpravljati zgolj v takem zgodovinskem ključu, kakršnega se poslužujem pri tem pregledu.

Na splošno je Sila previdnejši od Križmana, ne hodi po pomoč k manipulantom à la Davorin Trstenjak, toda niti ne išče razsvetlitve pri slavistih kot Miklosich in Štrekelj. Vestno si zabeleži imenske oblike, kakršne bere v tržaških zgodovinskih virih, prav tako v dobrih, kakor v šibkih, pogostoma niti ne tvega razlage, temveč zaupa občutku bralcev, da bodo sami spoznali — če naj rabim Križmanu drag izraz — da »morajo« biti slovanska. Sila ume tudi prisluškovati ustnemu izročilu, ume celo ledinska imena zapisovati v obliki, ki se zdi danes verjetna. Ne razpolaga pa z ono strokovno pripravo, da bi nas danes mogel prepričati. Čeprav predstavlja njegova knjiga napredek v primerjavi z bornimi in grobimi političnimi rešitvami krajevnih imen v Križmanovem spisu, spada le vedno med »politične« spise o imenoslovju na Tržaškem in jo je zato treba jemati v poštev s previdnostjo.

II

Enako so ravnali z našimi krajevnimi imeni Italijani: kolikor so pri njih v **prejšnjem stoletju in krepko tudi v prvi polovici tega politični momenti** prevladovali nad iskanjem zgodovinske in jezikoslovne resnice, ne morejo biti rezultati boljši kakor pri naših političnih imenoslovcih. Višek nesramnosti (v takih primerih res ne moremo verjeti v dobro vero avtorjev, razen če ne gre za psihično obtežene ljudi) dosežejo nekateri »učenjaki« pod fašizmom, ko hočejo dokazati stoddstotno italijanskost celotne Julijske krajine.

A pri njih moramo upoštevati še drugo okolnost: malokdo med njimi obvlada slovenščino do take mere, da bi umel koristno uporabljati slovenske slovarje in strokovno literaturo. Številni se grede imenoslovce, ne da bi sploh razumeli našega jezika. Napačne razlage so zato pri njih na dnevnem redu, udomačijo se in se po zakonu inercije vztrajno ponavljajo do naših dni.

Nazoren primer, kako je še tako resen raziskovalec stregel slovenskemu krajevnemu imenu, je razprava iz leta 1887 *Le origini del nome Padriciano* E. Pavanija.¹² Avtor objavlja obenem dva akta: 1. dekret cesarja Ferdinanda z dne 7. novembra 1559, s katerim smejo tržaške benediktinke prodati »*einen Mayerhof zu Beneuolenda oder Staribreg*« Francescu Celli; 2. kupoprodajno pogodbo z dne 29. julija 1619, s katero sta »*D[omi]na Antonia Vidua relicta quondam D[omi]ni Magnifici D[omi]ni Antonii Cella, Civis Tergesti, ac D[omi]na Aurora Vidua relicta a quondam Excellentissimo D[omi]no Stephano Gecamarco Legum Doctore, filia ipsius quondam D[omi]ni Antonii*« (dedinji Francesca Celle) prodali »*Thomaso Padrichiar habitanti in Territorio Tergesti in Contrada Bevolenta . . . unam Mandriam . . . sitam in agro Tergesti in Scarsio in Contrata nuncupata Bevuolenta, confinantem cum Possessione dicti Thomasi Emptoris*«. Nato se vprašuje, odkod ime *Padriciano*, oziroma *Padrich*, »kakor kraj imenujejo Slovani«, in ugotavlja, da krajevno ime izhaja iz priimka *Padrichiar*, iz priimka onega Tomaža, ki je leta 1619 kupil v *Padričah* posest, ki je mejila z njegovom.

Pavani torej ni bil sposoben razlikovati med krajevnim imenom in imenom prebivalcev; poznal je sicer slovensko krajevno ime *Padrič* (danes *Padriče*) ob

¹² E. Pavani, *La origine del nome Padriciano*, v: *Archeografo triestino*, NS XIII, Trieste 1887, str. 342–350.

italijanskem *Padriciano*, ni pa vedel, da je *Padričár*¹³ ustrezeni slovenski etnik. Njegovo ugotovitev ponavljajo dosledno italijanski jezikoslovci do danes.

Do pravilne razlage tega krajevnega imena je bilo čakati do leta 1986, ko je Stanko Flego objavil razpravo o tem krajevnem imenu, podprto z zgodovinskimi in jezikoslovnimi argumentacijami (Flego je arheolog in se v zvezi z jezikovnimi problemi obrača za nasvet name), v kateri omenja vse dotlejšnje razprave o tem krajevnem imenu, objavlja nov vir, na katerega ga je opozoril tržaški zgodovinar Fulvio Colombo, in v katerem se pojavlja naše krajevno ime že leta 1327 »*in strata publica in grixa quae vadit versus Podreychan de subtus Bisuiçe*«, in pravilno izvaja krajevno ime iz latinskega *patriarca*.¹⁴

V zvezi z izrazito politično (v tem primeru fašistično) prakso pri imenoslovju naj navedem en sam primer: revija *Ce fastu*, glasilo Furlanskega filološkega društva v Vidnu, je začela v desetem letniku (1934) objavljati spis *Elenco generale delle denominazioni locali del Friuli derivate da nomi gentilizi romani o preromani* Alessandra Wolfa, ki je izhajal še v dveh naslednjih letnikih.¹⁵ Pri njem gre vse po tem zgledu: *Iamiano di M[on]falcone* (to so *Jámlje* v južnem delu goriškega Dola, na Krasu torej in ne v Furlaniji, stanovniško ime na *-jane*, izpeljano iz apelativa *jáma*, zato gotovo staro slovensko naselje) izvira iz rimskega imena *Giamillianus*, to pa iz *Giamillus*.

Če predstavlja Wolfov primer skrajnost, ne morem mimo dejstva, da je iskanje predialnih imen rimskega izvira zaposlilo zelo številne imenoslovce. Vprašanje je gotovo dražljivo, je pa vezano na znatno večje probleme kakor vprašanje našega, to je srednjeveškega krajevnega imenoslovja. Priznati moram, da me je ta problem vedno zelo zanimal, kljub temu, da presega meje moje stroke, in zato toliko bolj razumem in cenim prizadevanja romanistov na tem področju. Ko so njihova iskanja in izvajanja podkrepljena z resno zgodovinsko, arheološko in seveda tudi zemljepisno in jezikovno vednostjo, jim sledim z užitkom: saj je rimski in predrimski substrat prisoten v vsej Sloveniji in predstavlja le osnovo, na kateri je začela rasti slovenska kultura: Emona, Celeja, Poetovium, Atrantes, Ad pirum in kar je še bogatega rimskega substrata na naših tleh predstavljajo zgodovinsko danost, na katero se je vsidrala nova slovenska stvarnost. Pa nič zato, če je današnje ime *Hrušica* le nestvaren in neroden kalk za rimsko postojanko *Ad pirum* pri nadmorski višini 797 m (to je podatek za *Podkraj* v ajdovski občini po KLS I, 26), kjer ne raste nobena hruška, niti divja tepka ne.¹⁶

Vendar gre pri večini še tako resnih jezikoslovcev za reševanje imenoslovnih vprašanj pri mizi, daleč od zgodovinske, arheološke, zemljepisne in, kakor smo videli pri primeru *Ad pirum*, klimatske stvarnosti. In vendar so ti pogoji bistveni, da spoznamo predialna imena. Sam bom z veseljem vzel na znanje in sprejel vsako rimsko in predrimsko predialno ime tudi v gorskih soteskah in kraških kameninah, kjer bodo tudi zgodovina, arheologija, zemljepis in klimatologija to dopuščale in dokazale. Sicer bom pričakoval, da so predialne posesti nastale le tam, kjer jih je centuriacija, razdelitev zemlje odsluženim legijonarjem, dopuščala, to je v plodovitih ravninah, nikakor ne sredi kraških griž, če ne morda le v strateško pomembnih krajih (*Ad pirum!*) ali ob pomembnih rimskih cestah. Saj smo Slovenci začenši s koncem 6. stoletja lahko kolonizirali predvsem hribovite kraje, vzhodno od langobardskega limesa, ker so bila pretežno neobljudena. Kolikšna pa je verjetnost, da so lahko nastala *praedia* v Jamljah, Tipani in podobnih lakotiščih?

¹³ Stanko Flego, *Podreychan* (Sled oglejskega patriarha v krajevnem imenu *Padriče*), v: *Jadranski koledar* 1986, Trst 1986, str. 150–154.

¹⁴ Podatke o ljudski rabi krajevnega imena in izvedenih etnikov dolgujem prijatelju Aleksandru Mužini iz Gropade: *Padriče*, na *Padričah*, *Padričar*, *Padričarka*, *padriški* (13. 2. 1978).

¹⁵ Alessandro Wolf, *Elenco generale delle denominazioni locali del Friuli derivate da nomi gentilizi romani o preromani*, in: *Ce fastu*, Udine X, 1934, str. 236–243, 340–341, XI, 1935, str. 130–133, XII, 1936, str. 72–76.

¹⁶ Jaro Sašel, *Ad pirum* — rimska štabna baza na Hrušici, Ljubljana 1988.

Kot primer resne in poštene študije, ki vse to upošteva, naj navedem *Appunti per una storia del territorium originario di Tergeste* tržaškega zgodovinarja dalmatinskega porekla Giovannija Letticha.¹⁷

III

Tudi vrhunski jezikoslovci, ki so se ukvarjali z imenoslovjem, so se pogosto morali soočiti z vprašanji, ki jih niso mogli rešiti. Ob teh primerih bomo še jasneje spoznali nujne metodološke zahteve imenoslovja.

Eden med temi problemi je sposobnost lokalizacije krajev, ki jih navajajo starejši spomeniki. Ko je Vatroslav Oblak v letu, ko je bil promoviran v doktorja, objavil na pobudo Ivana Trinka Černjejski rokopis, ki je bil tedaj last odvetnika Carla Podrecca v Vidnu, si je postavil vprašanje, kako lokalizirati kraj *Dóbjje* (tako pišemo to ime danes): »Ob Dobie (Dobbia) identisch ist mit dem Weiler gleichen Namens unweit von Ronchi (Perona 599) ... wage ich nicht zu entscheiden.«¹⁸ V istem 1892. letu, v katerem je izšla njegova objava, jo je v Ljubljanskem zvonu recenziral Karel Štrekelj: ta je bil enako kakor štajerski slavist v skripcih glede identifikacije Dobja, vendar je pripomnil z velikim smislom za benečansko stvarnost: »Da v našem rokopisu omenjeni kraj nima s tukaj navedenim prav gotovo ničesar opraviti, to trdim, dasi boljše razlage sam ne vem.«¹⁹ Kraševcu je bila vsekakor bolj pri roki možnost, da razlikuje kraj v samem soškem ustju od kraja v benečanskih gorah. A še sam si ni mogel pomagati, da bi ga točno identificiral. Niti vodilnim slavistom, ki so razpolagali le s furlanskimi, italijanskimi in avstrijskimi zemljevidi in korografijami, ni bilo tedaj moč obvladati problem toponimične polimorfije,²⁰ ki je značilna prav za zahodno Benečijo: danes imajo na razpolago posebne jezikovne študije in dvojezične zemljevide; a kako naj bi tedaj vodilni slavisti mogli vedeti, da je *Dobje* slovensko ime enega med deli Černjeje, še danes slovenskega zaselka severno od vaškega osredja, ki se v rokopisu pojavlja tudi s furlanskim imenom *Pecòl* (Oblak piše *Pekol*): naj bi to razbral iz zapisa iz leta 1508 v samem Černjejskem rokopisu *Stiephan sdo bia stazonigh de pecol* s tavitološko omembo krajevnega imena v obeh jezikovnih registrih? To mu vendar brez poznavanja kraja samega ni moglo biti jasno! Baudouin de Courtenay je objavil svoje *Obrazcy jazyka na govorah Terskih Slavjan v sjeverovostočnoj Italiji*, po katerih bi lahko vsakdo identificiral Dobje = Pecòl, komaj leta 1904 in dve leti pozneje še svojo izdajo Černjejskega rokopisa,²¹ do zanesljivega branja vseh imenskih oblik v tem rokopisu pa je bilo treba čakati do leta 1954, ko je popravke v Slavistični reviji objavil Giovanni Battista Corgnali.²²

Nepoznavanje krajev, njih zemljepisne lege in bogatejše zgodovinske dokumentacije je zagodlo nekaj neprijetnih, celo sredi našega stoletja tako pripravljene romanistu, germanistu in slavistu, kakršen je bil Petar Skok, specialistu za jezikovno večplastnost v mejni zemlji, kakršna so dalmatinska otočja,²³ ko se

¹⁷ Giovanni Lettich, *Appunti per una storia del territorium originario di Tergeste*, v: *Archeografo triestino*, S. IV, 1979, str. 9—113.

¹⁸ V[atroslav] Oblak, *Das älteste datirte slovenische Sprachdenkmal*, v: *Archiv für slavische Philologie* XIV, Wien 1892, str. 192—235; spis je datiran Wien, April 1891; gre za latinski, italijanski oziroma furlanski in slovenski zapiski ustanovnih maš pri bratovščini v Černjeji, ki ga danes hrani čedajski Arheološki muzej in ga slavistična literatura omenja v glavnem kot *Čedajski (sic!) rokopis*.

¹⁹ Dr. K[arel] Štrekelj, Dr. V. Oblak, »Das älteste datirte slovenische Sprachdenkmal«, 1891, v: *Ljubljanski zvon*, Ljubljana 1892, str. 369—375, 435—440, 505—510 in 635—639.

²⁰ Cornelio Cesare Desinan, *La polimorfia toponimica in Friuli*, v: »*Incontri linguistici*«, Università degli Studi di Trieste 1975, str. 149—164.

²¹ J[an] Baudouin de Courtenay, *Materialien zur südslavischen dialektologie und ethnographie II. Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien*, S. Petersburg 1904; *Annuario latino-slavo-italiano del secolo XV e XVI, composto nella regione degli slavi del Torre*, Peterburg 1906.

²² G[iovanni] B[attista] Corgnali, *Popravki k Pomina[n]niku B. de Courtenaya*, v: *Slavistična revija* V—VII, Ljubljana 1954, str. 353—354.

²³ Akademik Petar Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Toponomastička ispitivanja*, Zagreb 1950.

je od daleč lotil imenoslovja v tržaški okolici.²⁴ Zato so pri nekaj desetinah razlag, ki so v glavnem točne, nekatere tudi hudo zgrešene: recimo, ko se opira na Ramovša in prav učeno opleta z imenom *Škedenj* : *Ščedenj* (sic!); ko *Barcola* izvaja iz italijanskega *balco* »senik«; ko za *Aurisina* : *Nabresina* ugotavlja primarnost slovenskega imena; ko bere v starem dokumentu *Orlich* kot *Orlič* (srednjeveški pisci v Trstu zapisujejo predvsem z *i* slovenski srednjejezični *a* in digram *ch* velja prav tako za *č/ć* kakor za *k* in za *h*; v našem primeru je krajevno ime brati *Orlek*); če mu v vseh treh primerih lahko gledamo skozi prste, mu gotovo ne moremo odpustiti razlage krajevnega imena 1350 *Opchiena*, »danas Opčina«. Skok trdi: »Ovaj evidentno slavenski toponim nije nigdje drugdje potvrđen osim ovdje.« Evidentno slovanski toponim; torej ga istoveti s slovenskim apelativom *óbcina* (za njim je isto napako ponovil DORIA 1979, 42); pri tako »redkem« primeru, (pri enkratnem primeru v vsem slovanskem svetu, bi moral biti Skok veliko previdnejši: današnja imenska oblika, ki jo navede, je zgrešena; pri tako redkem imenu bi nujno moral vzeti v poštev tudi etnike (*Openci*, *Openke*, *ópenški*); predvsem ne bi smel zagrešiti hudega anahronizma, saj je apelativ *óbcina* postal del slovenskega besedišča komaj sredi prejšnjega stoletja, prej so vsi pravili in pisali po tuje *komun* ali *gmajna* ali še kaj tretjega.

Bezljaj²⁵ je toponim prepričljivo razložil iz substratne osnove, ki je v sorodstvu z gorskim imenom *Apenini*, in trenutno ne razpolagamo z razlago tega imena, ki bi nas mogla bolj zadovoljiti. Vse druge — ki jih Bezljaj v glavnem omenja v navedenem viru — so videti paraetimološke ali drugače nebojlene. Če je mnenje eminentnega etimologa daleč od možnosti, da pove slovenski imenoslovec drugačno mnenje, nas primer *Opčin* vendar nazorno poučuje, kako moramo upoštevati čim širše zgodovinsko in jezikovno gradivo, všteti narečno, da se dokopljemo do veljavnega sklepa, naj bo ta pozitiven ali negativen v smislu slovenske geneze, to je, ali naj priznamo ime kot izvirno slovensko ali kot substratno ali adstratno.

Med italijanskimi strokovnjaki, ki se v drugi polovici stoletja ukvarjajo tudi s slovensko toponomastiko na Tržaškem, na Krasu in sploh na vsem slovenskem Zahodu, ima gotovo največ zaslug Mario Doria, profesor glotologije na tržaški univerzi, strokovnjak za mikensko grščino in antično — predvsem grško in latinsko, a sicer tudi substratno — jezikoslovje in hkrati specialist za vsa romanska narečja na področju Julijske krajine in Istre ter Dalmacije. Predvsem moramo pri njem podčrtati vestnost in poštenost, ki sta prerasli vse politično pogojene ali čustveno obarvane prakse iz (nedavne) preteklosti. Gotovo je treba ob tem povedati, da je vedno ožje mednarodno sodelovanje, ki ima kot posledico tudi vedno širšo izpostavljenost pred očmi strokovne svetovne javnosti, v našem času hvala Bogu izjalovilo krive metode iz preteklosti: danes si strokovnjak, ki prestane vse svetovne filtre in izpite, ali takoj izpadeš iz krogov, ki v očeh te javnosti kaj štejejo. Preostanki nekdanje mentalitete in prakse v krajevnih glasilih in v samozaložbah, ki krčevito propagirajo »politično« imenoslovje, so nujno obsojeni na popoln mrk pred očmi onih, ki to počenjajo v skladu z vsemi pečati znanosti. In Mario Doria spada v to vrhunsko znanstveno skupino.

Doria si tudi pošteno prizadeva razumeti slovenske slovarje in slovensko strokovno literaturo, ko razpravlja o slovenskih krajevnih imenih, ki jih vedno prizna za slovenske. Njegova poštenost gre tako daleč, da nam prizna, kakor smo že omenili, celo *Opčine*, ki vsekakor niso po izviru slovenski toponim. Že nekaj desetletij sodelujeva in si prijateljsko izmenjujeva gradivo in izkustva, čeprav to ne gre vedno na neboleč način: oba sva si namreč na tem področju najbližja, da si lahko (tudi javno) očitava ta in oni spodrsrljaj. Oba namreč enako dobro veva,

²⁴ Petar Skok, Poglavlje IV, *Škedenj i ostala tršćanska toponomastika slov. podrijetla*, str. 23–31 daljšega dela *Toponomastički problemi*, v: Istoriski časopis Istorijeskog instituta Srpske akademije nauka III, Beograd 1952, str. 1–39.

²⁵ ESSJ II, 250.

kolikšne so nevarnosti in pasti pri tem delu, in se enako dobro zavedava, da gre znanost naprej prav zaradi dvomov, novih preverjanj in novih ugotovitev. Zato sva si kljub marsikateremu kratkemu stiku vedno prijatelja, in sva vedno sodelavca, ki jima je skupen isti namen: ugotoviti, kako se na tej mejni zemlji pregrinjajo jezikovne in zgodovinske plasti in kako se prepletajo vplivi.

Na tem področju si moram tudi sam marsikdaj upati na romanska tla, kakor si mora Doria upati na slovenska (ali slovanska) tla. In tu oba nekaj tvegava in sva oba pripravljena tudi priznati spodrsaljaje. Naj navedem nekaj primerov.

Doria je izhajal iz srednjeveškega zapisa *Rimnica*; pravilno ugotovil, da je kraj istoveten z onim, ki ga zapisujejo tudi *Ripnica*, prezrl pa je, da je v sežanski občini tudi zaselek *Ribnica*, na katerega se gotovo nanašata oba zapisa; pojav *bn > mn* v slovenski dialektologiji je že pojasnil Ramovš,²⁶ a ga Doria ne upošteva. Iz tega razlaga »il retrogrado *Mali Repen*« in zato navezuje krajevno ime *Repen* na *Roma* in sklepa o rimskem izviru tega kraškega imena. Pri tem prezre dejstvo, da je *Mali Repen* kalk iz italijanske in nemške imenske oblike, ki s privednikom *piccolo* oziroma *klein* (*Repenpiccolo*, danes *Rupinpiccolo*, *Klein Riepen*) ustvarja kalk slovenskega manjšalnega imena *Repnič*. To je banalen bananin olupek zaradi zgrešenega izhodišča, in greh nikakor ni hujši od številnih Skokovih grehov.²⁷

Ko je DORIA 1979, 56 razložil slovenski mikrotoponim *Lakotišče* pri Domju iz LAKKOS, »un bizantinismo che arriva fino alle porte di Trieste«, se je pač predal fantaziji in oprl na grščino daleč od vsake verjetnosti, ko je veliko bolj pri roki razlaga iz slovenskega apelativa *lákot(a)*: *lákotišče* je pač ime jalovega zemljišča.²⁸ V taki bližini jezikovne meje, na ozemlju, kjer so večstranski jezikovni vplivi tako pogostni, mora človek pač biti pozoren na vse možnosti. Dorio je zavedlo narečno ime *Lakešče*,²⁹ ki ga ima za primarnega v slovenščini. Imenoslovec mora vsekakor poznati jezik, s katerim operira, do amen: se pravi, da mora poznati historično gramatiko, narečja, geografsko razširjenost in gostoto toponimov in mikrotoponimov, da se orientira v džungli neskončnih mogočnosti, in da se opira na čim večje število dejstev.

Tudi v moji imenoslovni malhi so napake. Predvsem ene si ne morem odpustiti, ker sem grešil iz naivnosti. Ko sem razložil slovensko ime naselja *Sečovlje* iz slovanske osnove in se vprašal, ali spada med stanovniška imena na *-jane*, nisem iskal zgodovinskega gradiva in sem se opiral zgolj na *sedanjo* uradno imensko obliko. Kmalu po objavi sem izvedel, da so to imensko obliko sestavili ex novo slovenski geografi po drugi svetovni vojski, in predstavlja torej očitno mistifikacijo. Sram me je bilo, da smo Slovenci ravnali z italijanskimi krajevnimi imeni v Istri enako, kakor so fašisti ravnali po prvi svetovni vojski s slovenskimi krajevnimi imeni v Italiji. Doria je imel torej prav, ko me je popravil.³⁰

Metodološke zahteve, ki jih mora upoštevati krajevni imenoslovec, izhajajo iz doslejšnjega zgodovinskega prikaza in jih ne bom ponavljal v togem seznamu pravil. Te zahteve vsekakor zadevajo razgledanost na številnih področjih, ki jih etimolog pri kabinetnem delu lahko (zakaj pa?) prezira. Z drugimi besedami: imenoslovec se mora nujno razgledati na mnogo širša področja, kakršna navadno obiskuje etimolog: temu je dovolj poznati jezike od najstarejših mimo vmesnih do najnovejših, vštevši narečja, imenoslovec pa ne sme prezreti, ob področju, ki je domač etimologu, še zgodovine, zemljepisa, klimatologije, etnografije, kartografije (in ta izrazito geografska panoga spravlja imenoslovca pogostoma v

²⁶ Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika II. Konzonantizem*, Ljubljana 1924, str. 183.

²⁷ DORIA 1971, 11; MERKŮ 1987, 3–4.

²⁸ MERKŮ 1987, 7.

²⁹ Robert Petaros, Ksenija Levak, Gojmir Budal, *Tržaško ozemlje, seznam imen*, Ljubljana–Trst 1978, 22.

³⁰ Pavle MerkŮ, *Antropotoponimi sloveni sul Carso*, v: *Est Europa*, Udine 1984, str. 125–137.

obup!), in še in še. Meni izredno dragi prof. Bezljaj (eden od redkih slovenskih jezikoslovcev, ki je — poleg znanja — obdarjen še s fantazijo) mi pogostoma ponavlja ugotovitev: »Vi ste imenoslovec, jaz sem etimolog.« Na kar mu odgovarjam: »Jaz ne morem živeti, ne da bi stalno jemal v roke vaše etimološke razprave; a tudi vi, etimologi, ne morete izhajati brez dela terenskih delavcev, h katerim se jaz prištevam!« Bistveno je torej poznati zemljo, o kateri razpravljajš. Pozna pa jo le tisti, ki po nji hodi in se vsakič pozanima, kako pravijo temu tu, kako pa tam. In hkrati nabira vse zgodovinsko gradivo o ti zemlji, da razpolaga s hronološko kar se da večplastnimi pričevanji o ti zemlji. Končno je tudi metodologija stvar ljubezni in osebne prizadetosti.

IV

Večkrat sem rabil izraz *mistifikacija*: s tem mislim na ponarejanje krajevnih imen, to je na ustvarjanje novih imen, ki naj prekrijejo zgodovinsko utemeljena imena. To se dogaja v glavnem iz dveh razlogov: prvi in najpogostnejši je politični razlog. Drugi je kulturni razlog: s tem mislim na (ne)kulturne pojave, kakršni so paraetimologije, iskanje tako imenovane četrtine plemstva, občutek sramu pred nerazumljivim imenom (zadnji dve motivaciji sta psihološkega značaja) ipd. Oba razloga se včasih pokrijeta in seštejeta, vendar bom skušal obravnavati oba primera ločeno.

Politična mistifikacija je star pojav. En sam primer: *Sankt Petersburg* so preimenovali zapovrstjo v *Petersburg*, *Petrograd*, *Lenjningrad* in zdaj spet v *Sankt Petersburg*. V slovenskem prostoru se zgodovina mistifikacije krajevnih imen začne l. 1836, ko je Stanko Vraz v pismu Ljudevitu Gaju predlagal za *Marburg* novo slovensko ime *Maribor*; dve leti pozneje pa je isti Vraz v pismu Muršču prvič uporabil novo ime *Ljutomer* za *Lotmerk*.³¹ Politična razlaga je kazna iz poskusa etimologizacije potvorjenih imen s politično motivacijo. Kdo bi si danes upal v imenu zgodovine zahtevati ponovno preimenovanje obeh mest s staro zgodovinsko obliko? Prvo ime je sploh izginilo iz naše apercipcije (ali 'zgodovinske zavesti'), drugo se je ohranilo le kot ljudsko ime *Lótmerk*, *lótmerški*, *Lotmeržáni*, *Lotmeržánci*, *lLotmerčáni*.³² In vendar: Maribora in Ljutomera ne bomo več prekrstili, medtem ko se nam zdi naravno v razdalji nekaj let prekrščevati *Velénje* > *Titovo Velénje* > *Velénje*. Kaj pa bo z vsemi hagiotoponimi, ki jim je komunistična oblast v Sloveniji kastrirala svetniški pridevek? Če ob ti priložnosti opozorim, da tega ni storila komunistična oblast na Madžarskem, je samo v podporo sklepnim ugotovitvam.

V zvezi s hagiotoponimi je stara pravda o krajevnom imenu *Križ* pri Trstu, in ta pravda je izrazito politična. Tržaški *Križ* je, prav tako kakor sežanski *Križ* in vipavski *Križ*, v slovenskem jeziku le *Križ*. To je potrdil tržaški kanonik, ki je leta 1368 zabeležil smrt *Andree de Cris* (in pri tem ne vemo, iz katerega slovenskega *Križa* je bil ta Andrej). A kdo bo danes dopovedal Katoliškemu glasu in tržaškim klerikalcem (in ob njih tržaškim demokristjanom), da je temu res tako in da je *Sveti Križ* le kalk italijanskega imena *Santa Croce*, v poznih srednjeveških in zgodnjih novoveških rokopisih *Sancta Crux* ali kar *S. †*? Naj jih napotimo k tržaškemu kanoniku, ki je v letu kuge 1368 zapisal *de Cris*?

Politični razlogi botrujejo vendar tudi primerom, ki jih bom rajši nanizal med »kulturnimi« *mistifikacijami*. A to velja le na Tržaškem. *Sečóvlje* ni primer kulturne mistifikacije, temveč, kakor sem že odločno zapisal, je primer najhujše politične mistifikacije.

Svojevvrsten primer političnega preimenovanja krajevnega imena, ki ga ne moremo pravzaprav imeti za mistifikacijo in ne zadeva neposredno slovensko

³¹ Dr. F. Ilešič, *Maribor in Ljutomer*, v *Časopisu za zgodovino in narodopisje XVII.*, Maribor 1922, str. 76—89. Izvirnik Vrazovega pisma Gaju hrani Nacionalna in sveučilišna biblioteka v Zagrebu. Za posredovane podatke se zahvaljujem dr. Brunu Hartmanu.

³² *Krajevni leksikon Slovenije IV*, Ljubljana 1980, 138.

imenoslovje, je primer 1200 *Bonborghetto* v Kanalski dolini: ime samo je paraetimološka deformacija prejšnjega *Bambergetum* v spomin na ustanitev krajevne cerkve po bamberskem škofu (1367 *S. Maria in Bamborget*), a potem ko so Benečani leta 1368 uničili vas, ker so se vaščani uprli, so slednji spremenili ime svoje vasi v *Malborghetto* v spomin na njeno zlo usodo.³³ Slovensko ime naselja *Naborjét* je očitno nastalo iz novejšega italijanskega imena.

Zdaj pa h »kulturnim« mistifikacijam; in to pot izključno na ožjem področju današnje tržaške province.

Pogostne so paraetimologije, a njihova motivacija je lahko hkrati politična ali predstavlja iskanje tako imenovane četrti plemenitosti. Že zaradi starosti izključujem slednje motivacije le za *Nabrežino*, saj beremo že 1494 *Napresini* oziroma 1645 *villa Dobresina*.³⁴ Gotovo so novejšega datuma paraetimološka imena *Buljunec*, *Skedenj* in *Prčji dol*.

Ime *Boljunec* je nastalo pred slabim stoletjem (točno kdaj, mi ni uspelo ugotoviti, a razglednice, ki so jih tiskali še ob začetku stoletja, poznajo še zgodovinsko obliko *Bolūnc*, it. *Bolunz*) zaradi paraetimološke naslonitve na *bólji* + *únc*; kdor si je izmislil to spačenko, ni pomislil, da sta vsem primorskim narečjem enako tuja presežnik *bólji* kakor samostalnik *únc*, verjetno pa je hotel nakazati slovenski izvir imena, da prekrije očitno latinsko izhodišče iz *balneolum*.³⁵

Ime *Skedenj* se pojavlja razmeroma zgodaj, saj ga beremo že v žigu *Čitalnica v Skednji* leta 1868 in odslej ta oblika prevladuje v slovenskem tisku vsaj do konca stoletja: ime je nastalo bržkone kot paraetimologija ali morda le kot hiperkorigirana (knjižna, učena) oblika ljudskega imena *Ščédna*. Toda že prej se pojavlja spaček *Škedenj*, ki mu ne najdem nobenega opravičila in nobene razlage: beremo ga 1849 *Škeden* v Slavljanskem rodoljubu, v cerkvenih oznanilih knjigah, ki so dotlej pisale le *Skedenj*, beremo *Škedenj* menda le od leta 1905. Bržkone je vsaka zveza s toponimom *Škedenj* pri Slovenskih Konjicah nestvarna; doslej nisem nikjer naletel na razlago slednjega.³⁶

Prčji dol je paraetimologija, ki ji poznamo očetovstvo: nastala je leta 1952, ko je Petar Skok razložil ime te kraške vrtače iz zoonima *prč* in ta nestvarna razlaga se je oprijela do take mere, da pišejo tržaški in netržaški Slovenci odtlej le tako ime; pisava, ki spoštuje zgodovinski izvir imena iz samostalnika *prča* oziroma iz pridevnika *prčen*, bi morali biti *Prčedól* ali, rajši, *Prčendól*.³⁷

Tudi *Glinščica*, vodno ime ter ime doline, po kateri teče potok med botaskim slapom in Gornjim Boluncem, utegne biti paraetimologija za ljudsko *Klinščica*, ustreznna knjižna oblika bi morala biti *Klinčica* in se je ohranila le v it. imenu *Clinzizza*; toda v tem primeru moramo upoštevati še puritanizem, ko je sorodstvo s klinec motil kakega narodnjaka.³⁸

Hiperkorektura brez političnih interferenc je doma pri danes rabljenem imenu *Kolónkovec* za obrobno mestno četrt; menim, da je pravilna oblika *Kalónkovec* kdo popravil, ker je v prvem zlogu spoznal akanje in besedo naslonil na samostalnik *kolon*, medtem ko je ime iz tergestinskega *calònego* 'kanonik', saj je tam še v prejšnjem stoletju imel posest in stanoval neki tržaški kanonik; in tedaj je ime tudi nastalo.³⁹

Primer učene mistifikacije je tudi pridevnik *bazoviški*, ki je nastal v osrednjeslovenskem časopisju ob ustrelitvi štirih tržaških narodnjakov na bazovski

³³ Giovanni Frau, *Dizionario toponomastico Friuli Venezia Giulia*, Udine 1978, 77.

³⁴ Milko Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo III*, Urbarji slovenskega Primorja II, Ljubljana 1954, 211, 213; Paolo Merku, *La toponomastica del comune di Duino Aurisina*, Duino Aurisina 1990, 27.

³⁵ DORIA 1979, 45.

³⁶ Razni avtorji, *Čitalnica v Skednji 1868—1968*, Trst 1968; Dušan Jakomin, *Cerkev v Skednju*, Trst 1989, 57.

³⁷ Petar Skok, gl. op. 24; Pavle Merku, *Percedo (I)*, v: *Alpi Giulie* 84/2, Trieste 1991, 109—112.

³⁸ MERKU 1987, 14.

³⁹ MERKU 1987, 21.

gmajni leta 1930; domačini rabijo vedno le zgodovinsko utemeljeno obliko *bazovski*, a tisk, učenjaki in celo vaške ustanove že rabijo spaček, ki ga je ustvarila nevednost ljubljanskih častnikarjev: tako tudi PSBL: *bazoviška žrtev*.⁴⁰

Zgolj kot spaček lahko tolmačim ime *Medja vas*, ljudsko *Médljevač*: imena si ne znam razlagati, toda etniki *Medvéjec*, *Medvéjka*, *medvéjski* pričajo o prvotnem imenu **Medvédja vas*.⁴¹

Zakaj smo Slovenci opustili gorsko ime *Kósten*, ki so ga Italijani adaptirali komaj leta 1949 kot *Monte Coste*, in rabimo danes *Gradec*, mi je nerazumljivo,⁴² kakor mi je nerazumljivo, zakaj vztrajajo Mačkovljani pri narečni verziji imena *Máčekolje* namesto *Máčekovlje*.

Za na koncu sem ohranil poslastico, in sicer seznam krajevnih imen, ki jih danes rabimo v obliki kalka iz italijanščine, namesto da bi rabili zgodovinsko slovensko ime: *Sv. Bárbara* (italijansko *S. Barbara*, slovensko *Koróšci*), *Sv. Križ* (italijansko *S. Croce*, slovensko *Križ*), gorsko ime *Sv. Lenart* (italijansko *S. Leonardo*, slovensko *Lípnik*), zunaj tržaške province še *Špeter Slovenov* (italijansko *S. Pietro degli Slavi*, danes *S. Pietro al Natisono*, slovensko *Špéter*), *Nevejska sedlo* (italijansko *Sella Nevea*, slovensko *V žlebeh*) in *Belopéška jézera* (nemško *Weissenfelser Seen*, slovensko *Klánška jézera*).⁴³

Višek pri tej kategoriji pa predstavlja povratni kalk *Véliki Répen*, *Máli Répen* iz italijanskih *Repengrande* (danes *Rupingrande*), *Repeniccolo* (danes *Rupinpiccolo*), nemško *Großrieppen*, *Kleinrieppen*; ta italijanska in nemška imena so kalk zgodovinskih slovenskih oblik *Répen*, *Répníč*.⁴⁴ Ko bereš ime iste vasi v tržaški občini *Mali Repen*, v zgoniški pa *Repnič*, si dosegel višek zmede.

SKLEP

Vsa izkustva, ki sem jih skušal v strnjeni obliki posredovati v tem pregledu, se stekajo v eno samo vprašanje: zakaj smo Slovenci tako neodgovorni pri rabi imen slovenskih krajev?

Sklicujem se na to, kar sem prej povedal o Madžarih. Torej je to narod, ki je znal tudi v temnem obdobju komunistične (beri: sovjetske) vladavine spoštovati **svojo** zgodovino tudi v zgodovinsko utemeljeni rabi krajevnih imen. Če gledam na Italijane, ker je to pač narod, ki ga najboljše poznam, moram priti do enakega sklepa: nikoli v svojem življenju nisem nikjer bral ali slišal krajevnega imena, ki bi ne bil zgodovinsko utemeljen. Nikjer nisem bral napačnih zapisov niti za tako nenavadna imena, kakršna sta npr. *Rho* in *Thiene*, scela zunaj domovine italijanskega pravopisa. In ta njihova zgodovinska zavest mi je všeč.

Kako razlagati dejstvo, da ne znamo Slovenci spoštovati, ceniti, razumeti **svoje** zgodovine tudi v zgodovinski zavesti, ki bi jo lahko pokazali pri rabi krajevnih imen? Zakaj se z njimi igračkamo in vedno slepomišimo, ko kdo o tem spregovori? Zakaj — in pri svojih *Svetnikih v slovenskem imenoslovju*, ki še izhajajo v tržaški Mladiki, sem na ta pojav stalno opozarjal — pišemo krajevna imena na pisane in pogostoma neodgovorne načine? Zakaj moram stalno poslušati »učene« ljudi, ki rabijo za nadiški *Špeter* (enkratna imenska oblika v vsem slovenskem prostoru) ime *Šempeter*, pri čemer poletijo moje misli v Pivko ali v Novo Gorico? Zakaj se rajši poslužujemo kalkov tujih imen za kraje, ki imajo tudi slovensko ime? Zakaj se poslužujemo celo povratnega kalka — v tisku, pri učenih rabi, v javnosti — za vasi, ki jim domačini poznajo in rabijo le zgodovinsko ime?

⁴⁰ MERKŮ 1987, 5; PSBL I, 80.

⁴¹ Paolo MerkŮ, op. cit. v opombi 34, 50.

⁴² Pavle MerkŮ, *Monte Coste — Kósten*, rkp.

⁴³ Pavle MerkŮ, *passim* v številnih objavljenih in še neobjavljenih delih.

⁴⁴ MERKŮ 1987, 3.

Je morda naša zgodovina le zgodovina tisoč majhnih in zaprtih vaških občestev, ki se ne zna vbrati v zgodovino celotnega naroda? Je to znak naše odsotne državotvorne miselnosti, našega radovoljnega hlapčevanja pred tujci? Manjvrednostnega kompleksa naše učenosti (nikakor ne naših ljudi) pred tujo učenostjo?

So to samo retorična vprašanja, ali mi bo kdo umel posredovati drugače utemeljen odgovor?

KRATICE IN VIRI

- DORIA 1960 Mario Doria, **Ai margini orientali della friulanità**, v: *Ce fastu?*, Udine 1960, str. 10—38.
- DORIA 1969 Mario Doria, **Alla ricerca delle tracce della friulanità nella toponomastica del Carso triestino**, v: *Studi linguistici friulani I*, Udine 1969, str. 223—256.
- DORIA 1971 Mario Doria, **Alla ricerca di toponimi prelatini nel Carso**, Trieste 1971, str. 18.
- DORIA 1974 Mario Doria, **Alcuni aspetti della stratificazione toponimica nella provincia di Trieste**, Actes du XIe Congrès International des Sciences Onomastiques I, Sofia 1974, str. 255—264.
- DORIA 1979 Mario Doria, **La toponomastica come fonte di conoscenza dialettologica**, v: *Per la storia e la classificazione dei dialetti italiani*, Atti del convegno della Società Italiana di Glottologia, Pescara 1979, Pisa 1979, str. 33—61.
- ESSJ I-II France Bezlaj, **Etimološki slovar slovenskega jezika I-II**, Ljubljana 1976, 1982.
- MERKÛ 1982 Pavle Merkù, **Slovenski priimki na zahodni meji**, Trst 1982, str. 80.
- MERKÛ 1983 Pavle Merkù, **Slovenski fitotoponimi in dendrotoponimi na Krasu**, v: *Tržaški Kras, narava, človek, brez kraja in datuma*, a Repen 1983, strani niso oštevilčene.
- MERKÛ 1985 Paolo Merkù, **I soprannomi nell'Ottocento**, v: *Reminiscenze storiche di Servola*, Trieste 1985, str. 354—380.
- MERKÛ 1987 Pavle Merkù, **Imena naših krajev**, Trst 1987, str. 37.
- SVI I-II France Bezlaj, **Slovenska vodna imena I-II**, Ljubljana 1956, 1961.

Riassunto

GLI STUDI TOPONOMASTICI DEL TERRITORIO TRIESTINO

Osservazioni storiche e metodologiche

Pavle Merku

L'interesse, da parte slovena, per gli studi toponomastici del territorio triestino si manifesta all'epoca in cui le lotte nazionalistiche a Trieste avevano raggiunto punte di massima tensione: l'approccio è tendenzioso, privo di metodologia appropriata, scevro da scrupoli scientifici. Gli scritti di due sacerdoti, formati al seminario di Gorizia, lungi dal seguire l'esempio di G. I. Ascoli e Š. Kociančič, insegnante al seminario goriziano, si richiamavano piuttosto a pseudostudiosi motivati da finalità politiche. Jožef Križman, autore di uno studio su **I nomi di luogo nel territorio triestino** pubblicato nel 1876 nel giornale **Edinost**, ricorre spesso a forzature e storpiature maldestre, pur di dimostrare che tutta la toponomastica triestina è slava. Matija Sila, autore di una serie di articoli **Trieste e il suo territorio** apparsa nello stesso giornale e in forma di libro nel 1882, si propone finalità più ambiziose e un ambito d'indagine più vasto, presta attenzione pure a fonti storiche e orali, evita vistose forzature, ma è privo di criteri critici nell'assunzione delle fonti ed opera con la stessa faziosità che aveva animato il Križman.

I pochi scritti coevi di studiosi italiani dedicati al territorio triestino sono per lo più inficiati da una insufficiente conoscenza della lingua slovena; con gli anni cresce però il numero di scritti manifestamente tendenziosi per dimostrare la romanità del territorio triestino; nel periodo fascista tali scritti raggiungono livelli di spregiudicatezza patologica.

La ricerca di nomi prediali preromani e soprattutto romani non può procedere disgiunta da analoghe ricerche archeologiche e deve tener conto di fatti storici, geografici e climatici per poter raggiungere risultati plausibili. La carente conoscenza di tali presupposti può indurre pure linguisti di valore indiscusso in errori vistosi: non ne sono rimasti immuni nemmeno in tempi relativamente vicini studiosi come Petar Skok, specialista di toponomastica dalmata, che non conosceva a sufficienza il territorio triestino.

L'attenzione attualmente prestata alla toponomastica del territorio triestino da studiosi italiani e sloveni persegue esclusivamente fini storico-linguistici ed è completamente priva di tendenziosità politiche e/o nazionalistiche. Ma molti studiosi italiani sono ancora ostacolati da una imperfetta conoscenza della lingua e/o della grammatica storica slovene per non incorrere in spiegazioni erranee. Molte storpiature di nomi invalse nell'uso corrente o ingenuità nell'espletamento delle indagini rendono lo studio difficile a tutti e inducono in errore pure studiosi sloveni.

Il capitolo finale è dedicato alle mistificazioni di nomi di luogo, particolarmente frequenti su tutto il territorio di lingua slovena, dovute a ragioni politiche e/o culturali. Una comparazione tra la toponomastica ungherese e italiana, sempre rispettose dei presupposti storici, e quella slovena, troppo spesso imprecisa e incurante delle motivazioni storiche dei nomi, consente di porre alcune domande circa le ragioni che hanno determinato tale stato di cose e che potrebbero indurre gli storici a nuove analisi dei fatti.

Inštitut za novejšo zgodovino, SLO-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Park, SLO-61000 Ljubljana, Kongresni trg 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1	PZDG 1980
PZDG 1960/2	PZDG 1981
PZDG 1961/1-2	PZDG 1982
PZDG 1963/1-2	PZDG 1983
PZDG 1965/1-2	PZDG 1984
PZDG 1966/1-2	PZDG 1985
PZDG 1967/1-2	PNZ 1986
PZDG 1968/69, 1-2	PNZ 1987
PZDG 1970/1-2	PNZ 1988
PZDG 1971/72	PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta
PZDG 1974	za zgodovino delavskega gibanja. — Biobibliografije.
PZDG 1975/76	
PZDG 1977	PNZ 1989/2
PZDG 1978/79	PNZ 1990

Olga Janša-Zorn

HISTORIČNO DRUŠTVO ZA KRANJSKO

(Nadaljevanje)

V. DRUŠTVENI ARHIV IN ODNOS DO ARHIVSKEGA GRADIVA

Skrb za varstvo arhivskega gradiva ima pri nas že tradicijo, vendar smo arhivske ustanove dobili precej pozno. Arhivsko gradivo v 18. stoletju ukinjenih uradov so še dolgo hranili v registraturah novonastalih uradov, čeprav je v času obstoja Družbe za kmetijstvo in koristne umetnosti v Ljubljani (1767—1787) živel zamisel, da bi ta zbirala tudi gradivo o zgodovini dežele. Zato je družba prevzela v varstvo del gradiva ukinjenih samostanov. Po njeni ukinitvi so prizadevanja za varstvo arhivskega gradiva zastala.¹⁵⁴ V 19. stoletju, ko so v večji meri poudarjali pomen pisanih virov, se je tudi skrb za varovanje virov povečala. Ustanavljanje deželnih muzejev in zgodovinskih društev je pripeljalo do nastajanja večjih arhivskih zbirk.

Arhivska zbirka Historičnega društva za Kranjsko je nastala z darili posameznikov, deloma pa tudi z nakupi. Že leta 1847 doseže zbirka listin število 800, za leto 1850 pa se omenja okrog 2000 listin; v kasnejših letih sicer zbirka počasneje, a kljub temu vztrajno narašča. Društvo se je trudilo predvsem za pridobitev nekaterih večjih, posebno še cerkvenih arhivov. Med prvimi je društvo uspelo dobiti v varstvo del arhiva samostana in gospostva Kostanjevica, pomembna je pridobitev arhiva freisinškega gospostva Loka, enega največjih arhivov v deželi; prevzeli naj bi ga, ko bi društvo dobilo na razpolago prostore za arhiv. Leta 1847 so tudi predstavniki mesta Kranj sporočili sklep, da bodo vse listine in starejše dokumente dali v hrambo Historičnemu društvu. Društveni član in poverjenik Franc Potočnik iz Kranja je poskrbel za to pošiljko, tajnik društva pa je ta primer posebej poudaril na društveni seji, da bi tudi drugi sledili zgledu. V naslednjih letih se omenjajo številni posamezniki, ki so društvu podarili najrazličnejše, predvsem pa listinsko gradivo. To so bili posamezni graščaki, pa tudi drugi, zelo pogosto se omenja Anton v. Wiederkhern, ki je daroval med drugim več plemiških diplom.

Po naročilu društvenega ravnateljstva je že leta 1845 tedanji sekcijski svetnik F. pl. Herрманsthal¹⁵⁵ pričel z raziskovanjem nekaterih važnejših arhivov na Dolenjskem. Tako je obiskal graščine Turjak, Šrajbarski turn (Leskovec), Rakovnik in Kostanjevico ter arhiv mesta in kapucinskega samostana v Krškem. Poleg arhivov si je ogledal tudi knjižnice. Arhiv Auerspergov na Turjaku je bil raztresen v raznih sobah, in sicer omenja 600—700 kosov originalnih listin, od tega je bila večina privatnopravne vsebine. Te je odbral in uredil, medtem ko je 102 važnejši originalni listini, ki so se nanašale na čas od 13.—18. stoletja prepisal z vso skrbnostjo v obliki regestov, deloma pa v celoti za društveni arhiv. V teh regestih je bilo vse najpomembnejše za zgodovino družine Auersperg in za zgodovino dežele Kranjske. Najstarejši je bil pergament iz leta 1256 z dvema pečatom in latinskim tekstom, ki se tiče gozdov in ga je izdal stiški samostan gospodom Auerspergom. Poleg tega omenja Herрманsthal 500 zvezkov obsegajočo grajsko biblioteko, v kateri so bile v večini starejše filozofske, pravne, medicinske, teološke knjige. Tu so bila za

¹⁵⁴ E. Umek, J. Kos, M. Komelj: Arhiv SR Slovenije in Grubarjeva palača, 1982, str. 3 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 119).

¹⁵⁵ MHK 1860, str. 20—22 (Dimitzevo poročilo).

deželno zgodovino zelo zanimiva Schönlebnova dela, Megiserjeva kronika, nekaj genealogij Auerspergov ipd.

V arhivu gradu Šrajbarski turn je Hermmansthal upal, da bo našel še ostanke listin iz starega krškega gradu, vendar je bil razočaran, ker je našel samo še šestindvajset listin. To je bila velika škoda, ker je to področje še posebej zanimivo, kot pravi poročevalec, zaradi turških vpadov in reformacije. Najstarejša listina je bila tukaj iz leta 1568. Zelo bogata pa je bila knjižnica, saj je menda štela okrog 3000 zvezkov, in iz nje je društvo dobilo kot darilo Schönlebnovo delo *Carniolia antiqua et nova*, in sicer 1. zvezek v dveh delih. Iz Hermmansthalovega poročila glede Kostanjevice je pomembna ugotovitev, da je po ukinitvi samostana bilo veliko gradiva odpeljano na Dunaj, kljub temu je našel precej zapuščenih, vendar pomembnih arhivalij. Arhiv na gradu Rakovnik (Kroisenbach) je bil dobro urejen in je imel poleg privatnih listin starejšega in novejšega časa še rodovnike in škofovsko fevdno knjigo, listine za zgodovino družine Barbo in za zgodovino Kranjske, najstarejšo iz leta 1367. Tudi tu je bila graščinska biblioteka z 880 deli in urejenim katalogom. Imela je nekatera dragocena starejša na Kranjsko nanašajoča se dela in redke, baje še neobjavljene rokopise, npr. beneško kroniko doža Dandola ipd. Vsi trije lastniki gradov so bili pripravljeni dati članom Historičnega društva na razpolago knjižnico za študijske namene. O tem, koliko je bilo to v praksi ureničeno, pa ne vemo.

Najbolj žalosten pogled je nudil Hermmansthalu pogled na mestni arhiv v Krškem, ki je bil popolnoma uničen. Med dokumenti so bili posebej zanimivi tisti, ki so segali tja do 15. stoletja. Hermmansthal je napravil šestnajst regestov iz listin, med drugim iz dveh, ki sta se nanašali na delo reformacijske komisije v letih 1615—1641, iz privilegijske knjige ipd. Omenja tudi slovenski spis škofa Petra iz Zagreba iz leta 1621 in protokol o mestni upravi (*Municipalisierung*) mesta Krško. Pregledal je še arhiv kapucinskega samostana v Krškem, kjer je prav tako dobil zanimive rokopise.

O uspehu teh Hermmansthalovih raziskovanj je 23. novembra 1846 na občnem zboru Historičnega pokrajinskega društva za Kranjsko zelo pohvalno govoril član društvenega odbora, gimnazijski direktor in licejski bibliotekar dr. Likavec, ki je tudi povedal, da je društvo tako pridobilo 35 originalnih listin, 238 izvlečkov iz listin, 28 natančnih prepisov listin, tri dragocene rokopise in pomembno zbirko patentov deželnoknežjih odredb.¹⁵⁶

V naslednjih letih so pridobili še precej na pergament pisanih listin, največ iz 14.—17. stoletja, ki jih je darovala posestnica gospostva Krumperk, baronica Barbara Rechbachova. Posestnica gospostva Dol pri Ljubljani, grofica Attems, pa je dala soglasje za uporabo in raziskave bogatega domačega arhiva. Zanimivosti iz tega arhiva so objavili tudi v *Mittheilungen*. V letnem poročilu za leto 1847 pa beremo, da je društvo dobilo na razpolago za uporabo kranjski stanovski arhiv (obravnave deželnih stanov od 4. 6. 1530 — 3. 4. 1742).¹⁵⁷ Posebno skrb so namenili arhivalijam iz obdobja Ilirskih provinc. Vprašanje ureditve in shranjevanja teh aktov je načel Henrik Costa in poudaril, da bi bila velika škoda, »če se tudi majhno število teh dokumentov uniči zaradi plesni in mrčesa«.¹⁵⁸

Že 1848 je začela, sicer v okviru biblioteke, nastajati zbirka normalij, ki jo je ustanovil dr. Ulepič in jo tudi uredil. Leta 1847 je obsegala preko 3000 raznih patentov in uredb, kar je bila osnova za zbirko virov pravne zgodovine Kranjske.¹⁵⁹ O problematiki arhivskega gradiva, ki je bilo raztreseno na raznih koncih Kranjske in tudi zunaj nje, so govorili na mnogih sestankih društva. Posebno predavanje o tem je imel leta 1855 župnik Peter Hicinger z na-

¹⁵⁶ MHK 1847, str. 3.

¹⁵⁷ MHK 1848, str. 2—3.

¹⁵⁸ MHK 1853, str. 13.

¹⁵⁹ MHK 1848, str. 1—4; glej tudi društvene pridobitve za leto 1847 pod št. 11.

slovom O še netiskanih virih za zgodovino Kranjske, ki je prav zanimivo, zato ga na kratko povzemam.¹⁶⁰

Hicinger pravi, da je njegov namen seznaniti člane društva s tem, kje se nahajajo viri za zgodovino Kranjske, ker bo samo tako društvo lahko izpolnilo svojo nalogo in ustvarilo zgodovino Kranjske. Nahajališča netiskanih virov za zgodovino Kranjske je razporedil v devet skupin, in sicer:

1. **Arhiv Historičnega društva.** V njem so zlasti pomembni materiali iz Loke, Kostanjevice in Kranja. Listine so v glavnem urejene po stoletjih, znotraj teh glavnih oddelkov pa so še naslednji pododdelki: a) splošno — kar zadeva celotno deželo, npr. podelitev fevdov, privilegijev, prisega, dedne pogodbe, deželnozborska zbiranja itd., b) Freisinško, c) Brixenško, d) Oglejsko, e) Stiško, f) Kostanjevica, g) Bistra, h) nekdanje cerkve, i) nekdanji samostani, k) ljubljanske škofijske listine, l) posestne spremembe gospostev preko fevdov, daritev in nakupov, m) plemiške diplome itd. itd., z) Razno. Očitno pa vse le ni bilo tako lepo urejeno, ker ob koncu pravi, da bi taka ureditev zelo olajšala društvenemu predstojniku vodenje kataloga in bi vsakemu raziskovalcu omogočila pregled in najdbo rokopisov. Tudi iz nekoliko kasnejšega Germonigovega poročila bomo videli, da je ureditev društvenega arhiva bila nekoliko drugačna.

2. **Arhiv deželnega muzeja.** Zanj pravi Hicinger, da ni nič manj pomemben kot arhiv Historičnega društva, čeprav tudi ta nima samih originalov. Predvsem omenja brixenške listine o Bledu iz let 1004, 1011, 1040, 1054, 1058, 1067, ki so deloma latinske, deloma staronemške. Dalje omenja vrsto stiških listin (veliko jih je poslal tržaški prošt M. Verne), listine o Novem mestu, Velešovem itd. Glede muzejskega arhiva pravi, da bi listine in rokopisi potrebovali boljšo ureditev, in da bi za to moralo bolj skrbeti Muzejsko društvo, kajti že dunajski arhivar Chmel je opazil, da je muzejski kustos zavzet s prirodoslovnimi zbirkami preko svojih moči. Historično društvo si je že oskrbelo popis listin in prepis nekaterih posameznih dokumentov. Že tak popis lahko seznanj člane društva z nahajališči virov.

3. **Arhiv ljubljanskega stolnega kapitlja.** Ta je še posebej bogat in vsebuje pisane vire o ljubljanski škofiji, farah, samostanih in špitalih na Kranjskem in deloma na Koroškem in Spodnjem Štajerskem, o posesti v Gornjem gradu, o reformacijski dobi. Vsi spisi so v fasciklih in oštevilčeni, o vsem pa je natančen seznam, ki ga je sestavil Kek. To olajša iskanje, čeprav je le po delih in manj kronološko urejeno. Hicinger še pravi, da je tu mnogo za zgodovino Kranjske, pa zaradi pritegnitve gornjegrajskega arhiva tudi za zgodovino Štajerske. Meni, da bi bilo dobro, da bi Historično društvo tudi napravilo izvlečke iz arhivskega kataloga.

4. **Rokopisi licejske biblioteke.** Ta zbirka je nastala iz knjižnic razpuščenih samostanov Stična, Kostanjevica, Bistra in Devin (Duino), dalje iz ljubljanskih samostanov, iz knjižnic v Gornjem gradu, generalnega vikarja Perra ter Zoisove in Kopitarjeve knjižnice. Med drugim je tu Baučerjeva *Historia rerum Noricarum* in več Schönlebnovih rokopisov. Tu so tudi knjige nekdanjega slovenskega društva (najbrž misli društvo Slovenija). Tudi seznam teh rokopisov bi bil zaželen za Historično društvo.

5. **Rokopisi semeniške knjižnice.** O tej knjižnici pravi, da ima prepise starejših del, deloma pa originale, posebno iz dobe reformacije, vendar doslej niso urejeni, niti ni seznama. Katalog teh rokopisov bi Historičnemu društvu bil zelo koristen.

6. **Stanovski arhiv.** Zanj pravi, da je bogat z listinami, vsebuje med drugim tudi obravnave deželnih zborov. Izvlečki iz registrov tega arhiva bi društvu prišli zelo prav.

¹⁶⁰ MHK 1855, str. 11—13.

7. **Arhiv kolegialnega kapitlja v Novem mestu.** Tu je mnogo spisov in listin o kapitlju in inkorporiranih farah. Na razpolago je katalog, ki bi bil koristen tudi za društvo.

8. **Arhivi različnih gospostev in mest Kranjske.** Te so pregledovali in opisali že Hermmannsthal, Costa, Jelovšek, Klun, že mnogo prej pa je dr. Richter zbiral razne materiale.

9. **Razen domačih arhivov pridejo v poštev tudi tuji, namreč stari arhiv Čedada, komaj še dostopni arhiv Trsta, Brixna, Freisinga, dalje arhivi Historičnega društva v Celovcu, Joaneuma v Gradcu in predvsem Državni arhiv na Dunaju.** Hicinger opozarja, da je iz koroškega arhiva marsikaj v registih objavljeno v 2. zvezku Klunovega Archiva. Iz dunajskega arhiva ima društvo kratek seznam na Kranjsko nanašajočih se listin. Predvsem Hicinger meni, da bi bilo treba pregledati čedadski arhiv, ki ima mnogo pomembnega za Kranjsko. Meni tudi, da bi bilo za nekatere stvari treba napraviti ne le izvlečke, ampak natančnejše prepise, ker so registi marsikdaj tudi povod za netočnosti, kot se je to že zgodilo v 1. knjigi Archiva z brixenskim listinami, ki se nanašajo na Bohinj leta 1040 in 1067, in z eno gornjegrajsko listino. Ob koncu je Hicinger še poudaril, da je predvsem iz oddaljenejših arhivov treba napraviti natančnejše prepise, kar bo seveda zelo uporabno tudi za objavo v Mittheilungen (Diplomatarium Carniolicum). Vsekakor so taka in podobna predavanja bila za člane društva zelo koristna, nam pa kažejo takratno vedenje in odnos do arhivov. Tudi taki pozivi, kakršnega je objavil tajnik Klun v Novicah 1854,¹⁶¹ kažejo na to, da je bilo delo pri reševanju arhivov zelo resno zastavljeno. Klun piše takole:

»Skušnje nas učijo, da pri nas na Krajskem — pa ravno tako tudi drugod — ljudje starih pisem naj so na navadnem papirju ali na pergamentu pisane, nič ne porajtajo, jih zametujejo in ko staro šaro tergajo. In vendar so take starine dostikrat za deželno zgodovino zelo važne. Koliko tacih pisem, ki so za povestnico domačo zlatega denarja vredne, je prišlo že tobakarjem ali štacunarjem v roke, ki so jih raztergali — za zavitke! Memo grede le omenim, da je lani blizu 50 izvirnih pisem, ki so jih frajzinški škofi v 16. stoletju nekemu vradniku na Krajskem pisali, še čisto celih prišlo v neko štacuno v Ljubljani za zavitke, — v drugo nekoliko starih pisem na pergamentu, in pri nekem rokodelcu sem našel cel kup izvirnih spisov in popisov iz francozovskih časov, med katerimi so nekateri posebno važni bili za Kranjsko, drugi za Dalmacijo. Serce boli človeka, ako pomisli, koliko tacega imenitnega papirja so že bukvozevi, orgljarji in drugi pokončali iz gole nevednosti. Kakor so za povestnico vsake dežele stari kamni z napisi in drugi spominki važni, tako imajo tudi stare pisma, ako zapopadejo to ali uno imenitno reč, svojo veliko vrednost v zgodovinskem obziru, če tudi scer po blagu niso krajcarja vredne. **Lepo tedaj prosim vse tiste, ki star papir za zavitke ali kakošno drugo rabo kupujejo, naj mi domoljubno dajo vediti, če kaj tacega starega najdejo, kar bi utegnilo kako zgodovinsko vrednost imeti. Zgodovinsko društvo bo jim rado povernilo stroške za kupljeni papir ali ga jim bo izmenjalo z drugim še boljším. Škoda je za vsako tako stvarico, če pod zlo gre. Iz malega rase veliko! Kakor kamenček h kamenčku naredi poslopje, in kapljica h kapljici reko, tako iz malih zgodovinskih poberkov naraša povestnica.**«

Večkrat se je v zvezi z zgodovinskimi viri, ki jih je bilo še mnogo po gradovih, v mestih in trgih, oglašal H. Costa. Že 1856 je predlagal društvu, naj za raziskovanje in reševanje arhivov dežele postavijo strokovnjaka, ki bi reševal, kar se rešiti da. Vendar je bil njegov predlog zavržen zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Obenem je Costa povedal, kako je sam pred propadom rešil bogat arhiv gubernialnega svetnika Buseta, ki je bil marljiv zbiralec in je podedoval tudi arhive svojega očeta Reigersfelda. Toda ta arhiv je bil leta 1837 prodan za 25 ft 30 kr kot ovojni papir. Costi je uspelo, da je del tega arhiva rešil in ga odkupil od sirarjev in tobakarjev ter ga podaril že leta 1847 Historičnemu društvu.¹⁶²

¹⁶¹ Novice 1854, str. 166.

¹⁶² MHK 1856, str. 28.

Tako je društvo že od vsega začetka sodelovalo pri ohranjanju in reševanju arhivskega gradiva, in če sodimo po tem, kar je navedeno v vsakoletnih poročilih o društvenih pridobitvah, je resnično bilo rešenega mnogo gradiva, ki bi kljub obstoju muzeja in Muzejskega društva ostalo nezapisano ali sploh izgubljeno. Menim, da je prav tu Historično društvo opravilo velikansko delo, ki je pomenilo podlago za nastanek bodočega arhiva. Pri ureditvi društvenega arhiva je sodelovalo več članov društva, v začetku Ulepič, Rebič, Jelovšek, kasneje pa še Kozina in Germonig. Ko je 1857 prišel v Ljubljano L. Germonig in se zaposlil v licejski knjižnici, so ga kmalu pritegnili k urejanju društvenega arhiva. Na enem sestankov društva leta 1858 je poročal o ureditvi arhiva, o tem pa je objavil tudi obsežno poročilo v *Mittheilungen*.¹⁶³ V njem pravi, da so vsi pisani viri vloženi v fascikle, in sicer kronološko. Popolnoma urejenih je bilo dotlej šest takih fasciklov. Posamezni komadi so bili označeni z žigom društva, medtem ko so na pokrovih časovne oznake, in sicer: 1. od leta 904—1399, 2. 1400—1500, 3. 1500—1550, 4. 1550—1600, 5. 1600—1700, 6. 1800—1815. Listine za 18. stoletje še niso urejene.

Znotraj fasciklov ima vsaka listina ovojno polo, na kateri je na sprednjem delu opis listine oziroma izvleček iz vsebine. Če je listina presegala velikost pole, je bila ustrezno zložena, pečati pa so morali biti vsi obrnjeni v eno smer. Na predlog društvenega tajnika je bil izdelan posebej **listkovni katalog**, ki so ga sestavljale t. i. naslovne kopije (*Titelcopien*). Na taki naslovni kopiji so bili naslednji podatki: zgoraj levo datum spisa, desno pa oznaka, ali gre za original ali prepis, potrjen ali ne, nato opombe o pečatu in siceršnje opombe. Na sredi vsakega lista je bila specialnost vsake listine, npr. kupna pogodba, darilo, dopis, uredba, manifest. Tu je bila tudi glavna vsebina in popolno ime izdajatelja listine.

Germonig omenja, da je dotlej bilo izdelanih 375 takih naslovnih kopij, vse v velikosti 8°, ki so bile vložene v poseben fascikel kronološko. Ta katalog je uporabnikom prav tako na razpolago. Vse listine, ki jih društvo dobiva (kot tudi ostale starine), se najprej vpišejo v inventarno knjigo, potem so zapisane v seznamu pridobitev društva, ki je objavljen v *Mittheilungen*. Kot najstarejšo originalno listino omenja to poročilo listino iz leta 1249 iz kostanjeviškega samostana. Najstarejša prepisana listina pa je iz leta 904 (podaritev več hub Ludvika IV. grofu Otokarju). Iz loškega arhiva pa je najstarejša prepisana listina znana darovnica cesarja Otona II. škofu Abrahamu iz Freisinga iz leta 974 (prav 973).

Arhivska zbirka je že od 1848. leta bila pripravljena in dostopna za znanstveno uporabo. Da bi pa napravili arhivsko gradivo čim lažje uporabno tudi za tiste zunaj Ljubljane in da bi opozorili na novosti v društvenem arhivu pa tudi na nekatere arhivalije zunaj njega, so že 1847 pričeli v *Mittheilungen* objavljati v posebni rubriki z naslovom **Diplomatarium Carnolicum** arhivske materiale. To rubriko je najprej urejal tedanji tajnik Ulepič, nato Rechfeld, kasneje pa Klun. To nam potrjuje, da so se posamezniki tudi na Kranjskem že v tem času zelo dobro zavedali pomena objavljanja virov. Sicer pa je to čas, ko že izhajajo velike zbirke virov kot *Monumenta Germaniae* (od 1826 dalje), *Regesta imperii* (1831—1839), medtem ko *Fontes rerum Austriacarum* pričenjajo 1855. Te velike izdaje virov prinašajo tudi marsikaj zanimivega za Kranjsko. Nanje opozarjajo tudi *Mittheilungen*. Ob začetku izdajanja *Monumenta Habsburgica* so ponatisnili članek iz priloge *Der Donau*, kjer je poudarjeno, da je zbirko pričela izdajati dunajska akademija znanosti in da gre pri tem velika zasluga rednemu članu akademije, sicer pa arhivarju dvornega in državnega arhiva Chmelu.¹⁶⁴ Ob izidu naslednjih zvezkov pa je poročal na mesečnem sestanku društva dr. E. H. Costa in opozoril, da je na straneh 888—921

¹⁶³ MHK 1858, str. 23—24.

¹⁶⁴ MHK 1855, str. 17—18.

druge knjige posebno poglavje o Kranjski in obsega 108 večinoma povsem neznanih listin in pisem iz let 1473—1478, ki se nanašajo na Kranjsko. Gre za objavo dokaj neznanih listin iz dunajskega državnega arhiva.¹⁶⁵ Tudi dr. Klun je v zvezi z izdajanjem virov poudarjal, »da so arhivski viri edini pravi in zanesljivi viri za študij zgodovine«. Za zgled je postavljajl nemška zgodovinarja Pertza in Böhmerja, ki sta sodelovala pri velikih izdajah virov, prvi pri Monumenta Germaniae historica in drugi pri Fontes rerum Germanicarum in pri Regesta Imperii. Hvalil pa je tudi Chmela na Dunaju in Ankershofna na Koroškem.¹⁶⁶

Na objavljanje virov v Mittheilungen so se kmalu pojavile prve kritike. Izrazil jih je prav dunajski arhivar Chmel že leta 1851. Prva leta so namreč pod naslovom Diplomatarium Carniolicum (pod Ulepičevim uredništvom) v glavnem objavljali celotne listine, s kratkim pojasnilom, vendar brez podatkov o tem, ali ima listina pečat ali ne, na kakšen material je pisana, ali je objavljena po originalu ali po prepisu, ali je že kje objavljena. Prav te pomanjkljivosti je Chmel kritiziral. Za zgled je postavil Ankershofnovo izdajo Regesten für Kärnten. Menil je tudi, da bi že tiskani viri lahko počakali na ponovno objavo, priporočal pa je, da se objavijo še nepoznane listine iz ljubljanskega deželnega muzeja. To kritiko je Chmel objavil v Notizenblatt št. 4, potem pa so jo v Mittheilungen ponatisnili.¹⁶⁷

Klun, ki je po prevzemu uredništva nadaljeval z izdajanjem Diplomatarija, je stvar zastavil nekoliko drugače. Samo izjemoma je objavljajl cele listine, pač pa je napravil kratke regeste s podatki o materialu, o originalnosti listine ipd. Kljub temu pa je sam Klun na občnem zboru 1855 menil, da sicer Mittheilungen opravljajjo z objavljanjem virov pomembno delo, vendar to poteka brez kakega pravila in brez posebnega izbora in medsebojne povezave. Ker ne obstajaj nobeno vsebinsko kazalo za dotedanje letnike Mittheilungen, je treba za ugotovitev, ali je bila listina že objavljena, pregledati vse letnike. Zato Klun meni, da je skrajni čas, da bi nekaj ukrenili. Predvsem pravi, da je treba ustvariti kak pregled, ki bo olajšajl iskanje že natisnjenih listin in regestov. To je obljubil napraviti sam. Glede bodočega izdajanja Diplomatarium Carniolicum pa je predlagajl, naj bi ga društvo izdajajlo kot separatno delo, kot nekakšen Urkundenbuch des Herzogthums Krain, ki naj bo priloga mesečnim Mittheilungen, tiskana na pol do ene pole in razdeljena članom društva brezplačno. Predvsem je pa poudaril, da taka izdajaj zahteva veliko truda in natančnosti, gradivo mora biti kritično obdelano, izbrani pa naj bi bili predvsem še nenatisnjeni arhivski viri iz državnega in deželnega ter iz raznih zasebnih arhivov. Letno bi tako lahko izdajl 6—8 pol, kar bi stajlo okrog 100 ft. Klun sam je bil pripravljajl sodelovati brezplačno, gradiva je imel namreč že precej zbranega, ker je pripravljajl za dunajsko akademijo Urkundenbuch der Stadt Laibach in Urkundenbuch des Landes Krain. Njegov predlog je bil sprejet z navdušenjem.

Ko je dr. Klun na občnem zboru 1855¹⁶⁸ razložil svoj načrt o izdajanju virov, je imel že precej jasno sliko o tem delu in tudi precej zbranega gradiva, saj je omenjajl, da ima kompletno zbirko 115 listin o privilegijah in svoboščinah Ljubljane, freisinske listine v zvezi z Loko (okrog 240 listin) itd., kar bi zadostovalo za tri leta objavljanja v okviru Diplomatarija. Svoj program pa je ponovno razložil že meseca marca 1855 v spremni besedi k Diplomatarium Carniolicum, ki je tokrat prvič izšel separatno kot priloga Mittheilungen. Povedajl je, da se ne namerava spuščajti v pojasnjevanje mnogih težav tega dela, ker so te raziskovalcem zgodovine že znane, vendar ima za potrebno razložiti svoj načrt izdajanja virov, ker bo to predvsem lahko koristilo njegovim na-

¹⁶⁵ MHK 1857, str. 113—115.

¹⁶⁶ MHK 1855, str. 4—5.

¹⁶⁷ MHK 1851, str. 90—91.

¹⁶⁸ MHK 1855, str. 1—3.

slednikom. Pravi, da je gradivo sestavljeno iz dveh delov: a) iz že objavljenih listin in zgodovinskih dokumentov, b) iz še ne objavljenih listin in dokumentov. Iz že objavljenih listin je nameraval napraviti regeste z natančnim podatkom, kje in kdaj so bile tiskane. V zvezi s tem omenja poleg Mittheilungen še potrebo po pregledu *Illyr. Blatt*, *Hormayrjevega Archiv für Geschichte, Geographie . . .*, pri *Valvasorju* objavljenih listin ipd. Glede *Meichelbekove Historia Frisingensis*, ki jo je izdala akademija v Münchnu, je menil, da je treba počakati na novo izdajo, ker ima ta določene pomanjkljivosti. K listinskim regestom je nameraval dodati tudi potrebne opombe. V zvezi s še netiskanimi dokumenti je Klun menil, da bi jih bilo treba razvrstiti v skupine po obravnavanih krajih. S tem bi *Diplomatarium* dobil pododdelke kot *Diplomatarium Labacense*, *Sitticense*, *Locopolitanum*, *Krainburgense* ipd. Ob zaključku vsakega zvezka bi dodali trojni (imenski, krajevni in stvarni) register. Tako bi s pomočjo *Diplomatarija* razsvetlili razmere Kranjske od najstarejših časov do danes. Pri tem delu je Klun računal na podporo prijateljev domovinske zgodovine, ki jih je tudi pozval, naj mu pošiljajo izvlečke iz listin.

Prvi samostojni zvezek *Diplomatarium Carniolicum* ima dva dela in obsega osemdeset strani velikega formata. V njem je objavljenih 189 dokumentov, od tega v prvem delu 78 regestov in v drugem delu 111 celotnih listin. V prvem delu so regesti razvrščeni po letih nastanka, zajeti pa so vsi dokumenti, objavljeni v času 1846—1854 v *Mittheilungen*. Dodane so potrebne opombe in popravki. V drugem delu, ki mu je Klun dal naslov *Diplomatarium Labacense*, je iz privilegijske knjige arhiva ljubljanskega magistrata izbranih 111 dokumentov. Tudi ti so oštevilčeni, razvrščeni po letih, z navedbo nahajališča. Nekatere redke listine so ponatisnjene z *Klunovega Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain*. Pri drugem delu pogrešamo kritične pripombe in pojasnila ali vsaj podatek, če so listine že bile kdaj objavljene in kje. Klun namreč sam omenja, da so posamezne listine že bile objavljene, vendar s številnimi napakami.¹⁶⁹ S tem prvim zvezkom *Diplomatarija* se je zadeva žal končala. Po *Klunovem* odhodu iz Ljubljane leta 1856 njegov program ni bil uresničen.

Kako široko je bil zastavljen *Klunov* program, lahko razberemo iz pisanja njegovega naslednika dr. E. H. Coste 9. junija 1857 na nepaginiranem, k *Mittheilungen* priloženem listu z naslovom *Zur Nachricht*, kjer Costa omenja, da se je obrnil na Kluna v zvezi z nadaljevanjem izdajanja *Diplomatarija* in dobil od njega naslednji odgovor: »Za *Diplomatarium* imam (*Klun*) v načrtu vsekakor več kot dovolj gradiva. Na kratko ti bom notiral, kako sem si napravil načrt. Po zaključku ljubljanske privilegijske knjige sem nameraval podati *Diplomatarium Labacense II*. Vanj naj pride: a) dve pismi sv. Hieronima kot dva najstarejša pisna dokumenta, ki se nanašata na Ljubljano, b) testament Filipa Koroškega, c) primerjava listin v mojem Archivu z že v *Diplomatariju* natisnjenimi in manjkajoče vključiti, d) v *Fontes dunajske akademije* sem na zunanji strani prej še nenatisnjene označil; te nujno spadajo v naš *Diplomatarij*, so na 4 tiskarskih polah (glej *MHK* 1855, str. 96, št. 222), e) v *Državnem arhivu* na stroške društva kopirane, ki sem jih pred odhodom predal tebi (nanašajoče se v glavnem na *Bistro*), f) prepoved *Židov* v Ljubljani (*Valvasor IV*, str. 393), g) deželne ročine je treba pregledati, registrirati in komentirati, h) pri magistratu se nahajajo še mnoge od mene v zavitek zvite listine, ki se nanašajo na cerkev Sv. Petra in samostan itd., vse še netiskano, i) za *Dipl. Frisingense* (*Loka*) je v arhivu 241 listin, urejenih, ki jih lahko pripraviš za tisk, j) — (izpuščeno), k) *Dipl. valis jocosae* — so pod e omenjene še netiskane listine; prosi g. *Chmela*, da bi bile na Dunaju hitreje kopirane, ali se obrni direktno na kopista g. *Alexandra Giggla* v biblioteki ministrstva za notranje

¹⁶⁹ *Diplomatarium Carniolicum*, 1855, str. 13.

zadeve, 1) končno imam tu zbirko Privilegia cleri Carniolicum, ki jo je dvorni svetnik Kopitar v Državnem arhivu kopiral in mi jo je Richter poleg drugih rokopisov že pred enim letom in pol podaril za obdelavo.« Ta načrt je E. H. Costa predložil občnemu zboru 1857, ki je o tem precej razpravljaj, predvsem je pa enoglasno poudaril potrebo, da je treba gradivo zbirati, pregledovati, urejati in pripravljati, preden bi nadaljevali z izdajanjem Diplomatarija, kajti potrebna so še številna preddela, preiskave mnogih arhivov, kopiranje mnogih listin.

V tem Zur Nachricht se E. H. Costa prvič nekoliko kritično izrazi o Klunu in delovanju društva pod njegovim vodstvom. Zdi se, da je užaljen, ker mu Klun ni pomagal pri nadaljevanju izdajanja Diplomatarija, zato poudarja, da ima društvo še mnogo drugih važnih nalog, omenja nadaljevanje knjižničnega kataloga, ureditev arhiva in društvenih zbirk, zlasti numizmatične, potrebo po kronološkem in abecednem registru za prvih 10 letnikov Mittheilungen idr. Vse to bi bilo lahko po Costovem mnenju v kratkem urejeno, če bi bila na razpolago zadostna denarna sredstva, da bi najeli posebnega uradnika za ureditev vsega omenjenega.

Na občnem zboru je leta 1857 E. H. Costa predlagal: 1. začasno ustavitev izdajanja Diplomatarija, 2. ravnateljstvo naj se pooblasti, da bo tajniku ob stran postavilo znanstveno komisijo za zbiranje in pripravo listin za Diplomatarij, 3. pri Diplomatariju prihranjeni tiskovni stroški bodo uporabljeni za Mittheilungen.¹⁷⁰ Kasneje je ravnateljstvo res imenovalo znanstveno komisijo za zbiranje in pripravo listin za objavo. V njej so bili: dr. H. Costa, kustos Dežman, prof. Egger, župnik Elze, župnik Hicinger, kustos Jelovšek, profesor Konšek, profesor Metelko in ravnatelj Nečasek. Že naslednji mesec je iz komisije zaradi prezaposlenosti izstopil dr. H. Costa.¹⁷¹ Kaj je bil resnični vzrok izstopa, ni jasno, morda nesoglasja, ki so se kazala že na občnem zboru v debati, kjer sta eno stran zastopala oba Costa, drugo pa Elze, Codelli, prošt S. Ladinig in gradbeni direktor Gintl.

Dr. V. F. Klun je vzporedno z objavami arhivskega gradiva pod naslovom Diplomatarium Carniolicum v Mittheilungen izdal še posebej tri zvezke publikacije *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain (1852—1854)*. Čisti dohodek tega dela je namenil društveni blagajni.¹⁷²

Sploh je imel v zvezi z izdajanjem Archiva Klun očitno zelo širokopotezne načrte, ki jih pa ni uspel uresničiti. Tako je že leta 1852 v pozivu prijateljem domovinske zgodovine prosil za vsestransko podporo članov pri pripravi materiala za naslednji zvezek Archiva. Omenja, da bo eden naslednjih zvezkov prinesel anale iz let 1800—1853 in drugi zgodovino cistercijskega samostana Stična (to naj bi bilo že v glavnem pripravljeno v rokopisu). Zato je vabil vse prijatelje domoznanske zgodovine, da bi mu sporočili eventualne podatke, toda vedno z navedbo vira. Še posebej je opozarjal, da bi bili zaželjeni datumi (podatki) iz obdobja francoske zasedbe, ker bodo ti z izumiranjem očitvidcev za prihodnje rodove zgodovinarjev izgubljeni. Glede Stične pa pravi, da bi mu bile zelo dobrodošle darilne listine v zvezi s stiškim samostanom.¹⁷³ V Mittheilungen so bili večkrat objavljeni reklamni oglasi za Archiv. V predgovoru k 1. zvezku je Klun zapisal: »vodilna misel pri sestavi in izdaji tega dela je priprava in olajšanje končne sestave deželne zgodovine Kranjske«.

Za uresničitev tega namena je pripravil pregled pomembnejših dogodkov na Kranjskem od Karla Velikega dalje, torej nekakšne anale, kakor jih je imenoval. Pri tem se je naslonil na gradivo, ki je bilo v arhivu Historičnega društva, arhivu deželnega muzeja in arhivu mestnega magistrata v Ljubljani. Po-

¹⁷⁰ MHK 1857, str. 35.

¹⁷¹ MHK 1857, str. 40, 60.

¹⁷² MHK 1854, str. 2. Reklame za 1. zv. glej v MHK 1852, str. 88, za zv. 2—3 pa prav tam leto 1854, str. 48.

¹⁷³ Anruf an die Freunde vaterländischen Geschichte, MHK 1852, str. 73.

samezne podatke je dobil tudi v raznih zasebnih arhivih, kot npr. v dolskem arhivu in arhivu v Bistri. Zanimiva je Klunova obrazložitev, zakaj je zajel obdobje od prihoda Kranjske pod Franke. Pravi namreč, da je že Linhart temeljito obdelal čas do prihoda pod frankovsko oblast in izraža upanje, da se bo našel nadaljevalec Linhartovega dela: »Mag Linhart's Geschichte bisweilen auch die Grenzen einer Specialgeschichte überschreiten, so wolle erwogen werden, dass er dabei an Schlözer's Ausspruch dachte: Jede Specialgeschichte ist trocken, wenn sie nicht auf die Schicksale der benachbarten Länder stete Seitenblicke thun, und sie parallel mit den ihren herunterlaufen lässt. Jedenfalls zeichnet sich Linhart's Geschichte durch wissenschaftliche Forschung und strenge historische Kritik aus.« Hvali Linhartov smisel za zgodovinsko kritiko, kar ga dviga nad Valvasorja in Schönlebna, ki sta verjela raznim pripovedkam. Zato, meni Klun, ker so ju mnogi prepisovali, bi bil potreben oster nož zgodovinske kritike, ki bi ločil pripovedke od deželne zgodovine in bi pokazal rezultate znanstvenih raziskovanj.¹⁷⁴ Poleg kronološkega pregleda do leta 1800 podaja Klun v dodatku še vrstni red deželnih glavarjev Kranjske, ljubljanskih škofov, vicedomov, mestnih sodnikov in županov Ljubljane ter vrstni red stiških opatov.

V naslednjem zvezku (2/3) Archiva je Klun objavil regeste za zgodovino Kranjske od Karla Velikega do Rudolfa Habsburškega z navedbami prejšnjih objav. Potem so sledili še prispevki o denarju na Kranjskem v srednjem veku (Jelovšek), o cerkvenih razmerah na Kranjskem od leta 50 do 1854 (Hicinger), o zgodovini kartuzije Bistra (Hicinger), o zgodovini Ljubljane od najstarejših časov do ustanovitve ljubljanske škofije 1461 (Richter); tej so dodani tudi prepisi listin, ki se nanašajo na to tematiko. Kakor vidimo, v tej Klunovi publikaciji ne gre samo za objavljanje virov, ampak se pojavljajo tudi razprave, ki naj bi pomenile t. i. preddela. Cena 1. zvezka je bila 40 kr., cena 2/3 zvezka pa 1 ft 30 kr. Po Klunovem odhodu iz Ljubljane je tudi izdajanje te publikacije zamrlo.

Vsa ta prizadevanja, ki so v resnici imela dokaj začetniških težav, je zelo prizadela anonimna kritika v leipziškem Literarischer Centralblatt 1856 (št. 42), ki naj bi po mnenju Avg. Pirjevca bila Dežmanova.¹⁷⁵ Na to kritiko je precej ostro odgovoril dr. E. H. Costa.¹⁷⁶ Kritika je bila uperjena zlasti proti Klunu, Hicingerju in Richterju. Anonimni kritik je očital Hicingerju, da pri citiranju listin manjkajo datumi. Mislil je na objavo v Archivu. Prav tako je anonimni pisec kritiziral Richterjevo sodelovanje v Hormayerjevem Archivu. Predvsem pa je bila kritika namenjena Klunu in njegovemu 2. in 3. zvezku Archiva, prvim osmim polam Diplomatarija in 10. letniku (1855) Mittheilungen, ki ga je urejal Klun. Anonimni kritik očita Klunu pomanjkanje znanstvene metode nasploh. Regesti 2. zvezka Archiva naj bi bili nezadostni in nenatančni, premalo upoštewane nekatere izdaje dunajske akademije, npr. Fontes ipd. Costa v svojem odgovoru priznava nekatere pomanjkljivosti, vendar pravi, da je v številnih zvezkih Fontes zelo malo, kar bi prišlo v poštev za zgodovino Kranjske, in opravičuje Kluna, češ da ni mogel sam vsega pregledati in da bi prav pri takem delu morali združiti sile. Costa zavrača tudi očitek, da so v Diplomatariju listine pretiskane po kopijah. Čeprav nekoliko dvomim, da je ta kritika res bila Dežmanova, o tem bo govora še v enem naslednjih poglavij, pa menim, da je najbrž tudi ta kritika in ne samo Klunov odhod pripomogla k temu, da je izhajanje Diplomatarija prenehalo.

Že sorazmerno zgodaj so v Mittheilungen objavljali poleg virov v rubriki Diplomatarium Carniolicum tudi izbor virov oziroma regestov, npr. za posamezna zemljiška gospostva, mesta, trge, cerkve, samostane. Tega se je loteval Hicinger, ki je v letih 1853—1865 objavil izvlečke iz arhiva trga Mokronog, iz

¹⁷⁴ V. F. Klun, Archiv, 1. zV., 1852, str. VI—VII.

¹⁷⁵ SBL, I. knj., str. 131—135.

¹⁷⁶ MHK 1856, str. 91.

urbarja samostana Bistra, iz arhiva trga Lož, iz listin oglejskega patriarhata, iz čedadjskega kapitla, iz postojnskega urbarja iz leta 1581, o beneški vojni 1508—1514, iz registra mesta Kamnik.¹⁷⁷ S podobnimi objavami je nadaljeval tudi Dimitz, ko je prevzel uredništvo Mittheilungen 1858. leta.

Problem društvenega arhiva so sicer kolikor toliko zadovoljivo reševali sproti, vendar je bilo gradiva vedno več, in le občasno urejanje ni moglo biti več uspešno. Tako se že sorazmerno zgodaj pojavi ideja ustanovitve **samostojnega deželnega arhiva** (tudi kasneje ob vprašanju združitve z Muzejskim društvom se kot pogoj postavlja nastavitev kustosa-arhivarja). Zelo jasno je bil oblikovan predlog o potrebi ustanovitve deželnega arhiva na občnem zboru Historičnega društva za Kranjsko 17. marca 1859. Oblikoval ga je dr. E. H. Costa, v njegovi odsotnosti pa prebral prof. Melzer (to je bil čas po Costovem odstopu s tajniške funkcije, zato na občnem zboru ni bil navzoč). Občni zbor se je strinjal z vsebino predloga in sklenjeno je bilo, da se društvo obrne ali na deželno vlado v Ljubljani, na ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju, ali na kranjski stanovski odbor s prošnjo za **ustanovitev deželnega arhiva**.

V svojem predlogu je Costa poudaril, da še ni tako dolgo, ko zgodovinarji še niso doumeli vrednosti arhivskega gradiva, in kot primer navaja Valvasorja, od piscev svetovne zgodovine pa nemškega zgodovinarja Rottecka še v tridesetih letih 19. stoletja. Za svoj čas pa Costa pravi: »mi bomo preplavljeni deloma z zelo nepomembnimi deloma z diletantsko zbranimi ponatisi listin, diplomatarijev, ipd., kar pa za pregled in uporabo samo redko pride v poštev.«

Zato se Costa bolj navdušuje za **izdajanje registrov**. In če bodo ti dobro opravljeni, bodo prav tako in morda celo bolje dosegli svoj namen. Predvsem opozarja, da bi denar in sile usmerili na ureditev deželnega arhiva, ki bi ga napravili splošno dostopnega. Ugotavlja pa, da smo od tega še zelo daleč, saj je še veliko listin treba rešiti, »skrajni čas je, da vlada tudi temu za znanost in prakso tako pomembnemu predmetu, kot eni veji notranje državne uprave, posveti svojo pozornost, ker vsako zavlačevanje prinaša nove in nenadomestljive izgube«. Dalje predlaga, naj se arhiv strogo loči od registrature, govori pa tudi o notranji ureditvi arhivov. Po njegovem mnenju naj bi poleg dunajskega državnega Haus-, Hof- und Staatsarchiv, vsaka **kronovina imela svoj deželni arhiv**, ker bodo sicer mnogi v zasebnih rokah, v kletih in na podstrežjih nahajajoči arhivi, pa tudi arhivi korporacij, občin in javnih oblasti izgubljeni. To bi bila za znanost nenadomestljiva izguba. Omenja, da sta dve veliki dejanji zadnjih let, t. j. zemljiška odveza in razrešitev služnosti, bile mogoče prav na podlagi arhivskih materialov. V zvezi z ustanovitvijo deželnega arhiva pa tudi opoudarja, da je treba vlado opozoriti: 1. na nevarnost nadaljnje uničenja arhivskega gradiva (isto se bere tudi v raznih časopisih s Tirolske, Češke itd.), 2. na potrebna finančna sredstva, 3. na enakomeren napredek v vseh kronovinah.

E. Costa je ob tem povedal, da je doslej uredila arhivsko problematiko le Moravska po zaslugi Chlumeckzege, deloma pa tudi Štajerska. Organizacija brnskega arhiva zasluži po njegovem mnenju vsestransko posnemanje. »Pri nas na Kranjskem ni upati na nobeno izboljšavo arhivskega stanja, dokler ne bo urejen **deželni arhiv kot javna ustanova** . . . ne zadostuje niti finančna moč niti avtoriteta Historičnega društva; veliko bolj je potrebna ustanova z javnim značajem.«¹⁷⁸

Ponovno je Costa načel vprašanje ustanovitve deželnega arhiva kot javne deželne ustanove na občnem zboru 29. marca 1860,¹⁷⁹ ko je v svojem predavanju

¹⁷⁷ Auszug aus dem Archive d. Marktes Nassenfuss, 1853, str. 31; Urkundenverzeichnis aus d. Haupturbarium des Stiftes Freudenthal 1729, 1853, str. 25 in 1855, str. 31; Aus dem Archive der Stadt Laas 1854, str. 43; Auszug aus Urkunden des Patriarchates Aquilea, 1855, str. 86, 93 in 1856 str. 5, 10; Auszug aus Urkunden über das Capitel Cividale, 1856, str. 9; Auszug aus dem ältesten Urbarium der Herrschaft Adelsberg von 1581, 1862, str. 109; Regesten über Freudenthal, 1864, str. 8; Regesten über Venetianer Kriege, 1864, str. 9; Auszug aus dem Schriftenregister der Stadt Stein, 1865, str. 109.

¹⁷⁸ MHK 1859, str. 20—21.

¹⁷⁹ MHK 1860, str. 32.

predstavil delo moravskega stanovskega arhiva. Poudaril je, da je moralna dolžnost Historičnega društva za Kranjsko, da se po svojih močeh trudi izpeljati načrt, ki ga je sprejel že lanski občni zbor. Potem je še predlagal, naj občni zbor prepusti ravnateljstvu izpeljavo lanskega, na deželni arhiv nanašajočega se sklepa in naj se ravnateljstvo najprej na primernem mestu poteguje za ustanovitev arhiva.

Tudi na mesečnih zborih so v letu 1860 arhivski problematiki namenili precej pozornosti. Dimitz je pripravil poročilo o uspehih delovanja F. Hermannsthala že leta 1845 po raznih arhivih na Dolenjskem,¹⁸⁰ o čemer sem že govorila. Leta 1862 so na mesečnih sestankih med drugim spregovorili tudi o stanju magistratnega arhiva, o katerem je P. Radič dejal, da je v zelo slabem stanju. Prisotni župan Ambrož je priznal, da je zaradi vlage ta arhiv res zelo propadel in je povabil tajnika društva Dimitza, da si arhiv ogleda in pomaga pri njegovi ureditvi, kar je Dimitz tudi obljubil.¹⁸¹

Poleg E. H. Coste, Hicingerja, Dimitza in nekaterih drugih je na stanje arhivov pri nas opozarjal tudi P. Radič, ki je pri svojem raziskovalnem delu prihajal v stik z mnogimi arhivi. Tako je leta 1862 tudi objavil v *Laibacher Zeitung*¹⁸² članek *Das Archiv der krainischen Landschaft* — o tem pa je izdal tudi posebno brošuro in nanjo opozarjal člane društva.¹⁸³

Historičnemu društvu je poročal tudi H. Freyer iz Trsta o usodi kranjskega stanovskega arhiva med francosko zasedbo.¹⁸⁴

V zvezi z reorganizacijo deželnih uradov ob začetku ustavne dobe so na predlog E. H. Coste na seji ravnateljstva Historičnega društva za Kranjsko 29. novembra 1862 ponovno sklenili poslati deželnemu odboru vlogo glede ustanovitve deželnega arhiva. Marca 1863 je tudi tajnik društva Dimitz opozoril deželni odbor na potrebo po ustanovitvi arhiva, ali da se vsaj ukrene vse potrebno in v sodelovanju s Historičnim društvom pripravi začetek delovanja arhiva. Ti predlogi pri deželnem odboru niso našli odziva, zato si je Cošta tudi še kasneje kot župan Ljubljane prizadeval v tej smeri.¹⁸⁵

VI. DRUGE ZBIRKE

Poleg društvene biblioteke in arhivske zbirke je Historično društvo za Kranjsko imelo še druge zbirke, predvsem numizmatično, lapidarij in zbirko slik in drugih predmetov. Tako statut društva kot navodila za poverjenike govorijo o ustanovitvi domovinskega antikvarija (*Vaterländisches Antiquarium*), ki bi zajemal zgoraj omenjene zbirke.

Glede numizmatične zbirke je v členu 6 navodil za poverjenike rečeno, da se tu zbirajo in hranijo na Kranjskem najdeni novci, pa tudi drugi. Zaželeni so podatki o najdiščih predvsem za novce, najdene na Kranjskem. To zbirko je urejal Anton Jelovšek in je že 1848. leta štela 1500 komadov, leta 1850 pa preko 2100. Posebno pozornost so vzbujali zlasti rimski novci, nekateri novci oglejskega patriarhata in škofije Trst.¹⁸⁶ Zbirka je nastajala z darovi, ki jih je bilo posebno v prvih letih veliko. Podobno kot pri knjigah in listinah so tudi pri novcih objavljali imena darovalcev vsako leto v seznamu pridobitev društva v *Mittheilungen*. Ta zbirka je bila osnova za kasnejšo bogato numizmatično zbirko Narodnega muzeja.

Poleg numizmatične je nastajala tudi zbirka pečatov.

Mislili so tudi na ustanovitev lapidarija. Prva leta so pridobili razne predmete, med njimi rimske nagrobnike, ki so jih tudi opisali v društvenem časopisu.

¹⁸⁰ MHK 1860, str. 20–22.

¹⁸¹ MHK 1862, str. 42.

¹⁸² LZtg 1862, št. 290–291.

¹⁸³ MHK 1862, str. 112.

¹⁸⁴ MHK 1862, str. 112.

¹⁸⁵ Jože Zontar, Deželni arhiv v Ljubljani pred letom 1918. *Kronika XVI*, 1968, str. 151–160. Majda Smole, *Zgodovina arhivistike in arhivske službe*. Ljubljana 1976, str. 32–33.

¹⁸⁶ MHK 1848, str. 1–4.

pisu v posebni rubriki Die Lapidar-Denkmaale Krains. Med rimskimi spomeniki sta sprva vzbujala pozornost dva v bližini Loža najdena penata in šest nagrobnikov, izkopanih na Dolenjskem pri Trebnjem. Društvu jih je poslal okrajni komisar in poverjenik Janez Ogrinc.¹⁸⁷ Te najdbe so bile v Mittheilungen podrobno opisane. Društvo je imelo tudi pokroviteljstvo nad nekaterimi arheološkimi izkopavanji. Večkrat poročajo o izkopavanju Neviodunuma. O tem je 1848 poročal prof. Rechfeld, ki je menil, da bo kmalu mogoče napraviti načrt tega starega antičnega mesta. Sicer pa se je z realizacijo načrtov v zvezi s temi izkopavanji ukvarjal društveni poverjenik Wilhelm Mack iz Krškega.¹⁸⁸ Za izkopavanja v Drnovem so celo dobili subvencijo iz deželnega fonda, in sicer 150 ft.¹⁸⁹ Zadevo sta vodila poverjenik Zupanc in geometer Leinmüller, ki je o rezultatih tudi večkrat poročal na društvenih sestankih.

Od srede petdesetih let dalje se o postavitvi lapidarija ne pogovarjajo več, najbrž zaradi prostorske stiske, seveda pa s tem ni rečeno, da se za razne antične spomenike ne brigajo več. Nasprotno, še vedno dosti pišejo o njih, npr. o mitreju v Rožancu (o tem je pisal Hicinger), diskutirajo o raznih antičnih napisih (Trstenjak, Knabl, Mommsen o napisu Charito) ipd. Na članskem sestanku 3. 9. 1857 je tajnik dr. E. H. Costa opozoril na načrtovano Mommsenovo izdajo Corpus Inscriptionum latinarum (CIL), saj bodo tu zajeti tudi rimski napisi z našega področja. Kot pravi Costa, je Mommsen kritiziral med drugim tudi našega Richterja. Zbirka bo urejena po geografskem sistemu, tako da je pričakovati, da bo tu najti natančnejši natis vseh na Kranjskem najdenih rimskih kamnov.¹⁹⁰

Potem je tu še ideja o galeriji slik. Osnovo za zbirko slik je predstavljalo cesarsko darilo iz leta 1846. Tedaj je namreč cesar društvu podaril deset portretov (v olju) deželnih knezov Kranjske iz gospostva Stična; med njimi so bili Ernest Železni in cesarja Maksimilijan in Ferdinand. Leta 1857 pa govorijo na mesečnem zboru o postavitvi galerije slik.¹⁹¹ Predlog je poslal vikar Hueber iz Stare Oselice, ki je svetoval, naj bi postavili galerijo oljnih slik znamenitih mož; sam je zanjo celo poslal nekaj denarja, da bi tako spodbudil še druge darovalce. Z leti se je nabralo kar nekaj različnih portretov. Nekateri so bili v slabem stanju in jih je bilo treba restavrirati. Iz poročila občnega zbora vidimo, da je ob neki priložnosti tako restavracijo naredil umetnik Karinger.¹⁹²

Srečamo pa tudi idejo o *avtografski zbirki*,¹⁹³ ki bi vsebovala pisma znamenitih mož in spise nekaterih častnih članov društva, npr. Humboldta, Grimma itd.

(nadaljevanje sledi)

Z u s a m m e n f a s s u n g

DER HISTORISCHE VEREIN FÜR KRAIN (III. Teil)

Olga Janša-Zorn

Der Historische Verein für Krain sammelte planmäßig materielle und schriftliche Quellen; daraus entwickelte sich das künftige Landesarchiv. Das Material wurde zum Teil durch Kauf, häufiger aber durch Schenkungen erworben. Das Hauptinteresse galt den Archiven verschiedener kirchlicher Einrichtungen, besonders der aufgelassenen Klöster. Einige Schloßarchive wurden dem Verein zu Forschungszwecken zur Verfügung gestellt, vor allem das reichhaltige Archiv von Dol (Lustthal). Auf vielen Vereinsversammlungen war die Rede von der Rettung des Archivbestands, und die

¹⁸⁷ MHK 1848, str. 1—4.

¹⁸⁸ MHK 1848, str. 3.

¹⁸⁹ MHK 1860, str. 26.

¹⁹⁰ MHK 1857, str. 113—115.

¹⁹¹ MHK 1857, str. 85.

¹⁹² MHK 1865, str. 81.

¹⁹³ MHK 1865, str. 29.

Mitglieder wurden über die bekanntesten Archivsammlungen im Lande in Kenntnis gesetzt (Hicingers Vortrag 1855). Es wurden Überlegungen angestellt über die Erforschung von Archiven außerhalb Krains, vornehmlich in Wien, Graz, Klagenfurt, Triest, Brixen, Freising und Cividale.

Für das gesammelte Material wurde ein Blattkatalog angelegt, und es dadurch schon von 1848 an für die wissenschaftliche Benutzung zugänglich gemacht. Im Rahmen der »Mittheilungen« erschien eine besondere Rubrik »Diplomatarium Carniolicum«, einmal erschien auch ein solches Diplomatarium gesondert. V. F. Klun gab in den Jahren von 1852 bis 1854 drei Bände mit Publikationen unter dem Namen »Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain« heraus, wo neben Quellen auch Artikel veröffentlicht wurden. In den »Mittheilungen« wurden besonders in den 60er Jahren viele Quellen veröffentlicht.

Neben der Archivsammlung entstanden noch eine sehr reiche Numismatik- und eine Siegelsammlung. Man trug sich aber noch mit dem Gedanken, ein Lapidarium, eine Bildergalerie und eine autographische Sammlung anzulegen.

NARODNI MUZEJ, Ljubljana, Prešernova 20, telefon (061) 218 876

Narodni muzej izdaja knjige s področja arheologije, zgodovine, umetnostne zgodovine in muzeologije.

V seriji **Katalogi in monografije** so obdelana posamezna slovenska arheološka najdišča. Obsežne razprave, prav tako podkrepjene z gradivom so objavljene v **Situli**. V tej seriji so izšli doslej tudi štirje zborniki (št. 13, 14/15 in 20/26). Revija **Argo** nadaljuje tradicijo publikacije izpred 1. svetovne vojne. Namenjena je predvsem popularizaciji muzeologije, spremlja novosti na tem področju v Sloveniji in izven nje. Je tudi osrednje glasilo muzealcev Slovenije, njen soizdajatelj je Društvo.

Ob posameznih tematskih razstavah so bili objavljeni katalogi, v katerih so tudi tehtne razprave znanih slovenskih zgodovinarjev. Iz bogatega izbora del vam predstavljamo predvsem novejša in tista z zgodovinsko tematiko.

Situla: razprave Narodnega muzeja

2. Z. Vinski, Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu, Ljubljana 1957
10. I. Pirkovič, Crucium: rimska poštna postaja med Emono in Nevidu-numom, Ljubljana 1968
13. Kmečki punti na Slovenskem, razprave in katalog dokumentov, 1973
- 14./15. Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata, 1974
16. M. Slabe, Dravlje: grobišče iz časov preseljevanja ljudstev, 1975
17. D. Svoljšak - T. Knific, Vipavska dolina: zgodnjesrednjeveška najdišča, 1976
18. P. Kos, Keltski novci Slovenije, 1977
19. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, 1978
- 20./21. Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici, 1980
- 22/1—2. D. Breščak - L. Plesničar, Antične bronaste posode Slovenije, 1982
23. A. Jeločnik - P. Kos, Zakladna najdba Čentur — C: folisi Maksencija in tetrahije, 1983
25. A. in J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, 1986
26. Studia numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik oblata, 1988
27. M. Žvanut, Knjige iz 16. stoletja v knjižnici Narodnega muzeja, 1988
28. P. Kos - A. Šemrov, Rimski republikanski novci, 1990
29. P. Kos, Ig: najdba antoninijanov tretjega stoletja, 1991

Katalogi in monografije

9. J. Klemenc - V. Kolšek - P. Petru, Antične grobnice v Šempetru, 1972
10. V. Stare, Prazgodovina Šmarjete, 1973
11. M. Urleb, Križna gora pri Ložu, 1974
13. I. Mikl Curk, Poetovio I, 1976
14. V. Kolšek, Vzhodni del antične nekropole v Šempetru, 1977
15. S. Petru - P. Petru, Neviodunum: Drnovo pri Krškem, 1978
16. J. Dular, Podzemelj: katalog najdb, 1978
17. M. Guštin, Notranjska: k začetkom železne dobe na severnem Jadranu, 1979
18. V. Stare, Kranj: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev, 1980
19. L. Bolta, Rifnik pri Šentjurju: poznoantična naselbina in grobišče, 1981
20. Z. Kujundžić, Poetovijske nekropole, 1982
21. L. Plesničar-Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, 1983
22. S. Gabrovec - D. Svoljšak, Most na Soči: zgodovina raziskovanj in topografija, 1983
23. B. Teržan - F. Lo Sciavo - N. Trampuž Orel, Most na Soči II: Szombathyjeva izkopavanja, 1985
24. M. Sagadin, Kranj križišče Iskra: nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja, 1988
25. B. Teržan, Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem, 1990
26. A. Dular, Prazgodovinska grobišča v okolici Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, 1991

Argo

- 20—21. številka je posvečena stoletnici Pokrajinskega muzeja v Celju (1882—1982); 22. številka je posvečena 70-letnici delovanja Pokrajinskega muzeja v Kopru (1911—1983); 23—24/1984—1985; 25/1986; 26/1987; 27/1988; 28/1989; 29—30/1990

Razstavni katalogi

- V. Šribar - V. Stare, Karantansko-ketlaški kulturni krog, 1974
 Promet na Slovenskem, 17.—19. stoletja, 1975
 Slovenci v predmarčni dobi in revoluciji 1848, 1978
 V. Šribar - V. Stare, Srednjeveško naselje Otok pri Dobravi, 1981
 M. Žargi, Kositer na Slovenskem: obrt in izdelki, 1981
 H. Štular, Tapiserija v Sloveniji, 1982
 Secesija na Slovenskem, uporabna umetnost, umetna obrt in njej sorodni pojavi v obrtni in industrijski proizvodnji, 1984
 V. Bučič, Meščanska skrinja v Sloveniji, 1984
 M. Žvanut, Slovenci v 16. stoletju I-II, 1986
 P. Kos, Denarništvo v antiki na Slovenskem, 1990
 V. Bučič, Ure skozi stoletja, 1990

Andrej Studen

STANOVANJSKA KULTURA
NEKATERIH LJUBLJANSKIH ULIC 1910

(Nadaljevanje in konec)

GLINŠKA ULICA

Glinška ulica se je leta 1910 nahajala še na mestnem obrobju, blizu takratne cesarsko kraljeve Tobačne tovarne. Leta 1910 je dobila tudi svoje ime. Na njej sta stali dve stanovanjski hiši, ki sta se pred preimenovanjem vodili pod Tržaška cesta 18 in 20. V virih najdemo naslednje podatke o hišnih posestnikih:

Tabela 25: HIŠE IN HIŠNI POSESTNIKI NA GLINŠKI ULICI

Hišna številka	Lastnik	Poklic	A	B	C	Število nadstropij
5	Marija Garbajs	hišna posestnica	da	1871—1880	kupila	1
7	Franz Faleschini	zidarski mojster	ne	1871—1880	podedoval	1

A = Ali služi hiša za trajno lastnikovo stanovanje?

B = Kdaj je bila hiša zgrajena ali popolnoma prezidana?

C = Kako je prišla hiša v posest sedanjega lastnika?

Marija Garbajs je hišo kupila in je v njej tudi prebivala, medtem ko jo je Franz Faleschini podedoval in ni prebival v hiši. Oba posestnika sta svojo hišo zavarovala proti požaru. Strehi je pokrivala strešna opeka. Nobena hiša ni imela stranskega poslopja ali hleva. Glavni poslopji sta služili samo za stanovanje. Obe hiši sta imeli »koristni« vrt za zelenjavo in sadovnjak. Pitno vodo so prebivalci Glinške ulice dobivali iz mestnega vodovoda. Hiša Marije Garbajs je imela eno greznico, Faleschinijeva pa dve. Obe hiši sta imeli v svoji notranjosti po 8 stranišč. Kletnih ali podstrešnih stanovanj ni bilo. Število stanovanj in stanovalcev leta 1910 pa nam razkriva tabela 26.

Tabela 26: IZRABA STANOVANJ

Hišna številka	Število stanovanj	Oddanih za stanovanje	Praznih oz. oddanih v nebi-vanjske namene	Število stanujočih strank in naznanilnic	Število stanovalcev
5	8	8	—	8	27
7	8	8	—	8	35
Skupaj	16	16	—	16	62

Leta 1910 je bilo na Glinški ulici 16 stanovanj, ki sem jih razvrstil v naslednjo tipologijo:

a) STANOVANJA V PRITLIČJU OZIROMA V NADSTROPJIH

1. Stanovanja s tremi prostori:

Tip	Struktura	Število primerov	Kje je stranišče?	Letna najemnina
S3A (Gl. u. 5)	2 sobi 1 kuhinja	2	v stanovanju	oba po 244 K
podtip S3A (Gl. u. 5)	2 sobi 1 kuhinja	2	na hodniku	oba po 236 K
S3B (Gl. u. 5)	1 soba 1 kabinet 1 kuhinja	3	v stanovanju	vsi po 216 K
S3C (Gl. u. 7)	1 soba 1 kabinet 1 kuhinja	8	v stanovanju	7 imetnikov stanovanj po 210 K in en primer polovične najemnine — 105 K kot oskrbnica hiše

2. Stanovanja s štirimi prostori:

Tip	Struktura	Število primerov	Kje je stranišče?	Letna najemnina
S4A (Gl. u. 5)	1 soba 1 kabinet 1 kuhinja 1 izba za posle	1	v stanovanju	128,40 K

Več kot očitno prevlado so imela stanovanja s tremi prostori. Kar 14 stanovanj (87,5 %) je imelo stranišče v stanovanju, medtem ko kopalnic na Glinški ulici ne zasledimo.

Tabela 27: POSELITVENA DINAMIKA NA GLINŠKI ULICI

St. stanovanj identičnega tipa →	1		2		3		4		5		6		7		8	
	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &
Tip	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &	A	B &
S3A (Gl. u. 5)	4	—	4	2	—	2										
podtip																
S3A (Gl. u. 5)	4	1	5	3	—	3										
S3B (Gl. u. 5)	3	—	3	3	—	3	3	—	3							
S3C (Gl. u. 7)	2	—	2	7	—	7	2	5	7	4	—	4	4	—	4	4
S4A (Gl. u. 5)	3	1	4													

Tabela 28: PRIMERI SKUPNEGA BIVANJA PREBIVALCEV GLINŠKE ULICE V ODSOTKIH

Število stanovalcev na stanovanje	Število primerov	%
2	2	12,5
3	5	31,25
4	6	37,5
5	1	6,25
7	2	12,5
Skupaj	16	100

Največ je bilo primerov skupnega bivanja štirih in treh ljudi; v skupnem gospodinjstvu pa je živelo največ sedem ljudi.

Tabela 29: STAROSTNA IN SPOLNA STRUKTURA PREBIVALCEV GLIŠKE ULICE

Starost	Spol				Skupaj	%
	M	%	Ž	%		
0—9 let	8	12,9	9	14,5	17	27,45
10—19 let	3	4,83	5	8,1	8	12,9
20—29 let	3	4,83	6	9,7	9	14,5
30—39 let	6	9,7	11	17,7	17	27,45
40—49 let	—	—	1	1,6	1	1,6
50 let in več	3	4,83	7	11,3	10	16,1
Skupaj	23	37,1	39	62,9	62	100

Na splošno lahko ugotovimo, da je bilo med prebivalci Glinške ulice največ otrok do desetega leta starosti in odraslih med tridesetim in štiridesetim letom starosti. Vsi prebivalci so bili rimskokatoliške veroizpovedi.

Na Glinški ulici so stanovali predvsem prebivalci, ki so jih povezovale sorodstvene vezi (54 ali 87,1 %). Znotraj posameznih gospodinjstev lahko zasledimo naslednje oblike sorodstveno povezanih skupnosti: zakonca brez otrok — v 3 primerih, zakonca z enim otrokom — v 4 primerih, zakonca z dvema otrokoma — v 3 primerih, zakonca s petimi otroki — 1, vdova z enim otrokom — 1, vdova z dvema otrokoma — v 2 primerih, vdova s tremi otroki — 1, neporočena (samska) ženska — 1, ostali sorodniki — 4.

V podnajemniškem razmerju sta bila le dva prebivalca (3,2 %). Oba sta bila samska, srečamo pa ju v okviru dveh gospodinjstev. Eno gospodinjstvo je skrbelo za pet rejencev (8,1 % prebivalstva). Edino služkinjo, ki je bila na takratni Glinški ulici, si je privoščil uradnik c. kr. Tobačne tovarne.

38 prebivalcev je bilo starejših od 18 let (61,3 % prebivalstva). Podobo njihovega zakonskega stanu nam razgrinja naslednja tabela:

Tabela 30: ZAKONSKI STAN PREBIVALCEV STAREJŠIH OD 18 LET (GLIŠKA ULICA)

Zakonski stan	M	%	Ž	%	Skupaj	%
Poročeni	11	28,9	11	28,9	22	57,9
Samski	2	5,3	9	23,7	11	28,9
Ovdoveli	—	—	5	13,2	5	13,2
Ločeni	—	—	—	—	—	—
Skupaj	13	34,2	25	65,8	38	100

Največ prebivalcev je hodilo na delo v bližnjo c. kr. Tobačno tovarno: 9 tobačnih delavk (med njimi ena podnajemnica) in uradnik Tobačne tovarne. Dve predstavnici nežnejšega spola sta bili samo gospodinji, dve pa gospodinja in varuhinja otrok. Po dva primera najdemo med naslednjimi poklici: učiteljica, šiviljska pomočnica, vajenka damske konfekcije in strojevodja pri južni železnici. Poklici, ki so bili zastopani samo z enim primerom, pa so bili naslednji: mehanik, vajenec v mehanični delavnici, mizarski strojni mojster, zasebnica, tiskarski strojni mojster, hišna posestnica, hišna oskrbnica, pivovarniški uradnik, poduradnik deželne užitninske naklade, poduradnik c. kr. pošte, trgovec in nosač na c. kr. državni železnici. Upokojena sta bila tobačni delavec in delavec c. kr. železnice (podnajemnik). Edino služkinjo si je, kot smo že ugotovili, privoščilo eno samo gospodinjstvo.

Po občevalnem jeziku so bili vsi prebivalci Glinške ulice Slovenci.

GALJEVICA

Galjevica je najmlajša med izbranimi ulicami. Nastala je leta 1903 in dobila ime po jarku Galjevec. Galjevica je šele v kraljevini SHS doživela živa-

hen razvoj. Po letu 1928 je namreč prav tu začelo cveteti in se širiti veliko barakarsko naselje, ki je tam še danes.⁹ Leta 1910 v tem perifernem delu Ljubljane o barakah ni bilo ne duha ne sluha. Dokumenti nam namreč razgrinjajo drugačno podobo.

Tabela 31: HIŠE IN HIŠNI POSESTNIKI NA GALJEVICI

Hišna številka	Lastnik	Poklic	A	B	C	Število nadstropij
3	Ivan Varoga*	livar	da	1901—1910	zgradil	1
5	Josip Zupančič	c. kr. uradnik finančne prokurature	da	1901—1910	zgradil	p
7	Franc Zupančič	davčni sluga v Ribnici	ne	1901—1910	zgradil	p

A = Ali služi hiša za trajno lastnikovo stanovanje?

B = Kdaj je bila hiša zgrajena ali popolnoma prezidana?

C = Kako je prišla hiša v posest sedanjega lastnika?

* Vpisal sem podatke, ki jih je vpisala žena hišnega lastnika. Ivan Varoga se je namreč izselil v Ameriko (Cleveland). Doma so poleg žene ostali še štirje otroci in tašča.

Tabela 32: IZRABA STANOVANJ

Hišna številka	Število stanovanj	Oddanih za stanovanje	Praznih oz. oddanih v nebi-vanjske namene	Število stanujočih strank in naznanilnic	Število stanovalcev
3	4	4	—	4	26
5	2	2	—	2	8
7	1	1	—	1	7
Skupaj	7	7	—	7	41

Sedem stanovanj Galjevice sem razvrstil v naslednjo tipologijo:

a) **STANOVANJA V PRITLIČJU OZIROMA V NADSTROPJIH**

1. Stanovanja z dvema prostoroma:

Tip	Struktura	Število primerov	Kje je stranišče?	Letna najemnina
S2A (Ga. 3)	1 soba 1 kuhinja	2	v stanovanju	oba po 160 K

2. Stanovanja s tremi prostori:

Tip	Struktura	Število primerov	Kje je stranišče?	Letna najemnina
S3A (Ga. 3)	2 sobi 1 kuhinja	2	v stanovanju	1. 200 K 2. ne plačuje, ker je lastnik hiše

⁹ Več o Galjevici po prvi svetovni vojni lahko preberete v prijetni publikaciji etnologinje Mojce Ravnik: Galjevica, Partizanska knjiga, Ljubljana 1981.

3. Stanovanja s štirimi prostori:

Tip	Struktura	Število primerov	Kje je stranišče?	Letna najemnina
S4A (Ga. 5)	2 sobi 1 predizba 1 kuhinja	1	v stanovanju	ne plačuje, ker je lastnik hiše
S4B (Ga. 5)	2 sobi 1 predizba 1 kuhinja	1	na vrtu	170 K
S4C (Ga. 7)	1 soba za stanovanje 1 kuhinja 1 soba in 1 predizba sta služili za opravilni obrat (krojaštvo)	1	v stanovanju	360 K

V prid takratne mladosti Galjevice govori tudi zgodovina hišne posesti, saj so bile vse tri popisane stanovanjske hiše leta 1910 še nove. Prvi posestnik — Ivan Varoga je zgradil enonadstropno hišo, ostala dva pa sta bila lastnika pritličnih hiš. Josip Zupančič (Ga. 5) je imel na vrtu še eno hišo, ki jo je vpisal v rubriko »stranska poslopja«. Obe poslopji sta služili samo za bivanjske namene. Isto velja tudi za hišo na Galjevici 3. Hiša na Galjevici 7 pa je služila v glavnem za stanovanje, hkrati pa tudi za obrtne namene (krojaštvo). Kletnih ali podstrešnih stanovanj ni bilo.

Na Galjevici 5 in 7 so imeli pri hiši tudi hlev. Vse hiše so imele vrtove, na katerih so pridelovali zelenjavo, v sadovnjakih pa je obrodilo sadje, kar je zagotavljalo neodvisnost od tovrstne preskrbe v samem mestu. Posestniki so svoje hiše pokrili s strešno opeko in jih zavarovali proti požaru. Mestni vodovod je segal tudi na Galjevico, drugače pa je bilo s kanalizacijo. Vse hiše so namreč odstranjevale »človeške odpadke« s pomočjo greznice. Število stranišč nam prikazuje tabela 33. Kopalnic na Galjevici ni bilo.

Tabela 33: STRANIŠČA NA GALJEVICI

Hiša na	Število stranišč	
	v hiši	na vrtu
Ga. 3	2	—
Ga. 5	1	1
Ga. 7	1	—

Tabela 34: POSELITVENA DINAMIKA NA GALJEVICI

Št. stanovanj identičnega tipa →	Tip	
	A B &	A B &
1	5 — 5	6 1 7
2	6 — 6	8 — 8
	5 — 5	
	3 — 3	
	6 1 7	

Tabela 35: PRIMERI SKUPNEGA BIVANJA PREBIVALCEV GALJEVICE V ODSOTKIH

Število stanovanj	Število primerov	%
3	1	14,3
5	2	28,55
6	1	14,3
7	2	28,55
8	1	14,3
Skupaj	7	100

Na Galjevici je prebivalo v skupnem gospodinjstvu največ 8 ljudi.

Tabela 36: STAROSTNA IN SPOLNA STRUKTURA PREBIVALCEV GALJEVICE

Starost	Spol				Skupaj	%
	M	%	Ž	%		
0—9 let	6	14,6	6	14,6	12	29,3
10—19 let	1	2,4	9	21,9	10	24,4
20—29 let	1	2,4	2	4,9	3	7,3
30—39 let	3	7,4	5	12,2	8	19,5
40—49 let	3	7,4	1	2,4	4	9,75
50 let in več	1	2,4	3	7,4	4	9,75
Skupaj	15	36,6	26	63,4	41	100

Med večinskim ženskim delom prebivalstva lahko opazimo precejšen delež starosti med desetim in dvajsetim letom, drugače pa je bilo na Galjevici na splošno največ otrok. Vsi »Galjevičani« so bili rimokatoličani.

Tabela poselitvene dinamike nam jasno pokaže, da so veliko večino prebivalcev Galjevice (39 ali 95,1 %) predstavljali sorodstveno povezani prebivalci, preostala prebivalca sta bila podnajemnika, rejencev in služinčadi pa ni bilo. Pojavljale so se naslednje oblike sorodstvenih povezav: zakonca z enim otrokom — v 1 primeru, zakonca s tremi otroki — v 1 primeru, zakonca s štirimi otroki — v 2 primerih, zakonca s šestimi otroki — v 1 primeru, poročena ženska s štirimi otroki — 1, ženska z nezakonskim otrokom — 1, ostali sorodniki (med njimi ena vdova) — 4.

Podnajemnika sta bila samska in ju srečamo v okviru dveh gospodinjstev. Le 19 prebivalcev (46,3 %) je bilo starejših od 18 let. Njihov zakonski stan nam prikazuje naslednja tabela:

Tabela 37: ZAKONSKI STAN PREBIVALCEV STAREJŠIH OD 18 LET (GALJEVICA)

Zakonski stan	M	%	Ž	%	Skupaj	%
Poročeni	5	26,3	6	31,6	11	57,9
Samski	3	15,8	4	21	7	36,8
Ovdoveli	—	—	1	5,3	1	5,3
Ločeni	—	—	—	—	—	—
Skupaj	8	42,1	11	57,9	19	100

Štiri prebivalke Galjevice so ostajale doma, ker so bile gospodinje. Dve tobačni delavki sta se podajali na delo v c. kr. Tobačno tovarno, dve pa sta bili upokojenki. Upokojen je bil tudi nadučitelj. Z enim primerom so bili zastopani naslednji poklici: krojač, krojaška pomočnica, krojaški pomočnik (podnajemnik), uradnik c. kr. finančne prokurature, delavec Kranjske stavbne družbe, na železnici pa so bili zaposleni: »delavec« c. kr. državne železnice (podnajemnik), skladiščni paznik in ravnač.

Vsi prebivalci Galjevice so bili Slovenci.

ZAKLJUČEK

Stanovanjska ponudba izbranih vzorčnih modelov je bila prav gotovo pogojena s socialno strukturo prebivalcev. Toda najprej moram odgovoriti na vprašanje, ali nam izbrani modeli sploh lahko uspešno služijo v okviru pričujoče raziskave in kaj si lahko od takšne izbire obetamo.

Mislím, da lahko za pet izbranih vzorcev zaključimo, da je vsak zase predstavljal specifično in v medsebojni primerjavi zelo raznoliko enoto znotraj širše lokalne osnove — mesta Ljubljane kot celote. Opraviti imamo torej z mikroelementi v okviru makrocelote, oziroma povedano bolj enostavno, z izbranimi ulicami različnih koncev Ljubljane kot celote. Medsebojna primerjava posameznih področij odpira pogled na neenakomerno in specifično, ali, če se za šalo izrazim v žargonu anarhistov, zelo nepravilno, protidelavsko in nesprejemljivo stanovanjsko ponudbo na splošno, saj lahko ugotovimo, da se je vsak izmed izbranih vzorčnih modelov kital z različno in svojevrstno stanovanjsko kulturo. Na te razlike, ki tako bijejo v oči, ne kažejo samo stanovanja s svojimi prostori in funkcionalnimi lastnostmi, temveč tudi njihovi prebivalci kot sestavni del pojma stanovanjska kultura. Nenazadnje lahko ugotovimo, da so stanovalce posameznih območij zaznamovale specifične poteze načina življenja, posebni socialni statusi in vloge, skratka, raznoliko in v končni fazi zanimivo vsakdanje življenje sploh, katerega čar pa zaradi narave virov žal ne moremo bolj natančno zajeti in pretehtati, vendar si ga navsezadnje lahko z malce domišljije vsaj zamišljamo.

Modeli nikakor niso izbrani zgolj naključno, temveč sem pri tem pazil, da bi zajel področja, primerna za širšo komparativno shemo, ki bi opozorila na določene in pomembne razlike znotraj širše lokalne osnove — mesta Ljubljane kot celote. Stanovanjska ponudba je bila, kot smo ugotovili, že v okviru posameznih izbranih modelov zelo pestra in svojevrstna. Na vsakem področju naletimo tako na stanovanja, ki so bila razporejena v določen in značilen hierarhičen red, torej v nekakšno piramido, na kateri so razvrščena stanovanja od najvišjega in najboljšega kakovostnega razreda pa do najnižjega. Na hierarhično razporeditev stanovanjske ponudbe naletimo torej že znotraj posameznih modelov, še večje pa so razlike v širši komparativni shemi — v medsebojni primerjavi posameznih vzorcev. Prav tovrstna primerjava pa nam po mojem mnenju lahko ponudi odgovor, kakšno vlogo so imeli posamezni mikroelementi v okviru stanovanjske ponudbe širše makrocelote. Izbrana področja pa naj nam bi končno tudi zagotovila »vsaj približno« očno stanovanjske kulture takratne Ljubljane na splošno, oziroma vsaj približen prikaz korelacij stanovanjske ponudbe — medsebojnih primerjav, izhajajočih iz starega mestnega jedra koncentrično navzven na cesto Franca Jožefa in Svetega Petra 38—43 ter dalje na periferijo — na Glinško ulico in Galjevico.

Pri prikazu hierarhično urejene stanovanjske ponudbe posameznih območij leta 1910 nam lahko služijo kot temeljna opora navedbe letnih najemnin za posamezna stanovanja, hkrati pa seveda ne smemo zanemariti števila in funkcionalnosti prostorov, pa tudi ne lege stanovanja, saj konec koncev ni vseeno ali se je nahajalo stanovanje v kleti ali v pritličju, na cesti Franca Jožefa ali na periferni Galjevici. Letne najemnine so bile seveda tesno povezane s socialnim statusom stanovalcev, z njihovo zmožnostjo plačevanja. Potrebno je poudariti, da so zaključki, ki jih bom izpostavil v nadaljevanju, plod lastnega sistema, lastne interpretacije in imajo prav zaradi tega hipotetičen značaj.

Najprej sem številčno razdelil stanovanja glede na višino letne najemnine v posamezne enote, ki obsegajo vrednost 100 kron. Teh enot je 18, saj je najvišja letna najemnina znašala 1792 K. Pri uvrščanju posameznih stanovanj v okvire teh »stotinskih« enot sem seveda naletel na vrsto težav, saj so bili

nekateri imetniki stanovanj oproščeni plačevanja letne najemnine, bodisi zato, ker so bili lastniki hiše ali pa zato, ker so opravljali določene funkcije, povezane s hišo (hišnik, sluga društva...). Zato sem pri nekaterih stanovanjih moral sam skonstruirati približno vrednost letne najemnine, pri tem konstruiranju pa sem se opiral zlasti na primerjavo z drugimi podobnimi stanovanji območja, kjer je bila letna najemnina na srečo navedena. Pri interpretaciji problematičnih podatkov o letni najemnini sem moral torej uporabiti določeno mero lastne presoje. Naslednja tabela nam predstavlja sliko, ki jo dobimo s tovrstnim posegom:

Tabela 38: ŠTEVILČNA RAZPOREDITEV STANOVANJ POSAMEZNIH VZORČNIH PODROČIJ GLEDE NA LETNO NAJEMNINO

Letna najemnina v kronah	F. J. c.	»KMR«	Sv. P. c.	Glinška ulica	Galjevica
1800 K	1 + »1« = 2				
1700 K					
1600 K	»1«				
1500 K					
1400 K	2		1		
1300 K	2				
1200 K	9				
1100 K	7	»1«	2		
1000 K	3	2 + »3« = 5			
900 K	8				
800 K	4	2			
700 K	2	5 + »1« = 6	1		
600 K	1 + »1« = 2	2	8		
500 K	3	7	6		
400 K	1 + »1« = 2	1	7		1
300 K	2 + »1« = 3	6 + »1« = 7	3	15	2 + »1« = 3
200 K	3 + »2« = 5	2	9	1	3
100 K	»2«		4		
0 K	Skupaj 57 stanovanj	33	41	16	7

Opombe k tabeli 38:

Števila v narekovajih predstavljajo stanovanjske enote, ki so bile podvržene naši lastni interpretaciji, torej naši približni oceni letne najemnine, ker leta v dokumentih ni bila navedena. Določeno mero previdnosti pa je seveda zahtevala tudi interpretacija navedenih letnih najemnin.

Tovrstna forma že namiguje na določene zaključke, vendar se mi zdi, da je potrebno, če želimo bolj nazorno in enostavneje predstaviti hierarhično razporeditev stanovanjske ponudbe izbranih modelov, uvesti še eno (izmišljeno) kategorijo — razred, v katerega lahko uvrstimo posamezno stanovanje. Odločil sem se za šest razredov stanovanj, ki so hierarhično urejeni in so pogojeni z vrednostjo letne najemnine za stanovanje. Vsak izmed šestih razredov stanovanj obsega vrednost 300 K, njihov vrstni red od najvišjega k najnižjemu pa je sledeč: 1) stanovanja razreda »de luxe« (1500 do 1800 K); 2) stanovanja I. razreda (1200 do 1500 K); 3) stanovanja II. razreda (900 do 1200 K); 4) stanovanja III. razreda (600 do 900 K); 5) stanovanja IV. razreda (300 do 600 K); 6) stanovanja V. razreda (do 300 K).

Tabela 39: ŠTEVILO IN ODSOTOK STANOVANJ POSAMEZNEGA RAZREDA

Razred	Število stanovanj									
	F. J. c.	***	»KMR«	***	Sv. P. c.	***	Glinška u.	***	Galjevica	***
»de luxe«	3	5,3								
I.	4	7			1	2,45				
II.	19	33,3	6	18,2	2	4,9				
III.	14	24,6	8	24,2	1	2,45				
IV.	7	12,3	10	30,3	21	51,2			1	14,3
V.	10	17,5	9	27,3	16	39	16	100	6	85,7
Skupaj	57	100	33	100	41	100	16	100	7	100

Kakšne zaključke nam torej ponujajo pričujoče hipotetično zasnovane ugotovitve?

Iz tabele 39 je razvidno, da so se stanovanja najvišjega razreda »de luxe«, torej najbolj kvalitetna in najbolj gosposka stanovanja, pojavljala samo na cesti Franca Jožefa. Tu naletimo tudi na največ stanovanj I. razreda, najbolj pa bije v oči velik delež stanovanj II. razreda, ki jih je bilo kar 1/3. Veliko je bilo tudi stanovanj III. razreda. Na dinamičnost stanovanjske ponudbe celotne cesarjeve ceste pa kaže tudi ne tako majhno število stanovanj IV. in V. razreda.

V starem mestnem jedru, na območju »KMR«, se je v večinoma starih hišah skrivalo največ stanovanj IV. in V. razreda, saj so le-ta predstavljala več kot polovico stanovanjske ponudbe modela. Nekateri imetniki stanovanj, ki so bili bolje situirani, pa so si na tem vzorčnem področju lahko privoščili le še stanovanja III. in II. razreda.

Stanovanje I. razreda, kot tudi stanovanji II. in stanovanja III. razreda so predstavljali v okviru modela ceste Svetega Petra 38—43 ekstremno redko izjemo. Vsa štiri stanovanja, ki se bistveno ločujejo od univerzuma stanovanjske ponudbe tega področja, so imela kopalnico in to dejstvo napeljuje na misel, da je tudi cena vode, ki ni bila majhna, vplivala na višino letne najemnine za stanovanje. V končni fazi je bil takratni mestni vodovod pridobitno podjetje.¹⁰ Več kot polovico stanovanj v okviru vzorčnega modela so predstavljala stanovanja IV. razreda, zelo veliko pa je bilo tudi stanovanj najnižjega — V. razreda in to ločuje to področje od modela »KMR«, še bolj izrazito pa od ceste Franca Jožefa.

Presenetljivo pa je bilo tudi stanje na periferiji, kjer lahko opazimo več kot očitno prevlado stanovanj najnižjega ranga. Edino svetlo izjemo so predstavljali stanovanjski prostori krojača Ivana Ocvirka na Galjevici 7, ki sem jih lahko uvrstil med stanovanja IV. razreda.

Vsako področje nam torej razkriva določene značilnosti in posebnosti. Struktura stanovanjske ponudbe posameznih vzorcev je bila zelo dinamična in specifično urejena. Domnevna, vendar konec koncev zelo verjetna razdelitev stanovanjske ponudbe v hierarhično rangirane razrede pa nam navsezadnje omogoča razvrstitev izbranih modelov v hierarhično piramido, kjer je na vrhu Franc Jožefova cesta, nato pa ji sledijo model »KMR«, Svetega Petra cesta 38—43 in na vznožju periferna vzorca Glinške ulice in Galjevice.

Končno pa nam izbrani vzorci odpirajo tudi vpogled v vsaj približno strukturo stanovanjske ponudbe Ljubljane leta 1910 kot celote, saj so v njihovih okvirih zajeta tako luksuzna stanovanja kot tista najnižjega kakovost-

¹⁰ Glej Zgodovina Ljubljane (Kronika, Ljubljana 1984) in navedeno razpravo Marjana Drnovška, str. 220.

nega ranga, stanovanja bogatih in revnih Ljubljčanov, ali še bolje, stanovanja plemenitih in premožnih Ljubljčanov in tudi stanovanja najnižjega delavskega sloja. Ideja izbire vzorcev pa ima še eno prednost. Z vzorci, ki nas nenazadnje vodijo do nekaterih ugotovitev oziroma zakonitosti, se namreč izognemo kvantitativnemu bremenu dokumentacije, saj ne smemo pozabiti, da popis prebivalstva Ljubljane leta 1910 v celoti obsega kar 45 zajetnih fasciklov, to kvantiteto pa bi bilo brez izbire vzorcev izredno težavno zajeti.

Zusammenfassung

DIE WOHNUNGSKULTUR EINIGER STRASSEN IN LJUBLJANA UM 1910

Andrej Studen

In der vorliegenden Abhandlung versuche ich, den Hausbesitz und die Wohnungskultur einiger Ljubljanaer Straßen um 1910 vorzustellen. Als Grundlage für die Untersuchung habe ich fünf Muster (Mikroelemente) ausgewählt und zwar folgende Straßen und Gebiete: die Cesta Franca Jožefa, den Bereich der Straßen Krojaška ulica, Mestni trg 23, 24 und 25 sowie die Ribja ulica 2 (KMR), ferner die Svetega Petra cesta 38—43, die Glinška ulica und die Galjevica. Da die Abhandlung einen ersten derartigen Versuch, die Wohnungskultur zu skizzieren, darstellt, war ich gezwungen, eine neue Forschungsmethode zu entwickeln und mir an mehreren Stellen mit eigenen Lösungen und Ideen zu behelfen.

In Ljubljana gab es nach dem Erdbeben 1895 einige Neuerwerbungen auf dem Gebiet der Kommunaleinrichtungen, unter gleichzeitiger starker Entfaltung der Bautätigkeit. Die Stadt begann sich zu vergrößern, es wurden neue, modernere Häuser gebaut. Schon vor dem Erdbeben hatte Ljubljana eine Stadtwasserleitung bekommen (1890), 1898 aber setzte der Bau einer neuen Kanalisation ein. Es wurden auch neue »englische« Toiletten mit Wasserspülung eingeführt. All diese Neuerungen garantierten der Stadt ein gesünderes Leben und wirkten sich positiv auf das Alltagsleben der Bürger Ljubljanas aus. Den statistischen Daten nach herrschten 1910 im Stadtbild die niedrigen Häuser vor: nur Erdgeschoß oder Erdgeschoß und ein Stockwerk. Mehrstöckige Häuser waren selten. Häuser mit vier Stockwerken bildeten eine Ausnahme, der Statistik von 1907 nach gab es nur sechs.

Hauptquelle der vorliegenden Untersuchung bilden die Unterlagen der Volkszählung von 1910. Die Umschlagsbögen vermitteln uns die Antworten auf 22 Fragen: wer der Hausbesitzer war, ob er ständig in dem Haus wohnte oder nicht, sein Beruf, ob er das Haus gekauft, geerbt oder erbaut hatte, wann das Haus erbaut oder völlig umgebaut worden war und wie viele Stockwerke das Haus hatte. Einige Häuser hatten auch Nebengebäude, die verschiedenen Zwecken dienten. Auf dem mit KMR bezeichneten Gebiet und in der Glinška ulica hatte kein Haus ein Nebengebäude. Die Hauptgebäude dienten in der Mehrzahl der Fälle im wesentlichen zum Wohnen, zugleich aber befanden sich in einigen Häusern auch Räume, die für Gewerbe, Handel und Verkehr beziehungsweise andere (vor allem öffentliche) Zwecke gedacht waren. Bei einigen Häusern gab es einen Stall.

Die Behörden interessierten sich auch für die Umgebung der Häuser, so erfährt man aus den Angaben auf den Umschlagsbögen, daß einige Häuser einen Nutzgarten mit Gemüse, einen Obstgarten, manchmal aber nur einen Ziergarten hatten. Es gab kein Haus mit Aufzug. Die Dächer waren meist mit Ziegel, nur selten mit Schiefer gedeckt. Alle Gebäude waren brandversichert.

Die Umschlagsbögen liefern uns außerdem noch Antworten auf die Fragen nach den kommunalen Verhältnissen. Alle behandelten Häuser waren mit der Stadtwasserleitung verbunden. Die Bewohner waren also mit einwandfreiem, nicht gesundheitsschädlichem Wasser versorgt. Anders war es mit der Kanalisation. Im alten Stadtkern (Bereich KMR) und auf der Cesta Franca Jožefa war die Mehrzahl der Häuser an die Stadtkanalisation angeschlossen, nur das letzte Haus in der Cesta Franca Jožefa hatte eine Sickergrube. Ein eigenes Kanalisationssystem hatten die Häuser in der Krojaška 4 und 8. In der Cesta Svetega Petra 38—43 war nur ein Haus (Nr. 40) an die Stadtkanalisation angeschlossen, während alle übrigen Häuser eine Sickergrube hatten. Am Stadtrand (Glinška ulica und Galjevica) gab es nur Sickergruben. In den einzelnen Häusern, seltener auch im Garten gab es eine unterschiedliche Anzahl von Toiletten.

Manche Häuser hatten auch Keller- und Dachwohnungen, was sicher ein niedrigeres Wohnniveau der damaligen Zeit darstellte, da sich die Behörden für derartige Unterkünfte besonders interessierten. Aus Tabellen ist ersichtlich, wie viele Wohnun-

gen das jeweilige Haus hatte, wie viele zu Wohnzwecken abgegeben wurden, wie viele leer standen bzw. nicht zu Wohnzwecken abgegeben wurden, sowie auch die Zahl der Wohnparteien und Bewohner der einzelnen Häuser.

Hauptquelle für die Erforschung der Wohnungskultur stellen die Anzeigezettel dar, die bei der Volkszählung von den Wohnungsinhabern ausgefüllt wurden. Auf der ersten Seite des Anzeigzettels erkundigte sich die Behörde mit 9 Fragen nach den damaligen Wohnverhältnissen. Die zweite und die dritte Seite enthielten Rubriken, die etwas mehr über die Bewohner der einzelnen Wohnungen aussagen.

Bei jedem Muster habe ich die Wohnungen zunächst nach bestimmten Kriterien in eine Typologie eingeordnet. Wohnungen, die man als gleichwertig bezeichnen könnte, gab es wenige. Ganz im Gegenteil: das Wohnungsangebot war sehr vielgestaltig. Die Wohnungen gliederten sich nämlich auf verschiedene Arten auf und unterschieden sich durch Größe und Zahl der Räume, durch Einrichtung, Bewohnerdichte und Lage. Zur Kennzeichnung des einzelnen Wohnungstyps erwies sich eine Beschreibung der Symbole als beste Lösung. Kellerwohnungen werden mit dem großen Buchstaben K, Dachwohnungen mit P und alle übrigen mit S bezeichnet. Diesen Symbolen folgt eine Ziffer, die die Zahl der Räume angibt, dieser wiederum folgen die großen Buchstaben des ABC, welche für die verschiedenen Wohnungstypen mit der gleichen Raumzahl stehen. In der Klammer steht der abgekürzte Straßenname mit Hausnummer, der die Lage des bestimmten Wohnungstyps angibt.

Bei der Untersuchung der Wohnungstypologie jeglichen Musters beschreibe ich die Wohnungsstruktur. führe dann die Zahl der Fälle des gleichen Wohnungstyps an, die Jahresmiete und, ob sich die Toilette in der Wohnung oder anderswo (auf dem Gang, im Garten) befand. Ein Badezimmer war damals noch eine Seltenheit und stellte einen großen Luxus dar.

Die Symbolbezeichnung der verschiedenen Wohnungstypen zeigte sich als dankbare Grundlage für die weitere Forschung, bei der ich die Besiedlungsdynamik der einzelnen Wohnungen aufzuzeigen suche, und auch, welche Form des gemeinsamen Wohnens in den einzelnen ausgewählten Gebieten vorherrschte.

Jedoch sagt solch eine abstrakte (zahlenmäßige) Darstellung des gemeinsamen Wohnens noch zu wenig über die Bewohner der einzelnen Untersuchungsmuster. Darum wird in der Abhandlung noch die altersmäßige, geschlechtliche, religiöse, berufliche und ethnische Struktur der Bewohner beschrieben, gleichzeitig die Haushaltszusammensetzung und der Ehestand der Bewohner der verschiedenen Muster analysiert. Bei der Analyse der Haushalte wurden verwandtschaftlich verbundene Bewohner, Untermieter, Pflegekinder und Personen, die im Haushalt der Wohnungsinhaber angestellt waren, gesondert aufgeführt.

Am Ende der Abhandlung versuche ich, durch Vergleich der Muster, eine »wenigstens annähernde« Wertung des Wohnungsangebots des damaligen Ljubljanas insgesamt zu vermitteln. Ich gehe dabei von der Voraussetzung aus, daß das Wohnungsangebot durch die soziale Struktur der Bewohner bedingt war, ferner durch ihre Möglichkeiten, die Jahresmiete aufzubringen, die das wichtigste Merkmal für die Darstellung des hierarchisch gegliederten Wohnungsangebots der einzelnen Muster vom Jahr 1910 darstellt. Die Jahresmiete war ein sehr problematisches Merkmal, da eine ziemlich große Zahl der Wohnungsinhaber von der Bezahlung der Jahresmiete ausgenommen war, entweder weil sie die Hausbesitzer oder weil sie Hausmeister oder andere mit der Versorgung des Hauses befaßte Personen waren. Deshalb mußte ich bei einigen Wohnungen den ungefähren Wert der Jahresmiete selbst festsetzen, wobei ich mich vor allem auf den Vergleich mit anderen ähnlichen Wohnungen im gleichen Gebiet stützte, wo die Jahresmiete zum Glück angegeben war.

Zuerst habe ich die Wohnungen nach der Höhe der Jahresmiete in einzelne Gruppen, dann in Klassen aufgeteilt. Dabei entstanden sechs Klassen (»de luxe«, I., II., III., IV., und V. Klasse), die hierarchisch geordnet und durch den Wert der Jahresmiete bedingt waren (mit einem Unterschied von je 300 Kronen). Aus Zahl und Prozentsatz der Wohnungen im Rahmen eines derartigen Schemas geht hervor, daß sich die besten und teuersten Wohnungen in der mondänen Cesta Franca Jožefa befanden. Im alten Stadtkern (Bereich KMR) konnten sich wohlhabendere Bewohner nur noch Wohnungen der III. oder II. Klasse leisten. Auf der Cesta Sv. Petra 38—43 stellen nur vier bessere Wohnungen eine Ausnahme dar, sonst herrschen Wohnungen des niedrigsten Ranges (IV. und V. Klasse) vor. Am Stadtrand (Glinška ulica und Galjevica) aber überwiegen offensichtlich die Wohnungen der niedrigsten — V. Klasse.

Die ausgewählten Muster ermöglichen uns demnach einen Einblick in die »wenigstens annähernde« Struktur des Wohnungsangebots in Ljubljana im Jahre 1910 als Ganzes, sind doch in diesem Rahmen sowohl Luxuswohnungen als auch solche von niedrigstem Qualitätsrang, die Wohnungen der Reichen und der Armen erfaßt. Die Idee der Auswahl einzelner Muster hat noch den Vorteil, daß man, abgesehen von einigen Feststellungen bzw. Gesetzmäßigkeiten, zu denen sin uns führten, einer quantitativen Überfrachtung der Dokumentation ausweicht.

RAZPRAVE FILOZOFSE FAKULTETE

1985

- Janek Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja
 Štefan Kociančič — Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih
 Nataša Golob: Dvanajstero mesecev

1986

- Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
 Tone Pretnar — Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar — poskusni snopič
 Slovenci v evropski reformaciji
 Slovenski jezik v znanosti, 1

1987

- Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah
 Stane Bernik: Črnomelj
 Lokev skozi čas
 Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem
 Iva Curk: Rimska lončena posoda

1988

- Etnološka stičišča, 1
 Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892—1918, Bibliografija
 Irene Mislej: Janez Benigar

1989

- Slovenski jezik v znanosti, 2
 Milena Horvat: Ajdovska jama
 Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike. (Od začetkov do 20. stoletja)

1990

- Janek Musek: Simboli, kultura, ljudje
 Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgensteina (Od traktata do filozofskih raziskav)
 Krešimir Nemeč: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)
 Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo
 Paola Korošec: Alpski Slovani — Die Alpenlawen
 Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Si-lesius

1991

- Ivan Stopar: Joseph Leopold Wiser pl. Berg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist
 Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije
 Zoran Stančič, Vincent Gaffney: Napovedovanje preteklosti — uporaba GIS v arheološki študiji otoka Hvara — GIS approaches to regional analysis: A case study of the Island of Hvar
 Etnološka stičišča 3 — Ethnological Contacts 3 — Zbieznosci etnologiczne 3

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, Aškerčeva 12, tel. (061) 150 001, int. 201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

Petra Svoltjšak

SLOVENSKI BEGUNCI V ITALIJI MED PRVO SVETOVNO VOJNO

(Nadaljevanje)

VII. BEGUNCI IZ GORIŠKIH BRD

Prostorsko lahko posoške begunce vmemimo na tri področja ob desnem bregu Soče oziroma na desni strani frontne linije: Goriška Brda, osrednje Posočje — prostor med Sočo in Idrijo ter gornje Posočje — Kobariška in Bovška kotlina. Povezuje jih vrsta okoliščin: potek evakuacije, naglica, negotovost ter zaupanje v zagotovila o takojšnjem povratku domov, s čimer so bili pogojeni revščina, obubožanje in oslabiljenje beguncev na ravni materialnih in človeških moči; skupna jim je povezanost z usodo vaških župnikov, ki so bili internirani v Italijo.

Natančnejši vpogled v začetno ravnanje novih oblastnikov do obfrontnega prebivalstva je pokazal še drugačno sliko. Razblinil je predstavo o izključno varnostnih razlogih izpraznjenja vasi ob Soči, tudi o samo politični potezi, česar pa vseeno ni mogoče prezreti, obenem pa začrtal nekatere razlike med posameznimi področji. Petstometrski pas in operacijska cona sta lahko pogojevala evakuacijo nekaterih vasi, morda Brd, kar pa ne drži povsem za kobariške, bovške in kambreške vasi. Italijanska vojska je, prežeta s sumi o povsod prisotnih in dejavnih vohunih, veliko krajev izselila tudi iz maščevalnosti in neomajnega nezaupanja do preprostega kmečkega prebivalstva. Takšen odnos »odrešujoče« vojske je zato vodil k časovnim razlikam bivanja bodočih beguncev v prvih tednih vojne v domačem kraju; to pa je sledilo tudi dogodkom na bojišču oziroma napredovanju italijanske vojske. Briške vasi so bile izpraznjene že takoj po prihodu prvih skupin italijanskih vojakov; prebivalci gornjesoških in kambreških vasi pa so ostali doma dlje. Toda te razlike so se zabrisale, ko so se begunci znašli v tujem okolju, v begunstvu v Italiji.

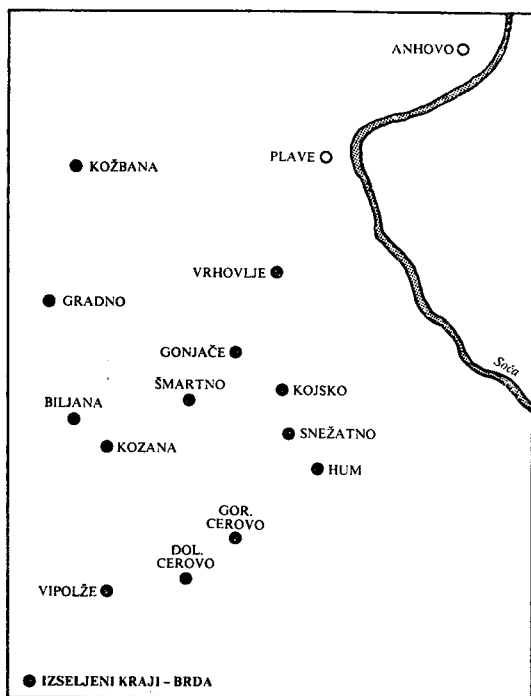
VII. 1. EVAKUACIJA

Celotna Brda so italijanske enote zasedle 24. in 25. maja 1915. V tem »zelenem otoku, potuhnjenem v tišino svojih gričev«⁵¹ je življenje teklo v počasnem ritmu. Zato je bilo prebujenje okrog 13.000 Slovencev teh dveh dni toliko bolj trpko in boleče. Takrat so se pojavili prvi italijanski oddelki, spremljalo jih je rožljanje mušket, bobnenje prvih topovskih strellov; kmalu je v Brdih mrgolelo italijanskih enot, ki so prišle na ta majhen, a izredno pomemben sektor fronte med Sabotinom in Kalvarijo. Čez noč so ostala Brda odrezana od svoje avstrijske države, saj je bila čez cesto pri mostu čez Sočo za Ločnikom speljana bodeča žica, ki se je na eni strani nadaljevala proti Kalvariji, na drugi pa proti Furlanski ravnini.

Prve dni zasedbe so Brici lahko le zmedeno in v popolni nevednosti o svoji nadaljnji usodi opazovali prihajajoče italijanske enote. O tem je pisal tudi Slovenec 28. junija 1915: »Tako pravijo, da, ko so prišli v Brda, so za ljudmi, ki so začeli bežati klicali v slovenskem jeziku: »Ne bežite, ne bojte se! Damo vam belega kruha.« In res so jim dali nekaj belega kruha.«⁵² Italijanski kaži-

⁵¹ C. Medeot, n. o. m., 111.

⁵² Slovenec, 28. 6. 1915, št. 144.

pot skozi Brda naj bi bili Rezijani, ki so Brda dobro poznali, saj so mnogi pred vojno prihajali sem kot piskrovezi in dežnikarji. Italijanski vojaki so bili skrajno oprezni in nezaupljivi. Tako so v Kozani prerezali telegrafsko žico — edino zvezo z zunanjim svetom. V Kozanski kroniki pa je zabeležen dogodek, ki je vzbudil začudenje vaščanov. Žejni italijanski vojaki so ukazali zajeti nekaj vode iz vaškega vodnjaka ter jo dali piti prisotnim možem, da bi preizkusili, ali ni voda morda zastrupljena. Ko so Kozanci naredili par krepkih požirkov, je vodja čete navdušen vzkliznil: »Bravo giovanotti.« (Bravo, mladeniči)⁵³ in vojaki so se brezskrbno odžejali.

Briške vasi Števerjan, Hum, Kojsko, Dolnje in Gorenje Cerovo, Gradno, Biljana, Šmart-

no, Krasno, Kozana, Vrhovlje, Gonjače, Vipolže, Snežatno, Gmajna in Kožbana so bile pod neposrednim avstrijskim topniškim ognjem. Zato so italijanske zasebne oblasti ukazale evakuacijo vasi od črte Sabotin—Oslavje—Kalvarija vse do Kozane. Zgodba pregnanih Bricev se je 30. maja tesno povezala z usodo slovenske briške duhovščine. Pred začetkom avstrijsko-italijanske vojne je goriški nadškof Francišek Borgia Sedej 22. maja 1915 vznemirjenim duhovnikom naročil: »Ostanimo pastirji pri svoji čredi, če prej umrjemo, prej bomo v nebesih.«⁵⁴ Toda še pred italijansko okupacijo so svoje sedeže zapustili fojanski vikar Ivan Špicer, medanski kurat Ivan Kurinčič in števerjanski kurat Ivan Jarc, ki je s seboj preko Soče popeljal tudi veliko skupino Števerjancev, ostale pa so Italijani izselili v kraj S. Giovanni al Natisone in nato v Vercelli v Piemontu.⁵⁵ Dvanajst župnikov je ostalo na svojih mestih, toda le kratek čas. Vzponredno z evakuacijo so italijanske oblasti aretirale in internirale sedem dušnih pastirjev, ki so spremljali svoje župljane. Kot je običaj pri ukrepih v izrednih časih, so ljudem, župnikom in lokalnim oblastnikom pred izselitvijo Italijani zagotovili, da gre za začasen ukrep, morda za dan ali dva, zato naj ljudje ne jemljejo ničesar s seboj. Tako so si mnogi nadeli najslabšo obleko, da ne bi brez potrebe uničevali mašne.

S prebivalci Biljane in Kozane sta šla tudi biljanski župnik, imenovan »mali briški škof«, Ludvik Kumar in kozanski vikar Alfonz Blažko. Prvo noč so begunci preživeli v dolinici, ki ločuje obe vasi; ponoči se je ulila ploha, ki so jo pregnanci preživeli na prostem, župnika pa sta našla zatočišče v neki bajti. Drugi dan so begunce napotili peš proti Dolenjem, vasi ob reki Idriji, in jih strpali v veliko poslopje v Lozah (Lonzano). Takrat sta bila aretirana Blažko in Kumar, ki so ju italijanske oblasti internirale v Cremono v Lombardiji, kamor so začeli prihajati internirani slovenski in furlanski duhovniki. Sep-

⁵³ Goriški muzej (GM). Kozanski, Nepozabljene Brda. Veselje in žalost briškega ljudstva, 45.

⁵⁴ F. Krajc, Sedej nadpastir goriških Slovencev. Sedejev simpozij v Rimu. Celje 1988, 106.

⁵⁵ Slovenec, 5. 6. 1915, št. 125.

tembra 1915 je bila skupina cremonskih internirancev razdeljena in za Kumarja se je začela serija selitev v razne polotoške kraje. Blažko pa je bil nameščen v Torinu in si je kasneje poiskal novo bivališče ter nudil dušno pomoč slovenskim beguncem.

V Dolenjem naj bi se takrat nahajalo med 5000 in 700 briških beguncev.⁵⁶ Čeprav so jim šli Italijani kolikor mogoče na roko in jim delili obleko ter me-nažo, je vladala velika stiska. Hrane je bilo malo, prenočišče pa borno — ležali so na tleh, otroci, žene, moški in duhovni.

Večino prebivalcev Šmartnega so Italijani izselili, doma je ostal le župnik Jože Kodelja, ki pa je moral svoje mesto zapustiti in se izseliti marca leta 1916 v bližnje Imenje. Slovrenški župnik Andrej Uršič je bil aretiran v prvih dneh vojne, nato pa interniran v Cremono in kasneje v Firence (od tod se je vrnil leta 1919). Ivan Podobnik je po nekaj začetnih zgodah in nezgodah, ki jih opi-suje C. Medeot,⁵⁷ ostal v Gradnem, čeprav je bilo prebivalstvo skoraj v celoti evakuirano. Tudi Kojščani so morali zapustiti svoje domove, vaški župnik Franc Marinič pa je bil interniran v Cremono, kjer je 22. septembra istega leta umrl. V Cerovem, ki je ležalo v središču bojev, italijanske oblasti niso pu-stile ostati ne prebivalcem, ki so odšli v Cremono, kot tudi ne njihovem du-hovniku Matiji Ivančiču.

»Dne 6. junija smo odšli skoraj vsi iz Vipolž, ker nam je pretila nevar-nost od bomb in granat, ki prihajajo v Vipolže, rušeč tudi hiše,« je pisal An-ton Školaris svojemu bratu v avstrijski vojski.⁵⁸ Spremljal jih je vikar Pirih. Njihova prva postaja je bil Bračan (Brazzano) na Goriškem, kjer so ostali 33 dni.

Gonjače so Italijani izpraznili že 26. maja, še prej pa so odpeljali vse moške, ki so jih zvezane gnali v Dolenje in jim sodili. Obsojeni so bili na smrt, obsojenci pa so morali skopati jame, »da jih, ko bodo ustreljeni, noter vrže-jo.«⁵⁹ Kasneje so jih oprostili in jih odgnali v Cremono.

Vrhovce so pregnali v Videm, kjer so ostali mesec dni. Postanek v Vidmu je bil usoden za 50 vaščanov Vrhovelj, ki so jih v štirinajstih dneh pokosile epidemije, ki so krožile po mestu v poletju 1915.⁶⁰

Podatki o evakuaciji, predvsem o datumih, so skromni, zato je težko na-tančno rekonstruirati dogodke ob začetku vojne. Gotovo pa so vzhodne briške vasi ostale skoraj prazne; ljudje so zapustili urejene hiše, polne kleti vina, ži-vino v hlevih, obdelane vinograde ter sadovnjake z že zrelimi češnjami. Nekaj iznajdljivcev se je poskrilo v bližnjih senikih. Ko je minila nevarnost aretacij in se italijanska vojska ni več zmenila zanje, so se vrnili domov; briška po-slovna žilica jim ni dala miru in kmalu so začeli kupčevati s sadjem in vinom. A teh nekaj »srečnežev« ni moglo obvarovati vasi pred uničenjem.

VII. 2. KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA

Podobno, kot si je avstrijsko notranje ministrstvo zamislilo in izvedlo na-mestitev beguncev v koncentracijskih taboriščih, je to storila tudi nasprotna stran. Toda o koncentracijskih taborih v Italiji je pisalo le nekajotic v Slo-venecu. Že 16. junija 1915 je poročal o taborih na Sardiniji, kamor naj bi po-slali prijete avstrijske državljane, stare nad 18 let, ki so jih smele spremljati tudi žene.⁶¹ »Plemeniti nositelji laške kulture«, kot je Italijane imenoval Slo-venec,⁶² so za to izbrali posebno neugodno področje — močvirski zaliv Golfo degli Aranci. 7. septembra leta 1915 je isti časnik naštel še nekaj koncentracij-skih taborišč v Italiji: Pinerolo (Torino), Brescia, kavalerijska vojašnica v Li-

⁵⁶ N. o. m., 8. 4. 1916, št. 81.

⁵⁷ C. Medeot, n. o. m., 127—128.

⁵⁸ Slovenec, 18. 12. 1915, št. 289.

⁵⁹ N. o. m., 8. 4. 1916, št. 81.

⁶⁰ Slovenski narod, 11. 4. 1916, št. 83.

⁶¹ Slovenec, 16. 6. 1915, št. 130.

⁶² N. o. m., 10. 7. 1915, št. 130.

vornu, Casalmaggiore (Cremona), Asti — vojašnici Colli in Vittoria, Alessandria, grad Gavi, Cittadella v Venetu, Aiello v Furlaniji, Voghera v Lombardiji in Genova. Ujetniki so bili nastanjeni v šolah, vojašnicah, vzgojnih zavodih. Uživali so precejšnjo svobodo, hrano so imeli vojaško: kavo s kruhom za zajtrk, opoldne juho in pol litra vina, zvečer pa kruh.⁶³

Nekaj več je znanega o taborišču v Cremoni, kamor so Italijani internirali ugledne slovenske in furlanske vaščane in duhovnike. V Cremoni se je junija 1915 nahajalo tudi 80 žena z otroci iz Brd, ki so stanovale v posebnem oddelku vzgojevališča »Manini«, ki je »gostilo« interniranje in begunce.⁶⁴

Uradni italijanski viri omenjajo dve taborišči — imenujejo ju kolonija — in sicer v Cordenonsu pri Pordenonu v Furlaniji in v Legnagu v Venetu. Prvotna zamisel je bila na las podobna avstrijski — begunci naj bi tu živeli do vrnitve — toda izkazalo se je, da sta (predvsem to velja za Cordenons) koloniji služili kot vmesni postaji, saj je prevladal koncept porazdelitve beguncev po različnih mestih Italije.

Kolonija v Cordenonsu je od septembra leta 1915 do maja naslednjega leta »gostila« 700 posoških beguncev,⁶⁵ med njimi veliko Bricev: tako Franc Obljubek, deželni poslanec in veleposestnik iz Krasnega, z ženo in dvema sinovoma, katerega štiri hčerke so se zatele na Dovje na Kranjskem, 300 župljanov iz kojščanske župnije ter duhovnik Jereb iz Vrhpolja.⁶⁶ Ostali so bili begunci s Kanalskega in Kambreškega. V Cordenonsu so pregnanci živeli v velikih poslopjih, ki so bila razdeljena v ločene sobe; vsaka soba je pripadala eni družini, dve veliki sobani sta bili namenjeni osebam brez družine. Kolonija je bila oskrbljena s pitno vodo, bolnišnico, kuhinjami z ločenimi ognjišči za posamezne družine, pralnico, kopalnico, stranišči, delavnicami, vzgojevališčem, ki ga je obiskovalo 120 otrok med 6. in 10. letom, otroškim vrtcem in šolo za učenje gospodinjskih del. Za čistočo vsake sobe je skrbel v njej živeča družina. Da bi »beguncem vrnilo videz in navade domačega družinskega življenja«, ⁶⁷ je direkcija razdeljevanje natančno odrejenih obrokov hrane zamenjala z razdeljevanjem hrane, s katero so begunci razpolagali po svojih navadah.⁶⁸ Od konca leta 1916 do oktobra 1917 ni bilo v taboru večjih premikov, če sodimo po številu tam bivajočih beguncev; bilo jih je 631 — 394 odraslih, 110 otrok med 10. in 14. letom starosti ter 127 otrok, mlajših od 10 let. 160 odraslih je našlo delo v bližnjih tkalnicah ali opravljalo razna javna dela v provinci Belluno, ostali pa so pomagali okoliškim kmetom. Družinam so dajali dnevno denarno podporo, vendar vir ne navaja višine.⁶⁹ Kljub navedbi, da v dveh letih delovanja cordenonske kolonije ni bilo večjih premikov, je to mogoče trditi za briške družine, medtem ko so Kambrežane večinoma razselili po Italiji.

Kolonija v Legnagu je sprejela od marca 1916 okoli 1500 beguncev iz Val-larse na južnem Tirolskem, ki so tu uspeli skoraj v celoti obnoviti domače vaško življenje, imeli so svojega zdravnika, duhovnika in učitelje.⁷⁰

VII. 3. RAZMEŠČANJE BRIŠKIH BEGUNCEV V ITALIJI

Kot rečeno, so se italijanske oblasti oziroma Generalni sekretariat za civilne zadeve odločile za bolj zapleteno varianto nameščanja beguncev, to je za njihovo razmeščanje po polotoku. Pozorno so poskrbele za to, da je ostalo skupaj čim manjše število sovaščanov, zato je »zemljevid razmeščanja« zelo raznolik in slikovit.

⁶³ N. o. m., 7. 9. 1915, št. 204.

⁶⁴ N. o. m., 11. 9. 1915, št. 207.

⁶⁵ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 174.

⁶⁶ Slovenec, 4. 5. 1916, št. 102.

⁶⁷ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 174.

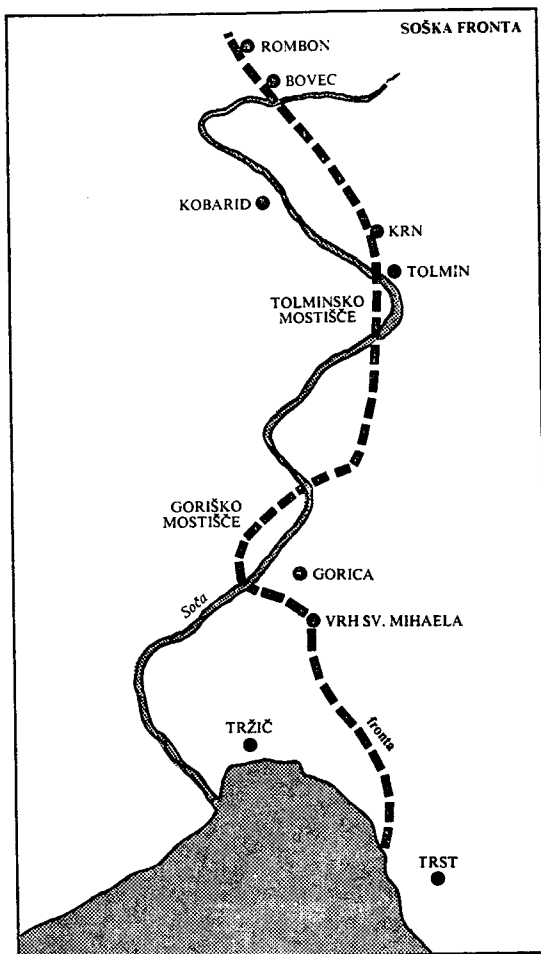
⁶⁸ N. o. m., 174—175.

⁶⁹ La gestione dei servizi civili. Relazione II, 90—93.

⁷⁰ La gestione dei servizi civili. Relazione I, 174—175.

Iz Dolenjega so posamezne skupine, verjetno po nekaj dneh, prepeljali v razne kraje Italije. Veliko so jih odvedli v Caserto v Kampaniji, pa tudi na Sicilijo in Sardinijo. Mnogim Kozancem in Biljancem lahko sledimo, ker poznamo pot njihovega župnika Ludvika Kumarja. Po razpustu cremonske skupine je bil Kumar poslan najprej v Campobasso v Neapeljskih Apeninih, marca leta 1916 pa je pričakoval premestitev v Pignataro Maggiore (provincia Caserta), kjer so živele štiri biljanske družine; C. Medeot omenja, da je v okolici Caserte živelo 500 slovenskih beguncev, ki so kot mano z neba pričakovali prihod biljanskega »gospoda«⁷¹ To potrjuje tudi L. Kumar v pismu iz Italije 18. aprila 1916, ki ga je objavil Slovenec 21. julija istega leta in številu dodaja, da so to vse Brici iz Kozane, Števerjana in Biljane.⁷²

Pignataro Maggiore je mesto 44 kilometrov severno od Neaplja, ki je takrat štel 6000 prebivalcev. Kumar je sem prispel 5. aprila 1916 in našel gostoljubje v samostanu Frati Minori del S. Croce. Biljanci in Kozanci so prihajali k njemu iz okolice z vlakom, in sicer k spovedi, saj je moral sam imeti posebno dovoljenje za gibanje (bil je interniranec in je imel zato omejeno gibanje). Ko ga je pridobil, je obiskoval begunce v Teamu, Piedimontu d'Alife in Sessa Aurunca, kjer je doživel zelo ganljive trenutke, ko slovenski izgnanci »bruhnejo v jok in vriskajo od veselja, ko srečajo duhovnika«.⁷³ V Pignataru Maggiore sta dva begunska otroka prejela sveto obhajilo; zanju je imel Kumar tudi nagovor v materinem jeziku. Toda nemirna narava biljanskega duhovniku ni dala miru; po štirih mesecih bivanja v kampanjskem mestecu je 25. avgusta 1916 odpotoval v severno Italijo, v Brivio v provinci Como, kjer je bilo veliko njegovih župljanov in Dobrovčanov. V mestecu s 3000 prebivalci je živelo 150 Bricev, ravno toliko v Merate, kraju južno od Brivia, še vedno v pokrajini Brianza.⁷⁴ Brivio je bilo »zdravo« mesto, spominjalo je na Bled, obljubljena dežela za milansko gospodo. Tu je Kumar začel »kariero« voditelja, saj je za svoje male župljane organiziral verouk. Toda konca vojne ni dočakal v Briviu, marveč v Potenzi v Lukaniji, kamor je bil premeščen iz neznanih vzrokov, morda zaradi »nepremišljenosti njegovih župljanov«.⁷⁵

⁷¹ C. Medeot, n. o. m., 114.

⁷² Slovenec, 21. 7. 1916, št. 165.

⁷³ C. Medeot, n. o. m., 115.

⁷⁴ Slovenec, 3. 3. 1917, št. 51.

⁷⁵ C. Medeot, n. o. m., 115.

Mnogi Vipužci so se oglasili iz **Pinerola**, v bližini francoske meje, kamor so prišli 24. julija 1915 iz Manzana pri Vidmu.⁷⁶ V mestu s 18.000 prebivalci je bival tudi vipolški vikar Pirih; begunce so sprejeli v poseben zavod, življenje v pregnanstvu pa so jim olajšali prijazni meščani.

Iz manzanske skupine je bilo 350 Bricev, verjetno Vipužcev in Gonjačanov, poslanih v **Palermo** na Siciliji, od koder pa so jih lokalne oblasti delile po vaseh. Po pisanju begunca Jožefa Simčiča v Slovincu je v vasi **Cimina** živelo 100 Slovencev in »tukajšnji ljudje so prav dobri, le v temi so še«.⁷⁷ Poleg **Palerma** in okoliških vasi je med sicilskimi pribežališči omenjen tudi **Castoreale**, ki je gostil vsaj eno, petčlansko kojščansko družino.⁷⁸

Vesti o goriških beguncih so nadalje poročale, da je 21 vaščanov Dolejnega Cerovega begunilo v **Pontecorone**, provinca **Alessandria** v Piemontu. D. Cerovo so zapustili 22. junija 1915, v Piemonte pa prišli 14. julija. Na domu so pustili vse in »si rešili samo golo življenje«.⁷⁹ O tem, kako so bili Cerovci razpršeni po pokrajini oziroma po novarski in torinski provinci, priča seznam vasi, kjer so begunci živeli: **Tronzano Vercellese**, **Albano Vercellese**,⁸⁰ **Sporone Canavese** in **Castellamonte**.⁸¹

Kot je bilo že omenjeno, je kozanski vikar A. Blažko septembra 1915 zapustil **Cremono** in se »preselil« v **Torino**. Dovoljenje za gibanje, ki ga je dobil verjetno še istega leta ali v začetku leta 1916, mu je omogočilo obiske pri njegovih faranih v Piemontu: v **Torinu**, **Cuneu**, **Legnascu** in **Novari**. Na svojem velikonočnem obhodu leta 1916 je, po opravljeni spovedi, razdelil nad 500 velikonočnih listkov; to število bi verjetno ustrezalo številu tamkajšnjih briških oziroma slovenskih beguncev.

Novice o krajih, v katerih so se nahajali briški begunci, so v primerjavi z noticami o slovenskih (goriških) beguncih v avstrijskih deželah, v Slovincu in Slovenskem narodu sicer redke, obsegajo pa celotno vojno in begunsko obdobje; najbolj skope so leta 1915. Tako je Slovenec šele leta 1917 prinesel novico o usodi prebivalcev s **Huma** pri **Kojskem**. **Humarji** so se nahajali v **Aveli**, v provinci **Avellino** (v bližini **Neaplja**). V okoliških vaseh je živelo še »dosti naših ljudi«.⁸² Iz iste vasi srečamo begunce tudi v Piemontu, v kraju **Senole di St. Andro**.

Malo je znanega o usodi vaških veljakov. Večino so italijanske zasedbene oblasti internirale, v Italiji pa so z družinami živeli kot begunci; tako je soditi po kojščanskem občinskem tajniku Ivanu Lenardiču, ki je bil izgnan v **Voghero** v Lombardiji (provinca **Pavia**), družbo pa mu je delal kozanski veposestnik Ivan pl. **Reya** z družino. Od kozanskih plemenitih iz rodbine **Reya** je bil v begunstvu tudi **Karel Reya**, ki je bil z družino interniran v **Oropo** pri **Novari**. Iz prevroče **Sicilije** se je spomladi leta 1917 v Lombardijo, točneje v **Voghero**, preselil sin kojščanskega župana **Karol Obljubek**, medtem ko je njegov oče, župan **Franc Obljubek**, zapustil dom na **Bregu** pri **Kojskem** 18. oktobra 1915 »in sicer v taki naglici, da ni mogel ničesar drugega vzeti s seboj kot malo oblačil, drugo pa je vse ostalo doma in pozneje izginilo, tako da je ostalo samo golo zidovje«.⁸³ **Karolu Obljubku** so se pridružili na **Siciliji** živeči begunci iz **Snežatnega**, **Kojskega**, **Gmajne** in plemeniti družini **Reya**;⁸⁴ peščica **Kozancev**, **Biljancev** in **Vipužcev** je begunstvo preživljala v **San Severino Marche** v **Markah**, provinca **Macerata**. Tu so nastala prava **Brda** v »malem«.

⁷⁶ Slovenec, 18. 12. 1915, št. 289.

⁷⁷ N. o. m., 8. 4. 1916, št. 81.

⁷⁸ N. o. m., 20. 3. 1916, št. 65.

⁷⁹ N. o. m., 4. 10. 1918, št. 227.

⁸⁰ N. o. m., 30. 6. 1916, št. 147.

⁸¹ N. o. m., 25. 7. 1916, št. 168.

^{81a} N. o. m., 11. 10. 1916, št. 233.

⁸² N. o. m., 14. 3. 1917, št. 60.

⁸³ N. o. m., 13. 1. 1917, št. 10.

⁸⁴ Slovenski narod, 14. 8. 1917, št. 185.

Begunci so ustanovili občino, saj so želeli, da v begunski komuni zavladajo stare navade in običaji.^{84a}

O številu briških beguncev je težko soditi. V Dolenje je prišlo med 5000 in 7000 beguncev, največ Kojščanov, Biljancev, verjetno tudi Kozancev. Ko so begunce Italijani razmestili, pa njihovem številu in velikosti skupin sledimo le s težavo. Številke, ki jih navajajo posamezni pisciotic v slovenskih dnevnikih, so po vsej verjetnosti del velike begunske množice v Dolenjem. Tej postaji so se »izognili« Vipužci in Gonjačani, ki jih je bilo okrog 350. Tako bi lahko zgornjo mejo postavili pod 7500 briških beguncev, šele seznama odgnanih in rezultati štetja, ki ga je izvedel Generalni sekretariat, pa bodo podali dokončno število. Še večja neznanka se skriva v vprašanju, koliko beguncev je v Italiji umrlo oziroma se jih je po vojni vrnilo domov.

VII. 4. ŽIVLJENJE V ITALIJI

Izkušenj v begunstvu gotovo ne moremo geografsko deliti med briške, kambreške in gornjesoške begunce. Toda naključje je hotelo, da tudi življenje beguncev obravnavam ločeno, ker za vsako »geografsko enoto« razpolagam, poleg »skupnih« virov — Slovenec in Slovenski narod, z »geografsko ločenimi« ostanki preteklosti. Za vse begunce je ta izkušnja predstavljala travmatičen spomin. Vsak je pregnanstvo skušal preživeti tako, da bi imelo zanj, njegovo družino in, zakaj ne, za njegovo premoženjsko stanje kar najblažje posledice.

Italijanska vlada ni zanemarjala skrbi za begunce, ko so ti prispeli na končno postajo. Nastanila jih je v stanovanjih, poleg tega so bili deležni denarne podpore, ki je znašala, v večini primerov, po eno liro za osebo na dan. Toda časi niso bili rožnati in nekateri begunci so poskrbeli, tudi zaradi nuje, za dodatne vires zaslužka. L'Eco del Litorale je o podpori in delu podal nekoliko izkrivljeno podobo; begunski družini naj bi pripadala dnevna podpora ene lire na osebo, samskim beguncem pa ena lira in pol, toda podpora naj bi jim bila takoj odvzeta, ako si je begunec našel delo. Te navedbe niso točne, saj je delo predstavljalo dodatni in ne edini vir dohodka in je pisanje verjetno sad protiitalijanske propagande.⁸⁵

Iznajdljiva, pa tudi prilagodljiva ter podjetna narava je Bricem nalagala, da se v begunski danosti kar najbolje znajdejo. Na splošno se beguncem ni slabo godilo, ker ni manjkalo živeža in čeprav hrana ni bila poceni, se je dalo shajati.⁸⁶ Živila so sicer kupovali na knjižico v državnih skladiščih.

Za zaslužek so v družinah največkrat poskrbela dekleta; nekatera so v raznih ustanovah, samostanih pomagala v kuhinji in za to dobila ugleden zaslužek, tudi po tri lire na teden.⁸⁷ Toda ni bilo dovolj le nahraniti želodcev, potrebni sta bili obleka in obutev, saj so, ne pozabimo, begunci svoje domove zapustili bosi in skoraj brez denarja. V razvitem Piemontu so se begunci oskrbeli z delom v tovarnah, pri obrtnikih. O svojih delovnih izkušnjah v Pinerolu je pisal Jožef Podveršič iz Vipolž: »Najprej sem dva meseca delal mizarско delo, sedaj sem pa za kletarja in strežnika. Sreča je zame, da sem znal nekaj italijanščine, drugače bi bil revež, kakor so drugi.«⁸⁸ Italijanščina je bila večkrat trd oreh za begunce, če pa so že znali nekaj malega jezika, so se morali spopasti s številnimi dialekti. Preden so prijeli za delo, so se tako morali naučiti italijanskega jezika.

O briški iznajdljivosti priča tudi zgodba Štefana Gabrijelčiča s Huma, begunca v Senole di St. Andro pri Novari. Sreča v nesreči je bila, da je vojna

^{84a} L. Zorzut, Božič v prognanstvu — Božič v domovini. Mladika I, 1920, 210—212.

⁸⁵ L'Eco del Litorale, 2. 7. 1917, št. 157.

⁸⁶ Slovenec, 8. 4. 1916, št. 81.

⁸⁷ N. o. m., 17. 1. 1916, št. 12.

⁸⁸ N. o. m., 20. 3. 1916, št. 65.

poklicala v bojne vrste tudi italijanske može, same ženske pa niso zmogle dela na posestvih. Tako so jih dajale v najem; najemnik je postal tudi Gabriel Jelčič in s tem poskrbel, »da se mu godi še precej dobro ali vseeno komaj čaka, da bi se vrnil v svoj domači kraj.«⁸⁹

Mnogi so odhajali v mesta in se tam udinjali kot pomočniki v trgovinah, skladiščih, hotelih in pri mestni gospodi. Za mlado dekle pa je begunstvo lahko prineslo zanimive izkušnje. V stiku z velikimi mesti kot je bil Neapelj, se je »navzela nekaj mestnih manir«⁹⁰ ali se izučila kakšnega poklica (npr. šivilja). Takšen posel je prinesel razmeroma dober zaslužek, ki je izboljšal položaj begunske družine.

Včasih so se morali begunci soočiti tudi z manj prijaznim okoljem. Goriška begunka v **Montaltu** v Markah je 4. maja 1917 zapisala svoji družini, ki je begunila v Medvodah: »Spimo na kamenitih tleh na peščici slame, medtem ko drugi sladko počivajo na naših blazinah. Drugi nosijo našo obleko, mi pa že 10 mesecev eno in isto. Zelo smo trpeli mráz ker tu ni drv. Drugi uživajo za 35 tisoč kron našega obuvala, jaz pa nosim copate iz cunj.«⁹¹ O hudi zimi, ki je Brici gotovo niso bili vajeni, so pisali begunci v Vogheri; zima leta 1916/1917 je bila dolga in ostra, temperatura pa se je spustila celo na 13 stopinj pod ničlo. Še konec februarja so bile zasnežene mestne ulice.⁹²

Vsi begunci, pa naj so se dobro znašli in naleteli na razumevanje prebivalstva ali pa so se spopadali z različnimi težavami, so tožili zaradi dolgčasa, domotožja, skrbi za domače in dom. Novice o domačih krajih so bile skope in največkrat so še poglobljale zaskrbljenost in otožnost pregnancev, saj so govorile o razdejanju, ki ga je povzročala vojna. Takole so pisali: »Meni še precej dobro gre, le to me najbolj boli, ker ne vem za nobenega od družine; zato so mi dnevi kakor leta, noči kakor večnost.«⁹³

VII. 5. ŠOLANJE

Med begunci so otroci predstavljali nemajhen delež. Evakuacija je šolo-obvezne praktično iztrgala iz šolskih klopi in veliko jih v begunstvu ni bilo deležnih šolskega pouka. Za versko vzgojo je med begunčki sicer, v omejenem obsegu, skrbel biljanski župnik L. Kumar. Interniranim briškim učiteljem je bil onemogočen stik z begunci, ki se sami tudi niso zbrali, da bi organizirali pouk, saj so briški begunci predstavljali intelektualno najrevnejši del goriškega prebivalstva.

Tako so bili mladi Brici največkrat prepuščeni »dobri volji« lokalnih šol, o čemer priča primer s Sicilije, kjer naj bi za slovenske begunske otroke poskrbeli italijanski učitelji: »Z našimi otroci, pred našimi otroki morajo letos šole sprejeti otroke beguncev, male Italijane, ki so bili do včeraj onstran meje, in male Slovence te začeti pretvarjati v italijanske državljane, bo našim učiteljem veselje in čast.«⁹⁴

Večjo srečo je imel Teofil Simčič iz Biljane. Bil je sin biljanskega nadučitelja Ferdinanda Simčiča, po očetovi smrti pa je prišel v varstvo biljanskega župnika. Simčičevi so se iz Biljane zatekli na Dobrovo, od tod spomladi leta 1916 v Palmanovo in končno prišli v Brivio, kjer se je Simčičeva vdova z dvema sinovoma srečala s Kumarjem. Ta se je še posebno zavzel za varovanja Teofila, ki ga je poslal v Merate, kjer je obiskoval drugi razred gimnazije; stanoval je pri dobrovški begunski družini Simoniti, katerih hčerka Anica je bila v samostanski šoli v Caprinu.⁹⁵

⁸⁹ N. o. m., 14. 3. 1917, št. 60.

⁹⁰ GM, Kozanski, n. o. m., 93.

⁹¹ Slovenec, 28. 9. 1917, št. 222.

⁹² N. o. m., 3. 4. 1917, št. 76.

⁹³ N. o. m., 8. 4. 1916, št. 81.

⁹⁴ N. o. m., 7. 3. 1916, št. 54.

⁹⁵ N. o. m., 3. 3. 1917, št. 51.

Edina »dokumentirana« slovenska begunska šola je bila v omenjeni begunski občini v San Severinu Marche. Vodil jo je začasni učitelj, Bric, ki je zbral okrog sebe begunčke, »da bi se kaj lepega in dobrega naučili in da ne bi pohajali preveč po laških umazanih ulicah«.⁹⁶

VII. 6. DRUŽABNO ŽIVLJENJE

O družabnem življenju, oživljanju vaških običajev in navad je pisal Ludvik Zorzut, goriški bogoslovec in vnet zapisovalec zgodovinskih tradicij in legend ter briški pesnik; 8. junija leta 1915 je bil z očetom, medanskim nadučiteljem Antonom Zorzutom, interniran v Cremono (mati z dvema hčerka je ostala doma). Po razpustu skupine jeseni 1915. leta je s 30 interniranci, to pot kot begunec, prispel v salernitansko mestece **Campagna**. Tu je dobival begunsko podporo ene lire na dan. 31. marca 1916 mu je umrl oče, dva meseca zatem pa je bil interniran v San Severino Marche, kjer je bil soustanovitelj briške kolonije. Kasneje je prišel v Firenze in nato dobil dovoljenje za vrnitev v domovino. Po kobariškem polomu je moral znova v internacijo, verjetno zaradi prevelikega zanimanja za vojaške operacije na soški fronti; znašel se je spet v San Severinu. Domov se je vrnil spomladi leta 1919.⁹⁷

V »malih« Brdih v San Severinu Marche so Brici sestavili domačo godbo, ki jo je obogatila tudi harmonika. Najbolj glasna je bila ob cerkvenih praznikih vaških patronov in na shodih: Kozanci so praznovali sv. Roka, Biljanci sv. Mihaela ter Vipučci sv. Tiliha. Posebno slovesno so praznovali Božič, ko so se zbrali v eno samo veliko begunsko družino.⁹⁸ Tako so briški begunci obhajali praznike in obujali domače običaje; v svoji nesreči niso obupali in tudi v tujini niso mogli živeti brez društvenega življenja, šole, godbe in petja.

BEGUNCI S PROSTORA MED SOČO IN IDRİJO

VIII. 1. EVAKUACIJA

Prostor med Sočo in reko Idrijo, kjer je frontna linija potekala po Soči, je italijanska vojska dosegla v prvih tednih vojne, v začetku junija 1915. Zasedbene oblasti so najprej poskrbele za »sumljive elemente« in že 26. maja aretirale Jožefa Milaniča, kurata v Marijinem Celju. Najprej so ga odpeljali v Videm, zaradi suma špijonaže je bil premeščen v Čedad, nato pa v Firenze. Mesto je moral zapustiti že konec avgusta in odšel v Fordongianus na Sardiniji (provinca Cagliari). Zadnja postaja na njegovi poti v Italiji, kjer, kot kaže, ni prišel v stik z begunci, je bil Aritzo, še vedno na Sardiniji. Gorenjepoljskemu vikarju Ivanu Franketu lahko sledimo šele od konca julija 1915, saj je datum njegove aretacije neznan. Najprej je bil v trdnjavi Belvedere v Firencah, od 28. februarja 1916 pa na Sardiniji, v mestu Narcao v provinci Cagliari. Sem je bil premeščen zaradi avstrijskega državljanstva — rojen je bil v Ljubljani in zato še posebno nevaren.^{99a} Tudi on se ni srečal s svojimi župljani ali drugimi slovenskimi begunci v Italiji. Furlan, po materi sicer Slovenec, Ettore Carlet je bil vikar v Srednjem. Po zasedbi vasi prvi dan vojne se je mudil pri prijatelju don Guionu v Štoblanku (S. Volfango di Drencha), od konca novembra 1915 pa v Novari in Torinu.

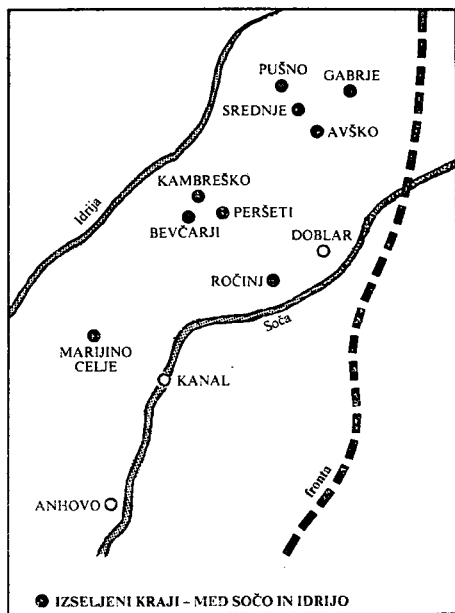
Tesno se prepletajo prvi meseci pregnanstva kurata v Ročinju Otilija Medveša z življenjem njegovih faranov. Celoten greben med Sočo in Idrijo so

⁹⁶ L. Zorzut, n. o. m., 210.

⁹⁷ O njem pišeta C. Medeot, n. o. m., 124–125 in M. Breclj v spremni besedi k pesniški zbirki: L. Zorzut, Ptička bregarca, Mohorjeva družba v Celju. Celje 1974, 5–18.

⁹⁸ L. Zorzut, n. o. m., 210–212.

^{99a} Slovenec, 23. 5. 1916, št. 118.

Italijani zasedli že prve dni vojne, prebivalstvo pa je ostalo doma do prvih dni junija. Novico o italijanski vojni napovedi so Ročinjci sprejeli polni strahu in temnih slutenj, kajti kmalu so okusili prve »sadove« vojne. Most, ki je vezal Ročinj s kolodvorom v Avčah, je ležal na dnu Soče. Tako so bili na mah odrezani »od ostale predrage Slovenije in izdani na milost in nemilost Italijanom«. ⁹⁹ Votlo grmenje topov po Soški dolini jim je dalo slutiti, da sta se nasprotnika v Furlaniji in zahodnih Brdih že spoprijela.

8. junija so v begunstvo odgnali prebivalce Marijinega Celja in okolice. ¹⁰⁰ 12. junija ponoči se je začela begunska »avantura« ročinjskega prebivalstva in njihovega kurata. Ponoči so jih italijanski vojaki zbudili in jim sporočili, da morajo zapustiti vas. S seboj so vzeli le nekaj malenkosti, živina je bila izpuščena iz hlevov. Pot jih je vodila preko

Kambreškega v obmejni kraj Tarbilj (Tribil), ¹⁰¹ v občini Sv. Lenart Slovenov (S. Leonardo degli Slavi). Poleg Ročinjcev so bili v Tarbilj in bližnjo Gnidovico (Gnidovizza) prignani vaščani Kambreškega, razložene vasi z mnogimi zaselki v severnem delu dolgega gorskega slemena Kolovrata, ki se na vzhodni strani spušča v Soško dolino, na zahodni pa v dolino reke Idrije. Na severu in severovzhodu seže na Tolminsko. Zaselki, ki jih obsega Kambreško in so bili izseljeni leta 1915, so: Avška, Bevčarji, Bizjaki, Brdo, Gabrje, Humarji, Kras, Kuščarji, Jazna, Mlin, Močila, Potravno, Podravne, Pušno, Srednje, Vogrinki, Zarog, Dugo, Bajtarji, Natravno, Osojnica, Široko, Hoste, Peršeti, Rog in Kosi. Ročinjski dušni pastir jih je spremljal do 1. oktobra, ko so ga, skupaj z ročinjskim županom Lojzetom Peršetom odgnali na otok Ventotene v neapeljski provinci. Konec leta 1918 se je pridružil Milaniču in Franketu na Sardiniji (Nule).

V Tarbilju so begunce nastanili pri kmetih, poslano jim je bilo s slamo. Ljudje so jih prijazno sprejeli, kar pa beguncem ni veliko pomagalo pri preživljanju številčnih družin; denarja je bilo malo, a živež drag. Tudi obleke so imeli malo s seboj. Po poročilu v Slovenskem narodu je tam umrlo dvojje možkih, ena ženska in več otrok. ¹⁰²

VIII. 2. RAZKROPLJENI PO ITALIJI

Begunci iz te slikovite gorate pokrajine so bili manj razkropljeni kot briški, vendar pa temu ni botrovala večja naklonjenost italijanskih oblastnikov, temveč njihovo število, ki je bilo bistveno nižje. V sodnem okraju Kanal je leta 1910 sicer živelo 14.052 prebivalcev, vendar je evakuacija, sodeč po številkah, ki jih navaja C. Medeot, ko piše o številu duš v izpraznjenih cerkvenih enotah (4161 ljudi), zadela največ 2500 ljudi. ¹⁰³

Po postanku v Benečiji so se begunci s Kanalskega in Kambreškega »zbrali« v glavnem v štirih italijanskih mestih, ki so bila namenjena bivanju slo-

⁹⁹ N. o. m., 24. 1. 1917, št. 19.

¹⁰⁰ N. o. m., 3. 3. 1916, št. 51.

¹⁰¹ N. o. m., 1. 2. 1916, št. 25.

¹⁰² Slovenski narod, 27. 10. 1915, št. 249.

¹⁰³ C. Medeot, n. o. m., 135–137.

slovenskih beguncev: **Cordenons** pri Pordenonu, **Oropa** v novarski provinci, **Diano Marina (Porto Maurizio)** v Genovskem zalivu in **Legnasco** v Piemontu

V Oropo pri švicarski meji so Italijani odpeljali Kanalce, Gorenjopoljce, ki so ostali doma do 15. oktobra 1915, ko so jih odgnali v Italijo, 55 Ročinjcev nekaj Bricev, Furlanov in Tirolcev. Begunci, največ je bilo »Gorjevžanov« (Gorenjopoljcev — op. P. S.), so stanovali v velikem ženskem samostanu, kjer je takrat prebivalo 1600 oseb. Dušno pastirstvo je med njimi vodil cerovski »gospod« Matija Ivančič. Vsi otroci so morali hoditi v italijansko šolo.¹⁰⁴

Novice oziroma podatke o interniranih ali kako drugače odpeljanih ljudeh iz občin Ajba in Ročinj je posredoval ročinjski trgovec Ivan Leben. Bil je interniran v Cordenons, kjer sta mu družbo delala gospa županja Peršetova in ročinjski gostilničar Kregar.¹⁰⁵ Vsakdo je prejel eno liro podpore na dan. Čas pa so preganjali z balinanjem in branjem časopisov.¹⁰⁶ V Cordenonsu so begunile tudi družine s Srednjega, Pušnega in Avškega.

V Legnasco so izselili 200 beguncev iz Srednjega in Ročinja (150), ki jih je v letu 1916 dvakrat po dva tedna obiskal vikar Ettore Carlet, za to pa je potreboval posebno dovoljenje torinskega prefekta.¹⁰⁷

Razen v omenjenih večjih »zbirališčih« so kanalski in kambreški begunci begunili tudi veliko dlje na jugu polotoka. Nekaj iz okolice Marijinega Celja — Grebena — jih je živelo v Kampaniji in v Kalabriji. V Salentu so dobivali podporo, ki pa je komaj zadostovala, čeprav se beguncem živila niso zdela draga.¹⁰⁸

Diano Marina je nudila zatočišče številnim slovenskim beguncem. O tem kako so preživeli tri leta izgnanstva daleč od doma, pa pripoveduje korespondenca družine Gerbec iz Gabrji na Kambreškem.

VIII. 3. BEGUNSKA IZKUŠNJA DRUŽINE GERBEC S KAMBREŠKEGA

Novice med begunci v Italiji in domačimi, prijatelji in znanci, ki so ostali na avstrijski strani fronte oziroma zaradi vojaških operacij bili poslani v koncentracijska taborišča širom dvojne monarhije, so potovale po sila zapletenih poteh. Dopisovanje je potekalo preko Rdečega križa, katerega italijanska podružnica v Firencah je natisnila posebne, dvojne dopisnice. Na prvo dopisnico je pošiljatelj napisal svoj naslov, naslov prejemnika ter vsebino. Druga dopisnica »Réponse — Risposta — Antwort« je bila namenjena odgovoru, ki ga bo prvi prejemnik poslal odpošiljatelju prve dopisnice. Reprodukcijske dopisnice je bila prepovedana, pošta pa je potovala preko »Bureau Zuricois pour la recherche des disparus« (Urad za iskanje pogrešanih) v Švici, katerega usluge so bile brezplačne, tako iskanje kot dopisovanje, ki pa je bilo možno izključno z dopisnicami in pismi Rdečega križa.

Kaj in koliko naj bi pisali? Na dopisnico so lahko napisali največ 15 vrstic, 30 pa v pismih. Toda »priporoči se, da se v pismih govori samo o rodbinskih stvareh in opušča vsak stavek, ki bi se upravičeno moral zdeti cenzuri dvo-umen«. ¹⁰⁹ V isti številki Slovenca lahko preberemo tudi, da je moral odpošiljatelj pismo dati v kuverto, na katero je napisal naslov. To kuverto pa naj bi spravil v drugo, večjo kuverto z nemško verzijo züriškega biroja. »Züricher Bureau für Aufsuchung Vermisster, Zürich, Schweiz«. Od marca 1916 so verjetno smela s pisemsko pošto med Avstrijo in Italijo potovati tudi živila, tobak in druge malenkosti. Zavojčki niso smeli tehtati več kot 350 gramov, prav tako pa je bilo prepovedano prilagati pisane ali tiskane besede.¹¹⁰ Za dopiso-

¹⁰⁴ Slovenski narod, 14. 6. 1916, št. 135.

¹⁰⁵ Slovenec, 3. 2. 1916, št. 26.

¹⁰⁶ N. o. m., 7. 8. 1916, št. 176.

¹⁰⁷ C. Medeot, n. o. m., 118.

¹⁰⁸ Slovenec, 24. 1. 1917, št. 119.

¹⁰⁹ N. o. m., 6. 10. 1915, št. 228.

¹¹⁰ N. o. m., 31. 3. 1916, št. 76.

vanje je uradno poskrbel tudi Generalni sekretariat za civilne zadeve z okrožnicama 17. marca 1917, številka 18.488 in 15. septembra 1917, številka 93.584, ki sta, v interesu civilnega prebivalstva, urejali izmenjavo novic med pripadniki zasedenih ozemelj, begunci in njihovimi sorodniki v Avstriji.¹¹¹ Pisma so običajno potovala okoli 50 dni, če so bila napisana in odposlana v skladu z vsemi pravili.

Družina Gerbec je štela osem članov: oče Jožef (62), mati Ana (57), hčerki Marija (22) in Amalija (19) ter sinovi Mihael, Franc, Anton in Janez, vsi starejši od 18 let, saj so služili v avstro-ogrski vojski. Anton in France sta v vojni padla; za Antona so dolgo časa mislili, da je bil v ruskem ujetništvu, vendar so še med vojno izvedeli, da je padel v Galiciji avgusta leta 1915; drugi sin France je padel leta 1918 neznano kje. V Diano Marini, kjer so Gerbčevi begunili, so živeli tudi njihovi sorodniki: teta Elena Benedičič s štirimi sinovi, medtem ko sta hči in tetin oče bila verjetno na Avstrijskem, mož pa v vojski; včasih je iz Diano Marine bratrancu Mihaelu v Cerkno na Stražo št. 16 pisala tudi Katarina Gerbec.

Pisma Gerbčevih govorijo na bolj ali manj neposreden način o vsakdanjem življenju, kjer je prevladovalo vsakovrstno pomanjkanje, toda ne hrane, šlo je predvsem za nezmožnost komuniciranja, osamljenost, dolgčas. Temu se je pridružila kopica tesnob in strahu za sinove pri vojaki, hišo in zapuščeno imetje, za zdravje. Pričajo o težavah pri prilagajanju na nov položaj ob veliki degradaciji življenjskih razmer, ki jih je grobo in boleče vsilila vojna, na katero pa posameznik ni imel vpliva, zato pa je ta vsakogar hudo prizadela. Iz pisem in dopisnic proseva emotivni razvoj izseljenih, od nelagodja in obupa do postopnega sprejemanja nove realnosti. Preko njih je moč doumeti — kot produkt dolge zgodbe o odrekanju in nasprotujočih si duševnih stanj — veliko sposobnost resignacije (= odrekanje): to je bil edini način, spopasti se z življenjem, ki sta ga začasno obvladovala potrpljenje in pogum, ki sta se napajala s sposobnostjo sožitja s težkimi življenjskimi razmerami in prepričanjem, da je človeško življenje borba, v kateri preživetje samo predstavlja cilj. Ta resignacija, v nasprotju s splošnim mišljenjem, ne predstavlja popolnoma brezdelnega odnosa, temveč vsebuje tudi oblike »aktivnosti«, ki jih je dovoljeval položaj, v katerem so se znašli begunci. Pisma so pisana s preprosto besedo, tudi z napakami. Večkrat se fraze ponavljajo, kot da bi bila pisma pisana po vzorcu. Vedno so pisali, da jim gre dobro in se niso pritoževali; kaj drugega tudi niso smeli napisati, saj je drugače posegla vmes cenzura.

Begunska zgodba družine Gerbec, verjetno tudi drugih Gabrcev in Kambrežanov, se je začela 11. junija 1915. Odhod od doma so Gerbčevi oziroma najpogostejša avtorica pisem Marija, opisali šele v pismu sinu Mihaelu 14. julija 1917: »Dragi Miha ravno te dni se spominjamo pred 2. leti 11. jun. (besede so večkrat okrajšali, da so pridobili na prostoru — op. P. S.) kako smo korajžno maširali po vrsti na Srednje potem v Idrijo pri Žvanu smo bili 12. dni 23. pa smo zapustili našo domačo zemljo in smo počasu korakali skozi Tribil k svetemu paulu na venečansko ozemlje...« Za ljudi, ki niso nikoli potovali, je imel poznani svet zelo majhne dimenzije; za večino je bil omejen na nekaj okoliških vasi, morda na večja mesta. Zato je bil opis začetne poti dokaj natančen. 24. junija so prišli v Italijo, v Sv. Lenart Slovenov.

Kakor pišejo v pismu 23. junija 1915 so jih v »venečiji« razdelili po »imennitnih palačah kjer se nam je prav dobro godilo smo imeli lepe postelje s šušdami (vzmetnicami — op. P. S.) ker so uši pridno delale okoli nas mize smo imeli koščene vsak dve, kuhinjo smo imeli zelo prostorno in nas je bilo notri samo 8 družin.« Tak opis bi dal slutiti na posebno organiziran tabor, ustrežal bi tudi opisu zatočišča v Cordenonsu; o kakšnem taborišču v Beneški Sloveniji ni podatkov, poleg tega pa so Gerbčevi pisali tudi o tem, da so begunci

¹¹¹ La gestione dei servizi civili, Relazione II, 93.

živeli pri kmetih, hrano pa jim je delila vojska vsak dan,¹¹² v Cordenonsu pa se niso ustavili.

Po šestih mesecih bivanja v Benečiji so Gerbčeve z vlakom odpeljali v Diano Marino, Porto Maurizio ob Ligurskem morju, kamor so prispeli 23. decembra istega leta, in sicer po 37 urah vožnje. V Diano Marini je bilo več domačinov s Kambreškega, po ocenah Gerbčevih je bilo v mestu »štirinajst sto Slovencev«,¹¹³ skupaj pa okoli 2000 beguncev, poleg Slovencev še »mnogo rezjanov ter furlanov«. ¹¹⁴ Med Slovenci posebej omenjajo družine iz Avškega, Dobarja, Čiginja in Potravnega, pa tudi veliko beguncev s Kobariškega.

V svojem novem zatočišču so, kot je bilo običajno, dobili stanovanje. Večkrat omenjajo denarno podporo. Ta je znašala eno liro na osebo na dan, s katero so lahko shajali, »čeprav blago ni zelo po nizki ceni«. ¹¹⁵ Lokalne oblasti so jim odmerile tudi mesečno količino sladkorja, ki je za celo družino leta 1919 znašala 0,8 kilogramov. ^{115a} Tako je bilo potrebno poskrbeti za dodaten zaslužek, ki so ga, vsaj na začetku, namenili za obleko, sčasoma pa so denar lahko prihranili, saj »morda zaslužimo toliko da vsaj hišo naredimo ko pridemo gor«, je pisala Marija bratu Mihaelu 16. junija 1917. Dekleti sta se oprijeli raznovrstnega dela. Pozimi leta 1917 sta hodili oljkovat, za kar sta zaslužili vsaka po eno liro in pol na dan. ¹¹⁶ Na pomoč družinskemu proračunu je priskočil tudi oče, ki je z delom na polju, okopavanjem in spomladanskim obrezovanjem sadja zaslužil kar tri lire na dan. ¹¹⁷ Poleti istega leta sta Amalija in Marija pomagali na polju, skupaj sta pridelali tri lire na dan, delodajalec pa jima je dajal tudi nekaj hrane. ¹¹⁸ Posebno sta bili navdušeni nad košnjo, kakor je soditi po pismu bratu Mihaelu z dne 16. junija leta 1917: »... nam zelo dopade to umetno delce in tudi orodje imamo zelo izvrstno, za kositi nam služi srp, za brusiti khšen kamen za osnih kravlji rog za seno nositi rjuhe in grablje imamo koščene s petimi cveki (zobni — op. P. S.). Torej smo zelo vesele, da smo dobile lepo delo.« Dela je bilo veliko, saj so domačini, verjetno »zdesetkani« zaradi mobilizacije, vedno potrebovali pomoči.

Največ denarja so porabili za hrano, pomembno pa je, da jo je bilo vedno dovolj. Begunci v Italiji so imeli pri tem več sreče kot v avstrijska, češka in moravska taborišča strpani izgnanci, ki so begunstvo preživeli bolj lačni kot siti. ¹¹⁹ Gerbčevi sicer ne pišejo o kakšnem nezadovoljstvu, ki bi v zvezi z visokimi cenami živil vladalo med domačini. Spomladi leta 1917 so cene živilom verjetno poskočile in v Kampaniji so prebivalci protestirali proti beguncem in jih krivili za podražitev. ¹²⁰

Pomembna novost, s katero so se morali begunci spopasti, je bila prehrana. Prilagoditi so se morali novim, doslej neznanim prehrabnim kulturam in načinom priprave hrane. V Benečiji so Gerbčevi kuhali predvsem riž, kuhanemu so primešali v obeli praženo moko. Kot kaže v Benečiji ni bilo dovolj mleka in masla, kajti »z njima bi bila jed boljša«, ¹²¹ toda zadovoljiti so se morali s tem. V Liguriji so morali svoj jedilnik ponovno spreminjati. Tu so kuhali riž, krompir, fižol ter zelje in vse skupaj zabelili, toda samo z oljem, ki pa je imelo malo moči in so zato fizično opešali; vse skupaj ni bilo »prav dobro pa že toliko da se lahko poje«. ¹²²

Z delom begunci niso uspeli pregnati dolgčasa in domotožja, ki jih je spremljalo ves čas begunstva. Praznino so skušali zapolniti z vztrajnim pisa-

¹¹² GM. Korespondenca Gerbčevih (KG), 4. 11. 1915.

¹¹³ GM. KG, 12. 2. 1915.

¹¹⁴ GM. KG, 3. 5. 1915.

¹¹⁵ GM. KG, 19. 2. 1917.

¹¹⁶ GM. KG, 19. 2. 1917.

¹¹⁷ GM. KG, 25. 3. 1917.

¹¹⁸ GM. KG, 10. 6. 1917.

¹¹⁹ O tem zelo obširno piše La città di legno. Profughi trentini in Austria (1915–1918). Quaderni Materiali di lavoro n. 2, Trento 1961.

¹²⁰ L'Eco del Litorale, 2. 7. 1917, št. 157.

¹²¹ GM. KG, 31. 1. 1919.

¹²² GM. KG, 10. 3. 1917.

njem dopisnic, o čemer priča veliko število le-teh: od 26. oktobra 1916 do konca januarja 1917 so jih napisali 37, do 25. marca 1917 že 60, tri tedne kasneje pa še 20 več (te številke navajajo Gerbčevi v pismih 30. januarja 1917, 25. marca 1917 in 15. aprila 1917); včasih so napisali več dopisnic z enako vsebino in tako imeli večje upanje, da bo ena prispela na cilj. V prvi polovici leta 1917 je verjetno prišlo do zastoja v razpošiljanju pošte, saj se je Marija Gerbec pritoževala, da ni prejerala pisem prijateljice Katarine Pušnar iz taborišča v Brucku na Litvi, čeprav je ta redno dobivala pošto iz Italije. Katarina Pušnar je Gerbčeve redno obveščala o sinovih in bratih, včasih pa tudi opisovala življenje v bruškem taborišču, o svojem delu v tovarni, o šolah in slovenskih duhovnikih.

Veliko oviro je za begunce predstavljalo neznanje jezika. Da bi se čim bolj privadili na novo okolje, sta Gerbčevi dekleti brata Mihaela prosili, naj jima pošlje slovnico, da bi se naučili tega neznanega jezika. Prosili sta tudi za slovenske knjige, »saj ja lepi glas vrlemu slovencu še zmiraj lepo diši«. ¹²³

V svojih pismih so le redko potarnali (zaradi cenzure so bili zelo previdni), vendar pa so hudo pogrešali slovenskega duhovnika (tako leta 1917). Jeseni leta 1915 je v Diano Marino prispel srpeniški kurat Alojz Filipič, ki je pomagal dianskim beguncem. Novembra leta 1916 so ga premestili v Albisolo Superiore, 6 kilometrov od Savone. Toda o slovenskem duhovniku piše le ena dopisnica, datirana 28. oktobra, toda brez letnice; namenjena je bila Janezu Gerbcu, vendar ni bila poslana, tako tudi ni poštnega žiga, po katerem bi se dalo sklepati o letu. Verjetno se nanaša na obdobje Filipičevega dušnega pastirstva v Diano Marini. Novembra 1916 naj bi v Diano Marino prišel drug slovenski duhovnik, Filipič je omenil Ivana Franketa, toda ta njegova pobožna želja se ni uresničila. ¹²⁴ 20. maja 1917 je bila v Diano Marini birma, ki so se je udeležili slovenski begunski otroci, med njimi Benedičičevi fantje, toda obžalovanja vredno je bilo, ker mnogi niso imeli »nobenega podučila v našem jeziku, a drugega pa ne znajo«. ¹²⁵ Za to priliko je v Diano prišel kurat Filipič in med begunci opravil spoved. Takšne svetle dogodke je večkrat zatemnila smrt, o čemer enkrat pišejo tudi Gerbčevi. ¹²⁶

Toda tudi smrt domačinov so potisnili globoko v podzavest, niso pa mogli preboleti spomina na dom. Po dveh letih so se obupano spominjali zadnjega pogleda na dom. Odhod se je odvijal v gotovosti takojšnje vrnitve in Gerbčevi so ves čas živeli v objemu tega prepričanja. Zaslepljenost o kratkotrajni vojni je bila v ljudeh prisotna že ob izbruhu evropskega spopada avgusta 1914, kljub vrtoglavih dogodkom v maju 1915 pa je ta iluzija ponovno zaživela v dneh izselitve. Njeni glasniki so bili italijanski vojaki, ki so prinesli ukaz o le kratkotrajni evakuaciji. Neugašeno upanje na kratko izgnanstvo je še bolj poglabljalo domotožje. Nostalgija, brezupnost, obup so se stalno vračali v pisanje in misli ter se združevali z razočaranjem nad neskončno vojno. Takole so pisali 9. junija 1917 sinu: »Predragi ravno se z žalostnim srcem spominjamo žalostnega dne danes dve leti, ko smo se zadnič ozrli na mili dom z upanjem kakor so nas tolažili, da za par dni se vrnete a žalibog ti kratki dnevi so se spremenili v zelo dolge leta, gore in hribi so še drugič ozelenele a mi smo še vedno tu, ne vem ali pride kdaj tista srečna ura vrnitve ki jo čakamo že dve leti, al vendar upamo da kmalu nam prikuka ljubo solnčice miru katero je pred leti zašlo za temne hribe nesrečne vojne.«

Vsekakor je bil za preproste begunce proces, v katerega so bili surovo pahnjeni, preveč zapleten, da bi ga lahko spremenili ali o njem racionalno razmišljali; volja posameznika ni nič pomenila, »gospodarji« so bili drugje. To je vodilo do občutka popolne odvisnosti in v poenostavljeno razlago vsega,

¹²³ GM. KG, 15. 2. 1917.

¹²⁴ O tem tudi C. Medeot, n. o. m., 147.

¹²⁵ GM. KG, 20. 5. 1917.

¹²⁶ GM. KG, 15. 1. 1917.

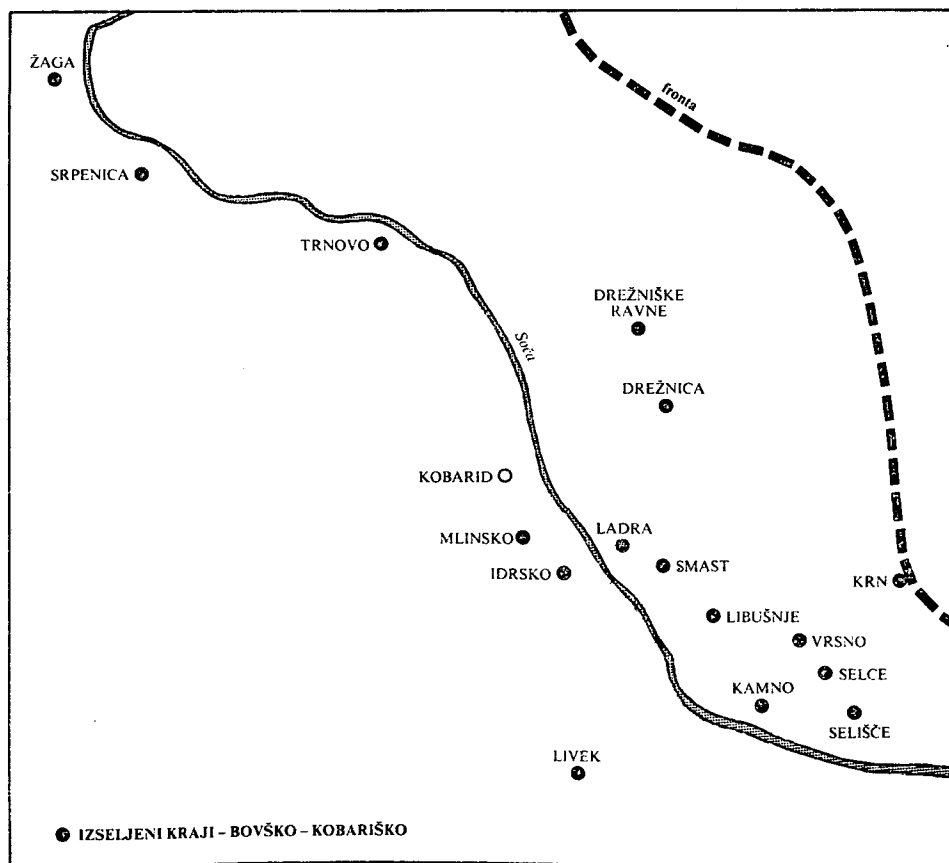
kar se jim je dogajalo, češ, »nič ne pomaga ker nas je Bog tako poljubil«. ¹²⁷ Najučinkovitejše dejanje proti obstoječemu stanju, tudi proti vojni, je postala molitev, h kateri je zlasti mati Ana v pismih pogosto pozivala svoje sinove.

Do konca vojne Gerbčevi niso nikoli izrazili svojih misli in občutenj do Italijanov, tudi do ligurskih »gostiteljev« ne. K temu je v celoti pripomogla cenzura. Zato pa so po koncu svetovnega spopada, ko so še vedno begunili v Diano Marini, v pismu sinu na dom v Gabrje 31. januarja 1919 izbljuvali ves svoj bes nad »potepuhi, ki se ne bodo iztrebili iz naših samotnih hribov«, ki kradejo tako, kot ob svojem prihodu. Najbolj nemogoča pa jim je bila misel na to, da bi postali »Lahovi«. Ker so se v tem času že pripravljali na vrnitev, so svoje ostre besede skušali omiliti, saj so se bali, da ne bodo smeli domov odnesti ničesar, kar so prislužili v treh letih; Italijani se jim sicer niso zdeli hudobni, a trpeti jih vseeno niso mogli.

BEGUNCI IZ KOBARIŠKE IN BOVŠKE KOTLINE

IX. 1. EVAKUACIJA

Na Kobarškem, na severnem sektorju soške fronte, so se italijanske enote hitreje in bolj udarno pomikale naprej kot drugod po fronti do morja. Tako so zasedle Kobarid že 24. maja 1915 in preko Soče prodrle v podkrajnske vasi. Novico o italijanskem napadu na Avstro-Ogrsko so v te vasi prinesle

avstrijske obmejne straže in žandarji, ki so se umaknili iz obmejne postojanke na Livku. Umikajoči se vojaki in orožniki so razstrelili stari Napoleonov most preko Soče, da bi Italijanom, ki so jih zasledovali, onemogočili napredovanje. S tem dejanjem pa so kobariškim prebivalcem onemogočili, da bi se umaknili preko Soče ali čez Predel v zaledje.

Medtem ko so Kobaridci v glavnem ostali doma, razen redkih, ki so se uspeli umakniti pred zrušenjem Napoleonovega mosta, pa je »galicijska« usoda doletela prebivalce okoliških vasi. Na desnem bregu Soče so Italijani izpraznili vasi Žaga, Srpenica, Trnovo ob Soči, Mlinsko, Idrsko, Livek, Volče in Čiginj; na levi strani pa vasi Magozd, Drežniške Ravne, Ladra, Smast, Libušnje, Vrsno, Krn in Kamno. V teh primerih skoraj v celoti pade v vodo uradni italijanski razlog za evakuacijo — bližina fronte. Fronta resda ni bila daleč, toda po predstavitvi posameznih primerov bo postalo jasno, da so motivi za izgon tičali drugje. Naštete vasi lahko »motivacijsko« razdelimo v pet skupin, od katerih morda ena, ki jo, pogojno, sestavljajo Žaga, Volče, Čiginj in Livek, lahko nosi pečat evakuacije iz varnostnih razlogov. Vsaka od preostalih skupin ima svojo zgodbo, katere srž pa je begunstvo kot skupna pot pregnanega gornjesoškega prebivalstva.

Drežnica

V Drežnici so se že konec maja 1915 zbirale alpinske čete, da bi zavzele Krn (osvojen šele 16. junija 1915). Nedoločenega dne v začetku junija je alpinisti general Donato Etna z razglednega mesta pri cerkvi z daljnogledom opazoval položaje na Črnem vrhu, ki naj bi jih napadli v naslednjih dneh. Takrat so mu iz bližnjega polja mimo ušes prišvigale svinčenke, ki generala niso zadele. Nanj so verjetno streljali umikajoči se avstrijski vojaki, medtem ko so za (neuspeli) atentat Italijani krivili domačine. Drežničani in prebivalci okoliških vasi (županstvo je štel 1044 ljudi¹²⁸) so se morali izseliti 6. junija, poslali pa so jih najprej v Breginj in pozneje v provinco Avellino.¹²⁹ Spremljal jih je tudi drežniški kurat Jože Kalin.

Ladra, Smast, Libušnje, Kamno, Vrsno, Krn

Te vasi, v katerih je živel 1543 prebivalcev, je italijanska vojska zasedla prvi dan vojne z Avstrijo, v vaseh pa je ostala nekaj dni. V začetnem obdobju vojevanja se je spopadala ne le z Avstrijci, temveč tudi z množičnim zapuščanjem bojišča. Zadnje dni maja in v začetku junija so bile italijanske enote (42. in 49. polk) na krnskih strminah precej razredčene, »zahvaljujoč« začetniškemu netaktičnemu bojevanju. Tako se je hitro napolnil italijanski lazaret v Smasteh; vsakega ranjenca pa je v dolino spremljala skupinica zdravih vojakov, kar je postal pogost trik za odtegotvanje bojevanju. Bežeči vojaki so se skrivali v bližnjih vaseh. Zato so italijanske višje vojne oblasti morale ustrezno ukrepati, da bi preprečile in onemogočile dezertiranje s fronte. Za krnsko fronto so poslali močan oddelek karabinjerjev s poveljstvom v Libušnjem, ki naj bi poskrbel za uporne dezertarje.¹³⁰

4. junija 1915 so karabinjerji preiskali vse podkrnske hiše, nato pa v vaseh Ladra, Smast, Libušnje, Kamno, Krn in Vrsno pobrali vse moške, bilo jih je 61, ter jih obdolžili, da so streljali na italijanske ranjence in bili avstrijski špijoni. Ujete moške so odgnali čez Sočo do Idrskega, med potjo streljali na prestrašene kmete, ki so delali na polju (ubili so dva kmeta iz Ladre in Smasti). Pri mostu čez potok Drganjšček so jih postrojili, ter vsakega desetega ustrelili. Izjemo so naredili pri prvem od desetih; bil je to mladenič iz Kamna,

¹²⁸ Allgemeines Verzeichniss . . . Wien 1915.

¹²⁹ G. del Bianco, n. o. m. 1, 27; A. Rejec, Zgodbe slovenskih posoških duhovnikov v Italiji med prvo svetovno vojno. Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1971, 96–119; C. Medeot, n. o. m., 143.

¹³⁰ Istra, 14. 6. 1935, št. 24.

ki se ga je italijanski kapetan »usmilil«, saj bi lahko še služil italijanski vojski. Zato so ustrelili kmeta, ki je bil naslednji. Ustreljene moške so pokopali v skupno grobnico, ki so jo izkopali idrski vaščani. Ostale aretirance so gnali v Čedad, nato v Firenze in nazadnje, po dveh tednih, v Oschieri na Sardiniji, kjer so se smeli svobodno gibati. Po treh tednih je nepričakovano prišla rešitev za deset mož, mlajših od 18 in starejših od 50 let, ki so jih odpeljali preko Švice v Salzburg. Tako je krnsko prebivalstvo pozdravila italijanska vojska. Decimacija je odmevala tudi v slovenskem tisku in literaturi.¹³¹

Posledica tega dogodka je bila takojšnja izpraznitev podkrnskih vasi; v ta sklop verjetno lahko prištejemo tudi zaselka Selce in Selišče. S kamenskim vikarjem Izaijo Božičem in libušenjskim kuratom Ivanom Lebanom je bilo prebivalstvo odvedeno v Breginjski kot, del v Borjano v občini Kred, del v Breginj.

Idrsko in Mlinsko

24. maja je v Idrsko prišla italijanska patrolja; ko je ugotovila, da v vasi ni avstrijske nevarnosti, so ji drugi dan sledili bersaljeri in alpinci, ki so prišli z Matajurja in Livka. Vojaki so prosili hrane, predvsem mleka in jajc. Vojško v vasi je sprejel župan Blevk, vas pa je v znamenje predaje izobesila belo rjuho. Edino, kar je bodlo Italijane v oči, je bila zastava na vrhu zvonika, na eni strani črno-žolta in na drugi narodna, zato so jo najprej skušali sklatiti, ker pa jim to ni uspelo, so čeznjo vrgli krpo.

Prebivalci Idrskega so bili priča decimaciji krnskih kmetov. Doma so ostali do 7. junija, ravno tako prebivalci Mlinskega. Dva dni pred tem je prišla vojaška komanda, da morajo vasi izprazniti. Ljudje so v naglici vzeli s seboj najnujnejše, nakar so jih Italijani odgnali v Breginj in Potoke v kredski občini.¹³² Potovali so peš; kdor je imel konje, kobilu in voz, pa je nanj »natorvoril« otroke in ostarele. V vasi so ostali župan in trije gostilničarji.

Vzrok za izpraznjenje ni povsem jasen. F. Volarič v svoji pripovedi pravi, da so odšli v begunstvo zaradi dezerterja, vaščana, ki je bil črnovojnik na Livku. Skril se je doma, župan, ki je bil njegov sosed in sorodnik, ga je sicer pregovarjal, naj se umakne, a mu ni uspelo. Župana naj bi Italijani tudi vprašali, če prevzame odgovornost za zvestobo svojih vaščanov, pa je ta odklonil in Idrci so morali v begunstvo.¹³³

Srpenica in Trnovo ob Soči

Motivi za izselitev Srpenice in Trnovega ob Soči so podobni prejšnjim; prežeti so z maščevalnostjo italijanskih vojakov, ki je morda koreninila v strahu pred neznanim in v nevednosti. Trnovci in Srpeničani, skupaj jih je bilo leta 1910 755, so, vsaj na začetku, begunili skupaj in v družbi svojih duhovnih pastirjev, srpeniškega kurata Alojza Filipiča in trnovskega vikarja Ivana Štolfe.

Ob prihodu italijanske vojske v Trnovo so se med trnovskim vikarjem in italijanskimi oblastmi spletli prijazni odnosi, ki pa jih je, po pripovedovanju župnikove nečakinje Mirjam Štolfe, ki ga navaja C. Medeot,¹³⁴ skalil dezert

¹³¹ O tem dogodku so pisali Slovenec, 29. 9. 1915, št. 222; Slovenec, 21. 5. 1917, št. 115; ob 20-letnici dogodka Istra, 14. 6. 1935, št. 24. Decimacijo omenja tudi H. Tuma, Iz mojega življenja. Ljubljana 1937, 372–373, ki pa navaja napačen podatek o 20 ustreljenih (nanj so se leta 1922 obrnili sorodniki ustreljenih, ki so tri leta od italijanske vlade prejeli pokojnino, ko pa je ta ugotovila, da gre za vdove »izdajalcev«, jim je pokojnino odtegnila. Vojaška oblast v Trstu je spoznala krivico in uvedla disciplinski postopek zoper stotnika, ki je ukazal ustrelitev). V literaturi se dogodka spominja F. Kurinčič, Na tej in na oni strani oceana. Ljubljana 1981, 51. Pesnik Joža Lovrenčič jim je posvetil pesem »Smrt šestih« (Slovenec, 14. 10. 1915, št. 235). Dogodek je najbolj obdelan v rokopisnem gradivu Alberta Rejca in dr. Avgusta Sfiligoja, ki mi ga je dal na voljo B. Marušič.

¹³² Slovenec, 29. 9. 1915, št. 222.

¹³³ F. Kurinčič, n. o. m., 47.

¹³⁴ C. Medeot, n. o. m., 147.

iz avstrijske vojske, domačin, ki je vrgel uniformo v Sočo, puško pa obdržal in se skrila na svojem domu. Italijani naj bi ga odkrili in ga skupaj s starši ustrelili v bližini Kobarida (o tem dogodku ni drugih vesti). Vikarja Štolfo so obdolžili, da je vedel za oboroženega dezertarja; tako je moral nedoločenega dne v začetku junija skupaj s prebivalstvom zapustiti Trnovo in se napotiti v izgnanstvo. Najprej so se ustavili v Ažli (Azzida) pri Špetru Slovenov v Beneški Sloveniji, kamor so jih pripeljali z vojaškimi vozili.

Tudi datum odhoda Srpeničanov od doma ni znan, gotovo pa je bilo to v prvem tednu junija, ko so v Nadiško dolino pritekale trume beguncev. Revščina in zmedenost beguncev sta tako ganila monsignorja Strazzolinija, da je v župnijski kroniki Špetra Slovenov zapisal: »Ti ubogi ljudje so morali brez predhodnega obvestila zapustiti svoje domove. S seboj niso mogli vzeti ne pohištva in ne obleke. Izgubili so vse, a hiše so jim opustošili. Prispeli so do Špetra na vojaških vozovih tudi begunci iz Trnovega in Srpenice s svojimi duhovniki, ne da bi vzeli kaj s seboj razen živali in zdaj potujejo v Ligurijo. Obupno jih je bilo gledati!«¹³⁵ Srpeniškega kurata so Italijani aretirali, ker je domača dekleta s prižnice pozival, naj ne nasedajo ljubeznivim ponudbam italijanskih vojakov in tako je »lahko« spremljal svoje župljane v Ažlo.¹³⁶

Livek in Žaga

Za prebivalce Livka in okolice ni znano, kdaj so morali zapustiti domove, verjetno se je to zgodilo že konec maja, kmalu po zasedbi kraja.

Žagarji so bili izseljeni 5. avgusta 1915 in sicer v Ažlo.¹³⁷

IX. 2. VMESNE POSTAJE

Kot je razvidno iz opisa dogodkov v prvih junijskih dneh leta 1915, so se begunci iz gornje Soške doline najprej zbrali na štirih postajah — v Breginjskem kotu, v občini Kred ter v Ažli v Nadiški dolini, prebivalce Livka pa so izselili v zaselek Jevšček, kjer je civilno prebivalstvo ostalo doma. Na teh vmesnih postajah so se oblikovale nekatere posebnosti, bolj jasne so tudi nekatere oblike podpore, ki jih je bilo deležno begunsko prebivalstvo.

Občina Breginj (Breginj, Logje, Robedišče)

V spremstvu lahke konjenice so begunci prišli v Breginjski kot. Začasno bivališče so jim odredili najprej v šoli, nato pa so posamezne družine razmestili po hišah in okoliških zaselkih. Beguncem je hrano brezplačno razdeljevala vojska. Hrano so lahko, s tisto malega denarja, ki so ga uspeli odnesti od doma, tudi kupovali, toda prehiteli so jih nekateri Breginjci, ki so preprodajali »šenkano« blago.¹³⁸ Zato je hrane kmalu zmanjkalo in pregnanci so odhajali v Kred, kjer so bila vojaška skladišča hrane. Najpogosteje so jedli polento in paradižnik.¹³⁹

Italijanska vojska je v Kobariškem kotu kmalu po zasedbi začela graditi ceste, kar »se sliši kakor bajka, kdor pozna dotične kraje, ker prej ni bilo do tja druge poti nego kozja steza za tihotapce, ki so hodili v Breginj po tobak, sladkor, sol.«¹⁴⁰ Za delo so porabili vse za delo sposobne moške in ženske, domačine in begunce. Moški so bili vajeni takega dela, saj so pred vojno gradili ceste in predore na Nemškem in Avstrijskem. Večina je bila beguncev. Za delo so dobivali plačo, verjetno okrog tri lire na dan.¹⁴¹ Gradili so 5 metrov

¹³⁵ A. Rejec, n. o. m., 166; tudi G. del Bianco, n. o. m. 1, 27.

¹³⁶ A. Rejec, n. o. m., 166.

¹³⁷ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Nepopolno in neurejeno gradivo zdravstvene službe.

¹³⁸ F. Volarič.

¹³⁹ F. Kurinčič, n. o. m., 55.

¹⁴⁰ Slovenski narod, 13. 11. 1915, št. 261.

¹⁴¹ F. Kurinčič je za vožnjo samokolnice zaslužil 2,8 lire na dan. F. Kurinčič, n. o. m., 56.

široko cesto iz Breginja preko Prosnida (Prosenico) v Tipano (Taipana) v Beneški Sloveniji. Ko so zaključili z delom na tej cesti, so nadaljevali z gradnjo drugih: Sedlo—Stol, Robič—Sužid, Sužid—Svino in širili cesto Svino—Kobarid. Poleg plače so dobivali tudi hrano. Delali so v vojaški coni, zato so nosili posebne rdeče trakove v znak, da pripadajo vojaškim inženirskim enotam in so se tako lahko gibali v strogem vojaškem območju.¹⁴²

Drugače je bilo gibanje na zasedenem teritoriju strogo omejeno in možno le s posebno dovolilnico, ki jo je izdal civilni komisar za politični okraj Tolmin s sedežem v Kobaridu. Begunci so bili najpogostejši prosilci za dovoljenja in sicer so želeli potovati v domači kraj. Postopek za pridobitev dovoljenja je bil dolgotrajen in zapleten. Prošnjo so naslovili na civilni komisariat, razloge za potovanje sta morali potrditi priči, nato je prošnja potovala na poveljstvo 4. armadnega korpusa, to je zaprosilo za mnenje poveljstvo 8. pehotne divizije, ki je odgovor poslalo nazaj na 4. armadni korpus, to pa preko vojaškega komisarja za zgornje Posočje civilnemu komisarju. Vojaški komisar se je o datumu potovanja dogovoril s karabinjerji, po nekaj dodatnih dogovorih med vojaškim komisarjem in orožniki je prosilec (v primeru pozitivnega odgovora) le dobil dovoljenje za potovanje, med katerim sta ga spremljala dva karabinjerja.¹⁴³ Postopek je trajal en mesec, zaključen je bil z oddajo zapisnika o dogodku.

Ker so begunci zapustili svoje domove z malo prtljage, so se v domači kraj vračali največkrat po obleko, perilo, čevlje, odeje, pa tudi računske knjige, družinske dokumente, celo šivalne stroje; vse je bilo zbrano v skladiščih, razen vrednostnih papirjev in drugih dokumentov, ki so jih begunci pred odhodom skrili v kletih ali zakopali na varno.

Ukrepi za begunce, ki so odšli na dom brez dovoljenja, so bili izredno strogi. To dokazuje dogodek, ki se je pripetil 24. septembra 1915. Na cesti iz Sužida v Svino so tega dne orožniki zasačili štiri ženske, begunke v Breginju, ki so se brez dovoljenja odpravile proti domu v Drežnico in Mlinsko.¹⁴⁴ Zato je vojaški komisar za zgornjo dolino Nadiže poveljstvu 4. armadnega korpusa predlagal internacijo družin, ki so jim pripadale »grešnice«. Internacijo naj bi izvedli v opomin, da bi preprečili podobne poskuse. 5. oktobra so družine dobile od breginjskega župana obvestilo od odhodu iz Breginja v neznan kraj. Anton Lister, mož ene begunk, je napisal prošnjo, da bi z družino lahko ostal v Breginju, saj je pomagal pri gradnji ceste, žena pa je bila noseča.¹⁴⁵ Zdravnik je v ta namen pregledal žensko in ugotovil, da potovanje ne bo ogrozilo njenega zdravja.¹⁴⁶ Najprej so oblasti razmišljale samo o internaciji družinskih poglavarjev, nazadnje pa so se odločile za internacijo celotnih družin v Italijo.¹⁴⁷

Zasedbene oblasti so se dotaknile tudi šolstva. V slovenskih krajih so uvedli posebne oblike pouka. Od maja leta 1916 je civilni komisariat ustanavljal t. i. zabavišča — vzgojevališča (ricreatori — educatori) in organiziral posebne šolske tečaje, »da bi nadzorovali, pomagali in, bolj kot učili, vzgajali šoloobvezne otroke«. ¹⁴⁸ Za šolskega nadzornika je bil imenovan Francesco Spazzapan. Vzgojevališča, ki so jih obiskovali otroci od 6 do 14 leta, so bila namenjena tako domačim kot begunskim otrokom, delovala pa so do 24. oktobra 1917.¹⁴⁹

¹⁴² O gradnji cest piše tudi F. Kurinčič, n. o. m., 55—59.

¹⁴³ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. *Trasferimenti — rimpatril* 1915—1917.

¹⁴⁴ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. *Leva e truppe. Internamenti delle persone* 1915—1917.

¹⁴⁵ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917, n. o. m.

¹⁴⁶ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917, n. o. m.

¹⁴⁷ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917, n. o. m.

¹⁴⁸ B. Marušič, n. o. m., 238.

¹⁴⁹ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. *Educatori e corsi scolastici*, 1916 (maggio) — 1917 (ottobre).

V Breginjskem kotu so bila taka vzgojevališča v Breginju, Logjeh in v Robidišču. Vsakemu je bil dodeljen vojak, tudi učitelji so bili vojaki — Italijani. V službo jih je sprejemal generalni sekretariat v Vidmu. Vprašanje poučevanja v slovenskem jeziku so »rešili« z zelo preprosto potezo — določili in ugotovili so, da so vzgojevališča državne ustanove in je zato jezik poučevanja italijanski.

Vzgojevališče je obsegalo en prostor, povsod so otroci dobivali malico in bili enkrat tedensko okopani. Stroške za delovanje je krila občina, vključevali so stroške za učiteljevo plačo, kurjavo, šolski material, prevoz hrane, popravila, najemnino prostora in za razne uslužbenke (kuharice, čistilke).¹⁵⁰

Večina begunskih družin ni ostala v breginjski občini, temveč je begunsko »avanturo« nadaljevala v Italiji. Kriteriji, po katerih je generalni sekretariat odločil, kdo bo ostal v Breginju, zaenkrat niso znani. Breginj so zapuščali postopoma; 12. decembra je odšla v **Candido** v avellinski provinci skupina 100 beguncev, največ Drežničanov, ki jih je spremljal I. Štolfa, na cilj pa so prispeli 19. decembra.¹⁵¹ Tega dne so Breginjski kot zapustili Libušenjci, ki so jih z avtomobili najprej prepeljali v Videm, po dveh dneh pa so pot nadaljevali z vlakom do Kalabrije.¹⁵² 13. decembra je iz Breginja odšla 140-članska begunska »družina« Drežničanov in Smasčanov, v družbi libušenjskega kurata I. Lebana. Po šestih dneh vožnje so prispeli v **Badio di Cava** v provinci Salerno. Idrci so odšli 20. (19.)/decembra. Avtomobili so jih najprej odpeljali v Podbonesac (Pulfero) v Beneški Sloveniji; F. Volarič se spominja, da so jih tu ljudje zelo sovražno sprejeli, z »bilmi in lopatami«, češ, da so jih Italijani nahujskali, da so begunci pobijali italijanske ranjence. Pot so nadaljevali proti Vidmu, kamor so prispeli zvečer, ob polnoči pa jih je vlak odpeljal v Firence. Tu so ostali dva dni; da bi si odpočili, so jih strpali v nek ženski samostan. Na vožnji so jim dajali hrano: belo kavo, kruh in ovčji sir. Begunski transport je pot nadaljeval do Nole v provinci Caserta.¹⁵³

Družine, ki so ostale v Breginju, so življenje nadaljevale po »ustaljeni« poti; podpore so dobili toliko, da so z njo nahranili družino,^{153a} gradili so ceste in pisali prošnje. Po zlomu pri Kobaridu so se te družine večinoma vrnile domov.

Občina Kred

Kamenci so bili odgnani v občino Kred oziroma razporejeni v štiri večje vasi, ki jih je obsegala — Kred, Borjana, Staro selo in Potoki. V Potokih so živele tudi družine iz Idrskega, ki jim ni šlo slabo.¹⁵⁴

Za občino Kred sta dokaj jasna način in oblika plačevanja podpor družinam vpoklicanih v avstro-ogrsko vojsko, kamor so spadali tudi begunci. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin je skrbno zbiral informacije o beguncih, datumu izselitve ter o višini podpore, ki jo je družina vpoklicanega dobivala pred italijansko zasedbo, o številu družinskih članov in času izplačevanja avstrijske podpore.¹⁵⁵ Posebno pozornost so italijanske oblasti pri odmerjanju višine podpore posvečale občini, v kateri je begunska družina živela. Vse informacije je zbral odgovorni vojaški komisar za gornjo dolino Nadiže ali za gornje Posočje.

Višina podpore ni bila enotna. Življenjske razmere so se spreminjale, predvsem slabšale, in preživljanje družin je bilo vedno dražje in težje, zato so begunci prosili za povišanje. Podpore so izplačevali mesečno, leta 1916 je šest-

¹⁵⁰ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915–1917, n. o. m.

¹⁵¹ Slovenec, 5. 2. 1916, št. 28.

¹⁵² N. o. m., 22. 2. 1916, št. 42.

¹⁵³ F. Volarič.

^{153a} Slovenski narod, 13. 11. 1915, št. 261.

¹⁵⁴ Slovenec, 4. 2. 1916, št. 27.

¹⁵⁵ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915–1917. Poročilo zdravstvene službe.

članska družina prejela 30 lir, zahtevali pa so mesečno podporo 50 lir.¹⁵⁶

Tako kot v Breginju so nastala vzgojevališča tudi v Borjani, Starem selu in Kredu. Vzgojevališče v Borjani je bilo odprto 20. avgusta 1916 in F. Spazzapan je poročal o zadovoljstvu prisotnih domačinov, beguncev, civilnih in vojaških oblasti. Vzgojevališče je obiskovalo 150 otrok, od tega 50 begunskih iz Kamna, Selišča, Krna, Drežnice, Livka, Selc, Volarij in Libušenj.¹⁵⁷ Pouk je vodil učitelj — vojak Marco Calligaro, pomagala pa mu je idrska begunka Justina Sovdat.^{157a} Za pouk je bil natančno določen didaktični program. V prvem razredu je obsegal učenje branja in pisanja, matematiko (štetje do 100), lepomis, moralno vzgojo, telovadbo, petje, risanje in gospodinjstvo; v drugem razredu pa italijanščino, matematiko (štetje do 10.000), geometrijo, učenje pojmov, zgodovino, zemljepis, lepomis, risanje, telovadbo, moralno in civilno vzgojo (pravice in dolžnosti državljana).¹⁵⁸ Od 26. oktobra 1916 do 6. novembra je bilo borjansko vzgojevališče zaradi higienskih razlogov zaprto.¹⁵⁹

Vzgojevališče v Starem selu je vodil vojak Giovanni Cavazzo s pomočjo domačinke Terezije Kranjc. Gostilo je 95 učencev.¹⁶⁰ Šolo v Kredu sta pod neposrednim nadzorstvom vojaškega komisarja za gornjo dolino Nadiže vodila Pavlina Jenko in učitelj Domenico Nuvolani iz Ligurije.¹⁶¹ Po podatkih generalnega sekretariata za civilne zadeve je šolo obiskovalo 64 učencev.¹⁶² Otroci so, tako je poročal nadzornik Spazzapan, dobili na dan tri obroke hrane: ob devetih kavo z mlekom in kruh, opoldan kosilo (mineštra, kruh, priloga, sir ali sadje), zadnji obrok ob štirih pa je vseboval kavo z mlekom in kruh. Sanitarno nadzorstvo je iz higienskih razlogov odredilo enkrat tedensko kopanje otrok. Stroške za plače in druge stroške vzgojevališč v občini Kred je kril civilni komisariat. Po vojni so se pojavile mnoge zahteve za izplačilo plače za oktober 1917, ki je zaradi kobariške katastrofe izpadlo.¹⁶³

Občino Kred so začeli begunci zapuščati decembra leta 1915. V Italijo so odhajali v skupinah; kdaj sta odšli prvi skupini, še ni znano; tretja skupina je odpotovala 15. decembra, četrta pa 19. decembra istega leta.¹⁶⁴ Spremljal jih je kamenski vikar Izaija Božič, ki je s svojo skupino prišel v **Ascoli Piceno** ob Jadranskem morju; beguncev iz Libušenj in Kamna je bilo okrog 60.¹⁶⁵ 150 kredskih beguncev je odšlo v **Diano Marino**, ravno toliko pa jih je ostalo v občini Kred.¹⁶⁶

Jevšček

Prebivalci zaselka Jevšček so gostili begunce z Livka. Ker so tu vladale posebno težke življenjske razmere, so za bivališča beguncev nekakšne najemnine plačevale vojaške oblasti, ki so pregnancy oskrbeli tudi z obroki hrane. Zato pa so bile denarne podpore nižje, oblikovale so se na podlagi starosti beguncev, zdravstvenih in življenjskih razmer. Podpora je bila ratificirana na stroške občine.¹⁶⁷ Leta 1916 je v Jevščku živel deset družin z Livka,¹⁶⁸ drugi pa so bili raztreseni po celi Italiji, predvsem na jugu.¹⁶⁹

¹⁵⁶ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917, n. o. m.

¹⁵⁷ La gestione dei servizi civili. Documenti V, 31 dicembre 1916, 206 (dokument 416).

^{157a} PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Educatori e corsi scolastici, 1916 (maggio) — 1917 (ottobre).

¹⁵⁸ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917, n. o. m.

¹⁵⁹ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917, n. o. m.

¹⁶⁰ La gestione dei servizi civili. Documenti V, 206 (dokument 416).

¹⁶¹ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Educatori e corsi scolastici, 1916 (maggio) — 1917 (ottobre).

¹⁶² La gestione dei servizi civili. Documenti V, 206 (dokument 416).

¹⁶³ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Educatori e corsi scolastici, 1916 (maggio) — 1917 (ottobre).

¹⁶⁴ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Poročilo zdravstvene službe.

¹⁶⁵ C. Medeot, n. o. m., 139.

¹⁶⁶ Slovenec, 30. 6. 1917, št. 147.

¹⁶⁷ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Županstvo Lîvek. Občina Tolmin, Bovec, Solkan 1919—1923.

¹⁶⁸ Slovenec, 20. 4. 1916, št. 91.

¹⁶⁹ PANG. Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915—1917. Županstvo Lîvek. Občina Tolmin, Bovec, Solkan 1919—1923.

Ažla v Beneški Sloveniji

Trnovskim in srpeniškim beguncem se je godilo v Benečiji slabo. V »Gajzli« so živeli pod šotori, »pod seboj pest slame, toliko, da ni bila gola zemlja«. ¹⁷⁰ Enkrat na dan so jim delili hrano in posebej kruh. ¹⁷¹ Tu so begunci preživeli šest tednov, ko so jih oktobra del s srpeniškim kuratom odpeljali v Diano Marino, ¹⁷² medtem ko so vikarja Štolfo poslali v Candido v južni Italiji.

IX. 3. ŽIVLJENJE V ITALIJI

Kobariškim in bovškim beguncem lahko deloma sledimo s pomočjo njihovih duhovnikov, katerih pot je opisal C. Medeot. Italijanske oblasti so tudi tokrat dobro poskrbele za popolno razkropljenost gornjesoških beguncev po Italiji. Skupaj so praviloma ostale manjše skupine, ki so se pomešale med ostale slovenske begunce. »Pokrivali« so celoten polotok, na otoke pa jih niso pošiljali. Največ novic o življenju v Italiji je Slovenec dobival iz naslednjih krajev: **Diano Marina, Genova, Albisola Pace pri Savoni, Saluzzo** v Piemontu, **Ascoli Piceno** in **Offida** v provinci Ascoli, **Candida** in **Atripalda** v provinci Avellino in **Nola** v provinci Caserta.

Ligurija je gostila številne »pošiljke« slovenskih beguncev. V Diano Marini je živelo 1400 beguncev, ¹⁷³ poleg že omenjenih Kambrežanov je tu živelo največ družin iz podkrnskih vasi (51 družin): 21 iz Kamna — to je 150 ljudi, ¹⁷⁴ 17 iz Vrsnega, iz Selc in Selišča po 3, Krna 5 in s Smasti 2 družini. ¹⁷⁵ Slovenec je 7. decembra 1915 poročal, da so vsi prebivalci Žage živeli v Genovi, verjetno pa so bili raztreseni po celotni pokrajini, saj med begunci v Albisoli Pace Slovenec po dveh letih omenja tudi 200 Žagarjev. ¹⁷⁶ Njihovo življenje se verjetno ni v ničemer razlikovalo od že opisanega.

V provinci Savona je, po ocenah Filipiča, živelo 250 njegovih župljanov, ¹⁷⁷ ki jih je obiskoval, ko je bil v Diano Marini. Novembra leta 1916 je bil premeščen v Albisolo Superiore, 6 kilometrov oddaljeno od Savone, kjer je med 140 Srpeničani poučeval verouk, otroke pripravljaj na obhajilo in birmo. Sicer pa je našel v mestu mir, ki ga je potreboval po spletkah in žaljivkah, ki jih omenja tudi Medeot. ¹⁷⁸ Žal je moral decembra 1917 spremeniti svoje bivališče, premeščen je bil v Lusingnano d'Albenga, še vedno pa je ostal v Liguriji in tako lahko še nudil predvsem dušno pomoč tukajšnjim slovenskim beguncem.

Candida, mesto v spodnji Italiji, v provinci Avellino, je sprejela okrog 110 kobariških beguncev, predvsem Drežničanov. Mednje so italijanske oblasti namestile tudi trnovskega župnika Ivana Štolfo, ki je tu deloval kot »parocco dei profughi« (begunski župnik) in drežniškega kurata Kalina, ¹⁷⁹ ki je v Candido prišel spomladi leta 1916. Begunci so živeli v samostanu, razdelili so jih po sobah, kjer jih je obiskoval trnovski župnik. Vodil je tudi majhno šolo za begunce. Pomanjkanja pregnanci niso trpeli, verjetno pa je prišlo leta 1917 do poslabšanja njihovega zdravstvenega stanja, saj so izrazili željo po premetitvi v okolico Firenc. ¹⁸⁰ Štolfa je bil konec novembra premeščen v Atripaldo v isti provinci, kjer so se tudi nahajali trnovski begunci, pa tudi živila je bilo tam lažje dobiti. Še vedno je ostal v stiku s Kalinom, ki je, podobno kot Štolfa, obiskoval sonarodnjake v provincah Avellino, Caserta in Teramo. Zadnja postaja Ivana Štolfe je bil otok Ventotene, ki je pred njim gostil ročinjskega župnika Otilija Medveša.

¹⁷⁰ Slovenec, 14. 2. 1917, št. 36.

¹⁷¹ N. o. m.

¹⁷² C. Medeot, n. o. m., 148.

¹⁷³ Slovenec, 30. 6. 1917, št. 147.

¹⁷⁴ C. Medeot, n. o. m., 148.

¹⁷⁵ Slovenec, 7. 3. 1916, št. 54.

¹⁷⁶ N. o. m., 26. 3. 1917, št. 69.

¹⁷⁷ C. Medeot, n. o. m., 148.

¹⁷⁸ N. o. m.

¹⁷⁹ Slovenec, 6. 7. 1916, št. 152.

¹⁸⁰ C. Medeot, n. o. m., 146.

Ivan Leben, kurat iz Libušnjega, je sledil beguncem iz Selc, Smasti, Ladre, Drežnice in Idrskega v provincio Salerno, v kraj Badia di Cava ob Tiren-skem morju, kamor so prispeli po »jako neprijetni vožnji«. ¹⁸¹ Tu so jim dajali dvakrat na dan kuhan živež, »zabeljen s soljo in s sv. križem«. ¹⁸² Begunka v tem mestecu je zapisala: »Tukaj smo žene in otroci, a vsi bi bili raje v naši fronti kakor pa tukaj. Vse smo izgubili, kar nam je bilo ljubo in drago, nimamo drugega kakor pot, po katere gremo, iti ne smemo nikamor, je prepo-vedano, ker napadajo naše ljudi; edino v cerkev smemo iti brez dovoljenja.« ¹⁸³ To je edina novica o možnostih gibanja beguncev in o neprijaznih odnosih domačinov do njih. Življenje v salernitanskem mestu je moralo biti tudi dra- go, saj je liter mleka stal 0,40 lire, tako da so z običajno dnevno podporo ene lire le težko shajali. O delovanju kurata Lebana v Badii ni poročil, znano je le, da se je od tod podpisoval kot »curato dei profughi« (begunski kurat) in bil 29. marca 1917 iz neznanih vzrokov premeščen, tokrat kot »internato civile di guerra« (civilni vojni interniranec) v Nughedu S. Nicolo, vas na Sardiniji. ¹⁸⁴

Skupina libušenjskih in kamenskih beguncev, ki je štela okrog 60 oseb, je na svoj končni cilj — Offida v provinci Ascoli Piceno — prišla 28. julija 1916. Od srede decembra 1915, ko so bili izgnani iz občine Kred, do 20. junija 1916 je Božičeva skupnica bivala v glavnem mestu province, kjer je bila nastan- jena v ubožnici »Ferruccio Ferrucci«; od tod so za mesec dni odšli v samo- stan Frati Minori v isti provinci. Z dnevno podporo ene lire na osebo so mor- ali begunci sami skrbeti za živež. Končno so prispeli v Offido. Tudi tu so begunce nastanili skupaj v neko prenočišče. ¹⁸⁵ Breme begunskega življenja je bilo za Božiča pretežko, saj je hudo zbolel; po krajšem postanku (neznano kdaj) so ga prepeljali v umobolnico v Lucco. Toda do konca vojne o njem ni bilo natančnih novic.

Nekaj beguncev iz Drežnice, Libušnjega in Smasti, ki so do Božiča leta 1915 živeli v Logjah, je svoje zatočišče našlo v Abrucih, v Montorio al Vor- mano, v provinci Teramo. Do Firenc so šli v večjem begunskem transportu, nato so jih razložili na več krajev. Slovenskega duhovnika v teh krajih ni bilo, pomagali so si le tako, da »drug za drugega molimo«. ¹⁸⁶ Za življenje so jim oblasti odmerile liro dnevne podpore, ki so jo begunci dobivali na 14 dni.

Tudi na severu, v okolici Novare, je bilo naseljeno nekaj beguncev, zlasti Srpeničanov, ki so jih razdelili v kraje **Crescentino**, **Vercelli** in **Saluzzo**. V Pie- montu so begunce nastanili po hišah k družinam, jim dajali podporo, s katero so morali kupovati tudi drva in obleko, saj je niso od doma prinesli nič. ¹⁸⁷

Zadnje večje zbirališče kobariško-bovških beguncev je bilo v okolici Ca- serte, kamor so prišli okrog Božiča leta 1915. Begunski transport se je na poti večkrat ustavil in pustil v posameznih vaseh te province po nekaj družin. Naj- več jih je ostalo v Noli. Domačini so jih sprejeli prijazno, čeprav so jih začu- deno gledali; ugledali so namreč preproste ljudi, o katerih pa pred njihovim prihodom niso nič dobrega izvedeli. Stanovali so v starem samostanu, najprej samo družine, ki jih je Generalni sekretariat za civilne zadeve namenil v ta kraj. Okoliški begunci so zato naredili skupno prošnjo, da bi smeli živeti sku- paj in Italijani so prošnji ugodili. Dnevna denarna podpora je najprej znašala po pol lire na osebo, a se je, s padanjem vrednosti italijanske valute, kmalu zvišala na eno liro. Življenje v samostanu si je vsaka družina organizirala po svoje, vsaka je kuhala zase, po svojih navadah in možnostih. Za kuhinjsko opremo, posodo je poskrbela občina, ki je beguncem delila tudi obleko, zim- sko in letno, ter obutev. Za kurjavo so bili zadolženi otroci, ki so hodili po

¹⁸¹ Slovenec, 8. 4. 1916, št. 81.

¹⁸² N. o. m.

¹⁸³ N. o. m.

¹⁸⁴ Slovenec, 30. 6. 1917, št. 147.

¹⁸⁵ C. Medeot, n. o. m., 140.

¹⁸⁶ Slovenec, 20. 5. 1916, št. 116.

¹⁸⁷ N. o. m., 19. 4. 1917, št. 89.

drva, na poljih pa so od domačinov dobili tudi nekaj hrane (paradižnik, pizzo, vino, fige), sicer pa so največ kuhali polento. Tudi tu so imeli begunci priložnost kaj malega zaslužiti, predvsem z delom na polju ali v vinogradih.

V Noli, verjetno tudi drugod, je huda nadloga doletela begunce leta 1918, ko je v pokrajini kosila »španjola«. Bolnike je obiskal lokalni zdravnik, ki je predpisal posebno dieto — jedli so le čisto juho in osem dni nič kruha. Kot kaže je bilo zdravljenje uspešno, saj niotic o tem, da bi kdo od beguncev umrl za posledicami bolezni. Nolske begunce sta redno obiskovala Leben in Kalin; njuni obiski so bili posebno dobrodošli pred prazniki, ko sta izgnance tudi spovedala. Sicer pa so bili prepuščeni sami sebi, otroci niso hodili v šolo.¹⁸⁸

Štiri leta so begunci prestali v tuji, a največkrat ne sovražni deželi, kjer so se morali spopasti s številnimi ovirami: neznanjem in nerazumevanjem jezika, včasih tudi okolice, popolnoma novim in neznanim okoljem, ljudmi, hrano. Nič jih ni zlomilo, upali so na skorajšnjo vrnitev v domovino.

X. ZAKLJUČEK — VRAČANJE

Generalni sekretariat za civilne zadeve je predvidel tudi, kako naj bi potekalo vračanje beguncev domov oziroma postopek za pridobitev dovoljenja.

Prošnje za vrnitev so begunci naslovili na Vrhovno poveljstvo italijanske vojske, ki naj bi o vsakem prosilcu izvedel posebno in natančno raziskavo. Prošnjo naj bi podvrgli dvojnemu pregledu in mnenju vojaških poveljstev oziroma prefektov na ozemlju, kamor se je begunec želel vrniti. Pregled je moral zagotoviti oziroma ugotoviti »moralno neoporečnost« prosilca ter objektivne možnosti za njegovo vrnitev. Prosilec je moral v prošnji dokazati, da kraj, kamor se je želel vrniti, pripada občini njegovega stalnega bivališča oziroma da je t. i. domorodni element. Nadalje je moral dokazati, da razpolaga z delom ali sredstvi, s katerimi bo lahko vzdrževal sebe in družino, saj je bila želja Vrhovnega poveljstva, da dajo prednost t. i. delavnim elementom pred brezdelneži in za delo nesposobnimi. Le takšni begunci so lahko zagotovili hiter povratek normalnega življenjskega ritma v izpraznjene kraje. Tretji pogoj, ki so mu morali begunci zadostiti, je bilo primerno bivališče.¹⁸⁹ Ko je begunec izpolnil vse tri pogoje, se je lahko vrnil domov.

Prvi begunci, bili so to Brici, so začeli pošiljati prošnje za vrnitev že kmalu po italijanski zasedbi Gorice 9. avgusta 1916. Takrat so Brda prišla, vsled premika bojne črte na Goriškem, izven neposrednega vojnega ozemlja. Vrnitev sicer ni bila dovoljena v izpraznjene vasi, zato pa so lahko zaprosili za bivanje v sosednjih krajih — v Vedrijan, Šmartno ali bližnje italijanske vasi. Tako so oživele severovzhodne briške vasi.

Po italijanskem zlomu pri Kobaridu 24. oktobra 1917 in umiku italijanske vojske na reko Piavo so se začeli vračati tudi kobariški begunci, ki so ostali v Breginjskem kotu in življenje se je vrnilo predvsem v Idriško in Mlinsko.

V drugi polovici leta 1918 so se začela pogajanja o vračanju »italijanskih« beguncev domov. Potekala so v Švici, v Bernu, med italijanskimi in avstrijskimi odposlanci. Posrednik pri pogajanjih, pa tudi obveščevalec slovenske javnosti je bil Osrednji odbor za begunce z juga, ki je deloval na Dunaju in skrbel za soške begunce, razkrojlene v avstrijskih taboriščih. Predlagal je, naj se izvrši zamenjava Slovencev in tistih Italijanov na zasedenem ozemlju, ki si žele preseliti v Italijo. Osrednji odbor je v ta namen poslal prizadetim županstvom okrožnice, naj sestavijo sezname v Italiji živečih beguncev, da bo lahko sestavil skupine, ki bi jih zamenjali z italijanskimi.¹⁹⁰ Oktobra se je konferenca končala in je, kot je poročal Odbor, prinesla ugodne rezultate.¹⁹¹ Iz

¹⁸⁸ F. Volarič.

¹⁸⁹ La gestione dei servizi civili. Relazione II, 91—92.

¹⁹⁰ Slovenec, 28. 9. 1918, št. 223.

¹⁹¹ N. o. m., 9. 10. 1918, št. 232.

zamenjave so bili izključeni moški med 17. in 52. letom starosti, razen onih, za katere so italijanski vojaški zdravniki ugotovili, da so za vojaško službo popolnoma nesposobni. S tem so se skušali izogniti prehajanju za vojsko sposobnih v avstrijsko vojsko. Akcija dunajskega odbora, kot kaže, kljub vsemu ni bila uspešna, saj prizadete občine (Libušnje, Trnovo ob Soči, Drežnica, Srpenica, Žaga, Ajba, Anhovo, Biljana, Medana) niso poslale zaželjenih seznamov. Tudi način vračanja beguncev iz Italije kaže na neuspeh Odbora, saj je potekal povsem pod okriljem in po postopkih italijanskih oblasti. Postopek vračanja se je sprožil s koncem vojne, s premirjem 3. novembra 1918 in ponovno italijansko okupacijo Posočja.

Za vračajoče begunce je tako skrbel generalni sekretariat, s pomočjo županstev izpraznjenih krajev, v Gorici pa je deloval še poseben Urad za varstvo beguncev (kdaj je nastal, še ni znano). Generalni sekretariat je v ta namen predvidel vrsto olajšav, ki so veljale predvsem za čas do prihoda na dom: brezplačni transport ljudi in prtljage) in razdeljevanje hrane, pa tudi izdajanje posebnih dovoljenj za uporabo hrane iz vojaških zalog na posebej za to namenjenih postajah.¹⁹²

Da bi lahko primerno poskrbeli za preskrbo prebivalstva z živežem in za pripravo bivališč za begunce, so morala županstva zbrati in kraljevemu komisarju za samoupravne posle dežele Goriško — Gradiščanske (R. Commissario per gli Affari Autonomi della Provincia di Gorizia e Gradisca) sporočiti zahtevane statistične podatke: 1. število v občini prisotnega prebivalstva; 2. število otrok, mlajših od 2 let; 3. število otrok od 2 do 5 let; 4. število še ne vrnutjenih beguncev, z navedbo kraja, kjer so se nahajali; 5. navedba koliko prebivalcev (število družin) v občini nima stanovanja in je bila zato potrebna izgradnja barak.¹⁹³

Italijanske oblasti so po vojni poskrbele za vse begunce, tudi tiste iz avstrijskih dežel in taborišč, in sicer tako, da so zanje gradili lesene barake, saj je bila večina hiš porušenih ali hudo poškodovanih. Mnogo begunskih družin je po vrnitvi našlo prvo zatočišče pri sorodnikih ali sosedih, toda zasedbene oblasti — Glavno civilno poverjeništvo za Julijsko Benečijo (R. Commissario Generale per la Venezia Giulia) — so določile, da je iz gospodarskih in zdravstvenih razlogov bolje, da se te družine preselijo v barake in sicer po dve družini v eno; skupno število bivaajočih v njej pa ni smelo preseči 12 oseb.¹⁹⁴

Za begunce, ki so se vračali domov skozi Gorico, je skrbel že omenjeni Urad za varstvo beguncev. Njegova dolžnost je bila preskrba beguncev s hrano in stanovanjem, toda največ za tri dni, saj je bila dolžnost domovne občine, da vzdržuje svoje ljudi.¹⁹⁵ Beguncem iz občin Bovec, Čezsoča, Žaga, Srpenica, Trnovo ob Soči, Drežnica, Idrsko, Libušnje, Livek, Volče, Kobarid, Tolmin in Sv. Lucija (Most na Soči) je bila na razpolago tudi določena količina obleke in perila. Za razdeljevanje naj bi skrbel civilni komisariat in zaloge brezplačno razdelil med najbolj potrebne begunce.

Posebno obliko pomoči je predstavljala denarna podpora, ki so jo Italijani izplačevali »svojim«, pa tudi »avstrijskim« beguncem po vrnitvi domov, dokler ti niso imeli možnosti samostojnega preživljanja (z delom) in niso stanovali v lastni hiši. V ta namen so se morala zopet potruditi županstva, ki so zbirala podatke o višini podpore, ki jo je prejemale begunska družina v izgnanstvu in sestaviti poseben seznam, opremljen z obrazcem, ki ga je dobil begunec ob štetju (to je veljalo za begunce v Italiji) oziroma katerimkoli do-

¹⁹² La gestione dei servizi civili. Relazione I, 175.

¹⁹³ PANG. Občina Trenta; okrožnica 29. 11. 1918.

¹⁹⁴ PANG. Občina Avče; okrožnica vsem županstvom občin dežele in onim, ki se nahajajo v upravi komisariata za samoupravne zadeve dežele Goriške, 12. 11. 1919.

¹⁹⁵ PANG. Občina Sentviška gora; dopis kraljevega komisarja z dne 31. 1. 1919.

kazilom o begunstvu in prejemanju denarne podpore. Prvi seznam naj bi nastal do 1. marca 1919, sestavljali pa naj bi ga mesečno.¹⁹⁶

Ker je bila večina begunskega prebivalstva kmečkega, se je generalni sekretariat še posebno posvetil vračanju lastnikov in obdelovalcev zemlje. Obdelovalne površine so bile zaradi »izrednih razmer oziroma prav izredne narave« močno poškodovane in takoj po vrnitvi niso omogočale preživetja družin. »Te povsem izredne razmere zahtevajo sedaj od poljedelca toliko naporega in potrpežljivega dela, da je opravičena bojazen, da bo marsikateri kmetič obupal.«¹⁹⁷ Krajevne oblasti so namreč poročale, da je ljudstvo tavallo v zelo težavnem gospodarskem položaju, ki mu je onemogočal lasten obstanek. Zato je bilo potrebno dodatno pomagati kmetškemu stanu pri mirnem opravljanju njegovih poslov in ga spodbujati s primernimi ukrepi. Pri tem je bilo nujno nuditi kmetu vedno in povsod vsakovrstno pomoč, da ne bi iskal drugega, bolj dobičkonosnega dela ali se izselil v druge kraje, saj je bilo njegovo dragoceno in vztrajno delo neobhodno potrebno za obnovo poljedelstva v prizadetih krajih. Beguncem so zato priznali razne ugodnosti — vsakemu beguncu, ki se je vrnil v domovno občino, ki je bila porušena ali hudo poškodovana, so izplačali 1,25 lire dnevne podpore, dokler zemlja ni dajala dovolj zaslužka in so trajale izredne razmere.

Te podpore so bile deležne le tiste družine, ki so se pečale izključno z obdelovanjem zemlje in si pred žetvijo niso zmoгле zagotoviti zadostnih sredstev za preživetje. O tem je presojal župan, medtem ko so v posebnih primerih sodili o izplačevanju podpore guvernerji; šlo je zlasti za begunce, ki so se sicer vrnili na porušene domove in opravljali koristno delo, a niso zaslužili dovolj. Ker je bil tak begunec občini bolj v breme kot v korist, so ga z družino raje napotili v druge kraje, ki so nudili možnosti za zadosten zaslužek.

Dnevno podporo so začeli izplačevati 1. junija 1919 in to že vrnjenim beguncem; tistim, ki se še niso vrnili, pa od dneva vrnitve. V primeru, da so begunci prejeli že katero drugo podporo iz državne blagajne, jim ta podpora ni pripadla. Za lažje izvajanje plačevanja so begunce razdelili v posebne kategorije; tri od njih so podporo prejemale. Podporo so dobivali tudi begunci, ki so se vrnili iz bivših avstrijskih dežel in taborišč na zasedena ozemlja. Spadali so v 3. kategorijo — »terjatve napram Avstriji« — ki je upoštevala neizplačane begunske podpore, vojaške podpore in naknadne begunske podpore.¹⁹⁸

Oktober leta 1920 je generalni sekretar Mosconi odredil tudi izplačevanje izredne dobrodelne podpore onim beguncem, ki so se vrnili ali pa še ne v njih stalno bivališče ter si z dohodki in zaslužki vseh družinskih članov niso mogli priskrbeti najpotrebnejšega. Ta odločitev govori o izrednih razmerah, ki jih je pustila za seboj vojna ujma, in morda tudi o odgovornosti, ki jo je italijanska država čutila za nastalo situacijo. Za škodo na premičninah in nepremičninah je bila oškodovancem izplačana vojna odškodnina. Iz naknadne podpore so bili izključeni tisti, ki so že prejeli predujme za vojno škodo ali pokojnine.¹⁹⁹

Največji povratniški val iz Italije na nanovo zasedeno slovensko ozemlje je bil zabeležen spomladi leta 1919. O vračanju kambreških beguncev nudi pomenljive podatke Gerbčeva korespondenca. Begunci so ves čas neomajno upali na skorajšnjo vrnitev, da jim »skozi te črne oblake presije ljubo solnčice miru pokaterem tako silno svet zdihuje«;²⁰⁰ vrnitev je postala prijemljiva šele ob koncu vojne. Vzporedno z mislijo na vrnitev se je večala tudi skrb beguncev za stanje domov, hlevov in polj. Slaba letina, mraz in veliko dežja so

¹⁹⁶ PANG. Občina Avče; okrožnica vsem občinam političnega okraja Gorica z dne 18. 2. 1919.

¹⁹⁷ PANG. Občina Avče; okrožnica 24. 6. 1919.

¹⁹⁸ PANG. Občina Avče; n. o. m.; kategorije omenja ista okrožnica — o tem je bila izdana 25. 5. 1919 še posebna okrožnica št. 063 — 624, ki pa v PANG ni ohranjena.

¹⁹⁹ PANG. Občina Avče; n. o. m.

²⁰⁰ GM. KG, 29. 6. 1917.

povzročili nemalo preglavic, saj je bilo hrane malo: krompir je segnil, pšenice ni bilo nič, sadje ni obrodilo; tudi kostanja je bilo malo, pa še ta je bil poškodovan; pridelati je bilo mogoče le nekaj koruze, fižola in zelja. Tako Mihael Gerbec staršem konec leta 1918.

Prvi begunci iz Dobljarja, Plavi in Ročinja v Diano Marini so začeli zapuščati ta ligurski kraj konec januarja 1919, kar je močno razgibalo vode med begunci. Ti so začeli pisariti prošnje, to delo nalagali tudi sorodnikom v domovini in pritiskati na lokalne oblasti, naj jih vendarle pustijo domov, »saj ko je bilo za iti od doma pa nam niso hoteli odkladati ampak rekli so le hitro le hitro proč«, so napisali Gerbčevi 1. marca 1919. Včasih so prošnje napisali skupaj, da bi se skupaj tudi vračali domov. Februarja 1919 so dobili odobrene prošnje kanalski in doblarski begunci, skupaj deset družin; marca istega leta pa so Diano Marino zapustili tudi Gerbčevi in tisti Kambrežani, ki so skupaj z njimi napisali prošnjo. Tudi kobariški begunci so se začeli vračati po novem letu 1918/1919, večina jih je prišla spomladi tega leta. S seboj so pregnanci odnesli vse, kar so v Italiji pridelali; del prihrankov so že pred odhodom domov namenili za živež.

O razdejanju, ki so ga našli begunci ob ponovnem srečanju z rodno hišo, poljem, vasjo so nekaj povedale že nove oblasti z okrožnicami, ki so jih pošiljale županstvom v skrbi za »blagostanje«²⁰¹ njihovih novih državljanov. Toda nikjer ni bilo govora o krivcih. Velik, ne pa ves del krivde gotovo pade na sama dogajanja na fronti, ki so povzročila pravo katastrofo, človeško, gospodarsko in ekološko. Za škodo v od fronte oddaljenih krajih pa je krivca iskati drugje — v objestnosti in oholosti maširajoče vojske, ki je na svoji poti skozi prazne vasi snemala vrata in okna, trgala pode in podirala tramove; včasih jo je v to silila potreba, saj so les potrebovali za okope, utrjevanje strelskih jarkov ali za kurjavo. Posebno kobariške vasi so morale trpeti teptanje treh vojska — italijanske, po njenem umiku pa avstrijske in nemške. In nobena ni bila izjema.

S ponovno italijansko zasedbo slovenskega ozemlja leta 1918 se je začela nova zgodba posoškega prebivalstva, novo poglavje v begunski zgodovini tega dela slovenskega življa.

*
*
*

Begunci so postali predmet mednarodnega prava²⁰¹ šele po prvi svetovni vojni, ko je pojav širokih gibanj prebivalstva zaradi vojaške okupacije (npr. belgijskih, galicijskih, slovenskih beguncev) — to so bila sicer začasna gibanja, saj si begunci niso prizadevali oblikovati novih domov — oziroma revolucije v Rusiji presenetil samo pravno srenjo. Tako lahko begunce iz obdobja prve svetovne vojne obravnavamo le s stališča vojnega prava, natančneje 4. haaške konvencije o kopnovojnih zakonih in običajih iz leta 1907, ki v svojem 3. poglavju obravnava ravnanje zasedbenih oblasti s civilnim prebivalstvom. Civilnemu prebivalstvu ni bilo dovoljeno vršiti vojna dejanja, toda tudi zoper nje je bilo izvrševanje vojnih dejanj prepovedano, ker je bilo načeloma zaščiteno v osebi in lastnini. Kljub temu je bilo civilno prebivalstvo podrejeno tudi posebnim ukrepom (morda lahko k njim prištevamo evakuacijo in razseljevanje?!), ki jih je smela sovražna država (okupant) izvesti na zasedenem ozemlju. Temeljni pogoj, da so prebivalci zasedenega teritorija ostali pod varstvom

²⁰¹ The Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907 accompanied by Tables of Signatures, Ratifications and Adhesions of Various Powers and Texts of Reservations. Edited by James Brown Scott; Oxford University Press. New York, 1915; Ivan Tomšič, Vojno in nevtiralnostno pravo; Nova založba v Ljubljani. Ljubljana, 1942; Atle Grahl — Madsen, The Status of Refugees in International Law. Vol. 1. Refugee Character; Sijthoff—Leyden, 1966; Frances D'Souza, The Refugee Dilemma. International Recognition and Acceptance; Minority Rights Group. Report No. 3. London; Smilja Avramov — Milenko Kreča, Medunarodno javno pravo; Novo izmenjeno i dopunjeno izdanje; Savremena administracija, Beograd, 1983.

vojnega prava, je bil, da so bili v vsakem pogledu miroljubni, kar pa še ni pomenilo, da so morali okupantu priseči zvestobo. (HK IV., člen 45)

Prvi mednarodni akt, ki je reševal problem beguncev, je sprejel Svet Društva narodov — ta je sicer begunske probleme reševal od primera do primera — leta 1921 z Resolucijo o beguncih; leta 1922 ji je dodal Načrt o izdaji potnih listov za ruske begunce, t. i. »Nansenov potni list«, s katerim so se begunci lahko svobodno gibali. Podoben ukrep je bil leta 1924 sprejet za armenske begunce, navedene ugodnosti pa so leta 1928 razširili tudi na sirske, turške in kurdske begunce. Leta 1933 je DN sprejelo Konvencijo o mednarodnem statusu beguncev, čez leto pa je nove mednarodne sporazume in kasneje tudi Konvencijo o statusu nemških beguncev (1938) spodbudil Hitlerjev prihod na oblast.

Po drugi svetovni vojni se je ponovno sprožilo vprašanje beguncev, ki sta jih med vojno in neposredno po njej reševali dve mednarodni telesi za begunce — Visoki komisar za begunce in Meddržavni komite za begunce (IGRC); leta 1943 je bil ustanovljen Urad za pomoč in podporo (UNRRA), leta 1946 pa začasna specializirana begunska organizacija Mednarodna begunska organizacija (IRO). Od leta 1949 skrbi za pomoč in zaščito beguncev Urad OZN Visokega komisarja za begunce (UNHCR). Ta je leta 1951 sprejel »Magno carto« o položaju beguncev — Ženevsko konvencijo o statusu beguncev (velja za begunce do leta 1950, Protokol iz leta 1967 razširja njene časovne in geografske omejitve), po kateri ima pravico do mednarodne zaščite begunec, ki je prišel v spor z nosilci oblasti v svoji državi zaradi rasnih, verskih, nacionalnih ali političnih razlogov in je zbežal iz strahu pred preganjanjem.

Riassunto

I PROFUGHI SLOVENI IN ITALIA DURANTE LA PRIMA GUERRA MONDIALE

Petra Svoljšak

Con la dichiarazione di guerra ad Austro-Ungheria Italia entrò sulla scena della prima guerra mondiale. Il principale campo di battaglia tra Italia e Austro-Ungheria fu il fronte d'Isonzo, la parte australe del 600 km lungo fronte austroitalo. Le battaglie sul fronte d'Isonzo ebbero effetto diretto sulla Contea Principesca di Gorizia (Gorica) e Gradisca con i distretti politici di Gorizia con dintorni, Gradisca d'Isonzo, Sesana (Sežana), Monfalcone (Tržič) e Tolmino (Tolmin). All'alba del 24 maggio 1915 le truppe italiane comandate dal generale Luigi Cadorna eseguirono »il primo balzo«, durante il quale le truppe della 2ª armata occuparono Caporetto (Kobarid) e la cresta dei monti Ježa, Kolovrat e Corada (Korada), penetrando anche nel Collio — (Brda, circa 10 km in direzione dell'Isonzo) e occupando S. Floriano; la 3ª armata occupò invece Cervignano, Cormons e Medea. Il 25 maggio le truppe italiane avevano già raggiunto l'Isonzo tra Pieris e Gradisca d'Isonzo e il territorio a nord di Gorizia tra Sabotino (Sabotin) e Selo.

In conformità alla 4ª Convenzione dell'Aia sulle leggi e usanze in guerra in terraferma, stipulata nel 1907, le forze armate italiane divennero esecutore temporaneo del potere statale. Il comando supremo fondò il 29 maggio il Segretariato Generale per gli Affari Civili, al capo del quale fu messo Agostino d'Adamo, Carlo Galli fu invece nominato vicesegretario. Il segretario generale nominò per ogni distretto politico un commissario civile.

Il territorio dell'Isontino fu diviso in tre commissariati civili, i quali includevano anche comuni sloveni occupati dall'esercito italiano: Bigliana (Biljana), Cosbana (Kožbana), Medana, Dolegna (Dolenje), Luciniko (Ločnik), S. Floriano e S. Martino (Smartno — Kojško) furono governati dal distretto politico di Gradisca d'Isonzo; quelli di Bergogna (Breginj), Dresenza (Drežnica), Idresca d'Isonzo (Idrsko), Libussina (Libušnje), Luico (Livek), Plezzo (Bovec), Sedula (Sedlo), Serpenizza (Srpenica), Tarnova (Trnovo ob Soči), Volzana (Volče) e Saga (Žaga) furono invece governati dal Commissariato Civile per il distretto politico di Tolmino.

L'amministrazione di un gruppo di comuni dell'Alto Isonzo — Dresenza, Idresca d'Isonzo, Libussina, Liuco, Saga, Serpenizza e Tarnova — fu per ragioni di condizioni straordinarie (operazioni, evacuazione, sicurezza insufficiente) assegnata ad un commis-

sario militare; l'amministrazione dei comuni dell'angolo di Breginj fu assegnata al Commissariato Militare dell'Alta Valle Natisone.

Il primo balzo offensivo causò un'evacuazione della popolazione civile (10.000—12.000 persone) dai territori occupati dall'esercito italiano nell'entroterra. L'evacuazione della popolazione civile si svolgeva dai cosiddetti territori delle operazioni, stabiliti dal Comando supremo dell'esercito italiano in zona da 0 a 500 metri a distanza dalle posizioni dell'esercito, prima nelle retrovie e poi nell'entroterra dello stato. Il Segretario Generale per gli Affari Civili fondò per le questioni dei profughi un servizio speciale per gli internati e evacuati, il quale aveva il compito di far emigrare e spedire alle destinazioni la popolazione e di proteggere i beni dei profughi dalle zone di guerra.

Il servizio profughi e rimpatriati effettuò anche il conteggio e la categorizzazione della popolazione immigrata in Italia; questi furono divisi in quattro categorie: profughi internati, rimpatriati e fuorusciti. Gli Sloveni furono assegnati alle categorie dei profughi e degli internati. Lo scopo del conteggio era l'identificazione, la statistica, la supervisione e l'assistenza degli profughi.

Il Segretariato Generale ordinò tre momenti e il loro svolgimento dall'evacuazione fino al collocamento finale: evacuazione, cosiddette stazioni di sosta e arrivo a destinazione.

L'evacuazione si svolse in fretta e senza alcun preavviso contrariamente ai principi che la popolazione fosse stata preavvisata. Tali misure prese fanno crescere dei sospetti che sotto le ragioni proclamate per l'evacuazione — la prossimità del fronte, sicurezza insufficiente — ci fossero stati possibili motivi politici.

I profughi giunsero alle stazioni di sosta con treni equipaggiati con disinfettanti; il speciale compartimento di vigilanza sanitaria sui territori occupati aveva infatti constatato che l'Isonzino, da dove arrivavano profughi alle stazioni di sosta di Udine e Palmanova, fosse il centro di alcune malattie contagiose. I profughi furono vaccinati contro queste malattie, e sotto la supervisione della Commissione di profilassi furono effettuate analisi batteriologiche. I profughi rimasero nelle stazioni di sosta sei giorni o comunque il tempo fino a che le condizioni del traffico e dei rifugi fossero tali da permettere il trasporto dei profughi alla destinazione finale, dove la vigilanza sui profughi fu trasmessa al Ministero degli interni, aiutato dalle prefetture delle città nelle quali furono trasportati i profughi.

Il potere amministrativo dei comuni evacuati fu assegnato ad un commissario civile il quale aveva il compito di, in collaborazione con un regolare servizio per liquidare e prevenire i danni alle proprietà dei profughi, proteggere le proprietà e i diritti di proprietà dei servizi pubblici e dei profughi.

Le condizioni di vita, quelle economiche e sociali, alterate con l'evento della guerra (la composizione, l'età della popolazione) contribuirono a stabilire nuovi rapporti all'interno della famiglia, nella quale la moglie dovette assumere la responsabilità di mantenere la famiglia. In esilio e in terra estranea essa dovette rappresentare e difendere sul campo emotivo e economico i propri interessi come anche gli interessi della sua famiglia.

I profughi sloveni furono esiliati da tre aree sul lato destro dell'Isonzo, cioè dal lato destro della linea di fronte: dal Collio, dal territorio tra l'Isonzo e l'Iudrio e dal territorio del bazino di Caporetto e quello di Plezzo.

Il Collio fu occupato dall'esercito italiano il 24 e il 25 maggio 1915; l'esercito evacuò tutta la popolazione abitante sulla linea Sabotino—Oslavia (Oslavje) — M. Calvario (Kalvarija) fino a Cosana (Kozana); questi paesi furono infatti sottoposti a continui assalti dei canonici austriaci. Le autorità italiane arrestarono e deportarono sette preti del Collio in questo periodo, i quali dovettero escortare i loro parrochiani.

Le internazioni furono, insieme con l'evacuazione, una delle misure prese dalle nuove autorità dopo l'occupazione delle »terre irredente«. Internati furono in maggior parte preti (41 furlani e 18 sloveni), insegnanti e funzionari comunali, cioè tutti quelli che rappresentavano il potere politico e spirituale del paese. La maggioranza fu trasferita a Cremona in Lombardia, dove vi rimasero fino al settembre del 1915, quando furono mandati in diverse città italiane. La prima sosta nelle retrovie fu il villaggio Dolegna, dove sarebbero giunti da 5000 a 7000 profughi. Qui furono dati loro vestiti e viveri. Secondo i piani delle autorità i profughi dovrebbero essere stati trasportati nelle cosiddette colonie (similmente ai profughi in Austro-Ungheria). In seguito fu accolto il piano di distribuire i profughi in città diverse e nelle isole, cosicché anche le colonie a Cordenons vicino a Pordenone, nei quali fecero sosta anche i profughi isontini, e la colonia a Legnano nel Veneto, vengono trattati come stazioni di sosta. A Cordenons arrivarono 700 abitanti del Collio. Vissero in grandi edifici forniti di acqua potabile, equipaggiati con un ospedale, una lavanderia, un bagno, gabinetti, officine e educatori. La colonia a Legnano accolse intorno a 1500 profughi da Vallarsa.

La cresta tra l'Isonzo e l'Iudrio fu occupata dall'esercito già nei primi giorni di guerra, la popolazione però rimase sul territorio fino ai primi di giugno del 1915,

quando per primi andarono in esilio gli abitanti di Mariazell (Marijino Celje), seguiti da quelli di Ronzina (Ročinj) e infine dagli abitanti di Cambresco (Kambreško) e dintorni. Il viaggio portò loro a Tribil, un paese confinante nel comune di S. Leonardo degli Slavi, e a Gnidovizza.

Le ragioni per evacuare i paesi variavano da paese a paese. Potremmo anche sostenere che la prossimità del fronte fu solamente un motivo per prendere provvedimenti così severi. Dresenza fu evacuata nei primi di giugno del 1915 in seguito ad un presupposto attentato al generale alpino Donato Etna. Un simile destino toccò ai villaggi a valle del Monte Nero (Krn): Ladra, Smasti (Smast), Camina (Kamno), Ursina (Vrsno), e Montenero (Krn) gli abitanti di questi villaggi furono accusati di aver sparato a feriti soldati italiani. Il punimento fu l'esilio, e per dieci di loro perfino la decimazione il 4 luglio 1915. Apparentemente gli abitanti di Idresca d'Isonzo e Mlinsko dovettero lasciare i loro villaggi perchè il loro sindaco non era preparato a garantire la loro lealtà verso le nuove autorità. Tarnova d'Isonzo e Serpenizza furono evacuati apparentemente per causa di un disertore armato-un nativo disertato dall'esercito austro-ungarico.

Gli abitanti di Ljuco lasciarono il loro paese subito dopo l'occupazione di questo, si presume che questo sia successo alla fine di maggio 1915. Gli abitanti di Saga andarono in esilio il 5 agosto dello stesso anno.

I profughi dall'Alto Isonzo si radunarono dapprima in quattro stazioni di sosta: nell'angolo di Bergogna, nel comune di Creda (Kred) e in Azzida nella Valle Natisone; gli abitanti di Livek furono invece trasferiti nel vicino villaggio di Ieuscoco (Jevšček). Il soggiorno in queste stazioni di sosta fu più lungo del solito. I profughi erano intitolati a un sussidio che rientrava nella categoria dei confamiliari dei richiamati nell'esercito austro-ungaro. Le autorità delle forze italiane provvedettero anche per delle speciali forme di educazione sui territori occupati; furono fondati 13 ricreatori-educatori, i quali restarono in funzione fino alla disfatta di Caporetto. La circolazione nel territorio occupato fu limitata e possibile solo con speciali permessi rilasciati dal commissario civile; ogni trasgressione fu punita con l'internazione. La maggioranza degli abitanti dell'Alto Isonzo lasciò l'angolo di Bergogna alla fine del 1915. Il loro viaggio continuò con il treno attraverso la Giulia in diverse città italiane.

Come già detto, il Segretariato Generale, per quanto riguarda i profughi sloveni, decise di trasferirli in diverse città della penisola, per questo «la mappa delle città» nelle quali soggiornavano i profughi sloveni, appare vasta e pittoresca. Notizie di profughi dal Collio giungevano dai dintorni di Caserta, dalla provincia di Como, dal confine con la Francia e dal Piemonte. I profughi furono mandati persino in Sicilia e nei pressi di Napoli. I profughi di Canale d'Isonzo (Kanal) e Cambresca e dintorni si raggrupparono, dopo una sosta nel Friuli, in grande numero in quattro città italiane: Cordenons, Oropa nella provincia di Novara, Diano Marina sulla costa ligure, e la Legnasco nel Piemonte. I profughi dell'Alto Isonzo mandavano loro notizie ai familiari dal Piemonte, dalla Liguria, dall'Abruzzo e dalla Campania.

La vita dei profughi sloveni vissuta in Italia ci viene raccontata-benchè la censura avesse agito-dalla corrispondenza della famiglia Gerbec di Cambresca, la quale visse i quattro anni della guerra a Diano Marina in Liguria. Le lettere e le cartoline postali con il segno della Croce rossa ci raccontano vivamente in quali condizioni dovettero vivere, quali misure furono prese in modo da proteggere i fondamenti culturali e economici della loro famiglia, e come reagivano alle nuove condizioni di vita e con quali mezzi. I profughi ricevettero alloggio e un sussidio. Nelle loro lettere raramente si lamentavano, tuttavia leggendo queste lettere si può dedurre che i profughi dovettero fronteggiare molte difficoltà (addattamento al nuovo ambiente, lingua sconosciuta) e angosce (paura e preoccupazione per i figli mobilitati nell'esercito, per la propria casa e i beni lasciati); la noia e la nostalgia le vincevano leggendo e scrivendo lettere, e in conforto e appoggio furono loro i preti sloveni internati con loro. Particolarmente vivace fu nella colonia dei profughi a San Severino Marche, dove fu fondato «il piccolo Collio»; i profughi fondarono un comune, il cui scopo fu di risuscitare le proprie usanze e abitudini e di educare i figli dei profughi.

L'atto finale dell'avventura dei profughi fu il loro ritorno a casa. I profughi dovettero ottenere un permesso speciale del Comando Supremo dell'esercito italiano; il profugo dovette in una richiesta dimostrare di appartenere alla località alla quale intendeva accedere, di essere in grado di svolgere un'attività e di essere in possesso di mezzi di sussistenza e di un alloggio adeguato. Quando tutte e tre le condizioni furono soddisfatte, il profugo poteva tornare a casa.

I profughi sloveni ritornarono dall'esilio in Italia in diversi gruppi e in periodi diversi: i primi ritornarono gli abitanti del Collio, esiliati in località delle zone di confine, dopo l'occupazione dell'esercito italiano di Gorizia nell'agosto del 1916, quando la linea di fronte si spostò; un secondo gruppo ritornò dall'angolo di Bergogna a Idresca e Mlinsko dopo la disfatta di Caporetto. La maggior parte dei profughi sloveni fece

ritorno soltanto dopo la fine della guerra nella primavera del 1919. Del ritorno si curavano il Segretariato Generale e un servizio speciale per il ritorno dei profughi a Gorizia. Le autorità italiane ebbero cura di tutti i profughi, compresi quelli appartenenti alle ex regioni austriache e i quali giunsero dai campi austriaci: questi furono alloggiati in barache di legno e ricevettero abiti e biancheria. Un aiuto speciale fu il sussidio. Il Segretariato Generale fece particolare attenzione alle questioni riguardanti il ritorno dei proprietari e coltivatori della terra, la preziosa e tenace attività dei quali fu necessaria per il ritorno della vita in questi luoghi. Per i danni subiti sui beni immobili e mobili i danneggiati furono compensati con un'indennità di guerra.

Prima ancora che ritornassero a casa i profughi di guerra, nuovi profughi lasciarono il territorio sloveno dopo l'occupazione italiana. Questi profughi politici trovarono rifugio nel nascente Regno dei Serbi, Croati e Sloveni.

(Prevedla Doris Skvarča)

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

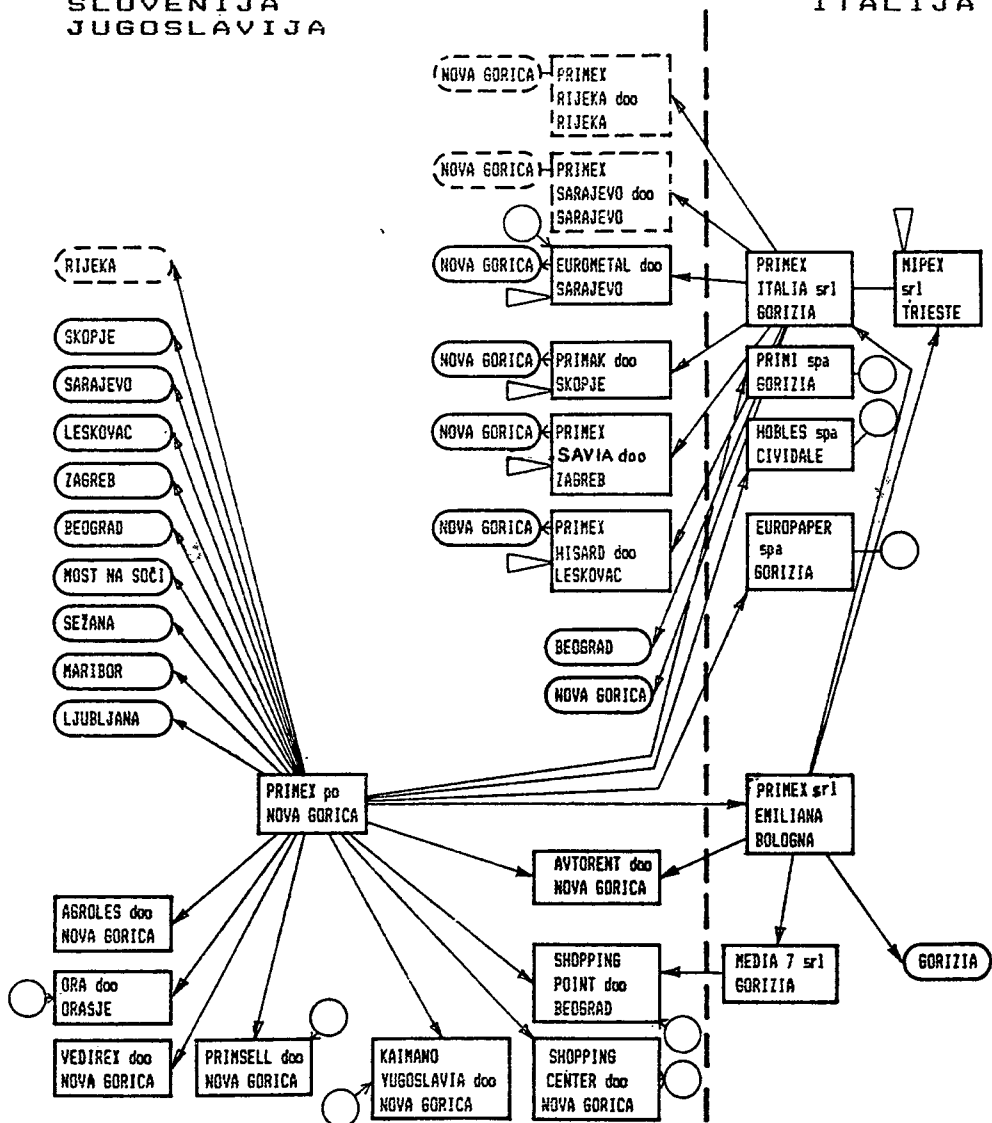
- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani.
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani.
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani.
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958), 128 strani.
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani.

PRIMEX – MEDNARODNA TRGOVINA

PRIMEX GROUP

SLOVENIJA
JUGOSLAVIJA

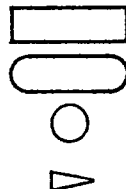
ITALIJA

DEJAVNOST: KOMPLETNE IZVOZNE IN UVOZNE STORITVE
- TRGOVINA NA DROBNO IN DEBELO
- MEDNARODNI TRANSPORT IN SPEDICIJA
- SKLADIŠČNO MANIPULATIVNA DEJAVNOST
- CARINSKA CONA IN CONSULTING
- PROIZVODNJA

LEGENDA: PODJETJE

PREDSTAVNITVOST
PARTNERSTVO Z
IT. DRUŽBO
PARTNERSTVO S
FIZIČNO OSEBO

Miran Komac

MIGRACIJSKI PROCESI V FURLANIJI-JULIJSKI KRAJINI
S POSEBNIM OZIROM NA BENEŠKE SLOVENCE*

Vseitalijanska konferenca o emigraciji leta 1988 je potekala pod naslovom »Gli Italiani che vivono il mondo« (Italijani, ki živijo svet), ki zelo plastično ponazarja obseg emigracije v celotni Italiji. Vendar je navedba lahko tudi vprašljiva, saj je potrebno sintagmo emigrant — Italijan obravnavati skoraj izključno v povezavi emigrant — italijanski državljan. Migracijski procesi navadno zadevajo področja izven »Piemonta in prvega kroga pridruženih pokrajin«, ki imajo pogosto tudi specifično, etnično konotacijo (južni predeli Italije, Abruci,¹ Sardinija, Furlanija in Beneška Slovenija).

Ko problematiko migracijskih procesov lociramo na področje Furlanije-Juljske krajine (nadalje: F-JK),² opazimo najprej sledeče frapantne številke: v obdobju 1876 do 1942 je iz F-JK emigriralo 1,786.424 oseb, od katerih se jih vrne le 14,7 %;³ v obdobju med leti 1946—1958 emigrira 230.476 oseb, imigrira pa 64.909 (28 %). To je obenem obdobje, ko se postopno zaokrožuje dokončna emigracija, značilna za prvo obdobje, z uveljavitvijo procesa začasne emigracije. Tretje obdobje omejujeta letnici 1959—1968, v katerem emigrira 121.112 oseb, imigrira pa 102.024 (84,2 %) ljudi; v letu 1969 pa postane F-JK prva dežela v Italiji, ki ji uspe izenačiti (vsaj demografsko) emigracijske in imigracijske procese.

Po tem letu izjemno hitro narašča proces imigracije z dvema pomembnima značilnostma. Najprej velja omeniti zelo različen odstotek imigrantov po posameznih teritorialnih enotah v F-JK: osrednje gričevnato področje 24,2 %; centralni predel, področje Vidma in Čedada 18,5 %, predel Pordenona in Sacila 14,5 %, Codroipo in Sanvitese 9,5 %. Še pomembnejša pa je druga značilnost, iz katere je razvidno, da pretežni del imigrantov sestavljajo upokojenci, medtem ko emigrante še vedno predstavljajo mlajše aktivne generacije. Ta emigracija, ki poteka od leta 1978 dalje, imenovana »tecnologica« (tudi »cantieristica«) se prepozna v odhajanju mlajših kvalificiranih delavcev in strokovnjakov v dežele v razvoju za točno določeno obdobje s hotenji po obilnejših zaslužkih, doseženih v čimkrajšem času.

Mikrolokacija procesov migracije na področju Beneške Slovenije odkriva še dodatne ekonomske, socialne ter s tem povezane etnične negativne predznake, ki se kot začaran krog pričnejo ali končajo pri emigraciji. Preden se поблиže seznanimo s temi procesi in predvsem posledicami, velja najprej definirati področje Beneške Slovenije. Slovenci v Videmski pokrajini naseljujejo področje petih dolin, ki se razprostirajo od Kanalske doline, preko Rezije, Terske doline in doline Idrije do Nadiških dolin. Živijo v devetnajstih občinah, od katerih je deset narodnostno (slovensko) kompaktnih, ostale pa so

* Poglavlje iz doktorske disertacije *Politična kultura, narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj: protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini*. Ljubljana 1990.

¹ V Abrucih biva nekoč precej obsežna hrvaška etnična skupnost, ki je tudi močno podvržena emigracijskim tokovom. O tem več Miran Komac: *Hrvaška jezikovna manjšina v italijanski pokrajini Molise*. Razprave in gradivo, (Ljubljana) 1980, 9/10, str. 99—109.

² Nekaj temeljnih del: G. di Caporiacco: *Storia e statistica della emigrazione dal Friuli e dalla Carnia*. Udine, 1969; A. Filipuzzi: *Il dibattito sull'emigrazione. Polemiche nazionali e stampa veneta (1861—1914)*. Firenze, 1976; A. M. Pagani: *L'emigrazione friulana dalla meta del sec. XIX al 1940*. Udine, 1968; G. Lorenzon-Mattioni: *L'emigrazione in Friuli*. Udine, 1967; E. Saraceno: *Emigrazione e rientri. Il Friuli-Venezia Giulia nel secondo dopoguerra*. Il Campo, Udine, 1981; E. Saraceno, R. Grandinetti (a cura di): *Migrazioni e mercato del lavoro. Il caso del Friuli-Venezia Giulia*. Udine, 1980.

³ ISTAT. *Annuario di statistiche Demografiche 1973*. Roma, 1975.

narodnostno mešane. Kanalska dolina⁴ zajema tri narodnostno mešane občine (Trbiž/Tarvisio, Naborjet-Ovčja Vas/Malborgheto-Valbruna, Ponteba/Pontebba); Rezija/Resia⁵ predstavlja samostojno občino; Tersko dolino sestavljata dve narodnostno slovensko kompaktni občini (Bardo/Lusevera, Tipana/Taipana) ter pet narodnostno mešanih občin (Gorjani/Montenars, Neme/Nimis, Ahten/Attimis, Fojda/Faedis, Tavorjana/Torreano); v dolini Idrije živijo Slovenci le v narodnostno mešani občini Praprotno/Prepotto, medtem ko slovenski poselitveni prostor v Nadiških dolinah sestavlja sedem narodnostno (slovenskih) kompaktnih občin. Te so: Podbonesec/Pulfero, Sovodnje/Savogna, Grmek/Grimacco, Dreka/Drenchia, Sv. Lenard/San Leonardo, Srednje/Stregna in Špeter/San Pietro al Natisono. Zaradi svojih orografskih, zgodovinskih, gospodarskih in političnih značilnosti sestavlja sklop sedmih občin Nadiških dolin ozemeljsko celoto, na kateri živijo Slovenci v Italiji najbolj strnjeno.

Dolino Nadiže in njenih pritokov, ki se raztezajo radialno, podobno kot prsti na roki, ter območja predgorij so zasedla, kolonizirala in intenzivno izkoriščala več kot dvanajst stoletij slovanske populacije. Glede na upravno razdelitev je to območje sedmih občin, ki nadomeščajo nekdanjih 36 sosedenj. Skupna površina teh občin znaša 170,42 km², oziroma 3,5 % celotnega ozemlja Videmske pokrajine. V skladu z državnim zakonom št. 25 iz leta 1952, člen 1, je to področje definirano kot »gorsko«, ki mu Deželni urbanistični načrt (P. U. R.) dodeljuje vlogo »gozdno-pašniškega predela«; je pa obenem podvrženo »vojaškimi služnostim«⁶ (16. člen Zakona, št. 898, z dne 24. decembra 1976). Za te doline je značilna izrazita razkropljenost večjih in manjših naselij ter posameznih (samotnih) hiš. Po podatkih državnega statističnega zavoda ISTAT je na tem področju 45 večjih in 90 manjših naselij, medtem ko približno 3 % prebivalstva živi v samotnih hišah. Na začetku stoletja je v 135 vaseh živelo več kot 17.500 ljudi in leta 1921, ko je bilo s popisom ugotovljeno najvišje število prebivalstva (17.640), je gostota dosegla 103,5 prebivalcev/km².

Iz popisa prebivalstva leta 1981 je mogoče razbrati, da je tedaj živelo na tem območju le še 8051 ljudi, od katerih približno polovica (50,5 %) pod 300 m nadmorske višine, ostali pa v višjih predelih, tudi do 900 m. Leta 1961 je odstotek dolinskih prebivalcev znašal le 38,9 %. Med letoma 1961—1981 je sicer število prebivalcev res upadlo za 43,7 %, toda padec ni bil enak na celem ozemlju; v dolinah in nižinskih predelih pod 300 m nadmorske višine se je število znižalo za 26,8 %, medtem ko je v istem obdobju število prebivalcev goratih predelov padlo kar za 54,4 %. Gospodarski viri življenja so bili vezani na zemljo in na kmetijske pridelke. Z ureditvijo teras, s sečnjoo dreves, z bonifikacijami itd. je kmet črpal iz hribovitega ozemlja vse, kar mu je narava nudila. Takšna ekonomija, ki je temeljila na obdelavi izjemno razdrobljenih površin (57,6 % lastnikov je posedovalo manj kot hektar obdelovalne zemlje), je nudilo kaj malo dohodka: leta 1952 je bilo ugotovljeno, da 4,46 % posestev ne daje nikakršnega dohodka, 92,67 % posestev prinaša letno 12.000 lir in samo 0,14 % omogoča dohodek, ki je višji od 36.000 lir. Za primerjavo navedimo podatke o višini povprečnega letnega dohodka, ki so ga v letu 1951 dosegli prebivalci v Furlaniji (pokrajini Videm in Pordenone): ta je znašal

⁴ Obsežno bibliografijo o Kanalski dolini je mogoče najti v delu Ernest Steinicke: *Das Kanaltal Val Canale*. Innsbruck 1984, str. 112—137. Glej tudi Tabor »Kanalska dolina 86«, Trst 1987 (ur. Aldo Rupel); Salvatore Venosi/Miran Komac: *Kanalska dolina/Val Canale*. Razprave in gradivo (Ljubljana) december 1987, 20, str. 158—183.

⁵ V izbrano literaturo o Reziji bi veljalo uvrstiti: A. Madotto: *Resia. Paesi e Località*, Udine, 1982; A. Madotto: *La Val Resia ed suoi abitanti*. Udine, 1982; *Resia, il linguaggio della terra e del pane*. Ed. Stampa Triestina, 1981; Pavle Merku: *Enkratnost Rezije. Navezanost na kulturne korenine in shizoglosija. Jezik in slovstvo* (Ljubljana) XXXI, 1985/86, št. 4, str. 101—107; Luigi Paletti: *Rezija/Resia*. V: *Gruppi etnico linguistici della provincia di Udine*. Chiandetti Editore, Udine, 1981, str. 315; Miran Komac: *Rezija/Resia. Zapis o ljudeh na zahodnem obrobju slovenskega etnične ozemlja*. Razprave in gradivo, (Ljubljana) december 1987, št. 20, str. 141—155; M. Matičetov: *Resia — bibliografia ragionata 1927—1979*. Udine, 1981; Tabor »Rezija 89«, Trst 1990 (ur. Aldo Rupel).

⁶ O pojmu vojaških služnosti podrobneje v delu M. Komac: *Kraška gorska skupnost*, Goriški letnik (Nova Gorica) 1982, 9, str. 163—187.

162.000 lir in je predstavljal 79,2 % vseitalijanskega državnega povprečja. Ker alternativnih gospodarskih virov ni bilo, je bila emigracija zunaj avtohtonega poselitvenega prostora neizogiben element razvoja.^{6a}

Emigracija v deželi Furlaniji-Julijski krajini (ali kakor jo imenuje A. Bagnosco — Italia periferica, oziroma terza Italia z besedami V. Turella) je predstavljala specifično obliko družbeno-ekonomskega razvoja italijanske »politike«. V programu dolgoročnega razvoja, ki ga je italijanska vlada pripravila za obdobje 1948—49/1951—53, ter je bil predstavljen OECD, se emigracija ponuja kot determinantni element razvoja: »Olajšani bosta tako kolektivna kot tudi individualna emigracija (...). Italija obravnava emigracijo kot obliko intenzifikacije gospodarske menjave z imigrantskimi državami, kar bo zagotovo prispevalo tudi k ekonomskemu razvoju teh držav (...). Politika emigracije ne pomeni le zmanjševanje demografskih pritiskov, ampak bo mnogo prispevala k zmanjševanju plačilnega deficita...«. Konceptualizacija emigracije se ni spremenila vse do konca sedemdesetih let. Ta koncept je ohranil tako »načrt Vanoni«, z naslovom »Razvoj zaposlovanja in družbenega proizvoda v Italiji za obdobje 1955—1964; kakor tudi »Program ekonomskega razvoja 1965—1969« (Plan Pieraccini), v okviru katerega se je načrtoval neto odliv 300.000 oseb.⁷

Emigracija v Furlaniji-Julijski krajini ter na področjih, kjer živijo pripadniki slovenske narodnosti še posebej, ni originalen produkt italijanske povojne družbeno-politične izbire, saj segajo začetki emigracije že v prejšnje stoletje. Tipološko bi te procese veljalo razdeliti takole: a) »guziranje«,⁸ posebna vrsta emigracije, ki se je usmerjala predvsem v države osrednje Evrope, začeni od druge polovice 19. stoletja; gre za popotne trgovce, krošnjarje; b) veliki selitveni val v Ameriko, predvsem v Južno Ameriko, od leta 1877 do leta 1915; c) izseljevanje med obema vojnama, od leta 1915 do 1940, ki se je usmerjalo v prekomorske, evropske in v času kolonialističnega fašističnega režima pretežno v druge italijanske pokrajine kot tudi v vzhodnoafriške dežele; č) izseljevanje v Ameriko, predvsem pa v Francijo, Švico, Avstralijo in Belgijo od leta 1945 do leta 1970; sem sodijo tudi skromni migracijski tokovi v Jugoslavijo oziroma Slovenijo do ranih petdesetih let; d) nova emigracija, od leta 1978 do danes, ki se usmerja v države v razvoju, imenovana tudi 'cantiéristika' ali 'tecnologica'; e) emigracija ženske delovne sile (»dikle«), ki kronološko sicer sodi v obdobje med obema vojnama, vendar jo je zaradi mnogih specifik potrebno obravnavati posebej.

Različni tipi emigracijskih procesov (so) pogojevali (pogojujejo) različne socializacijske/identifikacijske efekte, s specifično narodnostno identitetno »inkarnacijo«, zato velja spregovoriti o posameznih trendih nekoliko bolj podrobno.

Guziranje

Skoraj nemogoče je določiti točen čas, ko se je pričel selitveni pojav na področju Furlanije. Nekateri spisi pričajo, da so se tukajšnji prebivalci izseljevali že v 16. stoletju, in to ne samo v italijanske države in Avstrijo, ampak tudi v druge evropske dežele. Vendar velja o pravi organizirani emigraciji govoriti šele od druge polovice 18. stoletja dalje, ko se je v obdobju cesarice

^{6a} O ekonomskem razvoju v Furlaniji-Julijski krajini po II. svetovni vojni glej v delih: Roberto Grandinetti: Lo sviluppo industriale dal dopoguerra agli anni '80. V: Storia contemporanea in Friuli. Anno XIII (1983), str. 109—124. C. Tullio Altan (a cura di): Cultura contadina e modernizzazione: il caso Friuli. Quaderni della Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, n. 18, 1982. Cesare Grinovero: L'evoluzione dell'agricoltura friulana. Udine, Del Bianco, 1966. Mario Bettoli: La condizione operata in Friuli nel secondo dopoguerra. V: Storia contemporanea in Friuli. Anno XII (1983), str. 125—141.

⁷ Gre torej za tipično neoliberalistično migracijsko politiko, ki pa je italijanske migrante le nekoliko »priviligrirala« zaradi statusa Italije.

⁸ Guziranje: Zdi se, da drži etimološka razlaga besede iz nemškega »Haus irren«; hoditi iz hiše v hišo.

Marije Terezije v Avstriji močno razmahnilo gradbeništvo in s tem potreba po fizični delovni sili. Vendar je statistično kvantifikacijo selitvenih tokov na tem področju mogoče spremljati šele od leta 1876 dalje, ko se pri italijanskem ministrstvu za poljedelstvo, industrijo in trgovino uvede spremljanje migracijskih procesov. Vzrokov za selitev je več, pri čemer velja najprej omeniti neugodne geografske razmere: »Začasna emigracija je navadno značilen pojav v družbenem življenju prebivalcev mnogih gorskih predelov. Kjer gostota prebivalstva ni v sorazmerju s proizvodnimi sredstvi in niti s sredstvi za preživljanje (...); nerodovitnost kamnitih površin, obširni gozdovi in pašniki, nerazviti sistemi obdelovanja zemlje, pomanjkanje industrije in torej tudi šibkost trgovine, vse to privede človeka do tega, da odide daleč proč in si poišče kruha in zaslužka.«⁹ Drugi vzrok se kaže v prevladujočem tipu gospodarsko-družinske strukture, ki je dajal prednost prvorojencu: ta je po ustaljeni tradiciji prejel celotno premoženje, tako da so bili ostali prisiljeni ali z njim sodelovati v podrejenem odnosu, ali pa zapustiti domačijo. Ne nazadnje gre omeniti še težka davčna bremena, ki so bila glede na dohodke kmetije občno previsoka.

»Prvi benečanski emigranti so odpotovali na Hrvaško, v Romunijo, Avstrijo, Nemčijo in Rusijo; ukvarjali so se predvsem z delom na železniških progah in v plavžih: pozneje pa so bili krošnjari, ki so prodajali drobnarije, podobe svetnikov...«¹⁰ Večji del teh emigrantov je odpotoval spomladi in se je vračal ob času košnje, nekateri so nato ponovno odšli na pot že pozimi. Razen nekaterih izjem popotnih trgovcev, ki so dospeli celo do Vladikavkaza (sedaj Ordžonikidze), S. Peterburga (Leningrada), Moskve in Kijeva, je večina trgovala v manjših mestih Češke in Madžarske. Nekateri krošnjari so v teh državah uspeli dobiti ugodne pogoje za stalno naselitev. Tako je omembe vredna naselitev šestih slovenskih družin v Vladikavkazu.

Ne glede na obilico težav, s katerimi so se ubadali krošnjari pri svojem delu, pa je ta dejavnost v končni fazi pomenila precejšnjo korist za prebivalstvo Nadiških dolin ter Rezijske. »Tudi v tem primeru nimamo na razpolago statistike slovenskega trgovanja, vendar lahko računamo, da pride preko tega dela vsako leto v naše okrožje približno 50.000 forintov, kar ustreza 125.000 liram.«¹¹

Tovrsten tip emigracije je v Reziji zadobil še dodatne posebnosti, ki jih je mogoče povezovati z določenimi socialno antropološkimi značilnostmi Rezijanov. Njihovo popotniško trgovanje ni obsegalo za gorska področja značilno prodajanje izdelkov domače obrti, temveč preprodajanje druge nakupljenega blaga. Ob trgovanju se je v drugi polovici prejšnjega stoletja uveljavil brusarški poklic, v manjši meri pa nekatere druge, prav tako popotniške dejavnosti, kot sta steklarstvo in popraviljanje kuhinjske posode ter hišne opreme. V zadnjih desetletjih 19. stoletja se razširi še zidarski poklic.

Za to področje je značilno, da se omenjene »dejavnosti niso uveljavile enakomerno med Rezijani, temveč obstajajo glede na razporeditev poklicev specifične krajevne razmere, ki se krijejo s štirimi naselitvenimi območji, na katera se deli Rezija (...). Ni le slučaj, namreč, da so razlike med omenjenimi štirimi območji zaznavne tudi na jezikovnem področju, kjer odgovarjajo štirim rezijanskim govorom, da sovpadajo s posebno razporeditvijo priimkov in končno, da so vidne tudi v krvni sliki Rezijanov.«¹² Nadalje so zanimive korelacije med sezonskim značajem izseljevanja in sezonskostjo porok oziroma

⁹ G. Cosattini: *L'emigrazione temporanea del Friuli*. Bertero, Roma, 1903, str. 12.

¹⁰ E. Blanchini: *La proprietà agraria ed i bisogni economici e sociali degli agricoltori nel Friuli italiano*. Udine, 1900, str. 34.

¹¹ Carlo Podrecca: *Slavia Italiana*. 1884, str. 95.

¹² Aleksej Kalc: *Etnična problematika kot stičišče med disciplinami na poti v interdisciplinarno raziskovanje: primer izseljevanja iz doline Rezijske*. Referat na II. etnični delavnici štirih inštitutov. Ljubljana, januar 1990, ciklostirano gradivo v Dokumentaciji Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana (dalje: INV), str. 3.

rojstev, kot tudi vprašanje zamenjevanja vlog v družini. Zelo zanimiva pa je »lahko primerjava med razporeditvijo poklicev in problemom endogamije, ki v povezavi z razporeditvijo priimkov opozarja na neke vrste samozaščito vsakega izmed štirih rezijanskih območij pred vplivi ostalih treh in se tako navezuje na vprašanje ohranjanja poklica«. ¹³

Prvo obdobje izseljevanja 1877—1915

Glavni tok emigracije je v tem obdobju usmerjen v Argentino, ZDA, Brazilijo in Venezuelo, medtem ko je kolonije izseljencev mogoče zaslediti še v Čilu, Mehiki, Urugvaju, Novi Zelandiji, Avstraliji, Alžiriji in Egiptu. Kaže, da je najmočnejši odliv potekal v letih 1877—1890, ko se je odselilo okrog 10.000 ljudi, višek pa je dosegel v letu 1888, ko se izseli 7013 oseb. To prvo izseljevanje, ki so ga zainteresirane imigrantske države (predvsem Argentina) vzpodbujale s propagiranjem raznovrstnih olajšav, je pritegnilo predvsem tiste prebivalce, ki niso bili prvorojenci in zato niso imeli pravice do dedovanja družinskega premoženja. Pa tudi uradna politika je izseljevanje obravnavala predvsem v pozitivnem pomenu. Glede izseljevanja v Ameriko piše list »Patria del Friuli« dne 15. februarja 1878: »... Če tudi odide od 2 do 3 tisoč emigrantov na leto, nas to ne sme skrbeti; upoštevati moramo, da se je samo v naši pokrajini število začasnih emigrantov v Nemčijo dvignilo na 40.000 oseb (...). Izboljšajte položaj naših kmetov, odpravite davek na moko, znižajte ceno soli, predvsem pa naj posestniki izboljšajo položaj svojih kolonov in najemnikov itd. Kjer kmet dobro živi, od tam se ne gane...« ¹⁴

Vendar ta zapis označuje obče selitvene tokove v Furlaniji, saj se ji Slovenci »pridružijo« šele proti koncu tega obdobja. Na to nas opozarja tudi Francesco Musoni, ki je še leta 1912 zapisal: »Emigracija v pravem pomenu besede ni v naših krajih nikoli dosegla resnično pomembnih razsežnosti, in to v nasprotju s tem, kar se je dogajalo in se v sicer manjši meri vedno dogaja v nižinskih okrožjih.« ¹⁵ In res je bilo v petletju 1895—1899 letno povprečje emigrantov v okrožjih Julijskih Predalp naslednje: v okrožju Čentra 10,64 %, v okrožju Gumin 16,21 % in v okrožju Špeter samo 2,97 %.

Nizek odstotek emigrantov v špetskem okrožju naj bi bil po mnenju Musonija odvisen »delno od značaja tam živečih Slovanov, ki so vajeni mirnega in patriarhalnega življenja, ki nimajo posebnih zahtev in se zato ne morejo odločiti, da bi za cele mesece zapustili družino, pa čeprav bi s tem pripomogli k izboljšanju svojih življenjskih razmer.« ¹⁶ Vzporedno s tem nizkim odstotkom emigrantov je zabeleženo tudi odlično fizično in mentalno zdravje prebivalstva. Isti avtor ugotavlja, da prebivalstvo špeterskega okraja ni poznalo pelagre* in navaja statistiko psihičnih bolnikov, ki so bili leta 1907 v pokrajinski umobolnici v Vidmu; po tej statistiki je bilo iz špeterskega okraja le 7 bolnikov v primerjavi z 32 bolniki iz okrožja San Daniele in s 34 iz čedadskega okrožja, in nihče od navedenih sedmih ni bil alkoholik. Ti podatki bodo izjemno

* pelagra: /ital. pellagra, iz pelle agra hrapava koža/ kronična bolezen z izpuščaji, živčnimi motnjami itd. zaradi enolične prehrane s koruzo (pomanjkanje vitamina B kompleksa, endemična v Italiji in Španiji).

¹³ Isti vir, str. 4. Poleg tega velja omeniti še naslednje vire: L. Morassi: *Aspetti dell'emigrazione temporanea in Val Resia. Qualestorie* (Trieste) n. s. x, 3, 1982, str. 39—50; P. Mercù: *Problemi di onomastica regionale. I cognomi in Val Resia. Metodi e ricerche* (Udine) II, 1, 1981, str. 63—68; G. M. Rotta: *La distribuzione dei cognomi nella Valle di Resia* (Udine) XVIII—XIX sec. *Metodi e ricerche* (Udine) n. s. VII, 2, 1988, str. 43—70; G. M. Rotta: *La stagionalità dei matrimoni nella Valle di Resia*. (Udine) XVIII—XIX sec. *Quaderni di scienze antropologiche* (Padova) 13, 1987, str. 110—145.

Tržaška rojaka Majda Kodrič in Aleksej Kalc sta o izseljevanju iz Beneške Slovenije referirala na 25. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti, 1.—3. 10. 1990.

¹⁴ Povzeto po: Fotoalbum izseljencev iz Benečije. ZTT (Trst) 1986, str. 4.

¹⁵ La Slavia Italiana. Estratto dalla »Guida delle Prealpi Giulie« di Olinto Marinelli. Atesa Editrice, 1978, str. 133.

¹⁶ Isti vir, str. 135.

pomembni in indikativni tedaj, ko bomo navajali končni »rezultat« migracijskih procesov.

Izseljevanje v obdobju med obema vojnama

Gre za obdobje, ko se začne t. i. začasna emigracija spreminjati v trajno, kar se bo v vsej tragičnosti pokazalo v letih 1960/70, ko so izseljenci množično spreminjali kraj stalnega bivališča ali državljanstvo. Za to obdobje je značilno tudi dejstvo, da doseže število prebivalstva na avtohtonem poselitvenem ozemlju slovenske manjšine najvišje število, vendar istočasno najhujšo revščino in obup. Emigracija in iskanje zaposlitve zadobijo značaj boja za preživetje; tako je samo v letu 1920 odpotovalo 734 Benečanov. Iskanje dela je postala individualna zadeva, za razliko od predvojnih let, ko so delovalci pravi zasebni zbirni centri za emigrante. Fašistični režim, ki je med tem časom prišel na oblast, je na začetku toleriral emigracijo, vendar jo je povzdignil na nivo nacionalne zadeve: za emigrante je uvedel zbirne centre, določil je osebje za oskrbo, organiziral je pripravljalne tečaje. Izbruh velike ekonomske krize, ki je vplivala na povratak množice emigrantov, je fašistični režim spretno in demagoško izkoristil v svoj prid: močno je omejil izdajo potnih listov delavcem — emigrantom ter s sočasno propagando vabil delavce v tujini k povratku. Posledica vsega tega se kaže v nastopanju novih tipov emigracije, ki se vršijo skoraj izključno v okviru državnega teritorija.¹⁷ Javna dela (predvsem meliorizacije zemlje), ki jih je izvajal fašistični režim, zvabijo mnoge družine iz Nadiških dolin; tja odpotujejo verjetno predvsem zato, ker jih k temu prisili pomanjkanje: glavni cilj je bila Littoria (Latina). V tem primeru lahko govorimo o trajni emigraciji, saj je šlo za preselitve celih družin. Mnoge družine so se tam dokončno naselile, čeprav so bili življenjski pogoji in delovne razmere na bonificiranih poljih zelo hudi. »Nekatere družine pa so se, ko se je zrušila propagirana iluzija novega življenja, povrnile v rodno vas, vendar še bolj revne in obupane kot prej.«¹⁸ V 20. letih se je pričela tudi intenzivna interna ženska emigracija (problematika gospodinjskih pomočnic — »dikle«), ki se usmerja v velike urbane italijanske centre.

V 30. letih se nadaljuje notranja emigracija; poleg tega »omogoči imperialistična politika režima, z osvojitvijo Etiopije, nove »rešitve«. Leta 1963 odpotuje v Vzhodno Afriko kar 13.127 Furlanov in med njimi so številni Benečani. Tudi v tem primeru se za »retorično propagando režima o civilizaciji Afrike skriva hudo drugačna stvarnost; naši delavci, ki so se lotili gradnje cest in javnih del, niso kljub napornemu delu dosegli tistega ekonomskega blagostanja, ki so si ga želeli.«¹⁹

In končno se leta 1937 pokažejo nove možnosti za zaposlitev po zbližanju med Italijo in Nemčijo. To so leta novačenja delovne sile predvsem za delo v vojni industriji; ni nepomemben podatek, da se uspejo ženske v tem obdobju v Nemčiji, menda prvič, zaposliti izven poklica gospodinjskih pomočnic.²⁰

Procesi izseljevanja po drugi svetovni vojni

Italijanska ekonomska politika je v prvih letih po vojni temeljila na konservativni liberalistični doktrini (*laissez faire*), ki se je še posebej kazala v po-

¹⁷ Glej o tem podrobneje v: Trevis A., *Le migrazioni interne nell'era fascista*. Torino, Einaudi, 1976.

¹⁸ Fotoalbum izseljencev iz Benečije. ZTT, Trst, 1986, str. 57.

¹⁹ Isti vir, str. 57.

²⁰ O zgodovini ženske emigracije v svetovnih razmerah velja omeniti študiji: Suzana Sinko: *A Historiography of Immigrant Women in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Ethnic Forum (Ohio, USA) 1989, Vol. 9, No. 1—2, str. 122—145. Kot zanimivost naj omenimo, da je bila takoj po drugi svetovni vojni v okviru oddelka za mejna vprašanja tedanje OF sprožena pobuda za izdelavo študije o posebnostih ženske emigracije iz celotnega slovenskega etničnega ozemlja, ki je med obema vojnama pripadal Italiji (Arhiv INV, fasc. 20-6). Ni podatkov o realizaciji najavljene raziskave.

polni odsotnosti kontrole nad cenami in finančnimi transakcijami. Ta politika je bila mogoča tudi zato, ker italijanski gospodarski in infrastrukturni objekti med vojno niso bili porušeni (nepoškodovanih je ostalo okrog 92 % vseh gospodarskih objektov) ter zaradi pomoči, ki je v Italijo pritekala preko programa UNRRA.

V drugi polovici leta 1946 se situacija pričinja radikalno menjati: finančna pomoč UNRRA upada, rezultati v kmetijstvu so katastrofalno slabi, nastopi kriza z angleškim premogom. Vse to vpliva na enormen dvig cen; na mednarodnem finančnem trgu prične italijanska valuta naglo izgubljati vrednost. Kljub tem procesom italijanski liberalni ekonomisti še vedno verjamejo v odrešilen pomen kapitala; banke nimajo nikakršnih omejitev pri kreditiranju proizvodnje, kar vodi v hitro rast inflacije z vsemi posledicami, ki jih ta proces prinaša. Med njimi je bil odliv kapitala najhujši.

Poleti leta 1947 se italijanska vlada odloči za radikalen obrat: izvede devalvacijo valute, boj proti inflaciji pa temelji na izredno ostri monetarni politiki. Ob koncu leta se pokažejo prvi rezultati v obliki hitrega padanja cen, vendar istočasno zabredejo v krizo številna majhna in srednje velika podjetja, kar močno povečuje brezposelnost. Finančna stabilizacija vpliva na povratak kapitala ter na krepitev vrednosti italijanske valute. Dodaten element stabilizacije predstavlja finančna pomoč skozi Marshallov program, ki se v glavnem uporabi za krepitev deviznih rezerv; te ob koncu leta 1951 znašajo kar 921 milijonov dolarjev. Ta stabilizacija se je po drugi strani kazala v dolgi gospodarski depresiji, ki jo je bilo mogoče reševati le s programiranim odlivom aktivne delovne sile. Vladni program za obdobje 1948—1952 je predvideval emigracijo dveh milijonov delavcev.²¹

Vseitalijanski protiinflacijski program je tudi na področju Furlanije — Julijske krajine puščal nemajhne posledice: upad proizvodnje (tako industrijske kot na področju kmetijstva) povečanje brezposelnosti, splošna pavperizacija ter celo lakota. V tej zvezi je indikativen podatek, ki ga je leta 1947 objavil lokalni tisk (*Il Messaggero Veneto*, 26. 10. 1947): govori o izjemno povečanem prometu v zastavljalnici Monte di pietà, ki se je v obdobju december 1946 — december 1947 dvignil od 5012 operacij v vrednosti 3.556.310 lir na 8603 v vrednosti 14.070.279 lir. Ljudje so zastavljali praktično vse, od koles do štedilnikov.

Omenili smo, da se je kot rezultat boja proti inflaciji s pomočjo restriktivne finančne politike izjemno povečala brezposelnost. Julija 1945 je v Furlaniji — Julijski krajini obsegala približno 30.000 delavcev, aprila 1946 se to število poveča na 55.000. Velja dodati, da so bile v tistem času italijanske meje s sosednjimi državami zaprte za emigrante.²² Novi ekonomski program sicer legalizira emigracijo, vendar ostaja število brezposelnih kljub odlivu delavcev še vedno nespremenjeno (med 55.—56.000 ljudi). Uradno registriranih emigrantov v letih 1947 in 1948 se giblje med deset in enajst tisoč, medtem ko še vedno poteka proces »črne emigracije«. Ta se usmerja predvsem v Francijo in Belgijo, kjer se zaposlujejo v rudnikih premoga.²³

Legalno emigracijo pa italijanska vlada uravnava s pomočjo pogodb s tistimi državami, ki potrebujejo delovno silo, tako da se istočasno del ustvarjene proizvodne vrednosti italijanskih emigrantov pretvori v dobavo surovin

²¹ O tem podrobneje: Marcello De Cecco: *La politica economica durante la ricostruzione*. V: *Italia 1943—1950, La ricostruzione*. Bari, Laterza, str. 290.

²² Julija 1946 je imelo v Furlaniji le 1270 oseb priznan status emigranta.

²³ O usodah »črnih emigrantov« glej na primer: Gianni Schiratti: *Il Farmacista Beltrame fa il minatore. Il Nuovo Friuli (Udine)* 5. 9. 1948. Teresina Degan: *Lo sfruttamento del lavoratore italiano nelle miniere del Belgio. Lota e lavoro*, 8. 12. 1946. *Gravi dichiarazioni di due operai sul trattamento riservato agli italiani*. *Liberta*, 14. 3. 1947. B. Tonutti: *Questi datori di lavoro. Il nuovo Friuli (Udine)*, 20. 6. 1948.

(predvsem premoga). Pogodbe so sklenjene s Francijo,²⁴⁻²⁶ Nizozemsko,²⁷ Švedsko,²⁸ Veliko Britanijo,²⁹ Luksemburgom,³⁰ Belgijo³¹ in Švico.³²

Tudi v primeru izseljevanja italijanskih državljanov v izvenevropske države Italija ureja in podpira selitveni val s pomočjo dvostranskih državnih pogodb. Emigrantom zagotavlja kritje stroškov za potovanje in minimalno pomoč pri preselitvi; ne zagotavlja pa niti delovnega mesta niti zavarovanja. S preselitvijo emigranti izgubijo vse pravice iz naslova socialnega varstva, ki so jih dosegli z delom v Italiji, prav tako izgubijo družinske dodatke in zdravstveno zavarovanje za domače, ki ostanejo v Italiji. Ob povratku v domovino izgubijo še vse ostale pravice, ki bi jim pripadale zaradi opravljenega dela v tujini, razen v primeru, da dosežejo pokojnino. Zato je nekako naravno, da se preseljujejo predvsem sorodniki tam že ustaljenih emigrantov, ki so zanje že preskrbeli delovne pogodbe.

Doba največjega izseljevanja zaobsega petletje 1948—1952 v Argentino, leta 1949—1957 v Venezuelo, leta 1950—1954 v Brazilijo, obdobje od leta 1950 v Avstralijo in od leta 1951 dalje v Kanado. Italijanska emigracija v ZDA³³ kaže posebne značilnosti, po katerih se razlikuje od emigracije v ostale države; te značilnosti zavisijo predvsem od posebnih norm, ki urejajo dotok tuje delovne sile v ZDA. V primerih prekoceanskega izseljevanja lahko govorimo

²⁴ Accord entre l'Italie et la Sarre relatif à l'immigration en Sarre de travailleurs italiens (Paris, 18. maj 1949). Ta pogodba nadomešča podoben sporazum, ki ga je vojaška uprava za Posarje sklenila z italijansko vlado 3. julija 1946. D. P. R. 11. januar 1950, n. 282 (Gazz. Uff., 6. junij 1950, n. 128).

²⁵ Protocole réglant l'émigration de mineurs italiens en France et la fourniture française correspondante de charbon à l'Italie. (Rim, 15. maj 1947). S tem protokolom se je Italija obvezala, da bo Franciji v letu 1947 posredovala 25.000 delavcev za delo v rudnikih premoga. Obseg emigrantov naj ne bi bil nižji od 2000 delavcev na mesec. Odlok z dne 2. aprila 1948, n. 886 (Gazz. Uff. 21. junij 1948, n. 161).

²⁶ Accord italo-français relatif à l'immigration italienne en France (Rim, 21. marec 1947). Odlok z dne 10. aprila 1948, n. 730 (Gazz. Uff. 21. junij 1948, n. 142). Sporazum je določal, da bo Francija sprejela v letu 1947 200.000 italijanskih delavcev (17.000 oseb na mesec) ter jih zaposlila v industriji in kmetijstvu. Nič nenavadnega zatorej ni, da je italijanska imigracija v prvih povojnih letih predstavljala več kot štiri petine imigracijskih tokov. Podobno kot v Belgiji imajo tudi v Franciji visok delež v strukturi priseljene populacije cele družine, ki težijo k dokončni ustalitvi.

²⁷ Arrangement entre l'Italie et les Pays-Bas relatif à l'engagement d'ouvriers italiens pour le travail de fond dans les mines néerlandaises (Rim, 4. 12. 1948). D. P. R. 23. november 1949, n. 1136 (Gazz. Uff. 28. februar 1950, n. 49). Italija je s to pogodbo zagotavljala permanenten dotok 100 delavcev vsak mesec za delo v rudnikih.

²⁸ Accordo italo-svedese relativo all'emigrazione di operai italiani in Svezia (Rim, 19. april 1947), ki je omogočal zaposlitev 500 specializiranim delavcem v strojni industriji. Zakon 16. december 1947, n. 1621 (Gazz. Uff. 3. februar 1948, n. 27).

²⁹ Accordo fra l'Italia e la Gran Bretagne riguardante il trasferimento di operai italiani nelle fonderie, Rim, 11. januar 1947. Odlok z dne 13. aprila 1948, n. 935 (Gazz. Uff. 22. julija 1948, n. 168), ki je določal imigracijo 2800 delavcev za delo v livarnah s klavzulo, da število visoko specializiranih delavcev za to področje ne sme presegati 800.

³⁰ Accordo tra l'Italia ed il Lussemburgo per l'emigrazione di mille operai agricoli (Luxembourg, 6. april 1948). D. P. R. 20. januar 1949, n. 423 (Gazz. Uff. 22. julij 1949, n. 166), ki je predvideval zaposlitev 1000 delavcev v kmetijstvu.

³¹ Approvazione degli Accordi e scambio di Note fra l'Italia e il Belgio effettuate a Roma. Zakon z dne 16. decembra 1947, n. 1663 (Gazz. Uff. 19. februar 1948, n. 42): a) Protocollo italo-belga per il trasferimento di 50.000 minatori italiani in Belgio, dal 23. giugno 1946; b) Scambio di Note per l'annullamento dell'art. 7 del Protocollo suddetto del 26—29 ottobre 1946; c) Annesso al Protocollo di emigrazione italo-belga del 26. aprile 1947; d) Scambio di Note per l'applicazione immediata, a titolo provvisorio, dell'annesse del 27—28 aprile 1947. — S temi določbami se je reguliral dotok, delovni pogoji, mezda in socialno zavarovanje 50.000 delavcev, ki so se zaposlili v belgijskih rudnikih. Tako je bil že leta 1948 vsak tretji rudar Italijan in med njimi je bilo precejšnje število Benečanov, ki so se naselili predvsem v okolici mest Liège in Tamines. Trend po sprejemanju celih družin je bil prisoten tudi v Belgiji, s čimer je hotela država uravnovesiti svoj demografski sistem. Tudi ženska emigracija je imela zaposlitvene možnosti, vendar predvsem kot gospodinjske pomočnice oziroma kot manuelle delavke v tovarnah.

³² Accordo tra l'Italia e la Svizzera relativo all'immigrazione dei lavoratori italiani in Svizzera (Rim, 22. junij 1948). D. P. R. 10. december 1948, n. 1659 (Gazz. Uff. 12. marec 1949, n. 59). Ta dogovor je v primerjavi z zgoraj navedenimi nekoliko specifičen, saj ureja problematiko začasnega oziroma sezonskega zaposlovanja ter procese imigracije italijanskih delavcev iz obmejnih italijanskih regij v Švico. Za razliko od imigracije v zgoraj omenjene države, ki se statusno spreminja sočasno z nastajanjem EGS, pa ostajajo migracijski procesi v Švico permanentni: tako po tipologiji poklicev, kot načinih pravnega razreševanja te problematike.

³³ Glej o tem študijo: Phylis Martinelli and Leonard Gordon: Italian Americans: images across half a century. Ethnic and Racial Studies (London) Vol. 11, No. 3, str. 319—332 (članku je pridani obilen pregled literature). Alexander De Conde: Half Bitter, Half Sweet. Scribner's, 1972. Richard Gambino: Blood of My Blood. Doubleday and Co., 1974. Joseph Lopreato: Italian Americans. Random House, 1970. Wayne Moquin (ed): A Documentary History of the Italian Americans. Preager, 1974. Lawrence F. Pisani: The Italian in America. Experience. Our Sunday Visitor, 1977.

o dokončnih ali vsaj dolgoročnih življenjskih izbirah, saj so povratniki v domovino v primerjavi z odhodi izredno maloštevilni.

V šestdesetih letih se kot posledica izboljšanih gospodarskih razmer v Italiji močno zmanjšajo emigrantski tokovi, ob istočasnem povečanju obsega povratnikov. Vendar ti ne dobivajo zaposlitve na avtohtonem teritoriju v Beneški Sloveniji, temveč v ravninskih predelih v Furlaniji (industrijski trikotnik okrog Manzana); to predstavlja osnovni razlog za praznenje prvobitnega poselitvenega prostora. Pot iz hribovskih vasi do delovnega mesta je zamudna in draga, kar privede mnogo ljudi do tega, da se naselijo v nižino, predvsem v okolico krajev Čedad, Corno di Rosazzo, San Giovanni al Natisone, Premariacco in Remanzacco.

Praznenje tradicionalnega poselitvenega ozemlja je tako povzročilo, da živi danes zunaj tega ozemlja že večina iz Beneške Slovenije in Rezije izhajajočega prebivalstva, od teh pa je velik del (približno 10.000 oseb) v navedenem nižinskem območju. V ta pas se »slovensko prebivalstvo ni koncentriralo le z neposredno emigracijo z avtohtonega ozemlja, ampak tudi posredno s povratnimi selitvenimi tokovi iz imigracijskih dežel Evrope in sveta (razmerje med neposredno in sporedno imigracijo znaša približno 40 : 60)«. ³⁵ Po neobjavljeni vladni oceni za leto 1983 živi danes slovensko prebivalstvo v Videmski pokrajini že v 14 občinah, kjer leta 1910 niso zabeležili prisotnosti Slovencev, in kjer je njihov sedanjí delež v skupnem številu prebivalstva ocenjen med 5 in 10 %, kar je razvidno iz priložene tabele.

Občina	Število	%
Čedad	3356	30,0
Moimacco	421	30,0
Remanzacco	483	10,0
Buttrio	368	10,0
Manzano	761	10,0
Corno di Rosazzo	303	10,0
S. Giovanni al Natisone	578	10,0
Premariacco	374	10,0
Predamano	136	5,0
Povoletto	247	5,0
Tricesimo	267	4,0
Reana del Rojale	197	4,0
Campoformido	100	1,6
Videm	1518	1,5

Skupno naj bi v navedenem nižinskem pasu živeče slovensko prebivalstvo predstavljalo nad 5 % vsega tukajšnjega prebivalstva.

Ekonomska emigracija v Slovenijo

Ta smer emigracije je bila dosedaj povsem neznaná; odkriva nam jo šele pazljivo pregledovanje arhivskega gradiva, pa še v tem najdemo le skromne sledove. Iz dokumentov izvemo le to, da je do leta 1952 v Sloveniji delalo približno 50 delavcev iz Benečije, od katerih je bila polovica sezonskih, ostali so bili redno zaposleni. Vendar so se zapleti pojavili tedaj, ko so emigranti želeli pošiljati zaslužek domov, kar pa v tistem času ni bilo v skladu z zvezno zakonodajo. V okviru Slovenije se je ta problem hotelo rešiti tako, da so v ta namen zagotovili v okviru blagovnega plana 1.500.000 lir, »da bi lahko 22 delavcev Benečanov pošiljalo svojcem njihove prihranke, četudi v minimalni meri«. ³⁶

³⁵ Milan Bufon: Etnično-regionalni razvoj obmejnih regij. Primer s Slovenci poseljenega ozemlja v Furlaniji-Juljski krajini. Magistrska naloga, Trst, 1989, str. 121.

³⁶ Arhiv INV, fasc. 20-4.

Kljub takšni rešitvi pa je Zvezno ministrstvo za delo z aktom št. 9720/50 z dne 26. 12. 1950 odklonilo ponujen način razreševanja te problematike, kljub temu, da so v Sloveniji dokazali, da je »vprašanje velike važnosti iz političnega ozira«. ³⁷ Kakšna je bila usoda Beneških emigrantov v Slovenijo po tej odločitvi ni znano; ker se v kasnejših arhivskih dokumentih ta problematika ne pojavlja, sklepamo, da se je razrešila s preprostim odhodom Benečanov v druga, nejugoslovanska delovna okolja.

* * *

Še posebej ko opazujemo posledice izseljevanja s stališča skupnosti, se navadno pokažejo izredne (demografske) vrzeli v tej skupnosti, ki determinantno pogojujejo bodoči razvoj. Na tem mestu velja poudariti le nekaj najbolj indikativnih statističnih podatkov: v zadnjih tridesetih letih so Nadiške doline izgubile več kot 8500 od skupnih 16.195 prebivalcev, medtem ko izrazito narašča število prebivalstva v industrijsko razvitih nižinskih občinah z odstotki rasti, ki se gibljejo od 39 % pa vse do 56 %. Ta dva nasprotujoča si pojava, demografski padec na slovenskih območjih Videmske pokrajine in porast v nekaterih drugih predelih Furlanske nižine, sta medsebojno tako tesno povezana, da ju lahko obravnavamo kot ekstrema istega procesa, katerega vzroke je treba pripisati opredelitvam gospodarske politike v bližnji preteklosti.

Ob tem pa velja še posebej poudariti, da so bile posledice za področje Beneške Slovenije mnogo hujše (v primerjavi z ostalimi področji v Videmski pokrajini), saj je odliv mlajše aktivne populacije zaustavil večino reprodukcijskih procesov, ki so se v širši »drugoetnični« skupnosti, kljub občutnem padcu populacije, lahko nadaljevali. Prav to dejstvo pogojuje neprestano upadanje deleža slovenskega prebivalstva (na avtohtonem ozemlju) v celotnem številu prebivalstva Videmske pokrajine. Po zgodovinskem višku, doseženem leta 1921, se začenja postopno padanje slovenske populacije, ki je še posebno močno po II. svetovni vojni. Delež (slovenske) populacije se tako manjša od 2,77 % (1951), 3,35 % (1961), 3,36 % (1971), 2,79 % (1981) do 2,69 % (1984) v primerjavi s celotno populacijo v Videmski pokrajini.

Poleg tega pa velja še posebej dodati, da je obravnavano narodnostno mešano ozemlje izgubilo v obdobju 1951—1985 kar 47,5 % populacije! Toda bolj kot ta kvantitativni skok so zastrašujoče druge demografske spremembe, ki bistveno determinirajo možnosti kvalitativnega razvoja narodnostno mešanih občin. Sem vsekakor sodi odnos med aktivnim in neaktivnim prebivalstvom, ki se je samo v obdobju 1971—1981 dvignil od 1,45 na 1,62, ter indeksi staranja, ki krepko presegajo povprečje v Videmski pokrajini.

Razkroj človeškega tkiva slovenske skupnosti v Nadiških dolinah, ki je sledil množičnemu izseljevanju, je nujno privedel do globokih posledic v psihičnem in družbenem stanju obravnavane etnične populacije. V študiji o nuzološkem položaju v čedadski krajevni zdravstveni enoti, ki so jo opravili delavci pokrajinske psihiatrične službe (objavljena leta 1976) beremo: »(...) upad demografskih števil spremlja porast indeksa psihičnih obolenj, ki se zdravijo v bolnišnicah«. ³⁸ Najpogosteje omenjene bolezni so alkoholizem (27,53 % hospitaliziranih bolnikov), nevroze (19,82 %) ter shizofrenija (17,85 % bolnikov).

³⁷ Arhiv INV, fasc. 20-4, dokument 4/2-51 z dne 13. januarja 1951.

³⁸ Indagine conoscitiva sulla situazione nosologica dell'unità sanitarie locale »Cividale«. Cividale, 1976. O tem tudi: Emil Cenčič, Beneška Slovenija. V: Ideje in vrednote, Trst, 1973, str. 73.

Riassunto

**I PROCESSI DI MIGRAZIONE NEL FRIULI — VENEZIA GIULIA
CON RIGUARDO AL SLAVIA VENETA (BENEŠKA SLOVENIJA)**

Miran Komac

Negli ultimi 150 anni, i processi di migrazione rappresentano un'elemento chiave nello sviluppo della popolazione slovena nel Friuli — Venezia Giulia. Si tratta di processi prevalentemente unidirezionali, dato che a forti correnti di emigrazione possiamo contraporre soltanto una riemigrazione sporadica, numericamente limitata e con bassi indici »qualitativi«: molto spesso ritornano soltanto gli emigrati anziani, ammalati oppure pensionati, mentre tutti i tentativi di far ritornare la popolazione attiva sono terminati, in miglior dei casi, con il loro insediamento nella pianura friulana. La politica di sviluppo italiana si è resa conto di quant'era importante lo sviluppo delle zone di montagna, che da sempre erano uno spazio di popolamento tradizionale sloveno, soltanto allora, quando la loro ricostruzione era praticamente già impossibile.

I processi dell'emigrazione hanno radicalmente trasformato le condizioni di vita e la situazione dei Sloveni nella Provincia di Udine. Inanzitutto possiamo collegarle con determinate caratteristiche sociali e antropologiche delle popolazioni slovene, i Resiani ad esempio: le correlazioni tra il carattere stagionale delle migrazioni e la struttura professionale, lo scambio dei ruoli nella famiglia, il problema dell'endogamia e la stagionalità dei matrimoni ovvero delle nascite sono molto interessanti.

La terribile spopolazione del territorio autoctono è un'altra tragica conseguenza dell'emigrazione. Soltanto negli ultimi 30 anni, la Slavia Veneta (Beneška Slovenija) ha perso persino il 47,8 % della popolazione, la sua percentuale è scesa ai modesti 2,69 % della totale popolazione nella Provincia di Udine. A queste trasformazioni quantitative dobbiamo aggiungere anche alcune trasformazioni demografiche qualitative. Tra le ultime c'è anche il rapporto tra la popolazione attiva e quella inattiva. L'indice, che illustra questo rapporto, soltanto nel periodo 1971—1981, è incrementato dal 1,45 % al 1,62 %, e gli indici di invecchiamento sono molto più alti della media nella Provincia di Udine.

Non è meno importante constatare, che la decomposizione del tessuto della comunità slovena nelle valli del Natisone (Nadiža) ha avuto profonde ripercussioni sullo stato psichico e quello sociale della popolazione etnica in questione. Le analisi della situazione nosologica riportano che la diminuzione degli indici demografici è accompagnata dall'incremento dell'indice di malattie psichiche, tra le quali indicano l'alcolismo, varie neurosi e la schizofrenia.

Un graduale spegnimento della vita nelle zone di montagna della Slavia Veneta (Beneška Slovenija) apre dei dilemmi di sviluppo del tutto nuovi che sono condizionati da una presenza più vasta dei Sloveni in numerosi centri industriali della pianura friulana — Premariacco, Moimacco, Udine (Videm) e soprattutto Cividale del Friuli (Cedad).

GORIŠKI LETNIK — ZBORNİK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo šestnajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, SLO-65001 Nova Gorica.

OBVESTILA

ZVEZE ZGODOVINARJEV JUGOSLAVIJE NI VEČ

Zveza zgodovinarjev Jugoslavije (ZZJ) je vključevala zgodovinarje bivše Jugoslavije, ki so jih predstavljali zastopniki republiških zvez oziroma zveze društev. Njeno delo je zamrlo že pred dvema letoma in v letu 1991 popolnoma ugasnilo. Zveza zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS) je 8. oktobra 1991, ko je potekel trimesečni moratorij iz Brionske deklaracije, naslovila na ZZJ dopis z ugotovitvijo, da ZZJ v nekdanji obliki ne obstaja več.

ZZD Slovenije združuje in povezuje deset zgodovinskih in dve muzejski društvi: ZD Ljubljana, ZD v Mariboru, ZD za Severno Primorsko, ZD za Južno Primorsko, ZD v Novem mestu, ZD v Celju, ZD na Ptuju, ZD za Gorenjsko, ZD za Pomurje, ZD za Koroško, Muzejsko društvo v Škofji Loki ter Belokranjsko muzejsko društvo. Število članov ZD Slovenije niha med 1600—1700. V okviru Zveze delujejo sekcije za gospodarsko, krajevno in novejšo zgodovino ter šolska sekcija. Strokovna glasila Zveze Zgodovinski časopis, Kronika in Časopis za zgodovino in narodopisje redno izhajajo.

O novih nalogah ZZD Slovenije bo odločal občni zbor na 26. Zborovanju slovenskih zgodovinarjev, ki bo jeseni 1992 v Slovenj Gradcu.

Predsednica ZZD Slovenije
dr. Darja Mihelič

ZAPISI

Janez Gradišnik

REVIJA »DEJANJE« IN TEDNIK »SLOVENIJA«

Kolikor mi je znano, so dogajanja v slovenski kulturi v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno še slabo raziskana. Novejši rodovi vedo o njih prav malo in jim marsikatero ime, naj gre za ljudi, ali za ustanove, liste itn., nič ne pove. Potreben bi bil kak sintetičen oris celotnega kulturnega položaja v tistih letih. Marsikaj se je gotovo za zmeraj izgubilo, druge reči tičijo pozabljene ali prezrte v raznih malo znanih publikacijah, ali pa tudi po predalih v ustanovah ali pri zasebnikih. Vse to bi bilo treba spraviti spet na dan, šele potem bi bil mogoč omenjeni oris.

Za to zbirko gradiva bi rad prispeval drobec, ki se mi je ohranil po srečnem naključju in sem ga odkril šele pred nedavnim. Gre za pismo, ki mi ga je poslal Edvard Kocbek ob Novem letu 1941 v Maribor, moram pa za boljše razumevanje pojasniti nekatere okoliščine. Po diplomi na filozofski fakulteti sem z novembrom 1940 odšel služiti vojake v Sarajevo. Okoli Novega leta 1941 sem bil na dopustu doma v Mariboru, ne spominjam pa se več, kako dolg je bil tak dopust. Najbrž kar nekaj časa, ko se iz pisma vidi, da je Kocbek od mene pričakoval kak prispevek za revijo Dejanje, pri kateri sem do tedaj sodeloval in je vstopala v četrti letnik.

Pismo razodeva (javnosti najbrž povsem neznani) naklepe »dejanjarjev«, da bi dobili v roke tednik **Slovenija**, ki je danes malokomu znan, bil pa je v tistih letih pomemben dejavnik v slovenski publicistiki. Ustanovila sta ga odvetnika dr. J. Regalij in dr. Mrak za obrambo slovenstva v času najhujše jugoslovenarske diktature in ga kljub cenzuri in drugim oviram uspešno ohranjala. — Sicer pa pismo tudi zanimivo pričuje o tem, kakšna so bila v tistem času druga hotenja in prizadevanja sodelavcev **Dejanja**.

2. I. 1941

Dragi Janez,

nikar ne bodi hud, vse Ti bom povedal. Najprej to, da sem od vsega začetka počitnic vsak dan sedel k mizi, da Ti napišem pismo, pa enostavno nisem utegnil. Decembrska številka gre šele zdaj v stroj, dosti dela je bilo z njo; razen tega polno drobnega in vendar važnega dnevnega dela, tako da razen na božični dan sploh še nisem počival. Potem pa ti želim prav srečno novo leto, junaško novo leto pa ti je itak zagotovljeno.

Prav za prav sem mislil tudi na to, kako bi malce smuknil v Maribor in Te med drugim tudi osebno videl in slišal. To je zdaj končno veljavno padlo v vodo; zato pa Ti pišem o tem, kar Te bo zanimalo.

V glavnem se dobro držimo. Prišli smo večkrat skupaj in imeli dva zelo lepa sestanka. Med drugim smo napravili načrt, kako bi prevzeli »Slovenijo«. Konzorciju smo poslali uradno ponudbo, potem ko smo prej do dobrega prereševali vprašanje lastnine, vodstva, denarja, sodelovanja in urejevanja. Dobili smo tako na svojo stran ves dosedanji konzorcij razen dr. Regalija, dr. Mraka in dr. Pogačnika. Ker pa so statuti dosedanjega konzorcija tako neumni, da gre v takih vprašanjih za soglasnost, smo obstali pred tem kitajskim zidom in ne moremo dalje. Sklenili smo pozvati ljudi, da izstopijo iz konzorcija in da z nami vred začno izvajati obstrukcijo proti listu. Bomo videli, kakšen bo rezultat. Lahko pa si predstavljaš, koliko je bilo pri tem dela in koliko dramatike, da o komičnih elementih ne govorim.

DEJANJE vedno bolj čuti svojo dolžnost do jasnega razmerja na desno in levo. Zato smo novembra postavili svoje razmerje do slovenske »krščanske« desnice, v tej številki pa to z našo levico. Oba koraka sta temeljnega značaja, to se vidi že iz posledic, ki jih je povzročila novembrska. Niti »Borci« niti »Straža« nista odgovorila — popolnoma še ne razumemo te taktike —. Pač pa nas je — ne vemo, iz kakega vzroka — pobožal dr. Fabijan na platnicah »Časa«. Tisti dokument si nekje preberi. Z njim nisem še osebno nič govoril, le zadnjič enkrat bi se skoraj zaletel vame, ko je okrog 1^h ponoči kolovratil vinjen domov. Da nas tudi levica ne bo z rokavicami, je več ko jasno.

Ladra je od začetka dobro vozil, potem je odšel v Marijanišče za prefekta in že dva mesca ne da glasu od sebe. Zato razmerje do fanta od moje strani trpi prav v tistem pogledu, ki si ga Ti znal iniciativno voditi. Tudi finančna stran lista je slaba,

naročniki zelo zelo slabo plačujejo. Zdaj jih skušamo z vsemi načini prebuditi in razžaliti.

Tako bi Te rad porabil v teh počitnicah in Ti dal kako delo. Toda za vse, kar si želim, je potreben osebni pogovor. Imel sem dve mladinski knjigi (Ingoličevo in Jarčevo) za Tebe, pa mi je včeraj Francè Vodnik povedal, da ima njuni oceni že koncipirani. (Zveza z avtorji!) Imam par referatov o tujih knjigah, toda za to je treba študija. Kvečjemu če se sam odločiš za kakršen koli prispevek k vprašanju humanizma, evropske kulturne tradicije, njenega bistva, človekove svobode itd. To vprašanje postaja vedno važnejše za nas, ko nočemo, da bi levičarska psihoza zavračala vse evropske vrednote in na njih mesto postavljala orientalski anarhizem ali pa celo ideološke fikcije. Odgovôri!

Zdravka, Lučka in jaz Te zelo lepo pozdravljamo!

Edvard

OPOMBE

»junaško novo leto« — šaljivo glede na to, da sem bil pri vojakih.

»Borci«, »Straža« — mišljeni sta glasili katoliških desničarskih skupin, mladčevski listič **Mi mladi borci** in stražarska **Straža v viharju**.

»pobožal dr. Fabijan« — profesor teologije dr. Janez Fabijan je bil urednik mesečnika **Cas**, sicer pa tudi (od škofa Rožmana imenovani) duhovni vodja akademskega društva Zarja in kolikor toliko somišljenik zarjanov in Dejanja.

Ladra — mišljen je študent Anton Ladra iz Maribora, nekoč vnet zarjan in dejanjar. Po Kocbekovih besedah sodim, da je imel tedaj pri Dejanju káko večjo nalogo. Bil je eden tistih (ne tako maloštevilnih) zarjanov, ki v vojnem času niso sledili Kocbeku in njegovi odločitvi za osvobodilni boj. Ker mi je bil nekoč zelo blizu, sem dosti pozvedoval po njegovi usodi in zbral podatke, ki naj jih tukaj vsaj na kratko navedem, ker se mi zdi njegova pot do neke mere značilna usoda nekaterih slovenskih emigrantov. Po maturi (1939) je študiral klasično filologijo v Ljubljani, mikala pa ga je tudi teologija. Med okupacijo je bil bogoslovec v vatiškem Collegium Russicum (tja ga je usmeril, piše moj informator, profesor A. Trstenjak). Vendar je teologijo pustil, se poročil s cerkveno pevko iz kolegija, hčerjo ruskega emigranta, in se z njo odpravil v Argentino. Imela sta tri otroke. Ladra je bil prve čase v Buenos Airesu krovec pri nekem gradbenem podjetju. Žena se mu je čez nekaj let doma v stanovanju smrtno ponesrečila, umrla je od opeklin. Potem se je drugič poročil z Argentinko in imel z njo (vsaj enega) otroka, ki je zdaj študent veterinarstva. Ladra je potem začel bolehati na srcu in se je oktobra 1971 zgrudil mrtev na cesti, ko sta z ženo čakala na avtobus. Od prvih treh otrok živi eden v ZDA, dva pa menda v Venezueli in naj bi bili vsi trije dobro situirani.

»razžaliti« — kakor se v taki zvezi čudno sliši, besede ni mogoče prebrati drugače.

JUBILEJI

LUDVIK ČARNI — ŠESTDESETLETNIK

Vas in katastrska občina Ivanovci, nekako 15 km severovzhodno Murske Sobotne, je štela pred šestdesetimi leti 306 prebivalcev, ki so bili po narodnosti skoraj sami Slovenci, sicer pa sta dve tretjini pripadali evangelijsko-avgsburški veroizpovedi, ena tretjina pa katoliški. Sedež evangelijske župnije je bil v Križevcih, bližja katoliška župna cerkev pa je bila v Kančevcih, cerkev sv. Benedikta z edinstveno lego vrh sicer nizkega, pa zelo razglednega griča, v senci ogromnih kostanjev, kakor jo opisuje Krajevni leksikon Dravske banovine. Ludvik Olas, pisec članka o Ivanovcih v Krajevnem leksikonu Slovenije, navaja pet pomembnih ljudi, ki so se v Ivanovcih rodili. To so: Peter Lutharič (ca. 1708—1751), luteranski nabožni pisatelj in pesnik, Aleksander Terplan (1816—1858), luteranski nabožni pisatelj, prevajalec psalmov in prireditelj šolskih knjig v prekmurščini, Jožef Borovnjak (1826—1909), nabožni pisec in narodni buditelj, ki se je v svojih spisih skušal približati knjižni slovenščini ter je širil v Prekmurju Slomškove in mohorske knjige, Franc Ivanocy (1857—1913), narodni delavec, publicist, nabožni pisatelj in soustanovitelj Kalendarja, ki je tudi s širjenjem mohorskih knjig opravljaj pomembno narodnobuditeljsko nalogo med katoliškimi prekmurškimi Slovenci, in Ludvik Čarni (1931), strokovni publicist, sociolog in zgodovinar — letošnji šestdesetletnik. Med osmimi zaselki te razložene vasi navaja Olas tudi Čarni-jov Breg.

Ludvik Čarni se je rodil 5. novembra 1931 v kmečki družini. V gimnazijo je hodil v Murski Soboti in na Ptuj, kjer je junija 1953 maturiral. Na ljubljanski filozofski fakulteti se je vpisal na zgodovino. Takrat so predavali Gregor Čremošnik (zgodovino južnih Slovanov), Milko Kos (srednji vek), Josip Klemenc (antiko), Viktor Korošec (stari vzhod), Fran Zwitter (novi vek), Metod Mikuz (čas po letu 1918), Jože Kastelic (arheologijo) in Bogo Grafenauer (slovensko zgodovino). Čarni je diplomiral 19. septembra 1959. Takoj po diplomi se je po službi in delu povezal s sociologijo. Istega leta je bil namreč malo prej pod vodstvom Borisa Ziherla ustanovljen Inštitut za sociologijo. Na njem je postal Čarni najprej aspirant, naslednje leto (1960) pa asistent. Še leto pozneje (1961) se je vrnil na filozofsko fakulteto, na med tem organizirani oddelek za sociologijo. Tu je postal asistent za občo sociologijo. Leta 1962 je začel predavati občo sociologijo, novembra 1965 pa je dobil tudi naslov predavatelja. V študijem letu 1965/66 je študiral teorijo družbenega razvoja na državni univerzi v Leningradu. Julija 1975 je pred komisijo Boris Ziherl, Bogo Grafenauer, Anton Žun in Marjan Britovšek branil disertacijo in 31. oktobra je bil promoviran za doktorja socioloških znanosti. Malo zatem je postal docent (1976) in se nato dvigal po običajni poti: 1983 je bil izredni, 1989 pa redni profesor. Njegov predmet je bil vseskozi obča sociologija.

Objavljati je začel Čarni še v času študija zgodovine. Daleč največ njegovih prispevkov (21) je doslej izšlo v *Anthroposu*, časopisu za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo, ki je začel izhajati 1969 in mu je Čarni tudi od začetka član redakcije. Drugi po številu Čarnijevih objav (12) je naš *Zgodovinski časopis*, kjer je izšla 1960 prva njegova ocena in v katerega je pisal zlasti v zadnjih petnajstih letih. Druge njegove prispevke je najti v *Teoriji in praksi* (9), *Naših razgledih* (6), *Komunistu* (5), *Vprašanjih naših dni*, *Problemih*, *Delu*, *Tribuni*, *Novinarju*, *Letopisu Muzeja narodne osvoboditve*, *Prosvetnem delavcu*, *Kroniki*, *Prispevkih k zgodovini delavskega gibanja*, *Mladih potih*, *Sodobnosti*, *Glasniku Slovenskega etnološkega društva*.

V prvih letih je pisal Čarni o času druge svetovne vojne. Tako je sodeloval pri kronološkem pregledu dogodkov v Ljubljani v letu 1942. S prehodom na sociološki inštitut in oddelek je bilo dela te vrste v glavnem konec. V *Sodobnosti* 1968 objavljeni članek *Diskusija o azijskem produkcijskem načinu* pomeni začetek druge vrste zanimanja, ki je gotovo prevladovala v poznejšem Čarnijevem delu. Njegova pozornost se je zdaj obrnila na periodizacijo zgodovine, na načela delitve človekove zgodovinske poti. V to vrsto spadajo študij na leningrajski univerzi, različne razprave in ocene, predvsem pa disertacija, ki je v nekoliko spremenjeni obliki izšla leta 1979 pri Mladinski knjigi pod naslovom *Teorija formacij družbe*. Tu je razpravljaj Čarni o marksističnih načelih delitve razvoja človeške družbe in se odločil za pojem »formacija družbe« kot merilo te delitve. Glavno pozornost je posvetil vprašanju azijskega produkcijskega načina in delitvi arhaične formacije družbe v marksistični literaturi. Zadnje, kratko in pregledno formulacijo te vrste stališč je dal v članku »Družbena for-

macija« v drugi knjigi Enciklopedije Slovenije (1988, str. 364—365). Kakor vidimo, je izraz »formacija družbe« zamenjal z »družbeno formacijo«. Čarni je danes gotovo naš najboljši poznavalec periodizacijskih razpravljanj v marksističnem gledanju na zgodovino. Nekatera Čarnijeva dela, tako obsežna ocena Wittfoglove knjige o vzhodni despotiji v lanskem letniku Zgodovinskega časopisa (str. 300—305), kažejo zanimanje za podobna razmotrivanja tudi izven marksističnega sveta.

Zadnja leta je začel Čarni v Anthroposu objavljati prispevke k zgodovini sociološke misli na Slovenskem. Doslej je obdelal Aleša Ušeničnika (1987, 1988) in Janeza Evangelista Kreka (1989) iz katoliškega tabora, pa Vladimira Knafliča (1991) iz liberalnega. S tem je posegel, v primerjavi s problemi periodizacije, s svetovnega na domače, slovensko področje, česar smo lahko veseli.

Ob navedenih treh smereh Čarnijevega znanstvenega dela je treba omeniti še četrto, ki se z njo ukvarja že nad trideset let: to so ocene, s katerimi spremlja novejšo domačo in tujo zgodovino ter publikacije o periodizacijskih in socioloških problemih.

Še veliko uspehov v delu in življenju!

Vasilij Melik

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. LUDVIKA ČARNIJA

Delni starejši bibliografiji sta izšli v: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1969, str. 70 (druga knjiga za leta 1956—1966) in tretja knjiga za leta 1966—1976, Ljubljana 1979, str. 90. Bibliografske podatke vsebujejo za vsako študijsko leto ciklostirana poročila o delu, ki jih izdaja Filozofska fakulteta v Ljubljani in za leta 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, kakor tudi Katalog ob razstavi publikacij in predstavitvi izsledkov znanstvenoraziskovalnega dela Filozofske fakultete.

Pričujoča bibliografija skuša zajeti vse objave (v njej ni navedenih ocen in poročil za založbe, RTV in drugo, kar ni bilo objavljeno v tisku).

Bibliografija je urejena kronološko.

Knjige:

1. Vodnik skozi čas in družbo. — Ljubljana 1960. (Soavtor, napisal okrog 30 gesel)
2. Teorija formacij družbe. — Ljubljana 1979, 186 str.

Članki, ocene, recenzije, poročila:

1957

Delavstvo in slovenska socialna demokracija. — Tribuna 1957, št. 5—7.
Prvi komunistični slovenski časniki. — Novinar 1957, št. 10, str. 4—5.

1958

Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta — Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS 1958, str. 365—303. (Sodeloval)

1959

V zgodovinopisje več načrtnega dela. — Prosvetni delavec 1959, št. 17.

1960

Ilegalne grafične tehnike Centralne tehnike KPS v Ljubljani. — Kronika 1960, VIII, str. 1—8.
Oživljanje preteklosti. — Tribuna 1960, št. 12-13.

Ocena: Dušan Kermavner, Slovenska publicistika in prva ruska revolucija. — Vprašanje naših dni 1960, št. 20. (Temeljno desetletje naše delavske zgodovine — redakcijski naslov)

Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v drugi polovici 1942. leta. —

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 205—274. (Soavtor)

Ocena: Zbornik »Ljubljana v ilegali« I. knjiga. Zgodovinski časopis 1960, str. 329—330.

1961

Ocena: Luise Dornemann, Klara Zetkin. — Vprašanje naših dni 1961, št. 5-6, str. 187. (Življenje revolucionarke — redakcijski naslov)

Ocena: Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji II. — Mlada pota 1961/62, št. 5, str. 369—370. (Pričakovana knjiga — redakcijski naslov)

Ocena: Publikacija Instituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem. — Naši razgledi 1961, št. 18.

Polemika: Nesporazum ?. — Naši razgledi 1961, št. 20, str. 477. (K pismu tovariša Franceta Klopčiča)

Ocena: dr. Mihailo Popović: Osnovi sociologija. — Vprašanja naših dni 1961, št. 21, str. 684—685. (Mnogo obetajoč naslov ... — redakcijski naslov)

Publikacija Instituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem. — Naši razgledi 1961, št. 12 (227), str. 283. (O glasilu Prispevki za zgodovino delavskega gibanja)

1962

Ocena: Černe - Ilešič: Uvod v spoznavanje družbe. — Problemi 1962, št. 1.

Ocena: dr. Mihajlo Popović: Osnovi sociologije za IV. razred gimnazije. — Problemi 1962, št. 4, str. 382—383.

1964

Ocena: Friedrich Engels, Izvor družine, privatne lastnine in države. — Teorija in praksa 1964, št. 3, str. 463—466. (Zapis o ponatisu Engelsovega dela — redakcijski naslov)

1965

Ocena: Walter Victor: Življenje in delo Karla Marxa in Friedricha Engelsa. — Teorija in praksa 1965, št. 2, str. 324—325.

Ocena: Zbornik »Prilozi za istoriju socijalizma« 1, Beograd : 1964. — Teorija in praksa 1965, št. 2, str. 325—329.

1966

Pismo uredniku. — Sodobnost 1966, št. 5, str. 558—560.

1967

Ocena: Laura Fermi, Mussolini. — Teorija in praksa 1967, št. 8-9, str. 1322—1323. (Knjiga o diktatorju — redakcijski naslov)

1968

Diskusija o azijskem produkcijskem načinu. — Sodobnost 1968, št. 3, str. 320—332.

Odmev oktobra na Slovenskem. — Naši razgledi 1968, št. 2, str. 40—41. (Zapis o znanstvenem simpoziju — redakcijski naslov)

1969

O razmerju med zgodovino in sociologijo. — Anthropos 1969, št. 1-2, str. 57—61, 95—96.

Ocena: Marjan Britovšek, Revolucionarni idejni prevrat med prvo svetovno vojno. — Naši razgledi 1969, št. 22, str. 663. (Prepotrebna knjiga — redakcijski naslov)

1970

O Marxovem pojmovanju formacije. — Anthropos 1970, št. 3-4, str. 111—114. Kakšen model družbe in socializma. — Anthropos 1970, št. 2, str. 87—88.

Ocena: Vanek Šiftar, Cigani. — Anthropos 1970, št. 3-4, str. 209—210. (Knjiga o ciganih — redakcijski naslov)

1976

Marx in »azijski produkcijski način«. — Problemi 1976, št. 157/158, str. 41—60.

Načela marksistične periodizacije družbenega razvoja. — Anthropos 1976, št. 1-2, str. 321—328.

O marksistični delitvi razvoja človeške družbe. — Teorija in praksa 1976, št. 11, str. 925—938.

Ocena: Ju. M. Borodaj, V. ž. Kelle, E. G. Plimak: Nasledie K. Marxa in problemu teorii občestvenno-ekonomičeskoj formaciji. — Anthropos 1976, št. 3-4, str. 309—314.

1977

Diskusija o knjigi Jurgena Habermasa. — Teorija in praksa 1977, št. 3, str. 252, 253.

Šestdesetletnica Oktobra. — Teorija in praksa 1977, št. 12, str. 1472—1473.

Dr. Ljubisav Marković: Društveno-ekonomske formacije, NIP »Delta press«, Beograd 1975, 19 str. — Zgodovinski časopis 1977, št. 1-2, str. 503—506.

Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem. — Ljubljana 1977. (član uredniškega odbora)

Dr. Anton Žun. — V : Anthropos 1977, št. 5-6, str. 323—324.

1978

Delitev zgodovine človeštva v »Anti-Dühringu«. — Anthropos 1978, št. 5-6, str. 57—60.

Ocena: V. N. Nikiforov: Vostok i vse-mirnaja istorija. — Zgodovinski časopis 1978, št. 4, str. 503—506.

1979

Ocena: Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem. — Zgodovinski časopis 1979, št. 1, str. 193.

Pogledi na (slovensko) etnologijo. — Glasnik SED 19/1979, št. 3, str. 59—60.

1980

Načela in razhajanja v delitvi zgodovine človeštva. — Naši razgledi 1980, št. 3, str. 69—70.

Sodobne razprave o historičnem materializmu. — Teorija in praksa 1980, št. 1, str. 30—33.

O nekaterih aktualnih vprašanih zgodovinoisja (v delih prof. Borisa Zihlerla). — Teorija in praksa 1980, št. 4, str. 410—413.

Polpreteklost živi oddaljeno življenje. — Delo (29. 11. 1980), str. 28—29.

Ocena: France Klopčič: Neravnodušni državljan. — Ljubljana, 1974, 329 str. — Komunist (Teoretična priloga), Ljubljana januar—april 1980, str. 61—62.

Ocena: France Klopčič: Kritično o slovenskem zgodovinoisju. — Komunist (Teoretična priloga), januar—april 1980, str. 63—64.

1981

Razpravljanje o sistematizaciji zgodovine človeštva. — Anthropos 1981, št. 4-6, str. 255—264.

Prispevek k zgodovini naprednega gibanja v Prekmurju. — Komunist (Teoretična priloga), april 1981.

Ocena: Gojko Nikoliš: Korijen, stablo, pavetina. — Zagreb : Liber : Prosvjeta, 1980. — 666 str. — Zgodovinski časopis 1981, št. 4, str. 389—391.

1982

Marksistična načela periodizacije razvoja ljudskog društva. — Marksizem u svetu 1982, št. 1-2, str. 291—312.

Speransovi dnevi. — Anthropos 1982, št. 1-2, str. 8—10.

Pozitivizem v družbenih vedah. — *Anthropos* 1982, št. 1-2, str. 236—237.

1983

Razprava o stalinizmu. — *Anthropos* 1983, št. 5-6, str. 80—83.

Ocena: Zbornik »Teme iz marksistične sociologije« : študijsko gradivo. — Ljubljana 1983, 641 str. — *Anthropos* 1983, št. 3-4, str. 409—415.

Marjan Britovšek — šestdesetletnik. — *Delo* 25. 8. 1983.

France Klopčič — osemdesetletnik. — *Komunist* 21. 10. 1983.

1985

Fevdalna zemljiška renta in presežni produkt fevdalnega načina proizvodnje. — *Anthropos* 1985, št. 3-4, str. 259—261.

Ocena: Ob knjigi M. Britovška »Stalinov termidor«. — *Anthropos* 1985, št. 4-5, str. 245—248.

1986

Inteligenca v sodobni družbi. — *Anthropos* 1986, št. 1-2, str. 42—46.

O razmerju med etnologijo in zgodovino v knjigi. — Razmerja med etnologijo in zgodovino. — Maribor 1986, str. 188—190, 194.

Koliko načinov proizvodnje in družbenih formacij? — *Anthropos* 1986, št. 5-6, str. 191—196.

B. Ziherl v prvem povojnem obdobju. — Zbrana dela Borisa Ziherla, knjiga 3. — Ljubljana 1986, str. 5—21.

Ocena: Mihaly Karoly: Vera brez iluzij. Spomini rdečega grofa. — Ljubljana ; Murska Sobota, 1985, 403 str. — *Zgodovinski časopis* 1986, št. 1-2, str. 206—208.

Ocena: Marian Sawyer, Marksizam i pitanje azijskog načina proizvodnje. — *Anthropos* 1986, št. 3-4, str. 311—314. (Knjiga, ki sili k razmišljanju in raziskovanju — redakcijski naslov).

1987

Izziv raziskovalcem naših sedanjih razmer. — *Delo* 28. 5. 1987, str. 4.

Ljubiša R. Mitrović: Socialna dinamika. — Beograd : Naučna knjiga 1985, 176 str. — *Zgodovinski časopis* 1987, št. 3, str. 269—270.

In memoriam. France Klopčič. — *Zgodovinski časopis* 1987, št. 2, str. 344—346.

Študentski in dijaški delovni narodno-obrambni tabori v Sloveniji. — Maribor 1987. (Član uredniškega odbora)

Slovenski študenti v boju za narodno in socialno osvoboditev 1919—1941 : fotografski zbornik, 1. del. — Ljubljana 1987. (Član uredniškega odbora)

Prispevek k zgodovini sociološke misli na Slovenskem : Dr. Aleš Ušeničnik (1868—1952). — *Anthropos* 1987, št. 5/6, str. 150—158.

1988

Več zaupanja v lastne moči. — *Komunist* 13. 5. 1988.

Prispevek k zgodovini sociološke misli na Slovenskem : Dr. Aleš Ušeničnik (1868—1952). — *Anthropos* 1988, št. 1/2, str. 73—83.

Ocena: Roj Medvedjev, Revolucija 1917. godine u Rusiji. Problemi, karakteristike, ocene. — *Zgodovinski časopis* 1988, št. 3, str. 481—483.

Družbena formacija. — Enciklopedija Slovenije, 2. Ljubljana 1988, str. 364—365.

1989

Prispevek k zgodovini sociološke misli na Slovenskem : Dr. Janez Evangelist Krek (1865—1917). — *Anthropos* 1989, št. 5/6, str. 389—406.

1990

Ocena: Karl A. Wittfogel, Orientalna despocija. Uporedno istraživanje totalne moči. — *Zgodovinski časopis* 1990, št. 2, str. 300—305.

1991

Prispevek k zgodovini sociološke misli na Slovenskem: Vladimir Knaflič (1888—1944). — *Anthropos* 1991, št. 4/5, str. 23—33.

Ocena: Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita : Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu. — *Zgodovinski časopis* 1991, št. 1, str. 168—170.

Ocena: Perry Anderson, Prehodi iz antike v fevdalizem. — *Zgodovinski časopis* 1991, št. 2, str. 495—497.

Alojz Cindrič

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

KREKOV SIMPOZIJ V SPOMIN NA STOLETnico »RERUM NOVARUM«

Slovenik, Rim, 16.—21. september 1991

Slovenska teološka akademija, papeški zavod Slovenik in ljubljanska teološka fakulteta s svojim Inštitutom za zgodovino cerkve že deset let prirejajo v Rimu simpozije o nekaterih ključnih problemih in ljudeh iz slovenske zgodovine. Na izbiro kraja je vplivalo več vzrokov. Tu je sedež glavnega organizatorja, prostorske možnosti Slovenika in izredni organizacijski talent njegovega rektorja mgr. dr. Maksimilijana Jezernika; prireditve so se lahko udeležili tudi ljudje, ki do nedavnega doma niso bili zaželjeni. Temo simpozija določa prvoimenovana. Letos je bil v središču pozornosti dr. Janez Evangelist Krek. Ze samo zaradi stote obletnice papeške enciklike Rerum novarum je bila taka odločitev več kot razumljiva. Če prištejemo k temu še poznanje, da je ena največjih osebnosti slovenske preteklosti še vedno premalo prisotna v zgodovinskem spominu našega naroda, pa je potrebno temu izboru glasno pritegniti. Referente je po posvetovanju z nekaterimi sodelavci izbral dr. Walter Lukan z Dunaja, ki je najboljši poznavalec Krekovega življenja in dela.

Izhodišče letošnjega simpozija je bilo spoznanje, da je Krek premalo in preveč enostransko prisoten v našem zgodovinopisju. To se je kljub Kardeljevim stališčem prizadevalo, da bi ga postavilo na primerno mesto, vendar je bila vsa zadeva še dodatno zapletena zaradi političnega in fizičnega obračuna z njegovimi političnimi dediči med NOB. V slovenski zavesti je zato živel predvsem kot organizator združništva in pristaš jugoslovanske ideje. Vodstvo simpozija se je odločilo za kompleksno obravnavo njegove osebnosti in delovanja: referenti so se ga morali lotiti kot človeka, duhovnika, vzgojitelja, socialnega in političnega delavca ter literata. K sodelovanju so bili pritegnjeni psihologi, filozofi, sociologi, teologi, zgodovinarji in slavisti. Napovedanih je bilo 29 referentov, vendar jih je 5 iz različnih vzrokov sodelovanje odpovedalo, obljubili pa so, da bodo referate objavili v zborniku, ki bo izšel do naslednjega simpozija, ki bo ob letu v Rimu. Zanimivo je, da je na neudeležbo dveh vplivalo politično dogajanje na Hrvaškem. Tamkajšnja vojna je enemu onemogočila potovanje, rimski senator in vnet zagovornik naših interesov Flaminio Piccoli, pa je moral sodelovati na sejah, kjer so razpravljali tudi o dogajanju pri nas.

Rimski simpoziji so koncipirani tako, da od obravnavanja splošnih svetovnih in evropskih, cerkvenih in svetnih razmer prodirajo čedalje bolj v podrobnosti. K osvetljevanju širših vprašanj so prispevali dr. Ernst in Irena Bruckmüller z Dunaja, p. Pier Alessandro Vanzan iz Rima, dr. Vasilij Melik in dr. Janez Sraka. Prvi trije so prikazali razvoj in specifičnosti razvoja krščanskega socializma v Avstriji in Italiji, Melik je govoril o političnem razvoju pri nas, Sraka pa je predstavil poglobljena duhovna strujanja v takratni Cerkvi. Do polnega izraza so prišle nekatere specifičnosti Krekovega delovanja predvsem glede delavstva in obrtnikov, zaradi česar ni mogoče govoriti zgolj o presajanju idej in delovanja iz tujine v domače razmere. Iz nekoliko oddaljene sivine preteklosti se je začel lučiti kot izrazito sodoben, teoretično dobro podkovan praktik, v verskem pogledu neproblematičen katoličan, v socialnem pa radikal, vendar ne prevratnik. Njegovi politični uspehi ne izhajajo iz njegovega poklica in socialne demagogije, ki začenja v tistem času postajati vse močnejši magnet, nekako premonitorazmerno z neizvedljivostjo političnih obljub, ampak iz stvarnosti in prepričljivosti analiz ter konkretnih rezultatov pri izboljševanju razmer. Njegovo politično delovanje je bilo sredstvo za doseg socialnih sprememb, ne pa oblasti, njegov cilj je bila demokracija in socialna pravičnost, ne pa socializem leninističnega tipa, kar so mu nekateri hoteli pripisati. Če prisključimo temu sklopu še izvajanja dr. Ivana Štuheca, ki je analiziral razmerje med svobodo in avtoriteto od izida enciklike Rerum novarum do danes, gornjo podobo zaokrožimo s spoznanji Krekovega zasidranja v krščanstvu in zvestobi Cerkvi, ki so jo pretresala različna duhovna strujanja, zlasti pa modernizem, ki so ga zagovarjali zlasti razni diletanti teoloških študij in ki mu Krek ni nikoli podlegel. Njegovo delovanje ne spominja na Lutro, ampak prej na Frančiška Asiškega. Zato njegovo delo pri tistih, ki cenijo zgolj nasprotovanje in rušenje obstoječega, ne cenijo pa praktičnega izboljševanja človeka nevrednih razmer, ne bo nikoli cenjeno.

Krekovo osebnost je najprej predstavil dr. Walter Lukan. Ta koroški Slovenec, ki je o Kreku na dunajski univerzi obranil tudi disertacijo 1984. leta, se je moral zaradi časovne stiske omejiti predvsem na nekatere poudarke iz njegovega življenja in dela. Opozoril je na njegovo vraščenost v domače in širše avstrijske razmere. Te so mu od-

pirale mnoga vprašanja, ki so se doma šele porajala. Razgledanost v takratnem evropskem prostoru mu je pomagala, da ni ponavljal napak krščanskih socialistov v nekaterih drugih državah. Pri nas je na primer organiziral približno toliko delavstva kot socialna demokracija; v celi avstrijski polovici pa je bilo to razmerje 6 : 1, na Dunaju pa celo 10 : 1 v korist »rdečih«. Polemično je ocenil Lukan tudi nekatera, na Slovenskem razširjena mnenja o Kreku, zlasti ga je čudilo dejstvo, kako malo upoštevalo njegovo nezmoljivo vero v demokracijo, in kako nekritično so si ga nekateri hoteli lastiti. Krekovo osebnost so osvetljevali še dr. Janez Juhant, akad. Anton Trstenjak, dr. Vinko Brumen (njihove referate so prebrali drugi), dr. Vinko Potočnik in dr. Tone Mlinar. Soglasno so bili mnenja, da je kot duhovnik, ki se je zavestno odločil za ta poklic, neprestano deloval za prevlado krščanskih načel v vsakdanjem življenju. Kljub tej popolni predanosti poklicu in nauku pa je ohranil vrsto osebnostnih potez, ki so ga opredeljevale kot Kreka-človeka z vsemi slabostmi vred. Referenti se teh niso prav nič izogibali, pa naj je šlo za verizno kajenje, določeno mero osebne zanemarjenosti, nezmernost ali celo slabosti glede nežnega spola. Poudarjali so, da je pri ocenjevanju njegovega dela treba gledati predvsem praktično delovanje, ne pa iskati tisto, kar ni bil. Nevarnosti, da bi zašli v nekritično povelečevanje Kreka, so preprečevale njegove znane afere, ki že tedaj niso bile tako neznane, kot so domnevali nekateri. Že takrat so uvideli, da niso takšne in tolikšne, da bi umazale ali zmanjšale pomen njegovega dela. Kljub vsestranskemu ostremu luščenju njegove osebnosti pa navzoči niso našli odgovora na vprašanje, zakaj se je odločil za duhovniški poklic. Poudarjanje materinega vpliva se je velikemu delu navzočih zdela razširjena literarna šablona, ki več pove o tistih, ki jo razširjajo kot o tistih, za katere naj bi veljala. Pripravljeni so bili le dopustiti možnost, da je mati vplivala nanj glede občutljivosti za socialna vprašanja.

Krekovega političnega delovanja, vpliva in ugleda so se še posebej lotili rimski Idrjčan dr. Jožko Pirc, dr. Janko Prunk, dr. Branko Marušič in mag. Jure Perovšek. Ugotovili so, da na vrsto vprašanj še vedno ni mogoče odgovoriti, ker nam manjka nekaj temeljnih raziskav o nekaterih drugih vidnih takratnih osebnostih. V mislih so imeli dr. Ivana Sušteršiča, dr. Evgena Lampeta, dr. Andreja Kalana ... Najbolj decideran je bil zato lahko Pirc, ki je specialist za Ušeničnika. Sicer pa so na konkretnih primerih pokazali, kaj je pomenil že sodobnikom, zlasti socialnim demokratom, ki so ga med političnimi nasprotniki gotovo najbolj cenili. Krekovo delo je presegalo strankarske okvire, njegova osebnost je mirila ostrino političnih strasti. Marušič je postavil celo hipotezo, po kateri naj bi njegovi goriški politični nasledniki vplivali na nekatere specifičnosti političnega razvoja na Goriškem.

Praktično Krekovo delovanje so analizirali dr. Metod Benedik, dr. France Oražem, Bogdan Kolar, mag. Irena Gantar-Godina, Anka Vidovič-Miklavčič, dr. Franc Rajšp in Stane Granda. Ugotovili so, da je kot vzgojitelj izhajal iz vere in slovenstva. Zavzemal se je za stike predvsem s Slovani v monarhiji, prednost so imeli rimski katoličani in unijati. Rad je imel Ukrajince. V nasprotju z nekaterimi sodobniki, zlasti iz liberalnega tabora, ni imel posluha za romantičen panslavizem. Poglavitna pozornost je veljala Slovincem. Rajšp je opozoril na pomen njegovega kulturnoprosvetnega dela, ki je skoraj enako pomembno združništvu, in ki je Kardelja verjetno najbolj sililo k negativnim stališčem. Združništvo je bilo namreč samo osnova za kulturno in socialno preoblikovanje človeka. Praktičnim vzgojnim ciljem je bilo podrejeno tudi Krekovo literarno delovanje, ki ga je prikazal Jože Zadravec. Očitno bo v slovenski literarni zgodovini ostal bolj znan po svojih vplivih na Cankarja, Župančiča in Finžgarja.

V nasprotju s številnimi simpoziji so rimski znani po obširnih diskusijah, za katere je rezervirano razmeroma veliko časa, pogosto pa neformalno trajajo še pozno v noč. Na to ne vpliva rimska klima, ampak predvsem dejstvo, da so udeleženci praktično prisiljeni preživeti ves teden skupaj. Referenti so izbrani, publike ni, večina udeležencev je predelala isto literaturo in iste vire. Vsaka stroka vidi probleme na svoj način. Taka interdisciplinarnost ni samo zelo koristna, ampak tudi nadvse vzgojna, saj zgodovinarji lahko dokaj hitro ugotovimo meje naših individualnih spoznavnih sposobnosti, pa tudi stroke kot take. Vedno znova se tudi izkaže, kako pomembno je kontinuirano arhivsko zasledovanje problematike. Za pravo presenečenje je poskrbel Bogdan Kolar, ki je prikazal Krekovo delo za izseljence. Slovenski arhivarji so namreč v Nemčiji našli policijska poročila o Krekovem potovanju med westfalske Slovence.

O vzorni skrbi Slovenika za udeležence simpozija, udeležbe na javni avdenci pri papežu, ne bi izgubljali besed. Veliko pomembneje je namreč dejstvo, da bodo referati v enem letu objavljeni. Zbirka Simpoziji v Rimu, ki jih tiska Mohorjeva družba in je v njej doslej izšlo 8 knjig, postaja ena velikih serij v našem zgodovinoepisju. Tako je trajna vrednost v Rimu opravljenega dela zagotovljena.

Stane Granda

ZNANSTVENI KOLOKVIJ »JUGOSLOVANSKO-ITALIJSKI ODNOSI V ISTRI V XIX. IN XX. STOLETJU«

Pazin, 26.—27. septembra 1991

Kljub nevzdržnim političnim razmeram na Hrvaškem se je v dneh od 26. do 27. septembra 1991 v Pazinu redno izteklo XXII. znanstveni zbor Pazinski memorial, ki ga že več kot dve desetletji organizira »Katedra čakavskog sabora«. Zbrani predavatelji in številna publika so se letos posvetili jugoslovansko-italijanskim odnosom v Istri v 19. in 20. stoletju.

Simpozij se je začel z izredno posrečenim življenjskim pričevanjem mons. Josipa Pavličića, reško-senjskega nadškofa v pokoju, ki se je rodil v Srblijanih pri Pazinu leta 1914. Pavličić je svoje spomine obarval kot etnološko pripoved s prikazom razmer v Istri v začetku stoletja ter z vpletanjem dogodkov iz lastnega življenja v pripoved. Vsaka istrska hiša je imela štirno, jedli so koruzni kruh; osla, ki je lahko v sušnih obdobjih prenesel tudi do 100 litrov vode, so imeli le bolj bogati; mati, ki je skrbela sama za sedem otrok, je bila nepismena in je dobila za dninarsko delo 1 krono na žornado. Mons. Pavličić je hodil v italijansko šolo v Beramu, kjer ga je učil narodnjak Marko Zlatič, ki mu je tudi dopovedal, da se časovne enote merijo tudi drugače kot po letnih časih in svetnikih. Po ustaljenih poteh se je monsignor odpravil v goriško pripravnico Alojzijevišče, kjer je bil prefekt Joško Bratuž. Vse življenje je tam potekalo v slovenščini, le pouk je bil v italijanščini, vodili sta ga Marija Makuc in Neda Podgornik. Hrvaški učenci so šli po pripravnici v Koper. Bilo jih je 100—120, in sicer iz treh škofij: tržaške, koprške in poreške. Dve uri tedensko so se vsi učili hrvaščine. Pavličić je bil tam 8 let, ko je leta 1934 maturiral. Prosil je tržaškega škofa Alojzija Fogarja za podporo, vendar so Fogarja leta 1936 poslali v Rim, via del Risorgimento II. piano. Sam škof je svoj položaj komentiral z reko »mi hanno fatto vescovo di patatracc« (Patrasso). Pavličić je lahko šel v goriško semenišče, kjer je po smrti Frančiška Sedeja nastopil škofovsko mesto Sirotti (Sirotić iz Bal v Istri), ki ni poznal slovenščine. Tam je bilo veliko slovenskih intelektualcev, izstopali pa so trije bratje Bratuž. Po Sirottiju je prišel iz Carigrada škof Margotti, ki je uvedel strog red, saj so morali semeniščniki nositi predpisana oblačila po rimskem običaju: kratke hlače, talar, roketo, pelerino in bireto. Leta 1938 je Pavličić postal duhovnik in je prvič maševal pri sv. Antonu Novem v Trstu z Božom Milanovićem, velikim hrvaškim rodoljubom. Bil je župnik v Grobniku in Gologorici. Leta 1941 je k njemu prišel Marjan Tavčar, ki ga je poslal ljubljanski škof Rožman, da bi se skril pred Nemci. Leta 1945 je Pavličića tržaški škof Santin imenoval za ekonomista semenišča v Pazinu, kjer je direktoroval mons. Jurca. V najhujših letih so uspeli dvigniti število študentov na 340. Po Viktorju Buriču je Pavličić postal leta 1974 drugi reško-senjski nadškof (do leta 1990). Za škofija ima 11.000 km² in sega od slovenske meje do Knina. V času škofovanja je v zaledju Ogulina in Gospića spet usposobil nad 300 cerkva, ki so bile porušene v drugi svetovni vojni. Z Božom Milanovićem, ki je vodil odbor duhovnikov sv. Pavla za Istro, je sodeloval pri sestavi župniške narodnostne statistike glede mešanih krajev, ki je šla kot priloga memoranduma v roke komisiji mirovne konference s prošnjo, naj se Istra ne deli. Proti tem podatkom, ki so jih zbrali iz škofijskih šematizmov, je zelo ostro nastopal poreško-puljski škof Radossi, vendar je prav njihovo zavzemanje prodrlo pri zavezanih. Pričevanje Josipa Pavličića je bilo za vse pravo odkritje in nenadomestljiv vir za sodobno zgodovino Istre.

Ob odsotnosti dr. Dragovana Šepića, staroste istrskih zgodovinarjev, je o začetkih organiziranega iredentizma v Istri in na kvarnerskih otokih spregovoril dr. Petar Strčić, ki je ta pojav postavil v 60. leta 19. stoletja. Avtor je sicer opozoril na večplastnost in na različne cilje predvsem jadranskega iredentizma, ki se je v naslednjih desetletjih od Mazzinija preko Cavourja do Karla Alberta razvil v agresivno zaokroženje tudi neitalijanskih pokrajin. Vse bolj se ustvarja vtis, da je Istra že Italija, ne le na mizah generalštaba, ampak tudi v znanosti. Geostrateško je te teorije obdelal že P. Valussi, kasneje pa Imbriani, ki je nove nacionalne države na Balkanu po letu 1875 potiskal k Egejskemu morju. Strčić je v svoj pregled strnil še notranje politične prilike v kraljevini Italiji ter mednarodne dogovore v drugi polovici 19. stoletja, ki državi niso dovoljevale eksplicitnega iredentizma. Avtor je opozoril še na delo istrskih emigrantov v Italiji, kjer sta C. Combi in Giovanni Quarantotto zagovarjala agresivno politiko. Strčić je svoje predavanje zaokrožil do 70. let 19. stoletja, ko je italijanski iredentizem prešel v novo fazo definiranja nasprotnika, to je, ne več v asimilaciji Slovencev in Hrvatov, temveč v njihovi nasilni denacionalizaciji.

Dr. Branko Marušić je prikazal italijansko-slovenske odnose na Primorskem od leta 1848 do leta 1918, in sicer na dveh nivojih, na splošnem in lokalnem. Avtor je v krajšem uvodu prikazal razmere od ustanovitve italijanske kraljevine leta 1861 naprej. Beneška Slovenija je ostajala izven avstrijskih meja, vendar so bile etnične

meje povsem jasne. Marušič je obravnaval tudi nekatera vprašanja asimilacije, ki je po njegovem mnenju dosegla višek od začetka 90. let prejšnjega stoletja. Razlika med etničnim in volilnim seštevkom je bila rezultat skrajno premišljene volilne zakonodaje. Italijanski intelektualci so bodočnost Primorske uokvirjali v kraljevini Italiji, Henrik Tuma pa v bodoči podonavski federaciji. Avtor je tudi nakazal ciklične poti italijanskega osvajanja našega prostora, ki so se pojavljale približno vsakih 50 let od leta 1866 naprej. Istrska avtonomija ter nekatere neposrečene izjave italijanske diplomacije dajejo misliti, da se za nekatere ta cikel še ni povsem iztekel.

Miroslav Bertoša je v svojem referatu spregovoril o Tomasu Lucianiju ter skušal drobce iz življenja tega istrskega iredentista strniti v portret. Avtor je njegovo življenje in delo strukturiral v tri jasna obdobja. Prvo je istrsko obdobje, ko je T. Luciani zbiral v Istri gradivo za zgodovino ter sodeloval s P. Kandlerjem. Drugo obdobje pogojuje bivanje v Milanu in Bologni, kjer je veliko pisal v italijanske časopise in agitiral za vključitev Istre v Italijo. V letih 1861—1866 je bil Luciani duša emigrantskega gibanja v kraljevini ter glavni propagator zamisli, da mora Italija z vojaško akcijo osvojiti Istro. Po letu 1867 se, tudi zaradi nove usmeritve italijanske zunanje politike, začenja tretje obdobje Lucianijevega življenja. Po političnem porazu se je preselil v Benetke in se posvetil znanosti oz. izdajanju virov, ki jih je študiral v Beneškem arhivu kot plačan arhivist. Lucianijevo delo na področju izdajanja virov so kasneje povzeli vsi istrski zgodovinarji. Bertoša je v zaključkih ugotovil, da je zadnje Lucianijevo obdobje najbolj plodno ter da je njegovo delo temelj vse italijanske historiografije za Istro.

B. Gombač je na svojstven način prikazal tržaško politično stvarnost skozi ocene italijanske historiografije. Bistvena ločnica je tekla med objektivnim zgodovinopisjem Kandlerja in Vivanteja ter med pristranskim podajanjem s strani A. Tamara.

G. Crnković je pripravil pregled demografskih sprememb v Opatiji v 19. stoletju. Te spremembe so vezane predvsem na uvajanje novodobnega turizma. Ta dejavnost privablja v istrsko Liburnijo približno 300 oseb letno. Ta novi val (18 % iz Kranjske) povsem spremeni demografsko in nacionalno sestavo v teh krajih. Spreminjajo se tudi tradicionalne dejavnosti prebivalstva. Ribištvo in pastirstvo se umikata novim dejavnostim in tudi hrvaškega prebivalstva je od leta 1888 do leta 1910 že 25 % manj. Božo Jakovljević je govoril o Buzetščini v 19. stoletju. D. Munić pa o Mihaelu Niketiću Jansinkem ter o vzhodnoistrskih statutih.

Anton Giron je spregovoril o razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo po prvi svetovni vojni. Predavanje je bilo zamišljeno kot uvod v širšo obravnavo problema, vendar sta predavanji Budislava Vukasa in Maria Mikolića odpadli.

Gloria Rabac Conđrić je spregovorila o Istri v delih Fulvia Tumizze. Analiza njegovih zgodnjih del kaže, da se avtor ni mogel nikdar otresti nostalgije do rojstnega kraja in do lastne dežele. Vera Glavinić je predstavila istrsko književnost v italijanskih prevodih. O Istri obstaja bogata bibliografija v hrvaškem, slovenskem in italijanskem jeziku. Za Italijane je bila Istra le obrobni problem in le obmejna literatura, ki se ni mogla nikdar prav zares izvleči iz svoje provincialnosti. Glavinićeva je tudi ugotovila, da kontinuitete med temi književnostmi v treh jezikih ni ter da je fašizem v mnogočem uničil nastajajočo istrsko literaturo.

Jakov Jelinčić je podal nekaj podatkov o italijansko-jugoslovanskih odnosih med obema vojnama iz zornega kota arhivista. Avtor je priznal večjo narodno osveščenost istrskih Slovencev predvsem v Marezigah, Dekanih ter nekaterih drugih krajih. Tudi občina Oprtalj ima veliko Slovencev in tja prihaja mnogo slovenskih časopisov. Arhivski fond prefektore Istre v Puli kaže na to, da se je antifašizem v Istri res uvažal iz močnih slovenskih središč v Julijski Krajini.

Celotna prireditev, ki je potekala v Spominskem domu kulture, je bila pod mučnim vtisom agresije na Hrvaško. Kljub temu so pridni organizatorji predstavili ob vsem drugem še 1. zvezek »Vijesnika« Istrskega arhiva, ki ga je komentiral akademik dr. B. Fučić. XXII. Pazinski memorial ni dosegel ravni prejšnjih let, nesebično razdajanje organizatorjev ni moglo preseči splošnega stanja negotovosti, v katerem so se mnogi upravičeno odločili za drugačen prispevek k sodobni zgodovini Hrvaške.

Boris Gombač

SIMPOZIJ »DANILO ZELEN IN NARODNO REVOLUCIONARNO GIBANJE NA PRIMORSKEM MED OBEMA VOJNAMA«

Senožeče, 1. junij 1991

Splošno slovenskim praznovanjem ob 50-letnici ustanovitve OF se je letos pridružila še ena, manj opazna, a tudi pomembna 50-letnica. To je bila, 13. maja 1991, 50-letnica smrti Danila Zelena, dogodka, ki je zaključil že dvajsetletni slovenski osvobodilni boj in hkrati naznanjal novega, štiriletnega, pa zato v povsem drugačnih razmerah mnogo bolj intenzivnega. Se ne 34-letni vojaški vodja TIGR je bil ubit v prvem oboroženem spopadu med okupatorjem in Slovenci po zasedbi v Čašarkovi koči na Mali gori nad Ribnico. Spopad je podrobno opisal dr. Tone Ferenc v knjigi Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940, Ljubljana 1977. Danilo Zelen, sin senožeškega trgovca, se je v Ljubljano preselil že takoj po italijanski zasedbi Primorske, ko je tam začel obiskovati realko, vendar je neposreden stik s primorskimi razmerami obdržal z rednim počitnikovanjem pri starših. Leta 1926 se je vpisal na Tehnično fakulteto v Ljubljani, ki je ni končal, ker se je prej posvetil zanj pomembnejšim dejavnostim. V podtalno organizacijo za osvoboditev Primorske se je vključil leta 1928, naslednje leto pa je postal, poleg Alberta Rejca, ključna osebnost TIGR v Ljubljani, od koder so cela trideseta leta prihajale pobude in nosilci večjih diverzantskih akcij proti fašistični raznarodovalni politiki.

Ob tej obletnici se je zvrstilo več prireditev, pomembnejši sta bili gotovo proslava in položitev vencov 12. maja v Ribnici in simpozij ter odkritje spominske plošče 1. in 2. junija 1991 v Senožečah.

Proslavo v Ribnici in na Mali gori so organizirali stranka Slovenska skupnost iz Italije in politične stranke Demosa Primorske s sodelovanjem ribniške občine ter krajevne zveze borcev. Slavnostna govornika sta bila tržaški pisatelj Alojz Rebula in republiški poslanec iz Idrije Tomaž Pavšič. Oba sta se zavzela za prevrednotenje oziroma sploh ovrednotenje primorskega protifašističnega in osvobodilnega predvojnega boja:

Odkritje spominske plošče 2. junija v Senožečah je bilo manj politično obarvano. Organizirala ga je, s podporo sežanskega IS, domača krajevna skupnost. Ploščo je odkril eden organizatorjev TIGR na Tolminskem, 90-letni Tone Rutar, slavnostni govornik pa je bil član predsedstva R Slovenije Ciril Zlobec.

Strokovna beseda je bila dan prej prepuščena devetim referentom, večinoma zgodovinarjem. Sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani mag. Ervin Dolenc je uvodoma predstavil kraj in lokalne razmere, iz katerih je Danilo Zelen izšel. Senožeče so bile v času Zelenove mladosti, v drugem desetletju tega stoletja, naselje, ki je že od dograditve Južne železnice počasi propadalo in v tem času izgubilo 40 % prebivalcev. Deloma ekonomski, deloma politični pritiski so za časa Italije botrovali izselitvi še nadaljnjim 37 % ljudi, v prvi vrsti izobražencem. Hkrati se je v trg priselilo okrog 50 Italijanov, kar je predstavljalo le 6—7 %, ki pa so obvladali vse vitalne funkcije kraja. V teh razmerah se je prej strankarsko razbito življenje poenotilo na vseh področjih. S prehodom v totalitarno fašistično oblast je bila tako ali drugače večina fantov med 20. in 30. letom starosti prisiljena vstopiti v fašistično stranko, vzporedno pa se je ista generacija tudi podtalno organizirala, konec dvajsetih let bolj konspirativno in zato ožje, tudi v povezavi z Zelenom, po I. tržaškem procesu pa širše.

Upokojena novinarka ljubljanskega radia Boža Škoberne je predstavila Danila Zelena in njegovo dejavnost, kakor se je z njo sama posredno srečala in jo raziskovala (zbrana pričevanja o Zelenu je objavila v 31 nadaljevanjih feljtona v Primorskih novicah 1989—1990). Zaradi uboja italijanskega finančnega stražnika konec novembra 1930 v Koprivišču nad Kanalom, ki sta ga najverjetneje izvedla Franc Fortunat in Zelen, je bilo 13 domačinov »eksemplarično« obsojenih na 20 in 30 let ječe, med njimi njen ded. Italijansko sodstvo je, kot kaže, vedelo, da obsoja nedolžne, in tako prizadelo neprimerno večje število ljudi, saj je bilo prizadetih celih 13 družin v gospodarsko kriznih letih. Zanimanje Škobernetove za Zelena je bilo torej osebno in glede na vse gospodarske, socialne in psihološke posledice, ki so jih njegove akcije prinašale, ga je želela osvetliti predvsem s človeške plati. Tu pa je naletela na presenetljivo enotnost mnenj (našla je večino še živih, ki so ga osebno poznali in z njim sodelovali), ki so o Zelenu vedela takorekoč samo dobro.

Dr. Milica Kacin-Wohinz je kolikor je mogoče na kratko podala pregled podtalnega organiziranja Slovencev in Hrvatov čez celotno obdobje italijanske oblasti na Primorskem, s čimer se že 30 let znanstveno ukvarja. Referat je strnjeno in izčrpno prikazal problematiko od začetkov obravnavanja v zgodoviniopisju preko klasifikacije in ovrednotenja virov do samih dejstev, njihovih vzrokov, števil in pomena z današnje perspektive. Vse to je avtorica v različnih oblikah že objavila, zato vsebine tu ne bomo obnavljali.

Direktorica goriškega pokrajinskega muzeja mag. Slavica Plahuta je predstavila prosvetno dejavnost Primorcev pod fašizmom, ki je po razpustu slovenskih prosvetnih društev pač prešla v ilegalo. Najbolj značilni dijaški ali mladinski krožki, brez stalnih sedežev in pravil, so pod pretvezo izletov, športnih srečanj ipd. gojili pevsko in dramsko poustvarjanje, razne tečaje, predavanja, širili slovenski tisk ter izdajali celo lastna glasila. Njihov glavni namen je bil zbiranje in organiziranje protifašistično usmerjene mladine, ohranjanje slovenske besede ter preprečevanje malodušja. Prepričala nas je, da je bila škrajno restriktivnim razmeram navkljub ta dejavnost zlasti po letu 1932 izjemno bogata.

Informativno in zanimivo nam je kustosinja goriškega muzeja Nataša Nemec predstavila enega od organizatorjev TIGR na Tolminkem, Toneta Rutarja in njegov boj, ki se nadaljuje do danes. Druga etapa boja po letu 1945 je namreč neutrudno zbiranje in predstavljanje pričevanj ter drugega gradiva o TIGR. Opisala je njegovo trnovo pot slovenskega učitelja po italijanskih zaporih, njegovo ilegalno delo in njegovo neustavljivo energijo pri zbiranju in publiciranju gradiva po vojni, ko je od petdesetih let dalje naredil okrog 1000 popisov, in poleg drugega samo v PSBL objavil 82 biografij tigrovcev. V 88 drobno popisanih zvezkih je zbral podatke o 592 ljudeh, jih razvrstil po pomembnosti in skušal rekonstruirati organizacijsko mrežo. V želji, da bi nekoč izšlo v posebnem zborniku, je to neprecenljivo gradivo za nadaljnje raziskave zapustil goriškemu muzeju.

Zgodovinar in borec za uveljavljanje pravic slovenske manjšine v Italiji Samo Pahor iz Trsta je predstavil orjunaša in drznega borca za priključitev Primorja k Jugoslaviji Pepeta Kukca iz Postojne na način, kot samo on zna. Referatu je dal podnaslov Pepe Kukec — strah in trepet fašistov. Ta napeta akcijska zgodba, ki je po krivici skoraj neznana, se je zgodaj začela in prezgodaj tudi končala. Kukec je pri Orjuni predstavljal skoraj nekaj podobnega kot Zelen pri TIGR v naslednjem desetletju. Praporščak in odbornik Orjuna na Rakeku, ki je bil izhodišče ilegalnih pohodov čez rapalsko mejo, je vzel zakon v svoje roke že pred fašističnim prevzemom oblasti v Italiji. Od januarja 1922, ko so na meji ubili ovaduha Urha, pa do njegove nesrečne smrti v času I. tržaškega procesa leta 1930, se je zvrstila cela serija terorističnih akcij na italijanski strani meje, katerih vsaj udeleženelec, če ne režiser, je bil Jožef Kukec, ne glede na to, da je bila Orjuna že leta 1926 razpuščena. V času I. tržaškega procesa je Kukec pripravljaval osvoboditev obsojencev na smrt. V ta namen je bil v stiku z Bidovčovo sestro v Trstu. Kljub opozorilom, da je meja dodatno zastražena, je pri prehodu meje nad Uncem naletel na italijansko patroljo. En italijanski stražnik in on sta v spopadu padla. Spomenik, ki so ga Italijani postavili svojemu zvestemu stražniku, so domačini poimenovali Kukečev kamen, in tako je Kukec dobil neposredno po smrti tudi svoj spomenik.

Urednica radia Trst Lida Turk je skozi zgodovino slovenskega uredništva tržaškega radia, ki oddaja že 46 let, pokazala na odnos italijanskih oblasti do obravnavane slovenske polpreteklosti in na doprinos radijskih delavcev k razkrivanju in ohranjanju tigrovskega gibanja skozi intervjuje njegovih akterjev. Nekaj pomembnih spominskih knjig o tem dogajanju je plod prav teh radijskih oddaj.

Sodelavec Zgodovinskega inštituta Milka Kosa pri ZRC SAZU dr. Branko Marušič je za nas pregledal povojni razvoj perspektive na TIGR. Pisno se je začel z Vilfanovim nekrologom za Ferdom Kravanjo v Partizanskem dnevniku leta 1944, ki je tigrovstvo označil za terorizem. Izrazito odklonilno stališče slovenske in jugoslovanske uradne politike, ki je tigrovcem zlasti očitala povezovanje z angleško obveščevalno službo, v resnici pa se ji je šlo tudi za prvenstvo narodnoosvobodilnega boja, je trajalo vse do šestdesetih let, ko se je začelo o tem lahko svobodneje pisati, tako med pričevalci kot v zgodovinopisju. Od takrat do večje sprostivne in priznavanja v osemdesetih letih TIGR ni bil tabu tema, pač pa nasilno odrinjen na rob zanimanja. »Ob tigrovskem problemu danes kar begamo, kako bi se oddolžili tigrovcem za narodnoosvobodilno akcijo, in pri tem v isti sapi grajamo političnost časa, ki za taka priznanja ni bil dovzeten. TIGR pripada vsem Primorcem in v tem spoznanju mu odrejamo mesto v primorski preteklosti in sedanjosti. Iz teh prostorskih in časovnih meja pa izstopajo pretirana poveličevanja in preživeta ideološka nestrpnost.«

Vdova po političnem vodji TIGR Albertu Rejcu, dr. Tatjana Rejec Srebot je na podlagi grafološke analize Zelenove pisave dr. Trstenjaka, Danila Zelena opisala značajsko, kot človeka. Zelen naj bi bil po podobi visok, vitek, svetlopolt in svetlolas človek z izredno dolgimi udi in prsti. Imel je močan instinkt in neposreden odnos do narave. V pisavi je veliko kulture, prirodnost pa kljub temu drži. Lahko bi bil odličen pisatelj. Močna osebnost, nemiren duh z razvitim estetskim čutom. Na zunaj umerjen in uglajenega vedenja. Če je bilo treba cilj doseči, tudi brezobziren. Človek dejanja. Velika elastičnost duha in telesa. Živo nasprotje kakršnekoli zavrtosti, naravno sproščen. Aktivizem in na drugi strani umetniška narava, ki jo zunanji aktivizem lahko hromi, sta bila zlita. Bil je družaben, energičen in odločen, veljaven. Pisava kaže tudi znake flegmatičnosti, brezbriznosti. Skratka asketska, idealistično usmerjena ambicija.

K diskusiji so se javili tudi trije tigrovci. Vlastja Simončič, predvojni šef jugoslovanske vojne obveščevalne službe za italijanske fortifikacije proti Jugoslaviji, je Zelena osebno poznal in z njim sodeloval. V TIGR je bil organiziran v trojki z Lipeptom Koscem in Franjom Kokoljem, svakom (oba bivša orjunaša). Potrdil je vse, kar je bilo o Zelenu na posvetovanju rečenega, zlasti opis njegovega značaja dr. Trstenjaka in dr. Rejčeve, ter govoril o metodah njihovega dela. Upokojeni igralec tržaškega gledališča Danilo Turk Joco je poleg svojih biografskih podatkov govoril o povezavah TIGR s KPI. Knjiga njegovih spominov je v pripravi za tisk. Alojz Zidar pa je postal stregel s podatki o TIGR na Ilirskobistriškem, katerega mreža je po krajši prekinitvi oživel po napadu na Jugoslavijo in so se nanjo naslonili prvi partizani, poslani iz Ljubljanske pokrajine. Nadaljnja diskusija je pojasnjevala še nekatere detajle, stališča, predvsem do vohunske dejavnosti TIGR.

Tako referati kot diskusija so potrdili nedvomno povezanost TIGR z Orjuno, drugačno vlogo Orjune na Primorskem in ob meji kot v notranjosti Jugoslavije, ter tigrovsko obveščevalno-vohunsko dejavnost za jugoslovansko vojsko. Po besedah dr. Kacinove se zlasti spominskemu gradivu navkljub, ki je največkrat enostransko in pristransko, zgodovinar s pritegnitvijo vseh vrst virov sooči z vso kompleksnostjo gibanja, ki je bilo politično, propagandno, teroristično in obveščevalno hkrati.

Referati bodo najverjetneje objavljeni v Primorskih srečanjih, razen pregleda dr. Kacinove, ki bo zaradi dolžine verjetno objavljen v nadaljevanjih v prilogi Primorskih novic Erazmu. Magnetofonske trakove celega srečanja hrani Arhiv INZ v Ljubljani.

Ervin Dolenc

KRŠČANSKOSOCIALNO (SOCIALISTIČNO) GIBANJE NA PRIMORSKEM

Sveta Gora pri Gorici, 25. oktobra 1991

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko in Goriški muzej Nova Gorica sta skupaj s Franciškanskim samostanom na Sveti Gori v prostorih samostana pripravila strokovno srečanje z gornjim naslovom. Gre že za tretjo prireditev obeh organizatorjev na istem mestu. Prva je bila: 1989 ob 450-letnici Svete Gore (referati so izšli 1990 v publikaciji Sveta Gora 1539—1989, Gorica 1990), druga: lansko leto o Joži Lovrenčiču (referati so pripravljani za tisk). Tako lahko govorimo, če že ne o tradiciji pa vsaj o poizkusu, da to postane. Tako kot prvi dve srečanja je bilo tudi letošnje v bistvu zelo aktualno. Na eni strani je treba zaradi novih političnih sil v našem življenju ponovno pregledati zgodovinske korenine, na katere bi se te rade navezale, na drugi pa gre za obletnico znamenite enciklike papeža Leona XIII., *Rerum novarum*, ki je zelo odmevala tudi pri nas. Organizatorji so k sodelovanju privabili nekaj najvidnejših strokovnjakov z obeh strani meje. Čeprav sta bila med udeleženci iz Italije kar dva Slovence, ni nobenega vzroka, da ne bi prireditve označili kot mednarodno. V časih, ko se »nacionalne« znanosti borijo za svoj prostor v zboru upravičencev pri državni blagajni v hudi konkurenci različnih, običajno izredno agresivnih tekmecev, ni nobenega vzroka za skromnost. Ti bi namreč iz take in še zlasti tako uspele prireditve napravili medijski dogodek prve vrste.

Uvodni referat je imel Janko Prunk. Izpostavil je nekatera ključna dejstva in posebnosti krščanskosocialnega gibanja na Slovenskem. Opozoril je na nekatere razlike med deželami, hkrati pa opozoril, da pri opisovanju deleža posameznih oseb ne smemo pozabiti na Krekove sodelavce. Med te nedvomno sodita A. Kalan in I. Sušteršič ter še nekateri. Nekoliko več se je zadržal tudi pri dogajanju v medvojnem času, čas pa mu je preprečil, da bi prisotne seznanil z nekaterimi novimi gledanji na »utopitev« v OF in na usodo ključnih oseb. Na njegova izvajanja se je lepo navezal referat Feruccia Tassina, ki je spregovoril o krščanskosocialnem gibanju pri sosednjih Furlanih in Italijanih. Poslušalce je presenetilo že avtorjevo opisovanje italijanske historiografije o tem vprašanju, ki ga je predolgo puščalo ob strani. Krščanskosocialno gibanje je italijanski nacionalizem označil kot avstrijakantstvo in temu se je vrsta historikov podredila. Situacija se popravlja šele v zadnjih desetletjih. Povsem očitno pa je, da gibanje ni bilo tako močno kot pri Slovencih, še več, pri njih se je celo vzorovalo in številni Slovenci so v njem tudi aktivno sodelovali. Nekateri navzoče je dobesedno pretresla usoda dveh pglavitnih organizatorjev: L. Faidutti je moral umreti v daljni tujini, G. Bugatto pa v hudi revščini. Očitno zna biti »katoliška« Italija prav nekrščanska.

Branko Marušič se je precej zadržal pri opisovanju tistih političnih potez na Goriškem, ki so po njegovem vplivale na nekatere specifičnosti političnega življenja na Goriškem. Izpostavil je Antona Gragorčiča, ki je onemogočal razmah gibanja. Opozoril je na drugačen potek dogodkov na Tržaškem ter se mimogrede dotaknil še Istre. S tem

je delno reševal praktično edino pomanjkljivost simpozija, saj se predvideni referent zaradi dogajanja na Hrvaškem prireditve ni mogel udeležiti in je bila v zadnjem letu »sporna« dežela dejansko premalo prisotna. Marušičev referat sta glede Goriške lepo dopolnila Peter Stres in Marko Vuk. Prvi je opisal pisanje časopisa Novi čas in nekoliko podrobneje predstavil novostrujarje, ki so stali za njim, drugi pa je opisal življenje in delo svojega starega očeta Antona Vuka, ki je bil eden vidnejših funkcionarjev krščanskosocialnega gibanja na Goriškem. Ker je vrsto podrobnosti iz političnega delovanja v zgodnejših letih nedvomno načrtno pustil ob strani, bo udeležencem strokovnega srečanja nedvomno ostala v spominu oblika in način političnega obračuna z njim po zadnji vojni. Če bi bili ciniki, bi lahko rekli, da je imel srečo, da so ga dejansko in še nekaj časa tudi politično pustili pri življenju, res pa so bile že službe in funkcije, ki so mu jih prepustili, žalitev za starega antifašista in demokrata. Človek bi rad slišal, kaj bi o tem rekli tisti verbalni akrobati, ki so dokazovali upravičenost vsebine in način izvedbe dolomitske izjave.

Izvrstna referata sta prispevala tudi Tomaž Simčič in Marko Tavčar. Prvi je spregovoril o krščanskem socializmu na Tržaškem, ki kljub velikim prizadevanjem posameznih duhovnikov in celo naklonjenosti škofa Nagla ni mogel pognati korenin. Vzrok za tak razvoj je videl v specifičnih tržaških socialnih razmerah, saj so podoben neuspeh doživeli tudi Italijani. Tavčar nam je predstavil Virgilija Ščeka in s tem del antifašističnega boja tistih Slovencev, ki jih je večina naše povojne historiografije puščala ob strani.

Se bolj so te krivice prišle do izraza v izredno koncentriranem referatu Milice Kacin-Wohinz. Kje in kdaj slišijo naši šolarji in dijaki (pa študentje?) o Lojzetu Bratužu. Podobno bi se lahko vprašali tudi za nekatere Slovence liberalnih nazorov, pa za TIGR. Skratka, z njenim nastopom je simpozij začel naglo pridobivati na aktualnosti, za katere vrh je poskrbel Boris Mlakar, ki je spregovoril o goriški sredini. Ta politična skupina, ki so jo sestavljali ljudje liberalnih in krščanskosocialnih nazorov, je bila zaradi svoje moralne avtoritete kljub številni šibkosti tako pomembna, da je motila obe skrajni politični slovenski sili v zadnji vojni. Obe bi se je z velikim veseljem rešili, tudi fizično, mimo nje pa nista mogli. Drago Legiša je prispeval referat o povojnem krščanskosocialnem gibanju na Primorskem. Za tiste, ki smo živeli v prepričanju, da v Trstu obstaja le sicer zelo razcepljena slovenska levica, je bila vrsta prebranih dejstev precejšnje odkritje. Referata zaradi opisovanja procesov, ki še niso zaključeni, in pomanjkanja časovne distance sicer ni mogoče šteti med klasično zgodovinske, vendar to njegove vrednosti ne zmanjšuje. Gotovo pa je, da bo njegova objava vzbudila številne komentarje in ugovore.

Ze zgoraj smo mimogrede povedali, da smo prisostvovali dobri in uspeli prireditvi. Za konec lahko dodamo tudi: zelo pogumni, saj se avtorji niso izogibali kočljivih tem in so navidez mimogrede navrgli teme, ki se bo jih treba kar hitro lotiti, če ne želimo gledati drugih v hrbet: osebnost in delo prof. L. Ehrlicha, S. Vuk, ljubljanska sredina ... Zdi se, kot da v Ljubljani primanjkuje poguma ali pa vlada samovšečnost stroke in nekaterih posameznikov, ki vedrijo in oblačijo v njej. Doslej se je vse skrivalo za »tabu« temami. Pa poslej?

Stane Granda

OCENE IN POROČILA

Hans J. Schütz, *Verbotene Bücher. Eine Geschichte der Zensur von Homer bis Henry Miller*. München : Beck, 1990. 217 strani.

Ko se je pred leti vpliven politik, ki je sebe imenoval »vojak revolucije«, zavzel za to, da oblast v Sloveniji odgovarja političnim nasprotnikom zgolj z besedo, je marsikdo verjel njegovi »originalni« misli »s knjigo proti knjigi«. Seveda je šlo za prevvaro in tej misli je lahko nasedel le človek, ki je menil, da se je začela zgodovina s postavitvijo socialističnega družbenega reda. Ne glede na to, da so besedne zveze »vojak revolucije« in »s knjigo proti knjigi« popolnoma izključujoče, je tudi misel »s knjigo proti knjigi« zelo stara. Ker je bil naš »vojak revolucije« inkvizicijski svečenik socializma, spomnimo le na nekaj primerov, ki so povezani z imenitnimi cerkvenimi možmi. Že v 12. stoletju se je zavzemal sv. Bernard za to, da je potrebno krivoverstvo premagati z dokazovanjem in ne z orožjem (»Capiantur non armis sed argumentis«). Slavna je slika, ki ilustrira misel »s knjigo proti knjigi«: Dominik de Guzman, zagovornik dialoga z verskimi nasprotniki, naj bi sprejel v začetku 13. stoletja izziv nekega heretika. Svoja knjižna dela naj bi oba dala na preizkus »božji sodbi« — vrgla naj bi jih v ogenj. Medtem ko je ogenj upepelil spise krivoverca, je knjiga sv. Dominika ostala nedotaknjena. Tudi Martin Luther se je leta 1522 v eni izmed svojih pridig zavzemal za dialog in moč besede (»Das Wort soll es tun, nicht die Gewalt«): »Izvirno« misel, ki smo jo srečali v razvoju socialistične demokratizacije konec 20. stoletja, najdemo torej že mnogo prej (tudi že v antiki) in praviloma vse do najnovejšega časa takrat, ko se obstoječi družbeni ustroj lomi, bodisi v pozitivno, bodisi v negativno smer.

Slovenci, ki se intenzivno srečujejo s cenzuro vsaj od srede 18. stoletja, so se v tem obdobju srečevali z različnimi mnenji glede svobode tiska, vendar nikoli neposredno z iskrenostjo oblasti, da opusti nadzor nad tiskano ali celo izrečeno besedo. Popustljivost do tega vprašanja lahko zaznamo le kot posledico različnih političnih razmerij in razmer. Leta 1870 so pismeni Slovenci v avstrijskem cesarstvu lahko »občudovali« proglas z naslednjo vsebino: »Njih veličanstvo cesar je sklenil in sklep je v 'Wien. Zeit.' razglašen, vsled katerega se odpuščajo vse kazni in globe in njih nasledki za vse dosedanje tiskovne zločine, pregrehe in prestopne. Drugim političnim hudodelcem se ta milost ni podelila. V Pragi so že izpuščeni uredniki, ki so bili zaprti« (Slovenski gospodar 4/1870, št. 17, str. 67). Po več sto letih politični veljak potegne iz zgodovine zaprašeno misel, jo spolira in jo sporoči preko svojih medijev kot izvirno in kot izraz strpnosti: »S knjigo proti knjigi«. Toda kot nam je pokazal čas, je šlo za potezo nemoči in zavedanja propada lastne moralne podobe in ne tolerance, kot je v prvem trenutku marsikdo mislil. V zadnjem desetletju, ko je pri nas prihajalo do očitnega propadanja oblasti in izgubljanja nadzora nad tiskom, si je namreč oblast krčevito prizadevala ohraniti svojo pozicijo t. i. vodilne sile z novimi cenzurnimi prijemi. S sistemom »demokratizacijskih tokov« so dobili pomembnejšo vlogo sveti družbenih organizacij, ki so bili sestavljeni »na najširši bazi delovnih ljudi in občanov«. S postavljenimi predsedniki in oblikovanimi sveti tako, da prizadeti niso mogli nikoli sami sprejeti odločitev, so pod krinko velikih besed o »polni podpori pluralizmu mnenj« onemogočali sprejetje kakršnihkoli sprememb, ki bi posredno ali neposredno ogrozile družbenopolitični sistem socialističnega samoupravljanja. Prišlo je do akcij oblasti povsod tam, kjer je Beseda lahko zadala politiki rano. Tako npr. pri imenovanju urednikov Nove revije; po več kot dvesto let starem načelu, ki je znano na Slovenskem, »časnikarjem batine — ovaduhom sto zlatnikov« (Kronika slovenskih mest, 4/1937, št. 2), pa je oblast plenila Mladino in zapirala urednike; nazadnje, ko je prišlo do zgodovinsko prelomnega trenutka — svobodnih volitev, pa je oblast »pokupila« vse glavne časnike, prizadevala pa si je ohraniti nadzor nad bastionom pravovernosti — televizijo in radiom. Šlo je dejansko za obupane in zato nevarne prijeme vse šibkejše oblasti, ki si je prizadevala ohraniti nadzor nad distribucijo besede in s tem ohraniti pravzaprav pravico do cenzure.

S tem uvodom, ki seveda za samo predstavitev knjige niti ni bil nujen, je bil pa po mojem mnenju potreben, sem želel le ponuditi nekaj opornih točk za spoznavanja sprenevedanja prejšnje oblasti, ki je seveda imela za svoje cenzurno početje vse potrebno kritje v (svoji) zakonodaji.

O cenzuri in cenzorjih je že precej obsežna literatura (pri nas bi opozoril le na manj znan članek D. Rupla, Literatura v metežu kulturnega boja (Glasnik Slovenske matice, 6/1982, št. 2), na pričujoče delo Hansa J. Schütza pa opozarjamo zato, ker gre za pregledno in informativno delo. V dvanaestih, različna obdobja zajemajočih poglavjih, nam avtor poda časovni lok — življenjsko dobo cenzure.

Svoboda literature je bila od rojstva naprej ogrožena, in od nekdanj sta bila tesno povezana cenzura in ogenj. Plameni so požirali ljudi in njihove knjige. Časovna pah-ljača, ki jo razgrinja avtor, nam kaže usodo knjig in njihovo požiganje od antike, preko inkvizicije v srednjem veku do cenzurnega sistema v nacistični Nemčiji ter mesto cenzurne prakse naših dni. V knjigi spoznavamo krivoverce, opozicionalce, kršilce tabu tem, usodo piscev, založnikov in knjigotržcev, ki so se s pogumom na različne načine izogibali in izognili cenzuri. Z izdajo in razširjanjem knjig so dejansko avtorji pomagali bralcem, bralci literaturi in literatura svobodni. Zgodovina cenzure, rojene pravzaprav v istem trenutku kot literatura sama, predstavlja del literarne zgodovine, hkrati pa del splošne zgodovine, ki kaže boj za svobodo duha. Zgodovina upepeljenih knjig je tako tudi zgodovina netolerance in kot taka prav tako »krvava« kot zgodovina vojn.

Knjige so zažigali na Kitajskem, enako tudi že v stari Grčiji in v imperiju starega Rima. Potem ko je krščanstvo postalo državna religija, je to prakso nadaljevala cerkev. Od 4. stoletja je ta linija peljala do inkvizicije srednjega veka in vse do iznajdbe tiska, ko je nastopila nova oblika preganjanja piscev in njihovih del. Papež in cesar sta zahtevala popolno kontrolo nad tiskom in trgovino s knjigami, in ta je ostala vse do začetka 19. stoletja. Leta 1487 je izšla vse krščanstvo obsegajoča bula Inocenca III., ki je prvič podvrгла knjige verski presoji. Vse knjige so morale biti predložene pristojnim škofijskim organom, ki so odločali o usodi posameznega spisa, največkrat s tem v zvezi pa tudi o usodi pisca. Prva cesarska prepoved (Maksimilijan I.) pa je bila izdana leta 1512 za knjigo Johanna Reuchlina, ki je pisal »Judom prijazne in krščanski veri škodljive knjige«. Nastop protestantizma, ki je ogrožal tako katoliškega vladarja kot papeža, je po mnogih prepovedih (policijski redi) in že oblikovanih spis-kih »kvarnih« knjig privedel do znamenitega cenzurnega soglasja katoliške cerkve — Seznama prepovedanih knjig (Index librorum prohibitorum) leta 1559 (zadnja uradna izdaja je bila leta 1948). Tako cerkvena kot svetna oblast sta dali v 16. stoletju vsotisto potrebno zakonsko osnovo, ki je omogočala nadzor nad tiskano besedo in zagotavljala nemoten nadaljnji obstoj cenzure. Vsa ta skrb za čisto in pravoverno besedo je imela svoje precej opazne učinke, tako npr. na frankfurtski knjižni sejem, ki je deloval od srede 15. stoletja. Podvržen predvsem cesarski cenzurni komisiji od druge polovice 16. stoletja naprej, je sejem vztrajno hiral. Leta 1750 je izdani sejemski knjižni katalog vseboval le 42 nemških, 23 latinskih in 7 francoskih knjig, medtem ko je obsegala knjižna produkcija samo v Nemčiji v istem letu 1350 naslovov.

Prav od srede 18. stoletja je bilo med svobodomislici v Evropi močnejše izpostavljenovprašanje o opravičenosti obstoja cenzure, in jasna je bila zahteva po svoboditiska. Toda uresničitev teh želja je bila utopična. Moč cenzure, ki je pravzaprav pre-prosto ločila med »dobrimi knjigami«, ki so bile državi prijazne in za njo uporabne, in »slabimi knjigami«, ki so bile državi škodljive in sovražne, je počivala na dolgi tradiciji. V 18. stoletju, v katerem je svetila plamenica prosvetljenstva, je prišlo do ogromne produkcije knjig in izredno je oživel časnikarstvo. Vendar pa to še vedno ni bil čas svobode raziskovanja, umetnosti, izražanja mnenj, še vedno ni bilo niti neprikrite izmenjave idej. Oblikoval se je literarni trg in pojavil se je že tip svobodnega pisca, toda istočasno je bilo to stoletje tudi stoletje cenzure. Resda ni več prišel na grmado noben avtor, še vedno pa so zažigali dela svetovne literature, politične spise, eseje, »pisma«, teoretične spise o državni ureditvi, vzgojne in filozofske spise. Raz-drobljenost nemškega cesarstva in različno gledanje oblasti v posameznih deželah in mestih na to, kaj je dovoljeno, je ustvarjalo vtis, kot da nadzora nad tiskano besedo ni. Leta 1814 je nekdo zapisal za 18. stoletje: »Nemčija je imela vedno polno svobodo tiska, načelno in dejansko. Kar je bilo prepovedano tiskati v Prusiji, se je smelo v Wittenbergu, kar ni bilo dovoljeno v Hamburgu, je bilo v Altoni. Nobena knjiga ni ostala netiskana, nobena nerazširjena.« To je bilo seveda res le statistično, dejansko pa ne. Knjig namreč ni bilo možno povsod kupiti, niti uvoziti. Oblasti so si predvsem prizadevale postaviti jasne meje o koristnem in škodljivem, med progresivno pametjo in duhovno neoprijemljivostjo. Oblasti so razvile neke vrste »prosvetlensko higieno«, za katero je bila zlasti škodljiva fantazija. Prava cenzurna otoplitev je prišla šele z nastopom Jožefa II. Katalog prepovedanih knjig je od prej 5000 naslovov obsegal le še 900 del, v glavnem s pornografsko in očitno ateistično vsebino. Toda kratkotrajno pomladansko obdobje je zajela ponovna ledena doba po smrti liberalnega vladarja in pod vplivom francoske revolucije.

Po francoski revoluciji in zmagi nad Napoleonom se je v Nemčiji in avstrijskem cesarstvu znova začela diskusija o svoboditiska. Toda iz uradniških polic so potegnili stare zakone o cenzuri, ki jih je na novo organizirana oblast še »obogatila«. Julijska revolucija 1830 in zlasti revolucija 1848, ki je kratkotrajno skorajda ukinila cenzurno represijo, sta šokirali oblastne strukture, in prostor svobode tiska se je pred in po teh dveh letnicah močno zožil. Razvil se je moderni policijski sistem, ki je razpel svojo mrežo po Evropi. K poostreni cenzuri so sedaj spadale policijske šikane, nadzorovanje in ustrahovanje s sistemom konfidentov, agentov, »špiclov« in denunciantov.

Preobrat v novo stoletje in začetek družbe, ki stalno hiti, je bil poln pričakovanj. Začetek pa je bil klavrn. Predvojno in vojno stanje sta svobodi tiska močno krčila prostor. Po prvi svetovni vojni, vendar že v času uveljavljanja in razraščanja ideje nacizma, so nemški pisatelji zapisali: »Kakšno moč pomeni cenzura, smo videli v vojni. Sedaj pa je mir in mi nočemo duhovne represije, ampak svobodo.« Pri omejevanju svobodne besede pa je do zmage nacizma in uvedbi totalne cenzure precej pripomogla zakonodaja weimarske Nemčije. Slaboumnost je dobila svojo polno potrditev v Nemčiji leta 1933, ko so javno sežgali knjige svetovno znanih pisateljev.

Nekaj let po drugi svetovni vojni, potem ko so vojne zmagovalke opustile kontrolo nad mediji, je Nemčija sprejela resnično liberalne zakone glede raznovrstnega tiska. Realno življenje pa je (bilo) zavezano konservativnosti. Sedaj ne nastopa več cenzura v klasičnem pomenu, ampak se oži prostor svobodne objave s privatnimi tožbami proti založnikom in avtorjem, ki žalijo in ogrožajo »nравstvene zakone« ali dobro ime posameznika ali podjetij. Obstaja namreč (večen) problem, kaj je umetnost in do kod sega umetniška svoboda. Pravniki prav gotovo ne morejo odgovoriti na to vprašanje s svojim instrumentarijem, vendar diskusija ostaja odprta; tudi glede tega, kako trdno lahko zagotovi deklarirano popolno svobodo tiska ustavni zakon.

Knjigi je dodana bibliografija splošnih del o cenzuri, med samim tekstom pa je navedena cela vrsta specialnih študij, ki bodisi obravnavajo cenzuro v posameznih zgodovinskih obdobjih, bodisi obravnavajo posamezne probleme cenzure v nekaterih deželah. Vsebina knjige sicer ne odgovarja popolnoma naslovu (od Homerja do Henryja Millerja), saj v glavnem spoznamo pregled zgodovine cenzure v Angliji, Franciji, Švici, Avstriji in Nemčiji, ter zlasti od 19. stoletja naprej v Nemčiji, vendar pa spoznamo tudi princip delovanja cenzure, ki je praktično (bil) povsod enak.

Vasko Simoniti

Reinhard Härtel, Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250).
Wien : ÖAW, 1985. 156 strani.

Dr. Reinhard Härtel že od leta 1979 vodi in pripravlja v okviru Raziskovalnega inštituta za temeljne zgodovinske znanosti pri Univerzi v Gradcu izdajo diplomatarija oglejskega patriarhata. Gre za ogromen projekt najvišjih standardov, za katerega si le redki predstavljajo, koliko arhivov in bibliotek je potrebno obresti, iskati originalne listine, prepise, notarske vpise, regeste in druge oblike, v katerih so se nam posamezni dokumenti ohranili, pritegniti zraven in kontrolirati že izdane vire in konfrontirati vso dotično literaturo. Za kakšne dimenzije gre, najboljše pričča podatek, da je samo v letih 1980—1984 avtor po lastnih besedah obiskal okrog 60 arhivov in bibliotek v Italiji, Jugoslaviji in Avstriji, originalne listine oglejskih patriarhov 12. stoletja pa se npr. nahajajo tudi v Nürnbergu v Nemčiji in v Češkem Krumlovu na Češkem (R. Härtel, *Aggiunte al Codice diplomatico Istriano, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria XXXII, 1984, 175*).

V okviru predpriprav za to veliko delo je avtor v posebni knjižni obliki izdal tudi najstarejše listine samostana Možac (Moggio) v dolini reke Bele (Fella), v bližini zahodne slovenske etnične meje. Čeprav naj bi predvideni oglejski *codex diplomaticus* obsegal material do 1365, je bilo kot časovna meja pri izdaji možaških listin izbrano leto 1250. Sredina 13. stoletja se zdi na eni strani zaradi smrti cesarja Friderika II. in posledic, ki so temu sledile (začetek interregnuma, konec štaufovski dinastije in obrat politike nemških kraljev in cesarjev od ideje po univerzalnem cesarstvu in obvladovanju Italije), na drugi strani pa zaradi skoraj sočasnega konca obdobja nemških patriarhov v Ogleju (s smrtjo Bertolda Andeškega 1251) kar primerna cezura. Kljub temu seveda ne smemo pretiravati pri apliciranju teh dogodkov na samostan Možac, kajti ta, čeprav ob pomembni trgovski poti med Koroško in Furlanijo (ki pa je bila v prometu med južnonemškim prostorom in Furlanijo manj pomembna kot ona preko Plöckenpassa, ki se je pri Pušji vesi združila s potjo preko Možaca), ni nikoli presegel regionalnega okvira in pomena.

Začetki možaškega samostana niso popolnoma razjasnjeni. Vzrok temu sta t. i. »oporočka grofa Kacelina« iz leta 1070, s katero naj bi ta predal svojemu sorodniku, oglejskemu patriarhu Frideriku, v Furlaniji in na Koroškem v Ziljski dolini in v okolici Beljaka celo vrsto posesti, katere naj bi patriarh podelil samostanu, ki ga bo ustanovil v Možacu, in ustanovna listina možaškega samostana iz leta 1072. Obe listini sta falsifikata kasnejšega časa. R. Härtel je obema dokumentoma namenil po eno poglavje in posebno za ustanovno listino prepričljivo pokazal, da je bila verjetno napisana šele med 1149 in 1184 (starejša literatura 1090—1119), medtem ko je Kacelinova oporočka falsifikat 14. stoletja, ki se močno naslanja na (falzificirano) ustanovno listino. Današnje stanje raziskav je takšno, da je grof Kacelin (verjetno je identičen

z *Chazili de Mvosiza*, ki leta 1072 nastopa kot *miles* patriarha Sigeharda in z ustanoviteljem proštnje v Dobrli vasi (Eberndorf) na Koroškem in je verjetno pripadal rodu Ariboncev) prepusti svojo posest oglejskemu patriarhu leta 1084 ali 1085 (takrat je vladal Friderik). Sele 1119 (glej posvetitvene notice v delu, ki ga predstavljamo, str. 71—74) je bil samostan posvečen. Kdaj se je začela gradnja in kdaj je bil ustanovljen, ni znano. Raziskava samostanskih liturgičnih knjig je pokazala, da so menihi izvirali iz južnonemškega prostora in so pripadali krogu reformistov iz Hirsaua, zagotovo pa niso izvirali iz St. Gallna, kot se je nekdanj sklepalo na podlagi izvora patriarha Ulrika (1086—1121), brata koroškega vojvode Liutolda Eppensteinskega in do 1086 opata v St. Gallnu, ter patrocinija sv. Gala samostanske cerkve v Možacu. Samostan, ki je imel posest tudi na današnjem slovenskem ozemlju (glej M. Kos, Urbarji Slovenskega primorja II, Srednjeveški urbarji za Slovenijo III, Ljubljana 1954, 25) je 1400 postal komenda, ki je bila 1776 razpuščena in samostanska cerkev je postala farna; od 1869 je Možac »opatijska fara« (Pieve Abbaziale).

Reinhard Härtel je v svojem delu, katerega polovica obsega je posvečena vprašanjem iz diplomatike, egdotike, sfragistike in samostanske zgodovine (Možac in izročilo njegovih starejših listin, ustanovna listina patriarha Ulrika, oporoka grofa Kacelina, prvotna posest mozaškega samostana, listine s pečatom, notarske listine in vprašanje skriptorija), objavil šest posvetitvenih notic, eno tradicijsko notico in sedemindeset listin. V celoti so objavljene le *inedita* in posestni sezname v petih listinah (št. 2, 8, 14, 28, 57), ostale listine pa v obliki regestov. O tem, najpomembnejšem delu knjige, se da pravzaprav zelo malo povedati. Njegovo vrednost bo lahko spoznal in ocenil vsakdo, ki se bo konkretno ukvarjal z zgodovino tega prostora in časa. K temu mu bo zelo pomagal natančen osebni in krajevni register na koncu knjige in obsežen seznam tiskanih virov in literature na začetku, ki se ga splača pogledati tudi tistim, ki jih tako ali drugače zanima srednjeveška zgodovina oglejskega patriarhata in Furlanije. Vsi pa že z nestrpnostjo pričakujemo začetek izhajanja diplomatarija oglejskega patriarhata, ki bo neprecenljive vrednosti tudi za raziskovanje slovenske srednjeveške zgodovine.

Peter Štih

Oskar Sakrausky, Primus Trubar: Deutsche Vorreden zum slowenischer und kroatischen Reformationswerk. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte, Fünfte Reihe, Band 1) Wien 1989, 639 strani.

»Z veseljem in hvaležnostjo končno izdajam Nemške predgovore k slovenskim in hrvaškim reformacijskim delom,« je zapisal izdajatelj teh spisov Oskar Sakrausky, zaslužni raziskovalec slovenske reformacije, v zahvalni besedi na začetku knjige. Mi pa lahko rečemo, da prav tako s hvaležnostjo in z veseljem sprejemamo to izdajo nemških predgovorov slovenskih protestantskih piscev, ki pomeni pomemben prispevek in vzpodbudo k nadaljnjemu proučevanju slovenske reformacije in slovenske zgodovine 16. stoletja. Nemški predgovori predstavljajo pomemben opus Primoža Trubarja, v katerem velikokrat predstavlja Slovence in razmere v slovenskih deželah širšemu evropskemu prostoru. V predgovorih je Trubar risal razmere v domovini, predvsem je kazal na potrebo, da jih spremeni v pravo vero, ki bo ljudem omogočila dosego glavnega cilja, zveličanja po smrti. Z opisovanjem konkretnih razmer je Trubar seznanjal Evropo tudi s turško nevarnostjo. Kot vemo, se Trubar ni omejil le na Slovence, ampak je pomagal pri tiskih tudi Hrvatom, saj je upal, da bo z novo vero turška nadloga prenehala tudi pri njih.

Oskar Sakrausky je knjigo in posamezne predgovore opremil s študijami, v katerih citira domala vso dosedanje zgodovinsko literaturo, povezano z raziskovanjem slovenske reformacije in slovenske reformacijske književnosti. Knjigo sta izdala Institut für protestantische Kirchengeschichte na Dunaju in Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani.

Objavljenih je 24 Trubarjevih nemških predgovorov ter šestnajst predgovorov Trubarjevih sodelavcev: pet Jurija Dalmatina, trije Trubarjevega sina Felicijana Trubarja, dva ljubljanskega tiskarja Janeza Mandelca in po eden Janeza Tulščaka, teologa v Tübingenu Jakoba Andrea, Matije Trošta, Antona Dalmate, Štefana Konzula in Jurija Juričiča. V izvlečkih in citatih raznih avtorjev smo Trubarjeve predgovore poznali v prevodih Mirka Rupla (Slovenski protestantski pisci), zdaj pa imamo prvič pred sabo nemške predgovore v originalu in celoti. Na prvem mestu in kot uvod je objavljen predgovor Jakoba Andrea k njegovemu natisnjenemu nagrobnemu govoru Primožu Trubarju, ki ga je posvetil kranjskim odbornikom. Ta nagrobni govor prinaša tudi prvi Trubarjev življenjepis, ki je prav tako v knjigi objavljen in dopolnjen z dodatki iz prevoda nagovora Jakoba Andrea. »Ena lepa inu pridna prediga per pogrebi tiga preidniga inu vissoku vuzheniga Gospud Primosha Truberia rain-

ciga, ...» Matije Trošta leta 1588. Jakob Andreae je bil kancler tübinške univerze, prošt evangelijske cerkve v Württembergu in zvest osebni Trubarjev prijatelj. Sledijo kronološko Trubarjevi predgovori in predgovori ostalih protestantskih piscev. V predgovoru prve slovenske knjige je Trubar dajal le napotila, kako se slovensko bere.

V predgovoru k »Ta prvi del tiga noviga testamenta« leta 1557 je Trubar predstavil jezikovni prostor, kateremu je prevod namenjen. Našteva Kranjsko, Spodnjo Štajersko, Koroško, Kras, Istro in Slovensko marko. Nemškemu prostoru je povedal, da slovensko in hrvaško ljudstvo hudo trpita zaradi turške nevarnosti in zaradi pomanjkanja duhovne tolažbe. Ubogi Slovenci in Hrvati ne vedo veliko o pravi veri in so o njej tudi slabo poučeni, ker knjig o teh rečeh, ki so le v tujih jezikih, ne morejo brati, obenem pa je tudi veliko pomanjkanje pravih pridigarjev. Trubar piše tudi o razširjenosti hrvaškega jezika, ki zajema Hrvaško, Dalmacijo. »hrvaško pa govorijo tudi mnogi Turki« in kakor je slišati, govorijo in pišejo v tem jeziku celo v Carigradu. Povedal je tudi, da Kranjci in Slovenci hrvaščino za silo razumejo, veliko slabše pa češčino in poljščino. Tudi Hrvatje nimajo Svetega pisma in katekizma v svojem jeziku. V tem pregovoru je Trubar pojasnil namen nemškega predgovora: da bodo oblasti, superintendenti in tiskarji, ki ne razumejo slovenskega jezika, videli, da ne tiska nič nepotrebne ali celo krivoverskega in prevratniškega, temveč le to, kar služi spoznanju in slavi Boga in razširjanju prave krščanske vere.

Predgovor k Drugemu delu novega testamenta leta 1560 je Trubar posvetil kralju Maksimilijanu, kasnejšemu cesarju Maksimilijanu II. Predgovor k registru dotlej natisnjenih slovenskih in hrvaških knjig leta 1561 je posvetil Hansu Ungnadu, glavnemu mecenu slovanske tiskarne v Urachu. Objavljeno je tudi pismo Hansa Ungnada nemškemu knezom, v katerem opisuje verske razmere med južnimi Slovani, predstavlja načrt dela tiskarne in prosi nemške kneze za finančno podporo tiskarni. Predgovor knjige »Articuli oli deilli, te prave stare vere kerszhanske« leta 1562 je Trubar posvetil württemberškemu vojvodi Krištofu. Krištof je za slovensko reformacijo pomembna osebnost, saj je nudil zatočišče Trubarju, sprejel Ungnada in Vergerija ter dopustil ustanovitev slovanske tiskarne v Urachu. Trubar je v tem predgovoru opisal verske razmere na Kranjskem ter odnose med katoliško in protestantsko cerkvijo. Prevod augsburške veroizpovedi naj bi pomagal premagati nevednost ubogega slovenskega in hrvaškega ljudstva v verskih stvareh. Predgovor h glagolskemu in cirilskemu katekizmu leta 1561 je Trubar ponovno posvetil kralju Maksimilijanu, kakor tudi predgovor k hrvaškemu Novemu Testamentu leta 1562/63. Ta predgovor je poleg predgovora k »Ta celi Novi Testament« leta 1582, ki je bil posvečen vojvodi Ludviku württemberškemu, najdaljši Trubarjevih nemških predgovorov. Oba predgovora sta poskušala slovensko in hrvaško ljudstvo približati Evropi. Predgovor k cirilski Postili leta 1563 je posvečen Albrehtu Brandenburškemu.

V predgovoru k »Ta Celi Novi Testament« leta 1582 je Trubar izrazil zadovoljstvo, da so tudi v njegovi domovini, kljub ogroženosti s strani Turkov in papeža, v slovenskem jeziku natisnjeni katekizmi in pesmarice in da je drugič natisnjen tudi »Ta celi Novi Testament« in druga dela. Predstavil je pomen slovenskih del in poudaril, da so vse pravoverne. Poudaril je tudi, da vlada v evangelijski cerkvi v njegovi domovini enotnost in da ni sporov med različnimi sektami. Prav tako pa je tudi izrekel priznanje in zahvalo württemberškemu knezom, ki so podpirali in pospeševali slovenske, cirilske in hrvaške tiske ter prevajanja v te jezike.

Trubarjevi nemški predgovori in pisma v nemškem jeziku predstavljajo velik del njegovega ustvarjalnega opusa. V pričujočem delu objavljeni Trubarjevi predgovori skupaj z nemškimi predgovori ostalih slovenskih protestantskih piscev in uvodnimi študijami Oskarja Sakrauskega že sami po sebi predstavljajo določeno zaokroženo predstavitev slovenske reformacije in njeno povezanost z nemškim prostorom, obenem pa so nenadomestljiv pripomoček za nadaljnji poglobljeni študij zgodovine slovenske reformacije kot dela evropske reformacije.

Vinko Rajšp

Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack, ediert nach CVP 7890. Herausgegeben von Friedrich Edelmayer et al. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophische-Historische Klasse, Historische Kommission, 1990. 245 strani. (Fontes Rerum Austriacarum. Österreichische Geschichtsquellen. Erste Abteilung. Scriptores ; 13)

Slavnostni obredi, v našem primeru kraljevski, so bila zapletena dejanja. V njih je vključena vrsta umetniških in verskih prvin ter simbolike, zlasti tiste, ki naj bi zagotavljala trajnost določenih družbenih odnosov in institucij. Na simbolni ravni lahko razlikujemo njihovo dvojnost: samo ceremonijo-kronanje, ki je stvar konvencije dolo-

čene družbene skupine in ima predvsem svoj zunanji-vizualni učinek, ter tisto raven, ki nam odgovarja na vprašanje, kaj samo kronanje predstavlja — simbolizira. Predvsem iz praktičnih in ne znanstvenih razlogov je bila posvečena velika pozornost v preteklosti prav ceremonialnim oblikam, ne pa njihovim vsebinam. Šele v zadnjih desetletjih so nastale številne raziskave, ki so bile usmerjene v analizo ceremonialnih oblik, preko njih pa v osvetlitev družbenega stanja in njene strukture v nekem določenem obdobju. Z rezultati teh raziskav ceremonialne zgodovine nas v uvodni študiji pričujoče objave vira seznanja K. Vocelka. Pri tem se omejuje na historiografijo Nemčije, Avstrije, Češkoslovaške in Madžarske, kar je glede na naslov in vsebino objavljenega vira povsem razumljivo. Avtor ugotavlja, da je bilo polje tovrstnega zgodovinarskega raziskovanja zelo zanemarjeno v slednjih dveh državah (tudi iz ideoloških razlogov), v prvih dveh pa so posvečali tej problematiki veliko več pozornosti. Cela vrsta zgodovinarjev se je ukvarjala s specialnimi vprašanji slovesnosti in posameznimi epizodami iz življenja fevdalnih odličnikov: z rojstvom in krstom, s potovanji, porokami, smrtjo in pokopavanjem. V ta kontekst sodijo tudi razprave o dednem poklonu in seveda o kronanjih v cesarstvu in kraljestvih. Na to se navezujejo razprave in raziskave o insignijah, njihovi zgodovini, njihovem simbolnem pomenu in njihovem duhovno zgodovinskem ozadju (še prav posebej o cesarski kroni in pripadajočih insignijah), o kronskem redu, pa o pravno zgodovinskem pomenu in ustavno-pravnem smislu »krona«. Pomembna vprašanja, ki se v tej povezavi obravnavajo, pa zadevajo še volitve kraljev in cesarjev ter nasledstveno pravo.

Vsa kronanja imajo svojo predzgodovino in tako tudi kronanje Maksimilijana II. O tem nas seznanja prispevek F. Edelmayerja. S predstavitvijo interesov cesarja Karla V. in njegovega brata, kasnejšega cesarja Ferdinanda I., spoznamo merjenje moči, politične igre in taktike obeh bratov tako znotraj habsburške hiše kot zunaj nje. V desetletjih pred kronanji Maksimilijana sta skušala glavna protagonistista v cesarstvu zagotoviti vsak svojemu sinu nasledstvo na prestolu. Od tega je bilo namreč odvisno, katera družinska veja — španska ali avstrijska — bo nadaljevala cesarsko pot. Družinska pogajanja, ki so se sprevrgla tudi v odkrita medsebojna nasprotovanja, pa so vendarle bila toliko koordinirana, da se v borbo za cesarski prestol ni mogla vključiti nobena tretja stran. Poleg »posteljne« politike, ki so jo Habsburžani znali zelo spretno voditi, sta morala brata v medsebojnih pogajanjih upoštevati tudi interese deželnih in državnih stanov ter volilnih knezov in ves politični, profesionalni in vojaški položaj, ki je bil s tem povezan. Na koncu je zmagala avstrijska linija Ferdinanda I. Njegov sin Maksimilijan II. je bil nagrajen v enem letu kar s tremi kronami: v Pragi 20. septembra 1562 s češko, v Frankfurtu 24. novembra 1562 z rimsko in v Bratislavi 8. septembra 1563 z ogrsko. Na simbolni ravni je bila najdragocenejša krona rimskega kralja. Tistemu, ki je imel to krono, je bila praviloma zagotovljena tudi cesarska. V kronanju je tako moč videti tudi soglasje določenih družbenih skupin o tem, kdo bo vladar.

Po kratki predstavitvi pisca Hansa Habersacka (K. Vocelka), ki je bil dvorni sekretar in svetnik nadvojvode Ferdinanda (Maksimilijanovega brata), sledi razprava o opisu kronanj, kot jih je zapisal Habersack. V tem prispevku nas H. C. Mandlmayer seznanja z vsebino posameznih kronanj. Bralca opozori na nekatere poudarke v objavi vira in na pristop Hansa Habersacka do opisa kronanj, hkrati pa kombinira svoj prikaz z drugimi viri, ki se navezujejo na objavo vira. S tem ne dobimo samo sumarni vsebinski presek objavljenega vira, ampak tudi vpogled v dogajanje tistega časa, o katerem pa Habersack ne piše. Pri tem bi opozorili na ohranjena spisa o kronanju Maksimilijana v Frankfurtu in o prihodu turškega poslanstva na to kronanje, ki ju hrani ljubljanska Narodna in univerzitetna knjižnica. Morda bi analiza teh dveh spisov in njuna primerjava s Habersackovim ponudila nekatera dopolnila.

Rokopis Hansa Habersacka se je ohranil v petih primerkih, ki se med seboj ločijo le v niansah. Za objavo v tej knjigi je bil vzeti tisti primerek, ki ga je avtor posvetil kralju in kasnejšemu cesarju Maksimilijanu II. Po natančnem opisu rokopisa (K. Vocelka), okrajšavah in edicijskih opozorilih sledi sama objava vira. Habersackov spis niza pred nas dogodke tekoče in neproblemsko. Predvsem se omejuje na glavne dogodke in državne aktivnosti: prihode in sprejeme kralja, kraljice in njenega spremstva v posameznih mestih, sprejeme in vlogo velikih svetnih in cerkvenih knezov, bankete, obede, sama kronanja, turnirje, lov, konjske dirke itd. Med imeni udeležencev slavnosti srečamo tudi predstavnike iz Štajerske, Koroške in Kranjske, ki pa niso imeli kakšnih posebnih vlog in pomena na dvoru ali okoli njega. Bili so uradni predstavniki notranjeavstrijskih dednih dežel, ki so se udeleževali vseh aktivnosti, zvezanih s posameznim glavnim dogodkom — kronanjem.

Na koncu knjige je poleg krajevnega registra zanimiv in koristen prozopografičen seznam. Vsaka oseba, omenjena v viru, je na tem mestu »dešifrirana«. Če je bilo le možno, sta pri vsakem imenu in priimku navedeni življenjski letnici, nato pa navedba staršev, žene ali žená ter funkcije, ki jih je posameznik opravljal. S tem je

omogočen vpogled v krog oseb, ki so bile udeležene pri kronanjih, hkrati pa tudi vpogled v družinsko prepletenost plemstva.

Izdajatelji vira v svojih uvodnih prispevkih sam vir ne izčrpajo, popolnoma razgradijo in razložijo, ampak ga postavijo v zgodovinski okvir in bralcu ponudijo podlago za kakovostno branje samega vira. Uvodni prispevki, temelječi in obogateni z napotki na specialne razprave (na koncu uvodnih razprav je seznam virov in zelo bogat seznam literature), nam ponujajo temeljno razumevanje problema in nam omogočijo, da skupaj z branjem vira obogatimo svoje vedenje in razumevanje dvorne kulture oziroma kulture gospostva, njeno idejno in simbolno raven.

Vasko Simoniti

Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem. Ljubljana : Slovenska matica, 1991. 313 strani.

Gospodarstvo (obrt, trgovina, denarništvo...) predstavlja pravzaprav nič kaj čustven svet. Tako je bilo pred stoletji in tako je danes. Zaradi hladnosti in odsotnosti čustev se nam zdi ta svet strog in pust, pa vendar je hkrati izredno živ, stalno v gibanju, poln izzivov, rizika, negotovosti, mnogokrat nepredvidljiv, poln zunanjih (politika, vojna, roparstvo...) in notranjih (cene, carine, mitnice, prehodnost cest...) ovir in pasti. Ob vsem tem dobi to polje človekovega delovanja razsežnost avanturizma, ki je zvezan s pogumom in raziskovanjem ter končno s finančnim uspehom ali neuspehom. Prav od slednjega pa je usodno odvisna tista družbena nadstavba, ki daje celotni družbi njeno duhovno razsežnost (kultura, umetnost, znanost). Ta je dobila v 16. stoletju svoj polet in je zaznamovala zgodovino Slovencev vse do danes. Podlaga poletu pa je bil vzpon blagovno-denarnega gospodarstva, ki je družbo razslojeval na vsej njeni vertikali, odpiral njeno prehodnost, jo vznemirjal, jo postavljal pred nova obzorja in vprašanja ter ji vzbujal dvome. S temi vprašanji in problemi nas seznanja knjiga Ferda Gestrina, ki obravnava zgodnji kapitalizem na Slovenskem v časovnem loku stotih let — od njegovih začetkov konec 15. stoletja, ob njegovem vzponu v 16. stoletju in končno zastoji ob prelomu šestnajstega v 17. stoletje.

V 16. stoletju se je začelo zgodovinsko dogajanje prevešati v proces svetovnega zgodovinskega razvoja. Poleg največje »industrije« človeštva — poljedelstva, so se pojavljale nove proizvodne panoge — neagrarne panoge (založništvo, manufaktura). Radovednost in drznost ter politični interes so vodili v odkrivanje novih svetov, kar je privedlo do zmage nad odprtimi morji in s tem do postavitve temeljev svetovnim prometnim povezavam. Razvoj, ki je začel prehod v smeri zgodnjega kapitalizma (porast trgovskega kapitala, njegova akumulacija in investicija), je svet »pomanjšal«. V zahodni in jugozahodni Evropi se je začela neusmiljena gospodarska tekma, seveda s tekmo na polju politike, ki je imela globalne posledice. Gospodarski in politični interesi, ki so potekali vzporedno ali prehiteli eni druge, so ustvarjali družbene konflikte v posameznih državah ali pokrajinah, prav tako pa tudi konflikte med njimi samimi. Spremenjena razmerja družbenih sil so rezultirala v kmečkih vojnah in uporih, verskih gibanjih in vojnah. Reformirala se je vojska in s poskusi centralizacije oblasti so se zaostriala nasprotja med vladarjem in stanovi. Vzporedno se je širil humanizem iz Italije v evropski prostor. Človek in svet sta postajala središče in predmet zanimanja, srednjeveška sholastika se je umikala, znanost se je osvobajala vplivov religije, kultura in umetnost sta dobili ustvarjalni zamah, naraščalo je izobraženstvo, razvila se je filozofska in politična misel, veljavo je dobil tisk. V odnosu na teokratsko oblast, ki je obvladovala velik del Balkana in se je zaradi tega potapljala celotna regija v duhovno različnost in materialno zaostalost, je vladal v Evropi katoliškega in protestantskega sveta navidezni kaos, ki pa je dejansko generalno ustvarjalni nemir med vsemi družbenimi sloji. Razvoja v pretežnem delu Evrope ni bilo več moč ustaviti.

Praktično vsak model družbenega življenja, ki se je odvijal po letu 1600, je imel svoje korenine v transformaciji evropskega gospodarstva 16. stoletja. Ta transformacija, ki je obsegala pretežni del agrarnega področja in je zajela, seveda drugače, tudi mesta, je potekala tako, da je prišlo v odnosu do srednjeveške družbe do velikega preobrata. Srednji vek se je prevesil v novi vek. Ne da bi se spuščali v detajle, lahko v tem obdobju prepoznamo tri vrste zgodnjega kapitalizma: na področju agrara, trgovine in »industrije«. Za vsa tri med seboj tesno povezana področja je bilo pomembno, da so ostajale mezde širokih mas, vključenih v ta gospodarski vrtnec, cel čas skorajda na istem nivoju. Življenjski standard se je zniževal, obseg gospodarskih dejavnosti pa povečeval in s tem tudi profiti tistih, ki so vodili gospodarski utrip. S tem povezana t. i. »inflacija profita« je postala vzvod razvoja zgodnjega kapitalizma. Seveda ni šel ta razvoj povsod enako premočrtno, vendar pa je bil vsaj tolikšen, da lahko povsod

opazimo krepitev tenkega sloja lastnikov kapitala in vsaj od druge polovice 16. stoletja naprej depopulacijo in pavperizacijo velikega dela zlasti mestnega prebivalstva.

V označeni tok so se vključile tudi slovenske dežele. Čeprav na robu zahodno-evropskega gospodarskega poleta in družbenega valovanja, se je prebivalstvo slovenskih dežel močneje povežalo z evropskim prostorom v tem času. Bilo je bolj odprto kot prej za idejne tokove tedanjega časa, pa tudi za kulturno in gospodarsko dogajanje, ki so ju sprejemali in se jima prilagajali. Prišlo je do relativnega porasta proizvodnih sil, povečane družbene delitve dela ter denarnega in blagovnega obtoka. Iz najrazličnejših vzrokov, s katerimi nas avtor seznanja že v prvih dveh poglavjih, so se fevdalci in zlasti kmetje vključili v neagrarno proizvodnjo in trgovino. Podeželska trgovina je posegla v delovno področje mest in trgov ter ogrožala trgovsko populacijo. Odnos med agrarno in neagrarno dejavnostjo je začel pokati po doslej jasni razmejiteni črti. Svoj prvi vrhunec je doživelo rudarstvo in fužinarstvo, na področju proizvodnje so bile uvedene nove oblike — založništvo in manufaktura (platnarstvo, steklarstvo, fužinarstvo...), poraslo je pridobivanje izredno pomembne soli itd. Prav dvig proizvodnje in tesne povezave naših dežel s tujimi tržišči, predvsem italijanskimi, sta še poživili in povečali trgovino. Poklicna meščanska trgovina je zaobjela velik del srednjeevropskega prostora od Panonije daleč v Italijo, od jadranskega bazena do južne Nemčije. Slovenske dežele so večji del 16. stoletja doživljale precejšen gospodarski razcvet.

Po prvih dveh poglavjih (Slovenci in šestnajsto stoletje, Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju) si bralec lahko postavi vprašanje, ki je aktualno tudi danes: ali je nujno, da je razvoj zgrajen samo na konfliktu, ki v svoje temelje vgradi ogromno število brezimnih usod? Če si po prvih dveh poglavjih bralec postavi to vprašanje v razmislek, pa mu ostala poglavja Gestrinove knjige dajo povsem jasen pozitiven odgovor. V natančnih študijah mnogokrat izluči iz preproge časa, v katero so vtikane številne usode posameznikov, posamezne niti — posameznike, družine in prikaže njihovo gospodarsko delovanje in interese. Prav zaradi pregledne družbene hierarhije, ki je še vladala v 16. stoletju, spoznavamo, kako zelo je življenje kompleksno in prepleteno z najrazličnejšimi gospodarskimi in političnimi-verskimi ter nenazadnje kulturnimi interesi, iz katerih nujno izvirajo konflikti. Vse novo prebija obstoječe družbene okvire in tako je tudi uveljavljanje elementov zgodnjega kapitalizma povsod prebijalo okvire takratne fevdalne družbe.

Z razpravo Srednjeveški tokovi trgovine in prometa podaja avtor tisto podlago, iz katere »po naravi« črpa svoj zagon 16. stoletje. Kljub pomembnosti posameznih obdobj nas ta razprava opozarja, da nič ne nastane samo po sebi v nekem določenem obdobju, ampak da ima vsaka stvar, še prav posebej pa trgovina in z njo zvezano gospodarstvo, svoj zgodovinski spomin, svoj naravni začetek v predhodnem obdobju in prostoru. Tako sledimo razvoju trgovine in prometa že od 11. in 12. stoletja, ko se prelamlja čas iz prevladujočega naturalnega gospodarstva v smer blagovno-denarnih odnosov, do trgovskih premikov, ki vodijo do nove kvalitete ob koncu 15. in v 16. stoletju. Seznanimo se s pomenom posameznih prometnih poti, njihovo rastjo in nastankom novih poti, že tudi s skrbjo za cestno infrastrukturo, z upadom nekaterih krajev (Kamnik), razcvetom drugih (Ljubljana), pa nastankom mitnic, rastjo posameznih naselij in preraščanjem nekaterih v trge in mesta. V trgovino in njene poti se je nujno vpletala politika, ki je videla v ustanavljanju in nastanku novih meščanskih naselbin svoje gospodarske in fiskalne koristi ter možnost za utrditev oblasti in tudi za zagotovitev dediščine. Živahna trgovina je v del meščanskih naselbin privabljala Jude (zlasti Ptuj, Maribor, Slovenj Gradec), po njihovem izgonu pa predvsem italijanske in nemške trgovce, ki so nastopali kot konkurenca domačim. Iz razvoja trgovine in prometnih poti so se izoblikovale poglobitve smeri, zlasti prehodne trgovine in trgovine na velike razdalje. Vedno jasneje je dobivala veljavo trgovina, ki je potekala od panonskih območij proti tržaškemu zalivu in obratno. Nastali sta dve poglobitvi prometni žili, t. i. »ljubljska cesta« in t. i. prečna pot, ki je potekala od Dunaja preko Semmeringa in po Kanalski dolini v Italijo.

V tekmo za preživetje in profit so se vključili vsi sloji prebivalstva. V poglavjih Meščanska trgovina, Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi in Naložbe trgovskega kapitala spoznavamo predvsem vlogo in pomen meščanstva. Ta sloj prebivalstva se je zlasti ukvarjal s prehodno trgovino, trgovino na dolge razdalje in vlaganjem kapitala. Nekaj deset mest in skoraj sedemdeset trgov je bila tista baza, ki je, sicer od kraja do kraja različno, zagotavljala trgovsko poslovanje. Večina trgov in mest je imela v glavnem značaj lokalnih središč, nekaj med njimi pa je trgovalo v večjem obsegu na večje razdalje (v notranjosti predvsem Velikovec, Beljak, Celovec, Maribor, Ptuj, Novo mesto, Ljubljana, ob obali pa Trst, Koper, Piran in Reka). Čas potujočih srednjeveških trgovcev, ki niso poznali niti trga niti tržišča, je mineval. Pod vplivom Italije so prevzeli meščani na Slovenskem razne oblike in institucije trgovanja, ki so se že uveljavile v obdobju srednjega veka: komenda, koleganca in kompanija. S tem v zvezi so razvili dvostavno knjigovodstvo in trgovske knjige, za plasiranje trgovskega kapitala

pa so oblikovali posebne družbe. Trgovsko poslovanje je začelo potekati iz »pisarne« in po naprej sklenjenih pogodbah. Trgovski dobički pa so ustvarili pogoje za »trgovanje« z denarjem samim. Razvili so se menjalni posli in kreditno poslovanje. Kot posojiljemalec je velikokrat nastopal deželni knez, ki je dajal v zameno v zakup svoja posestva in razne mitninske postaje. Trgovina in vlaganje kapitala sta dobila relativno velik obseg. Dvignili so se posamezni trgovci in njihove družine (Khisl, Weilhamer, Glanhofer, Praumperger, Lustaller, Lantheri, Valvasor, Moscon, Bucellini . . .), ki so obvladovali glavne trgovske in kapitalске tokove ter si pridobili velik vpliv. Ob njihovi dejavnosti spoznamo razvoj gospodarstva in trgovine, njuno moč, delno oceno profita in seveda težnje kapitala. Vlaganja v fužinarstvo in rudarstvo (idrijski rudnik živega srebra), steklarstvo, valjarnice usnja itd. so povečevala donosnost in obseg teh dejavnosti, hkrati pa nase vezala celo vrsto drugih poklicev (tovornike, voznike, splavarje, oglarje, drvarje) in obratov, ki so preraščali dosedanje srednjeveške proizvodne oblike (opekarne, apnenice, žage). Razvile pa so se tudi nove specializirane obrti (puškarska, kositrarska, urarska, pivovarska . . .).

Prehodna trgovina s kožami in živino z italijanskimi deželami (v knjigi še posebej spoznamo to povezavo z Markami), pa je dobila tako velik obseg, da dobimo občutek, da so vse trgovske poti vodile v Italijo. Kako velik del npr. fužinarske in lesne dejavnosti je bil vezan na italijanski trg, pa nam pokaže že to, da so bili izrazi za več vrst žebeljev znani na Slovenskem samo v italijanščini, prav tako pa tudi izrazi za vse lesne mere in izmere. V tem obdobju so se blagovno-denarni odnosi uveljavili bolj kakor kdajkoli prej. Utrdile so se nove tehnike trgovskega poslovanja, ustvarjali so se elementi novega mišljenja in delno tudi nova družbena razmerja in zaostitve.

Večina meščanov predvsem manjših mest in trgov je živela v okviru norm vezane mestnega gospodarstva in ni prenesla nikakršne konkurence. Želela je le ohranjati svoje srednjeveške privilegije. Zato so nastopali proti vsem, kar jih je sililo v spremembo. Ker je bila večina meščanstva vezana v glavnem na lokalna središča, so nasprotovali predvsem vse močnejši podeželski trgovini. Toda niso se zaostriła samo razmerja med mestom in vasjo, ampak tudi razmerja na področju »big businessa«. Od dvajsetih let 16. stoletja naprej so se naseljevali v mestih italijanski trgovci, cele njihove družine oziroma trgovske hiše. Vzrok je bila sprva predvsem donosna trgovina s kožami. Večji kapital, boljša poslovnost in izkušnost so jim omogočili, da so začeli prevzemati v prehodni trgovini vodilno vlogo. S kopičenjem profitov pa so vlagali kapital v razna podjetja, fužine, rudnike in v nakup zemljišč. Poslovna agresivnost tujih trgovcev je pri domačih sprožila odpor. Prilagodljivi kapital se je pritiskom uklonil. Tuji trgovci so si pridobili v mestih slovenskih dežel meščanstvo in se stalno naselili. Od zadnje četrtine 16. stoletja naprej pa je razvoj blagovno-denarnih tokov začel zastajati. Brez pravih naslednikov je pomrlo nekaj velikih trgovcev, v konkurenco prodaje in plasmaja trgovine s kožami so se začeli vključevati tudi drugi trgi, vojne razmere na Ogrskem so premaknile dosednji surovinski center in trgovsko pot bolj proti severu ob Donavo, s kožami pa je začel zalagati Italijo tudi Dubrovnik, ki je iz svojega bosenskega zaledja črpal velike količine tega blaga. Poleg teh objektivnih vzrokov pa je pripomogel k umiranju zgodnje kapitalističnih oblik in nazadovanju mest tudi subjektivni vzrok. Večina dosejlenih meščanskih trgovskih rodbin je namreč vlagala denar v zemljiško posest. Z upadanjem podjetniške dejavnosti in s poplemenitnjem velikih trgovcev so ti začeli slediti normam fevdalnega standarda; investicije, ki so odpirale nove razvojne poti, so izostale.

V neagrarni dejavnosti vstopa v tem času tudi fevdalec (poglavje Komercializacija zemljiškega gospodarstva). Iz krize, v katero je zašla zemljiška gosposka konec 15. stoletja, so se fevdalci reševali na različne načine: v največji meri so s priključevanjem opustelih kmetij povečevali obseg dominikalne zemlje, s povečevanjem neizmerjene tlake so silili podložnike v tovorjenje gospodovih kmetijskih presežkov, obnavljali so opuščene naturalne dajatve, zahtevali višje desetine, primščino, umrlino, odselnino itd. Ker vse to praviloma ni zadostovalo, so iskali dohodke tudi izven neposredne fevdalne rente. Na škodo podložnika so našli vir zaslužka v trgovini (žito), posegali v kreditne posle, investirali v rudarstvo in fužinarstvo, jemali v zakup zemljo in mitninske urade, nenazadnje pa vlagali tudi v lastna posestva. Zemljiško gospodarstvo se je v 16. stoletju močno vpelo v denarno gospodarstvo, do izraza je prihajala njegova komercializacija. Na polje gospodarskega razvoja pa je posegal tudi deželni knez. Denar mu naj bi zagotovil dovolj vojske, hkrati pa omogočil preseči ujetost v stanovsko-monarhični dualizem. Odvisen od močnejšega zunanjšega kapitala je deželni knez nudil tujim trgovcem vse tiste usluge, ki so jim sčasoma omogočile prevlado na področju meščanske trgovine. Avtor nam v tem poglavju razkrije fevdalčevo podobo, ki ima s podobo imenitnega fevdalca-rentnika le malo skupnega. V fevdalcu ni več nič viteškega, nič romantičnega, pravzaprav tudi nič zlobnega. V fevdalcu enostavno ni nič tistega, kar si danes predstavlja o njem povprečen človek. Z obraza plemstva je izmit ves lišp, pod katerim se povsem jasno prepozna »navadne ljudi«. Njihovo povsem racionalno ravnanje je zagotavljalo osnovo, da so si lahko naredili drugačen videz. Po-

glavje prikaže plemstvo, ki se je za svoje preživetje na drugem družbenem nivoju posluževalo povsem enakih prijemov kot drugi.

Komercializacija zemljiškega gospostva, ki je prisilno vključevala v gospodove posle tudi podložnika, je delno omejevala njegove možnosti, da nastopa samostojno, vendar pa ga iz podeželske trgovine ni nikoli izrinila. Celo obratno. Vloga podložnika in njegov delež v kupčevanju in prekupčevanju sta se neprenehoma povečevala. O tem dobimo izčrpen vpogled v poglavju Kmečka trgovina, njen obseg in tovarništvo. Kmet, obremenjen s celo vrsto dajatvami v obliki fevdalne rente, še zlasti pa z novimi davčnimi bremenmi, je bil v 16. stoletju naravnost prisiljen v trgovsko mobilnost. Vrhu tega ga je na to pot gnala tudi želja po pridobivanju denarja in podjetnost. Večinoma si je s tem ohranjal le svoj siromašni standard, nekaterim pa je uspelo prebiti ta okvir z nadpovprečnim prometom in bogastvom. Kmet je trgoval s svojimi kmetijskimi presežki in izdelki, pa tudi z drugim blagom in živili (zlasti s soljo). Poleg tega pa je imel pomembno vlogo v tovarništvu, ki je bila prevladujoča oblika transporta do 18. stoletja. Tovorništvo je bilo zaradi gospodarske lege slovenskega ozemlja (povezava med panonsko nižino in morjem) izredno pomembno in je dobilo relativno velik obseg.

Z vključitvijo kmetov v neagrarno gospodarstvo so bili najbolj prizadeti meščani. Boj mest proti kmečki trgovini pa je prizadel plemstvo, ker je bila z omejevanjem podložnikove poslovnosti prizadeta tudi fevdalčeva korist. Fevdalec se je znašel v dvojni vlogi. Na eni strani je nastopal kot kmetov zaščitnik, na drugi strani pa kot njegov nasprotnik. Fevdalec, ki je tudi sam trgoval in želel celo monopolizirati trgovino s posameznimi artikli (žito), je namreč nujno pri tem naletel na interes kmeta-podložnika. S podpiranjem kmečke trgovine in kmetove neagrarne dejavnosti pa je gosposka posegla v ustaljeno fevdalno delitev dela in pravzaprav začela spodkopavati lastne temelje. Če svobodno parafraziramo maksimo o tridelnem fevdalnem svetu in jo postavimo takole: fevdalec se vojskuje, meščan trguje, kmet prideluje, vidimo, da niti tako »popravljen« v 16. stoletju ne vzdrži več popolnoma. Kmečka trgovina, ki jo avtor na podlagi analize virov in njihove primerjave ter ob upoštevanju razbohotene tihotapske trgovine tudi kvantificira, pride do zaključka, da je količinsko daleč preseгла obseg meščanske poklicne trgovine.

V zadnjem poglavju, Zastoj v razvoju zgodnjega kapitalizma, avtor v mnogočem povzame ugotovitve, ki jih srečamo že v prejšnjih poglavjih. Poleg tega poda tudi splošni pregled vzrokov za gospodarski zastoj ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja.

Knjiga Ferda Gestrina je natančna in konceptualno premišljeno urejena. Čeprav so nekatere študije nastajale v časovno različnih obdobjih, dajejo, obogatene v zdajšnji avtorjevi redakciji, in skupaj z novimi razpravami vtis, da je avtor imel cel čas namen te razprave nekoč ponuditi v knjižni obliki. Razprave nudijo spoznanje o samem pojmu zgodnjega kapitalizma, locirajo slovenski prostor v širšega srednjeevropskega ter dajejo celovit vpogled v gospodarsko strukturo 16. stoletja na Slovenskem. Knjiga je torej dragocena tako zaradi svoje podatkovne baze kot zaradi celovite predstavitve zgodnjega kapitalizma v slovenskih deželah.

Vasko Simoniti

Miroslav Bertoša. Jedna zemlja, jedan rat (Istra 1615/1618). Pula : Istarska naklada. 1986. 112 strani.

Miroslav Bertoša, avtor vrste knjig o zgodovini Istre, je prav gotovo najboljši poznavalec te pokrajine v obdobju novega veka. Kot izvrsten poznavalec italijanskih arhivov, predvsem arhiva Beneške republike, nam v tej knjigi ponuja zgodovinsko sliko Istre v času druge beneško-avstrijske vojne od leta 1615 do 1618, tako kot se je ohranila predvsem v virih Države sv. Marka. V tej vojni, za Istro zadnji pred drugo svetovno vojno, so štirje jezdec Apokalipse doobra stolkli s svojimi kopiti celoten polotok. Ob nemirni meji »Benečanov« in »Kraljevcev« dejansko ni bilo »pravične« strani. Ena in druga stran si je želela pridobiti zgolj kos zemlje na drugi strani državne meje, pri čemer je vojna dobila razsežnost, ki zlasti v Istri ni v ničemer odgovarjala pravilom vojaške veščine 16. in 17. stoletja. Tu je šlo za požigalniške akcije, roparske napade kmečke gverile, uničevanje, rušenje, klanje, postavljanje zased, hrabre podvige in podlo vohunjenje, vsemu temu pa sta se pridružili še lakota in bolezen. Spoznavamo koncentrični krog družbe, iz katerega se je napajala politična sredica. Valovi političnih zamisli, ki so prihajali iz središča, so postajali na robu tega kroga krvava realnost.

Spori in vzroki za vojno na prostoru, kjer so se trli robovi dveh evropskih velesil — Avstrije in Beneške republike, so segali globoko nazaj v čas, ko se je konec 15. stoletja izoblikovala med njima nejasna meja. Vsi spori so ostali nerešeni tudi po prvi beneško-avstrijski vojni v prvih desetletjih 16. stoletja. Glede kopne meje so ostala področja, t. im. »diference«, ki naj bi služile prebivalstvu obeh strani za zado-

voljevanje skupnih potreb, toda »diference« so postale sporna mesta in s tem žarišča stalnih spopadov. Vzroki za vojno pa niso bili samo na spornem mejnem prostoru, ampak tudi v prizadevanju Benečanov za svobodno plovo na Jadranu. Zaradi stalnih ropanj senjskih ladij na obalah Istre je prihajalo do pomorskih bitk in blokad Senja. Gospodarsko politične razmere so se najbolj zaostrile prav okoli vprašanja svobodne plovbe, še posebej pa na avstrijsko-beneški meji med Trstom in Miljami. Trst si je prizadeval preusmeriti trgovino s soljo v svoje mesto na račun beneške Izole, Pirana in Kopra. Poleg tega pa je bila še vrsta nerešenih vprašanj, ki so povzročala na eni ali drugi strani nezadovoljstvo in s tem konfliktni položaj. Šlo je za vprašanje statusa trgovcev, ki so prihajali na sejme, za carine, strogost in pristranost mitničarjev, tranzitni prevoz, za zapiranje meje na področjih, kjer so kmetje nasprotne strani gojili poljske kulture, za regulacijo paše itd. V severnojadranskem bazenu in na okoliškem kopnem so se izoblikovala krizna žarišča, ki so se vlekla od Senja, kvarnerskih otokov, celotnega polotoka Istre s Trstom in njegovim zaledjem vse do furlanske meje. Ohranjeno arhivsko gradivo je avtorju omogočilo spremljanje postopnega naraščanja napetosti (posamezni ropi in požigi vasi na obeh straneh, do katerih je prihajalo zaradi maščevanj in »ponovne pridobitve javnega dostojanstva«), ki je leta 1615 privedlo do odkrite vojne, imenovane Uskoška vojna oziroma Vojna za Gradiško.

Po predstavitvi vzrokov in naraščanju spopadov se avtor »umakne« na vojno področje istrskega polotoka, ki ga je v notranjosti obvladovala avstrijska stran (Pazinska knežija), v preostalem delu pa beneška. V prvem letu vojne so imeli določeno prednost »Kraljevci«, ki so po beneški Istri požgali in oropali več deset vasi. V drugem in tretjem letu pa je imelo več uspeha beneško orožje. Taktika obeh strani je bila enaka — požiganje hiš in polj, ropanje, odpeljevanje živine, ugrabljanje in odkupovanje. Totalna vojna, ki so jo vodili maloštevilni poklicni vojaki in številno kmečko prebivalstvo obeh spolov, je že v prvem letu tako opustošilo mejno področje obeh sprtih strani, da so se v naslednjih dveh letih številni vpadi kmečke gverile raztegnili v globino avstrijskega in beneškega ozemlja. Arhivsko gradivo odkriva mnoge epizode, ki pričajo o surovosti, nehumanosti in iracionalnosti vojne, še posebej takrat, ko se je razplamtela maščevalnost. Posamične usode nam v detajlih razpirajo vpogled v življenje vsakdana. Plastično »oživi« način življenja, ki ga z vso brutalnostjo zaznamuje vojna.

V letu 1617 je našla svoj interes v vojni tudi Španija. Z vojaškim vmešavanjem (v Jadran je poslala močno floto) in diplomatsko dejavnostjo, kateri so se pridružile tudi manjše italijanske države, je Prejasno republiko osamila in s tem vplivala na konec vojne. V Madridu so se začela mirovna pogajanja, se v istem letu 1617 končala v Parizu in bila nato potrjena v Madridu. Toda pariško-madriški sklepi še niso končali prelivanja krvi niti na Goriškem, niti na istrsko-primorskem bojišču. Poslanci beneškega doža in avstrijskega nadvojvode so nadaljevali z mirovnimi pogajanja na Reki in na Krku. Toda vojna je trajala še celih osem mesecev po sklenjenem miru v Madridu. Obe strani sta bili prisiljeni k popuščanju šele potem, ko sta bili popolnoma izčrpani. Beneške oblasti so sporočile v svoj politični center: »Vojna in vpadi v beneški del Istre se ne bi izplačali, saj od tod ni kaj odnesti razen kamenja!« In res so bile posledice vojne katastrofalne. Naj ponazorimo to le z nekaj primeri. Župnik Bala je leta 1616 vpisal v knjigo umrlih dvanajstkrat več ljudi kot v vseh ostalih letih 17. stoletja. V Višnjaju je bilo 90 % požganih hiš, 50 % ubitih ali ugrabljenih odraslih moških, 97,6 % uničene govede, 97,5 % neobdelanih polj. Skupna ocena posledic je znašala 30 do 50 % pobitega prebivalstva, 60 do 90 % porušenih ali požganih hiš, 90 do 99,5 % uničene ali odpeljane živine in 90 do 98 % opuščenih obdelovalnih površin. V Istri ni bilo zmagovalcev, bili so samo poraženi in uničeni. V Uskoški vojni so ljudje pod različnimi zastavami jurišali na ljudi istega stanu in iste etnične pripadnosti. Poistovetenje z banderialnim signumom beneškega krilatega leva in habsburškega dvoglavega orla je bilo eno od najbolj nesmiselnih in najusodnejših, kar jih je zapustilo omenjeni čas generacijam naslednjih stoletij.

Avtor v knjigi »obračuna« z dosedanjim zgodovinskim, ki je bilo pri obravnavi te vojne največkrat ujeta v nacionalistično-politikantske in nacionalno-romantične sponde. Zgodovinske 19. stoletja, pa tudi kasnejše, se v pričujočem delu, osvobojenem neobjektivnega balasta, kaže zgolj kot palimpsest nezgodovinske zavesti. Knjiga Miroslava Bertoše prikaže istrsko tragedijo, v katerih sta se neprestano izmenjavala zmagovalni delirij in ponižanost premaganca. To je imenitna zgodovinska študija o neki vojni izpred skoraj štiristo let, hkrati pa tudi aktualna protivojna knjiga.

Vasko Simoniti

Anton Ožinger, **Vizitacije savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751—1773**. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije [etc.], 1991. 922 strani, 7 kart in 10 slikovnih prilog. (Vizitacijski zapiski 1752—1774 ; 2. zv.)

Objava vizitacijskih zapisnikov Savinjskega arhidiakonata prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa je prva knjiga iz serije obsežnega **mednarodnega projekta** izdaje vizitacijskih zapisnikov prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa 1752—1774. Projekt se je rodil ob pripravah na mednarodni in interdisciplinarni simpozij o nadškofu Attemsu, ki je bil od 6. do 8. oktobra 1988 v Gorici. Dve leti pozneje je izšel tudi zbornik predavanj tega simpozija (prim. oceno v ZČ 45/1991/ 162—165).

Pobudo za izdajo vizitacijskih zapisnikov nadškofa Attemsa je dal italijanski zgodovinar Gabriele De Rosa, danes senator v italijanskem parlamentu v Rimu. De Rosa je kot izreden poznavalec italijanskih cerkvenih arhivov postal pozoren na fond Attemsovih vizitacij v Nadškofijskem arhivu v Gorici. Na sejah pripravljalnega odbora je večkrat poudaril, da ne pozna enakovrednega vira, ki bi v tem času nudil tako podrobno informacijo o ljudeh in krajih v srednji Evropi, in to na tako obsežnem, etnično, kulturno in jezikovno tako razgibanem področju, kot je bila takrat goriška nadškofija. De Rosa uvršča Attemsa med velike osebnosti italijanske katoliške obnove, čeprav je živel v drugem času in v drugačnih okoliščinah, ga postavlja ob bok nosilcema italijanske katoliške obnove, milanskemu nadškofu Karlu Boromejskemu in padovanskemu nadškofu Gregoriju Barbarigi. Osvetlilvi osebnosti nadškofa Attemsa in njegovega pastoralnega dela je bil namenjen zgoraj omenjeni simpozij v Gorici leta 1988. **Objava vizitacijskih zapisnikov** pa prinaša mnogo več, saj so po De Rosovih besedah ti zapiski »nadvse bogati pomniki že pozabljenih človeških in verskih dejstev... v tej večnarodnosti škofiji... na stičišču različnih kultur in nehomogenem pa težko dostopnem ozemlju« (Carlo M. d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774, zvezek 2, Atti del Convegno, Gorizia 1990, 9—10). Ti zapiski nam, kot je De Rosa zapisal na drugem mestu, »omogočajo spoznati kulture in mišljenja krajevnih prebivalcev ter zapletena vprašanja cerkvene organizacije« (Carlo M. d'Attems primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774, zvezek 1, Studi introduttivi, Gorizia 1988, 11).

V projekt so se istočasno vključile tri dežele: L'Istituto di Storia Sociale e Religiosa v Gorici obdeluje tisti del goriške nadškofije, ki je danes v Italiji. Dela potekajo po načrtu in verjetno lahko že v prihodnjem letu pričakujemo naslednji zvezek naše zbirke, ki bo imela številko ena. To smo namreč prihranili Gorici kot sedežu nadškofije. Tudi koroški del nekdanje goriške nadškofije, ki danes leži v Avstriji, je že transliteriran. Celovski škofijski arhivar dr. Peter Tropper pripravlja opombe in piše uvodni tekst. Izid knjige je prav tako napovedan za prihodnje leto.

Slovenecem je pripadel največji delež, saj je nekdanja goriška nadškofija, z izjemo župnij ljubljanske škofije, v Attemsovem času pokrivala celotno slovensko narodnostno ozemlje južno od Drave. Mariborski škofijski arhivar prof. Anton Ožinger se je pred dvema letoma resno lotil dela, in tako danes v tem krogu predstavljamo sad njegovega prizadevanja.

Morda ne bo odveč povedati najprej nekaj besed o **vizitacijskih zapisnikih kot zgodovinskem viru**, zlasti še, ker ga naši zgodovinarji mnogokrat napačno interpretirajo. Najbolj se ga vesele seveda umetnostni zgodovinarji, saj jim prinaša vrsto podatkov o naši kulturni dediščini, tudi tisti, ki jo je že nagrizel zob časa, ali pa je postala žrtev nesmiselnih posegov vanjo v preteklosti. Ostali zgodovinarji pa, razen da iz teh zapisnikov citirajo posamezne negativne pojave, ki jih nato posplošujejo, kot da ne vedo z njimi kaj početi. In vendar nam ti zapiski nudijo izredne podatke tudi za versko in cerkveno, socialno in kulturno zgodovino.

Vizitacijski zapiski so nastali **iz potrebe potridentske obnove katoliške Cerkve**. Na tridentinskem koncilu (1545—1563) so bile norme katoliške obnove zelo jasno določene, škofom pa naloženo, da jih čimprej uresničijo v svojih škofijah. Nadzor nad potekom obnove so omogočale redne vizitacije škofije, ki jim je tridentinski koncil določil predpisano obliko in podroben vprašalnik. Škofje so morali odkrivati nepravilnosti, zato si tistega, kar je ustrezalo tridentinskim normam, navadno niso zapisovali. Zato nas ne smejo zavesti nepravilnosti, ki so zapisane v vizitacijskih zapisnikih, češ, takšno je bilo takrat stanje na Slovenskem. Da bi te podatke **pravilno ovrednotili**, se moramo najprej temeljito poučiti o idealu tridentinske Cerkve. Nato moramo ugotoviti skupno število duhovnikov in vernikov v določeni škofiji, v našem primeru arhidiakonatu, in na podlagi teh podatkov izračunati procent odstopanja od zažrtanega ideala. Naj za primer navedem poročilo za dolenski arhidiakonot leta 1600. Arhidiakon je v svojem poročilu porabil skorajda 50 strani, da je ožigosal konkubinacijo v svojem arhidiakonatu. Pri podrobni analizi njegovih poročil pa vzemo, da sta bila od osemdesetih duhovnikov v arhidiakonatu konkubinata osumljena dva (gosta je o sumu in ne o dokazanem konkubinatu). In prav ta zadnji podatek o dveh od osemdesetih izpuste vsi, ki to poročilo citirajo in tako dobi človek vtis, da je bila vsa dolenska du-

hovščina v tem času dvomljive vrednosti. Iz tridentinske sheme cerkvene obnove, ki jo mora imeti bralec neprestano pred očmi, pa nam ti skopi, največkrat v telegrafskem stilu zapisani podatki, govore o vernosti našega človeka, obliki in vsebini njegove pobožnosti, govore nam o medsebojnih človeških odnosih in socialnem stanju naših ljudi.

Pri transliteraciji tekstov se je Ožinger prilagodil navodilom, ki jih je izdelal pravičajni odbor v Gorici pod vodstvom prof. De Rosa. Jezik, z redkimi izjemami latinski, je lahek in preprost. Nekaj problemov je imel z razvozlavljanjem kratic, za katere v tem času ni več pravil, ampak si jih je pisec često prilagajal svojim potrebam. Precej preglavic mu je povzročala tudi pisava, zlasti tam, kjer je predloga v izredno slabem materialnem stanju. Nekoliko več pozornosti zasluži seveda njegova **uvodna študija Cerkevne razmere v oglejskem patriarhatu sredi 18. stoletja in ustanovitev goriške nadškofije** (11—47). Študija je v celoti prevedena tudi v italijanščino (51—97) in nemščino (99—145).

V uvodni študiji Ožinger najprej kratko predstavi **vlogo in pomen oglejskega patriarhata** v zgodovini Cerkev na Slovenskem. Ko govori o cerkvenoupravni razdelitvi patriarhata, se posebej ustavi ob **pristojnostih arhidiakona**. Za razliko od salzburških so si oglejski arhidiakoni pridobili večje pristojnosti, in sicer zaradi kompliciranih političnih razmer v deželi. Sedež patriarhata je bil namreč v Beneški republiki, večina nadškofijskega ozemlja pa pod Habsburžani, ki so, ne vedno brez razloga, v patriarhu videli eksponenta beneške ekspanzionistične politike na habsburško ozemlje. Praktična posledica tega dejstva je bila, da je postala lokalna cerkvena uprava močnejša, ohranjeni lokalni viri o razmerah v določenem arhidiakonatu pa zanesljivejši.

Pomemben mejnik v slovenski cerkveni zgodovini nedvomno pomeni ukinitve oglejskega patriarhata leta 1751 in **ustanovitev goriške nadškofije** za avstrijski del, ter videmske nadškofije za beneški del nekdanjega patriarhata. Prvi nadškof novoustanovljene goriške nadškofije je postal Karel Mihael d'Attems. »Kot eno prvih dolžnosti, ki jo je novi ordinarij dobil takoj ob imenovanju od Svetega sedeža, je bila, naj čimprej opravi vizitacijo celotnega ozemlja in o tem predloži Svetemu sedežu ustrezno poročilo« (Ožinger, 13). Attems je naloženo mu dolžnost vzel zelo resno. »Neutrudno, natančno in vneto je obiskoval škofijo. Pri tem ga je odlikovala redka sposobnost, da vzpostavi neposredne stike s krajevno duhovščino in ljudstvom, saj je poznal vse jezike v rabi na tem bolj ali manj nedostopnem škofijskem ozemlju« (De Rosa, 9). Pri tem ni spregledal nobenega kraja, odkrival je težave in stvarne duhovne potrebe svojih vernikov, pa tudi številne napake in pomanjkljivosti. Zaradi izredne obsežnosti tega pastoralnega opravila, naporov, ki so bili z njim povezani, in svojega šibkega zdravja, ki je včasih odpovedalo, je za določene predele /savinjskega arhidiakonata/ delegiral kot vizitatorja kakega od svojih ožjih sodelavcev ali arhidiakonov. Attemsove vizitacije niso potekale v suhem birokratskem vzdušju, pregledovanju knjig, računov in matic, ampak so bile bogoslužno opravilo, tudi ljudski praznik z zunanjimi izrazi (sprejem v procesiji, zvonjenje, streljanje z možnarji, spremstvo trške ali meščanske garde, izročitev cerkvenih ključev pred vrati, incenzacija, poklonitev duhovščine itd.). O poteku vizitacije je vodil natančen zapisnik (Ožinger, 13). In tako je nastal obsežen zapis v 24 zajetnih zvezkih velikega formata, ki jih danes hrani Nadškofijski arhiv v Gorici.

Sledi kratka **predstavitev »fonda«** Attemsovih vizitacij v Nadškofijskem arhivu v Gorici (13—15). O fondu je obširneje pisala že Lucia Pillon v prvi knjigi Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia fra Curia Romana e Stato Absburgico, Studi introduttivi, Gorizia 1988 (Atti delle visite pastorali, 111—175). Časovno zaporedje vizitacij v savinjskem arhidiakonatu (15—27) Ožinger dopolni s kratko vsebino vsakokratne vizitacije. To vsebino nato podrobneje razčleni v **osrednjem delu svojega prispevka** (27—42), ki pa mu je žal izpadel podnaslov. V tem delu nam skuša Ožinger približati vsebinsko bogastvo objavljenih vizitacijskih zapisnikov. Poleg izrazito verskih in cerkvenih zadev (kot so delitev redov, birme, posvečevanje cerkva in oltarjev, nepokorščina cerkvenemu redu), so zlasti dragoceni opisi cerkva in njene opreme, **medsebojna pravna odvisnost dušnopastirskih postojank in njihov odnos do svetne oblasti**, podatki o številu prebivalcev (duš), verski pripadnosti, socialnem stanju ljudstva in podobno.

Ko skuša sintetizirati vsebino objavljenih vizitacijskih zapisnikov, Ožinger posebej poudarja, da »ob tvarnem, materialnem svetu nastopa kot **subjekt dogajanja človek**. To je bodisi duhovnik (župnik, vikar, kaplan, beneficiat), ki se pritožuje nad svojimi verniki, ki mu kratijo bero ali zemljiškoposestne dajatve in pri tem celo fizično obračunajo z njim, pritožuje pa se tudi nad svojimi duhovnimi sobraty zaradi nedisциплиne, nespoštovanja, moralnih prestopkov in nepokorščine.

Na drugi strani je človek določenega obdobja in okolja, ki ima v tem dogajanju **kot cerkveni uslužbenec ali nosilec funkcije** (ključar, župan, organist, cerkovnik, gospodinja) prav tako svoje mesto in se zaveda svojih pravic bolj kakor svojih dolžnosti. Ob obisku višje nadzorne cerkvene oblasti se za svoje pravice tudi zna potegovati

(ključar, ki je odrinjen od uprave cerkvenega premoženja in blagajne, cerkovnik ali organist, ker ima premalo dohodkov, tako da ne more živeti ali se mu hiša podira nad glavo). Kot tretji činitelj nastopa ‚ljudstvo‘, naš človek s svojimi skrbmi in problemi.

Vizitacije so bile poprej javno razglašene in napovedane. Pred vizitatorja je hotel priti vsakdo in povedati svojo zadevo, pritožbo ali prošnjo. Zato pri vizitacijah vsaj občasno nastopi širši krog ljudi, včasih vsa srenja, zlasti ko prosijo za lastno dušnopastirsko postojanko ali samo za zakramentalno cerkev, ali se pritožujejo zaradi stolnine. Včasih je pri tem prisotna oseba prizadetost zaradi krivice ali prizadete časti (pritožba starčka, ki je bil v cerkvi grajan zato, ker je zadremal, in neke ženske, katero je dal župnik na ‚pranger‘ /sramotni steber/ zaradi dolgega jezika). Veliko bolj pa nas iznenadi skrb in odgovornost ljudi za skupno duhovno dobro njihove skupnosti (38—39).

Nato Ožinger podrobno analizira **izhodišča in cilje** Attemsovega obnovitvenega delovanja in svojo analizo povzame v zaključni misli, kjer pravi, »da je hotel biti Attems dober škof po vzorih tridentinskega koncila, vse njegovo delovanje, ki se nam kaže v pričujočih petih vizitacijah, pa dokazuje to njegovo stremljenje. Te vizitacije pomenijo ne samo za slovensko Štajersko, ampak za večji del našega narodnega ozemlja sklep tridentinske obnove in katoliške reforme.

Sledijo **teksti vizitacij** v originalnem jeziku (od str. 147 dalje). Jezik je preprost in lahko berljiv. Okrajšave so vse razrešene, interpunkcija pa je prilagojena modernim jezikom. Precej dela si je dal avtor z izdelavo kart, na katerih je začrtal vizitatorjevo pot. Tudi sicer je knjiga bogato slikovno opremljena. Poleg slik obeh goriških nadškofov, Karla Mihaela Attemsa in njegovega naslednika Rudolfa Edlinga ter njunih pomočnikov pri vizitacijah, je v knjigi objavljena še pregledna karta goriške nadškofije v obravnavanem času, pri vsaki vizitaciji pa tudi vzorec pisave posameznih vizitacijskih zapisnikov (175, 349, 537, 699, 811). Pohvaliti velja tudi skrbno izdelana imenika krajev (873—886) in oseb (887—919).

Kljub skrbnemu lektoriranju se je v tako obsežen tekst vendarle prikradlo še nekaj tiskovnih napak. Na večino je uspel avtor vendarle opozoriti v **errata corrigé** ob koncu knjige (921—922). Knjigo je vzorno **opremil Desing biro** iz Ljubljane, zahteven tisk pa je zavrtela **tiskarna Graph** prav tako v Ljubljani.

Ob koncu bi rad **izrazil svoje občudovanje** prof. Antonu Ožingerju za opravljeno delo. Šele ko se človek sam zagriže v tako obsežen vir, pravzaprav spozna, kako garaško delo je pripraviti za objavo takšen vir. Rad bi se **zahvalil** vsem trem založnikom, Arhivu Republike Slovenije, Inštitutu za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani, ki so imeli dovolj poguma danes izdati takšno in tako zajetno knjigo. To velja še posebej za Arhiv Republike Slovenije, ki je nosil celotno organizacijo uresničitve tega projekta. Vedno znova poslušamo očitke, da takšnih knjig nihče ne bere, da nihče več ne zna latinščine ali tujih jezikov in podobno. Istočasno pa ti isti ljudje tarnajo in se pohujšujejo nad nepoznavanjem naše preteklosti. Naši založniki pa se, kljub skromnim finančnim sredstvom, s katerimi razpolagajo, vse predobro zavedajo, da brez virov temeljite in poštene zgodovine ni. V celoti objavljeni viri pa vsaj otežujejo, če že ne preprečujejo tudi samovoljno manipulacijo z njimi. Škoda bi bilo, če bi začeto delo moralo ostati nedokončano. Na naših ramah je še izdaja vizitacijskih zapisnikov dolenskega in gorenjskega arhidiaconata in slovenskega dela goriške Primorske (če smem tako reči). Čaka nas še ogromno dela in vsaj še tri knjige podobnega obsega. Izšle pa bodo lahko le, če bodo založniki naleteli na srca, ki so pripravljena odpreti roko tudi za to vrsto sicer nevhvaležnega znanstvenega dela. Zmožnosti enega takšen projekt seveda presega, če pa se jih združi več, se da narediti veliko.

(Predstavitve knjige v KICu 10. 10. 1991)

France M. Dolinar

France Pernišek, **Zgodovina slovenskega Orla**. Buenos Aires : Slovenska kulturna akcija, 1989. 264 strani. (139. izdanje Slovenske kulturne akcije.)

Avtor je to delo posvetil slovenski mladini ob 60-letnici razpusta slovenskega Orla.

Spomladi leta 1906 je iz Slovenske krščanske socialne zveze izšla posebna telovadna organizacija Orel, ki je v kratkem času postala kar mogočna mladinska telovadna in vzgojna organizacija. Eden glavnih namenov te orlovske, ali, kot so jo imenovali, klerikalne organizacije je bil, postati konkurenca sokolskemu oziroma liberalnemu gibanju. Medtem ko je imelo sokolstvo poudarek na telesni vzgoji, cilj orlovstva ni bila izključno telovadba. Telesna vzgoja naj bi predstavljala le eno izmed panog izobraževalnega dela. Kot so napisali, telovadnica ni kraj, kjer bi se bahali s predrznimi vajami, ampak kraj, kjer je vsakemu dano vaditi v pokornosti, smislu za red in

snago, točnosti in veselosti duha. »Naše stremljenje je vzgojiti potom Orla krščanskega mladeniča. Tako vzgojeni se bodo zreli možje borili za Slovensko ljudsko stranko (SLS) in bodo njeni najboljši somišljeniki. Kot katoličani in ker so katoličani bodo pravi pristaši SLS.« Prav zaradi katoličanstva je vladal med sokoli in orli glavni spor. Ne zato, ker bi morda Sokol katoličanstvo zavračal, temveč zato, ker ga je priznaval, toda mu odrekal pravico do popolnega obvladanja naroda. O sokolstvu je bilo že veliko napisanega. Na zgodovino orlovskega gibanja pa smo na Slovenskem morali kar dolgo čakati. Ob izidu knjige, vidimo, da se pisanja ni lotil kakšen zgodovinar, ki živi v Sloveniji, ampak France Pernišek, ki živi in dela v Argentini, kjer je knjiga 1989 tudi izšla. Eden izmed vzrokov, da je knjiga nastajala v tujini, je gotovo politična situacija, ki se je šele v zadnjem času spremenila, kljub temu, da se uradno ni bilo nikoli prepovedano ukvarjati z zgodovino Orlov. Prej bi rekli, da je bilo nezaželeno. Medtem ko so po vojni veljali Sokoli za pozitivno napredne — liberalce, so bili Orli vedno smatrani za negativce, konzervativce — klerikalce. Dejstvo je, da so eni kot drugi imeli svoje pozitivne in negativne lastnosti. In ko so pozitivne lastnosti pri sokolih poudarjali, so jih pri orlih skrivali. To, kar je bilo do sedaj »skritega«, nam skuša France Pernišek prikazati v svoji knjigi.

Knjiga je razdeljena na štiri dele, ki se znotraj delijo na posamezna poglavja in podpoglavja. V uvodnem delu nam nekdanji orlaš Rudolf Smersu, ki je Francu Pernišku najbolj pomagal pri pisanju knjige, na kratko opiše orlovstvo kot zlato dobo slovenskega naroda. Seznan nas s pomenom katoliških shodov pri nastajanju orlovskih društev in prvim orlovskim društvom na Jesenicah. Omeni tudi zlato knjigo slovenskih Orlov, v kateri so napisana orlovska načela v obliki katekizma. V zadnjem delu uvodnega teksta pa nam pokaže, kaj je gibanje naredilo v obrambi vere, slovenstva in domovine v času okupacije. Tako zremo, da je ob prepovedi delovanja orlovskega gibanja leta 1929 članstvo nadaljevalo delo v Zvezi fantovskih odsekov, ki je kasneje sestavljala »Slovensko legijo«. Z njeno pomočjo so se v letu 1942 razvile vaše straže, ki so kasneje prerasle v Slovensko Domobranstvo. Na koncu nam opiše tudi njegov padec.

Prvi del knjige nosi naslov Narodno prebujenje slovenskega naroda. Ima eno samo poglavje in vrsto podpoglavij. Avtor nas v njem skuša seznaniti s časom in dogodki, ki so neposredno vplivali na nastanek orlovskega gibanja. Najprej nas popelje v čas Bachovega absolutizma, ko je slovenski narod še »spal politično in kulturno spanje«. Sledi leto 1861, ko je nastopila doba čitalnic in taborov. Čitalnice so po njegovem prinesle v do takrat mrtvo javnost novo, veselo in živahno življenje. Pomen »besed« postaja vse večji. Seveda pa te niso mogle zadoščati hitro naraščajočim potrebam prebujajočega se naroda. In pojavila so se nova društva. Od vseh, ki jih avtor navaja, bom navedel samo najpomembnejše — SOKOL — (Južni Sokol, kasneje Ljubljanski Sokol). Ta je temeljito vplival na orlovsko gibanje, ko je le-to nastalo. Pisec obdela praktično celotno njegovo zgodovino. Gre kar po vrsti. Opiše dogodke ob ustanovitvi, obdela sokolski in telovadni kroj, zastavo in znak, telovadbo v Južnem Sokolu, sam Ljubljanski Sokol, slovenski telovadni jezik, Tyršev telovadni sistem, sokolsko delovanje, vsesokolski zlet v Ljubljani, način dela, 30-letnico Sokola. Opiše dr. Viktorja Murnika, ki je bil za napredek in razvoj sokolske telovadbe in na splošno telovadbe posebno zaslužen. Loti se ideološke preobrazbe slovenskega sokolstva. Napiše nekaj o drugem zletu slovenskega sokolstva, o političnih težavah, ki jih je društvo oziroma gibanje imelo. Predstavi nam Slovensko sokolsko zvezo (1905—1929) in na koncu še sokolske župe. Glavni vir je bil avtorju Drago Stepišnik, kar se da razbrati iz virov, ki jih navaja na koncu knjige, pa vendar se takoj vidi, da določene stvari Pernišek vidi v drugačni luči kot Stepišnik (na tem mestu naj napišem, da je Stepišnik pisal tudi nekaj o Orlih). Medtem ko je le-ta dajal pomen Sokolom in »podcenjeval« Orle, gre Pernišek nasprotno pot. Poudarja pomen orlovstva in pri tem pozablja na njihove negativne strani. Naj navedem eno samo banalno stvar. Orlom je bilo prepovedano »obiskovati njim nasprotne liberalne gostilne«.

Drugi del knjige, Prebuditevno katoliško gibanje na Slovenskem, je zgrajen podobno kot prvi, z enim poglavjem in mnogimi podpoglavji. V njem nam avtor razloži, kakšno vlogo so imeli katoliški shodi pri ustanovitvi Orlov. Najprej nam opiše celotno dobo slovenskih katoliških shodov (1892—1923), nato pa še tri slovenske shode, katerih glavni smoter je bil: »v luči katoliške vere pojasniti važna in aktualna vprašanja, naj so verska, znanstvena, politična in socialna. Z združenimi močmi je treba začrtati jasne smernice za delo v zasebnem in javnem življenju. Da se delavski stan pridobi zopet za krščanski red, naj bi se ustanovljala katoliška delavska društva ter med delavci razširjali dobri poučni spisi o socialnem gibanju.« Ta so se začela ustanavljati. Pojavilo se je vprašanje zemljiške odveze, rešiti je bilo potrebno vprašanje vaškega kapitalizma in smotrno organizirati združništvo. Pri vsem tem pa je bilo nujno potrebno kulturno in prosvetno delovanje. Pisec je res temeljito obdelal vse dogodke in pojave, ki so bolj ali manj vplivali na nastanek orlovskega gibanja pri nas. Šele ko je bil prepričan, da je to nalogo opravil, je začel obdelovati samo orlovstvo.

In že smo pri tretjem delu knjige, ki nam opiše Slovensko orlovstvo. V tretjem poglavju avtor najprej obdela slovenske Orle od ustanovitve do prve svetovne vojne, od 1906 do 1914. Začne z Jesenicami, predstavi prvi telovadni odsek SKSZ (Slovenska krščanska socialna zveza), s katerim je bil položen temelj katoliški mladinski organizaciji, nato opiše Zvezo telovadnih odsekov (ZTO). Spozna nas z glasilom, ki so ga Orli začeli izdajati (»Mladost«) in nas seznanjajo z zborovanjem vseh SKSZ v Škofji Loki leta 1908. Tukaj so namreč sklenili, da bo Orel izobraževalna in vzgojna, pa tudi telovadna organizacija slovenske katoliške mladine. Poglavje avtor zaključuje s prvim javnim nastopom ZTO v Kamniku. V četrtem poglavju vzamemo vse o Zvezi Orlov, njeni ustanovitvi in začetnem delovanju. Srečamo se tudi z žensko telovadbo. Za konec pa spoznamo tudi Orlovsko himno. Zelo zanimiva so orlovska načela, ki nam jih avtor predstavi v petem poglavju. Meseca maja 1910 so Orli dobili »Zlato knjigo slovenskih orlov«, ki je vsebovala vsa načela, potrebna za »značajne moške, za vrle Slovence in zavedne katoličane«. V številnih podpoglavjih nas avtor seznanja še z orlovskimi prazniki, orlovsko in orliško obljubo. Opiše nam naglo in močno rast Orlov, predstavi še četrty katoliški shod v Ljubljani in Prvi vseslovenski zlet v Ljubljani s prvimi telovadnimi tekmami. Omenim naj, da je Pernišek poznal Stepišnikov tekst o Orlih, in ga je v tem, kot tudi v ostalih poglavjih, navajal in citiral.

Zadnji, četrty del knjige ima sedem poglavij (6—12). V šestem poglavju nam avtor prikaže obnovo, razvoj in delovanje Orla med obema vojnama (1918—1930), vključno z orliški organizacijami. Opiše nam orliški krog, krog mladenk, krog gojenk in zaključuje z najnovejšim in zadnjim orliškim krogom. Za konec nas popelje v Maribor, kjer se je vršil prvi slovenski orlovski tabor. Z njim je bila namreč končana doba propagiranja in oživljanja Orla, »ki se je naslednja leta poglubil vase, da se zahtevam časa in novim razmeram primerno in potrebno prenovi«. Kako je ta prenova izgledala, vidimo v naslednjem sedmem poglavju, Preosnovanje orlovstva. Avtor nam najprej opiše pomen Jugoslovanske orlovske zveze, predstavi nam »Orlič«, glasilo orlovskih naraščajnikov in orliško glasilo »Vigred« in nas spozna z dr. Jožo Basajem (1887—1973), ki je imel zelo veliko zaslug pri prenovi Orlovske organizacije, ki je začela notranje rasti. Celo gospodinjске tečaje so začeli organizirati. Drugi vseslovenski orlovski tabor je bil v Brnu. Udeležili so se ga tudi slovenski Orli. Od tod pa so med Orle prišle nove ideje in oblike pri telovadbi. O teh in nasploh o orlovski telovadbi nas avtor seznanja v osmem poglavju. Telovadba je zanj odlično sredstvo za vzgojo volje in prav ima. Zanj je telovadba tudi vzgoja k pozornosti in socialni vzgoji. Spoznamo telovadbo na kmetih in Iva Kermavnerja, ki ima za širjenje telovadbe med slovensko katoliško mladino največ zaslug. Avtor nam pokaže tudi orlovski telovadni sestav, tekmovalno telovadbo in opiše sodelovanje Orlov na mednarodnih tekmovanjih. Tudi na orliško telovadbo ne pozabi. Kako je nujno in potrebno neprestano kulturno-vzgojno in ljudsko-izobraževalno delo Orla, nam avtor pokaže v devetem poglavju. Začel se je boj proti čitalniškemu tipu društvenih prireditev in to ravno v času, ko so se začeli izvrševati rekrutski tečaji, ki so Orla pripeljali do prelomnice — novega razmaha. Vse to je privedlo do petega katoliškega shoda 1923 v Ljubljani, na katerem so seveda nastopili tudi Orli in Orlice. Tu so imeli tudi vrsto prireditev oziroma sestankov, kako naj bi bodoči Orel izgledal. Tako je imel zborovanje odsek za ljudsko prosveto, razpravljalo pa se je tudi o povezavi orlovstva in Marijine družbe. Odsek za narodno prosveto za mladino je sprejel celo resolucijo: v vsako župnijo orlovski odsek. Kaj pa Orel in politika? Pernišek poudarja, da je bila orlovska organizacija nepolitična, da so ji političnost očitali tisti nasprotniki, za katere je značilna »surovost, nevernost, podivjanost, pijančevanje, nepoštenost, nevednost itd.« V knjigi je veliko takih in podobnih ugotavljanj, pri katerih ne veš, ali gre za mnenje avtorja ali takratne situacije. Zdi se mi, da so malo preveč preprosta, da bi lahko bila zgodovinska. Na osnovi takih argumentov je težko dokazovati zgodovinska dejstva. V nadaljevanju je opisan odnos oblasti do Orla, predstavljene so orlovske ekspoziture in orlovska podzveza.

Deseto poglavje je namenjeno orlovstvu kot šoli za javno delo. Orlovstvo je imelo namreč pomembno nalogo; vzgajati in izobraževati novi rod. »To je visoki cilj, ki ga je postavil dr. Janez Evangelist Krek že prvo leto obstoja organizacije.« Avtor nas nato seznanja z redom v organizaciji, opiše tretji slovenski orlovski tabor v Ljubljani in pot slovenskih Orlov v Rim. Velik dogodek v orlovski zgodovini je predstavljala gradnja ljubljanskega stadiona leta 1926 in presnova orlovskega naraščaja istega leta. Zanj je bil najbolj zaslužen prof. Ernest Tomec. V enajstem poglavju nam avtor prikaže delovanje Slovenske orlovske zveze, predstavi nam njenega predsednika prof. Josipa Ovse- neka in nas popelje na mednarodno tekmovanje v Köln. V novi luči nam pokaže Slovensko orliško zvezo, ki se je 1926 popolnoma ločila od Orla. Obdela Slovenski orlovski tabor v Ljubljani 1928. leta in četrty slovenski orlovski tabor v Pragi 1929. leta. V tem času pa v Orlu ni manjkalo notranjih težav in nevarnosti. Mladinstvo, križarstvo in krščanski socializem so se vse bolj pojavljali. Pojavil pa se je tudi Akademski Orel, ki je odigral v tem času zelo vidno vlogo. 1929 je bil kot vsa ostala društva razpuščen. Na koncu poglavja nas avtor seznanja še s telovadnim društvom Orel iz Cleve-

landa (Ohio — USA), ki je ob prepovedi Orla v Jugoslaviji leta 1929 vse bolj postajal ameriški družabni klub. Pisanja o kanadskem Orlu se je verjetno lotil, ker so mu prijatelji SKA iz Kanade pomagali pri izdaji knjige. V zadnjem dvanajstem poglavju nam avtor opiše še nastanek Hrvatskega Orla, nato pa se temeljito loti razlage o razpustu orlovske organizacije in ustanovitvi Sokola kraljevine Jugoslavije. Orel je bil razpuščen, njegovo delo pa je nadaljevala »Zveza fantovskih odsekov«.

Na koncu nas avtor seznani še z viri, ki jih je uporabljal pri tej knjigi in se zahvali za pomoč vsem, ki so mu pomagali pri pisanju. Na tem mestu bi lahko temeljito nakazal na probleme, ki jih je imel pri pisanju knjige, opozoril na vse kraje, ljudi, inštitucije, ki jih je obiskal, kakšno gradivo je dobil pri njih in kaj je naredil z njim. Je njihove izjave zapisoval, preverjal, saj je ravno to »gradivo« novo, medtem ko nam je literatura, ki jo navaja oziroma uporablja, znana. Sledi slikovna priloga 88 fotografij, ki ti dajo nekak foto-pregled nad delovanjem orlovske organizacije. Fotografije so sicer razložene, se pravi datirane in spoznavne. Napaka je le v tem, da nam avtor ne pove, kje se hranijo oziroma kje jih je dobil. Sicer v zahvali na koncu nekaj pove, vendar preveč na splošno.

Pred nami je torej prvo večje in zahtevnejše delo, ki govori o zgodovini orlovstva na Slovenskem. Pri tem seveda ne smemo pozabiti na Draga Stepišnika, ki je v svojem Orisu zgodovine telesne kulture na Slovenskem (Ljubljana 1968) in Telovadbi na Slovenskem (Ljubljana 1974) posvetil kar nekaj prostora orlovskemu gibanju. Pa tudi mimo Draga Ulage, nekdanjega Orla, ne smemo iti. Ta je namreč pisal o Akademskem Orlu, katerega član je nekoč bil. Vendar tako temeljito, kot je to naredil France Pernišek, ni Orlov obdelal še nihče. Vsekakor pa moramo upoštevati dejstvo, da je knjiga nastajala v tujini, da je tam tudi izšla in da je avtor v glavnem obdelal le časopisne vire in knjižno gradivo, medtem ko se arhivskega gradiva ni niti lotil. Kot je iz uvoda razbrati, je nekaj poskušal, vendar brezuspešno. Priznati pa moramo, da gradiva o Orlih v slovenskih arhivih res ni veliko (mogoče se kaj nahaja še pri kakšnih posameznikih, nekdanjih članih, ali pa tudi kje drugje?), nekaj drobcev pa le je. Ti bi lahko dopolnili avtorjevo delo. Nahajajo se v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Arhivu Republike Slovenije in Nadškofijskem arhivu v Ljubljani. Končno pa, knjiga je pred nami. Z njo smo Slovenci dobili temeljno delo o zgodovini orlovstva na Slovenskem. Marsikateri dogodek, ki smo ga »poznali«, nam je avtor prikazal v drugi luči, marsikateri razložil na svoj način, tako da se ne bomo niti strinjali z njim. Nič hudega. Z Orli se bo treba še temeljito ukvarjati, da bodo dobili tisto mesto v slovenski zgodovini, ki jim pripada. In vsakdo, ki jih bo začel preučevati, Perniškove knjige ne bo mogel v nobenem primeru obiti.

Boris Rozman

ŠTIRI DRAGOCENE PUBLIKACIJE ALEKSANDRA VIDEČNIKA

Aleksander Videčnik, eden vodilnih nekdanjih celjskih bančnih delavcev, se od svoje upokojitve in »umiritve« v Mozirju ukvarja z lokalno zgodovino. V začetku osemdesetih let je pisal o delavskem gibanju v Gornji Savinjski dolini, se loteval tudi širše problematike Mozirja, nato pa prešel na gospodarsko problematiko, kjer so ga pritegnili zadružništvo, furmanstvo in končno bančništvo. Leta 1989 je objavil v samostojnih knjižicah Denarništvo v Celju, od hranilnice do banke (Celje 1989, 87 strani), Denarništvo v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini (Velenje 1989, 99 strani), 1991. leta pa Posojilništvo in hranilništvo v Savinjski dolini (Celje 1991, 77 strani). Povod za izdajo so bili različni visoki jubileji, ki jih banke praznujejo v spomin na začetke organiziranega zbiranja in hranjenja denarja v javnih zavodih.

Avtorju je treba priznati poleg izredne pridnosti velik posluh za zgodovino, saj je pridno segal po obstoječi literaturi, opozoril celo na nekatera dela, ki jih zgodovinarji običajno ne citirajo, so pa brez dvoma pomembna, in pregledal tudi veliko arhivskega gradiva. Po pripovedovanju njegovih znancev naj bi ga veliko celo rešil propadanja in imel tudi dragoceno zasebno zbirko. Odkril je tudi nekatere posameznike, nekdanje funkcionarje hranilnic in posojilnic, ki so gradivo hranili še doma. Zgradba vseh štirih publikacij je dokaj podobna, vendar daleč od tega, da bi smeli trditi, da je avtor izrabljaj svoje nekdanje zveze in prodajal gotovo veliko znanje. Vsaka knjižica je pisana z veliko ljubeznijo do kraja in problematiko. V vseh tekstih si je prizadeval, da bi v širšem gospodarskem in političnem dogajanju našel vzroke za nastanek prvih denarnih zavodov. V prikazovanju teh ozadij je na nekaterih mestih sicer nekoliko preveč nasilno iskal naprednost in blažil »nazadnjaštvo« ljudi, ki jih je bilo zaželeno in v nekaterih primerih celo dovoljeno opisovati le kot take, vendar tega nikoli ni storil na način, ki bi žalil dostojanstvo posameznikov. Osebe, (mnogo jih nastopa v njegovih tekstih) sicer večinoma niso več žive, so pa tu njihovi potomci, do katerih je treba biti kar najbolj obziren. Denarna vprašanja, zlasti tista, ki se

vežejo na poštenost in nepoštenost, sposobnost in nesposobnost, so mnogokrat še veliko bolj občutljiva kot je bila v preteklosti razprava o naprednosti in nenaprednosti posameznih oseb in njihove dejavnosti. Razmeroma veliko prostora namenja Videčnik tudi opisu delovanja obeh Vošnjakov, zlasti Mihaela. V knjižici Denarništvo v Šaleški in Zgornji Savinjski dolini zvemo nekoliko podrobnosti tudi o ozadju prestopa tretjega brata Franca in njegovega sina Hansa v nemški tabor. Zdi se, da je vpliv Jožefa in Mihaela, zlasti v drugi dobi slovenskega združništva, to je po letu 1893, nekoliko predimenzional in pozabil na veliko večji pomen in vpliv Krekovih prizadevanj.

Drugi del publikacij predstavlja obravnava posameznih hranilnic in posojilnic. Predvsem tu pride do izraza ogromno delo, ki ga je opravil avtor. Za mnoge denarne zavode marsikdaj ni mogel ugotoviti drugega kot da je obstajal, eventualno je lahko našel še nekaj imen funkcionarjev. Kjer je imel na razpolago več arhivskega gradiva, ga je s pridom uporabil. Žal je pri posameznih primerih preveč nasedel dosedanji praksi zgodovinarjev, ki so jih zanimale predvsem sestave odborov in pravilniki, premalo pa konkretno poslovanje. Videčnikove ocene in stališča bi bila ravno v tem pogledu nadvse koristna in zanimiva. Iz nekaterih misli, zapisanih v knjižici o posojilništvu in hranilništvu v Savinjski dolini, lahko celo zaslutimo, da je avtor preveč podlegel avtocenzuri ali pa nazorom plačnikov svojega dela. Demokratizacija, ki je prinesla več svežine v duhovno zatočnost naše vede, je očitno tudi njega ojunčila, da je povedal svoje mnenje o nesmiselnosti in političnem diriganju pri likvidacijah tega pomembnega segmenta našega gospodarstva. Zadnja poglavja Videčnikovih knjig so namenjena historiatu in opisu konkretne organizacije in delovanja naročnikov publikacij. Poleg historične imajo tudi veliko dokumentarno vrednost, zlasti v primerih, ko lahko opazujemo prehod predvojnih denarničarjev v prave bančne uslužbenice in celo vodilne delavce.

Nekaj besed zasluži tudi oprema knjig. V mislih nimamo toliko zunanjšega izgleda, ki ga sicer ne gre podcenjevati, kot izredno bogato slikovno gradivo. Prikazane so številne osebnosti, reproducirani so mnogi dokumenti, ki nam neposredno govorijo o vsebini. Ravno zaradi njih je mogoče domnevati, da tematika še zdaleč ni izčrpana. Ob branju Videčnikovih del in nekaterih drugih podobnih publikacij, upoštevanju gradiva, ki je v posameznih arhivih, in ob nekaterih lastnih izkušnjah pa smo prisiljeni javno predlagati okroglo mizo ali kolokvij o tej problematiki. Potrebno bi bilo nekoliko natančneje določiti bistvo problematike. Rezultat posvetovanja bi moral na eni strani nekoliko preusmeriti dosedanje raziskave, na drugi strani pa dati navodila arhivistom, katero gradivo je zares pomembno. Bojim se, da je bila v nekaterih primerih napravljena nepopravljiva škoda. Dokumenti, ki so jih ustvarile različne vaške hranilnice in posojilnice, so izredno pričevalni tudi o socialni problematiki naših kmetov. To velja predvsem za »dolgočasne« računske knjige, knjige vlog in posojil, porokov... Zapisniki letnih skupščin, celo zaključni računi, tudi nekateri zapisniki sej vodstev nimajo tolikšne vrednosti, kot so nekateri domnevali, še zlasti, ker je o teh zadevah kar dobro poročal tudi Narodni gospodar. Tudi to spoznanje je delno plod Videčnikovega dela.

Stane Granda

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS

RAZPRAVE — STUDIES

Tone Knez, Novo mesto v arheoloških obdobjih. Ob stoletnici raziskovanj Novo mesto in Archaeological Ages. A hundred Years of the Excavations	17—24
Ferdo Gestrin, Vaška naselja v domžalski občini v srednjem veku . . . Medieval Village Settlements in the Actual Community of Domžale	25—31
Ignacij Voje, Odnos med Kozmom Ravbarjem s Krumperka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju Relation between Master Kozma Ravbar of Krumperk and the Village Community Domžale in the 16 th Century	33—40
Catherine Carmichael, Angleška gentlemana na potovanju po sloven- skih krajih leta 1737 Two Gentlemen Travellers in the Slovene Lands in 1737	41—46
Katja Sturm-Schnabl, Odmev francoske revolucije na slovenskem Koroškem The Reflections of the French Revolution in the Slovenian part of Car- inthia	47—53
Janko Pleterski, Italijansko, nemško in slovensko (jugoslovansko) sti- čišče (1918—1920) Italian, German and Slovene (Yugoslav) Juncture (1918—1920)	55—63
Jurij Perovšek, Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923 National-political Concepts of the Slovene Unitarian Powers in 1923	65—83
Zdenko Čepič, Povojni beg z zemlje. Notranje migracije v Sloveniji 1945 —1960 The postwar Getaway from the Land. Inner Migrations in Slovenia 1945 —1960	85—106
Matjaž Klemenčič, Slovenci v Združenih državah Amerike Slovenes in the United States of America	107—112
Herwig Wolfram, Karantanija med vzhodom in zahodom Carantania between the East and the West. Avars, Bavarians and Lombards in the 8 th and 9 th Century	177—187
Bogo Grafenauer, Problem migracij v zgodovini Slovencev Migration Problem in the History of the Slovenes	189—201
Bogo Grafenauer, Migracije v jugoslovanskih deželah od 15. do 18. stoletja in njihov pomen za nadaljnji narodnostni razvoj Migrations in the Yugoslav Countries from the 15 th till the 18 th Cen- tury and their Significance for Further National Development	203—209
Branko Marušič, Cesare Balbo v Ljubljani Cesare Balbo in Ljubljana	211—215
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (1. del) Historical Society for Carniola (Part 1)	217—238
Andrej Studen, Stanovanjska kultura nekaterih ljubljanskih ulic 1910 Housing Culture of Some Streets in Ljubljana in 1910 (Part 1)	239—257
Marjan Britovšek, Dileme »novega kurza« Leva Davidoviča Trockega Dilemmas in the »New Course« by Lev Davidovič Trocky	259—268
Miroslav Stiplovšek, Volitve v Delavsko zbornico za Slovenijo leta 1926 Elections to the Labour Chamber for Slovenia in 1926	269—290
France Kresal, Koncentracija delavstva v revirjih in industrijskih cen- trih v Sloveniji med obema vojnama Working Class Concentration in the Environs and Industrial Centres in Slovenia between the Wars	291—297
Janez Malačič, Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni External Migrations of Slovenia after the Second World War	299—313
Janez Rotar, Najstarejši domači zapis imena dežele kranjske The Oldest Written Record of the Name »dežela kranjska« (Province of Carniola)	357—361

Vladimir Pogačnik, Nodierovi pogledi na jezike Ilirije	363—368
Nodier's Views on the Languages of Illiria	
Ernst Bruckmüller, Nove raziskave zgodovine avstrijskega meščanstva	369—391
New Researches on the History of Austrian Bourgeoisie	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (2. del)	393—410
Historical Society for Carniola (Part 2)	
Andrej Studen, Stanovanjska kultura nekaterih ljubljanskih ulic 1910	411—427
Housing Culture of Some Streets in Ljubljana in 1910 (Part 2)	
Petra Svobljšak, Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno	429—444
Slovene refugees in Italy during the World War I (Part 1)	
James D. Young, Nacionalno vprašanje, škotska zgodovina in socializem	445—449
The National Question, Scottish History and Socialism	
France Kresal, Delavski zaupniki	451—460
Trade Union Organizers	
Damijan Guštin, Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem	461—478
Role and Significance of the Armed Forces in Slovenia in 1941—1945	
Ferdo Gestrin, Radovljica — vas, trg in mesto do 17. stoletja	517—547
Radovljica — Village, Borough and Town till 17 th Century	
Peter Štih, K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri	549—557
To the History of Gentry in the Karst in Istria	
Maja Žvanut, Primož Trubar kot varuh Prunerjevih otrok in zapuščine	559—563
Primož Trubar as a Guardian of Pruner's Children and Legacy	
Pavle Merku, Krajevno imenoslovje na Tržaškem. Zgodovinska in metodološka opažanja	565—580
Toponymy studies on the territory of Trieste. Historical and methodological notes	
Olga Janša-Zorn, Historično društvo za Kranjsko (3. del)	581—593
Historical Society for Carniola (Part 3)	
Andrej Studen, Stanovanjska kultura nekaterih ljubljanskih ulic 1910 (3. del)	595—605
Housing Culture of Some Streets in Ljubljana in 1910 (Part 3)	
Petra Svobljšak, Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno (2. del)	607—637
Slovene refugees in Italy during the World War I (Part 2)	
Miran Komac, Migracijski procesi v Furlaniji-Julijski krajini s posebnim ozirom na Beneško Slovenijo	639—649
Migration Processes in Friuli-Venezia Julia with Special Regard to Venetian Slovenia	

PROBLEMI ZGODOVINE V ŠOLAH — PROBLEMS OF SCHOOL HISTORY

Darja Mihelič, Uvodna beseda v razgovor o novih vsebinah pouka zgodovine	113—114
Introductory Word to the Discussion on new Contents of History Teaching	
Peter Vodopivec, K razpravi o novi vsebinski zasnovi zgodovine v šoli	115—122
Discussion on the New Contents Concept of History at School	
Prvenka Turk, O šolski zgodovini, njenih nalogah in željah	123—126
On School History, its Tasks and Intentions	

ZAPISI — NOTES

Igor Grdina, Anton Novačan pri kralju Aleksandru na dan 26. avgusta 1929	127—130
Anton Novačan by King Aleksander on the 26 th of August 1929	
Marjeta Čampa, Slovenski vsakdanjik med II. svetovno vojno na italijanskih in nemških lepakih	130—132
Slovenian Day-to-Dayness during the World War II at Italian and German Placards	

Marko Kambič, Prof. dr. Vladimir Murko kot zgodovinar	479—488
Prof. Dr. Vladimir Murko as a Historian	
Janez Gradišnik, Revija »Dejanje« in tednik »Slovenija«	651—652
Review »Dejanje« and Weekly »Slovenija«	

JUBILEJI — ANNIVERSARIES

Vasilij Melik — sedemdesetletnik (Ignacij Voje)	5—13
Vasilij Melik — Septuagenarian	
Nagovor ob počastitvi jubileja prof. dr. Vasilija Melika na oddelku za zgodovino (Vasko Simoniti)	13—14
Address at the Occasion of Prof. Dr. Vasilij Melik Jubilee	
Zgodovinar o sebi in o svojem delu: prof. dr. Vasilij Melik	14—16
Historian on Himself and his Work : Prof. dr. Vasilij Melik	
Slavko Kremenšek — šestdesetletnik (Peter Vodopivec)	315—317
Slavko Kremenšek — Sexagenarian	
Ob osemdesetletnici Janeza Kramarja (Ferdo Gestrin)	489—490
Janez Kramar — Octogenarian	
Ludvik Čarni — šestdesetletnik (Vasilij Melik)	653—654
Ludvik Čarni — Sexagenarian	
Bibliografija Prof. dr. Ludvika Čarnija (Alojz Cindrič)	654—656
Bibliography of prof. dr. Ludvik Čarni	

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE — CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Sedemnajsti mednarodni kongres zgodovinskih ved v Madridu (Sergij Vilfan)	133—137
Seventeenth International Congress on Historical Sciences in Madrid	
Jegličev simpozij v Rimu (Vinko Rajšp)	137—138
Symposium on Bishop A. B. Jeglič in Rome	
Zgodovinsko društvo Ljubljana 1988—1990 (France M. Dolinar)	138—139
Historical Society of Ljubljana 1988—1990	
Belokranjsko muzejsko društvo 1988—1990 (Marjetka Balkovec)	139—140
Museum Society of Bela krajina	
Zgodovinsko društvo za Dolenjsko in Posavje 1988—1990 (Jože Jazbec)	140
Historical Society of Dolenjsko and Posavje 1988—1990	
Zgodovinsko društvo za severno Primorsko 1988—1990 (Branko Marušič)	141
Historical Society of Northern Primorska 1988—1990	
Zgodovinsko društvo za južno Primorsko 1989—1990 (Salvator Žitko)	141
Historical Society of Southern Primorska 1989—1990	
Zgodovinsko društvo za Koroško 1988—1990 (Marjan Linasi)	142
Historical Society of Koroška/Carinthia 1988—1990	
Zgodovinsko društvo Ptuj 1988—1990 (Bojan Terbuc)	142
Historical Society of Ptuj 1988—1990	
Zgodovinsko društvo za Pomurje 1988—1990 (Metka Fujs)	142—143
Historical Society of Pomurje 1988—1990	
Simpozij o življenju in delu dr. Antona Korošca (Jurij Perovšek)	319—325
Symposium on Life and Work of dr. Anton Korošec	
Seminar o prvi svetovni vojni (Petra Svobljšak)	326—327
Seminar on the First War	
Znanstveni simpozij »Il museo civico« (Boris Gombač)	327—329
Scientific Symposium »Il museo civico«	
Simpozij Jezuiti na Slovenskem (Vinko Rajšp)	491—492
Symposium »Jesuits in Slovenia«	

Simpozij o praznovanju prvega maja — Festa del lavoro (Franc Rozman)	492—493
Symposium on Celebrating of the May 1 st	
Krekov simpozij v spomin na stoletnico »Rerum novarum« (Stane Grand a)	657—658
Krek's Symposium in Memory Centtenaire »Rerum novarum«	
Znanstveni kolokvij »Jugoslovansko-italijanski odnosi v Istri v XIX. in XX. stoletju« (Boris Gombač)	659—660
Scientific Colloquy Yugoslav-Italian relations in Istria in the 19 th and 20 th Century	
Simpozij »Danilo Zelen in narodno revolucionarno gibanje na Primorskem med obema vojnama« (Ervin Dolenc)	661—663
Symposium »Danilo Zelen and National Revolutionary Movement in Primorje between the World Wars«	
Krščanskosocialno (socialistično) gibanje na Primorskem (Stane Grand a)	653—654
Christian-Social (Socialist) Movement in Primorje	

RAZSTAVE — EXHIBITIONS

Vinska kultura (Weinkultur) (Vinko Rajšp)	145
Wine Culture	
800 let nemškega reda (Jože Podpečnik)	329—334
800 Years of Teutonic Knights	

INSTITUCIJE — INSTITUTES

Ob sedemdesetletnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani (Franc Rozman)	146
At seventieth Anniversary of the History Department of the Philosophical Faculty	

OCENE IN POROČILA — REVIEWS AND REPORTS

Ivan Turk, Metka Culiberg, Janez Dirjec, Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrijce — zatočišče neandertalcev. Odgovor na oceno. (Ivan Turk)	147—149
Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske (Draško Josipovič)	149—150
Rajko Bratož, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja (Peter Štih)	151—154
J. Kolanović, Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441—1443 (Ferdo Gestrin)	154—156
Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju (Stane Grand a)	156—157
Adel im Wandel. Politik-Kultur-Konfession 1500—1700 (Vinko Rajšp)	158
Z. Levental, Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka (Peter Borisov)	158—160
Omer Hadžiselimović, Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. veka (Peter Vodopivec)	160—162
Carlo M. d'Attems : primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774 (France M. Dolinar)	162—165
Janez Cvirn, Kri v luft! Čreve na plot! (Andrej Studen)	166—167
Tadej Brate, Ljubljanski tramvaj 1901—1958 (Sandi Sitar)	167—168
Ivo Banac, Sa Staljinom protiv Tita. Informbirovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu (Ludvik Čarni)	168—170

Božo Repe, Obračun s Perspektivami (Aleš Gabrič)	170—171
Dve domovini — Two Homelands. Razprave o izseljenstvu — Migration Studies, I (Olga Janša-Zorn)	171—173
Dubrovački horizonti, I—XXII (Ignacij Voje)	335—339
Vasko Simoniti, Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju (Ignacij Voje)	339—342
Lothar Gall, Europa auf dem Weg in die Moderne 1850—1890 (Peter Vodopivec)	342—343
Dragutin Pavličević, Hrvatske kućne zadruge, I. (do 1881) (Boris Golec)	343—345
Mahničev simpozij v Rimu (Petra Svobljšak)	345—347
La gente e la guerra (Marta Verginella)	348—350
Gustav Ajdič in Zoran Jerin, Letalstvo in Slovenci 2, od prve do druge svetovne vojne (Sandi Sitar)	350—351
Vid Vremec, Pinko Tomažič in drugi tržaški proces 1941 (Janez Gradišnik)	351—353
La cultura slovena nel Litorale ; Lojze Bratuž po 50 letih (Janez Gradišnik)	353
Rüdiger vom Bruch, Rainer A. Müller, Historikerlexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert (Franc Rozman)	495
Perry Anderson, Prehodi iz antike v fevdalizem (Ludvik Čarni)	495—497
Maria Luisa Rizzatti, Leonardo (Sandi Sitar)	497
Jože Pogačnik, Starejše slovensko slovstvo (Igor Grdina)	497—499
Vasko Simoniti, Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju (Ignacij Voje)	499—502
Adelslexikon des österreichischen Kaisertums 1804—1918 (Božo Otorepec)	502—504
Karl Hasel, Forstgeschichte. Ein Grundriss für Studium und Praxis (Jože Maček)	504—506
Rolf Peter Sieferle, Der untetirdtsche Wald. Energiekrise und Industrielle Revolution (Jože Maček)	506—507
»Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück«. Frauen an der Universität Wien (ab 1897) (Vasilij Melik)	507—508
Les nationalités de l'Autriche-Hongrie et la paix de 1918—1919 (Vasilij Melik)	509—510
Dragana Gnjatović, Stari državni dugovi (Žarko Lazarevič)	510—512
Boris Kuret, Boršt (Boris Gombač)	512—513
Mario Meneghini, Piero Pisenti (Branko Marušič)	513
Charles S. Liebman, Steven M. Cohen, Two Worlds of Judaism (Marjeta Čampa)	513—514
Hans J. Schütz, Verbotene Bücher. Eine Geschichte des Zensur von Homer bis Henry Miller (Vasko Simoniti)	665—667
Reinhard Härtel, Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250) (Peter Štih)	667—668
Oskar Sakrausky, Primus Trubar : Deutsche Vorreden zum slowenischer und kroatischen Reformationswerk (Vinko Rajšp)	668—669
Die Krönungen Maksimilians II. zum König von Böhmen, römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack, ediert nach CVP 7890 (Vasko Simoniti)	669—671
Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem (Vasko Simoniti)	671—674
Miroslav Bertoša, Jedna zemlja, jedan rat (Istra 1615/1618) (Vasko Simoniti)	674—675
Anton Ožinger, Vizitacije savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751—1773 (France M. Dolinar)	676—678
France Pernišek, Zgodovina slovenskega Orla (Boris Rozman)	678—681
Štiri dragocene publikacije Aleksandra Videčnika (Stane Granda)	681—682

OBVESTILA — INFORMATION

Obvestila o izdajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	173—174
Information about the Issuing of Zgodovinski časopis (Historical Review)	
Zveze zgodovinarjev Jugoslavije ni več (Darja Mihelič)	650
Historical Association of Yugoslavia has ceased to exist	

IZVLEČKI — ABSTRACTS

Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 45, 1991, 1	I—VI
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 45, 1991, 1	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 45, 1991, 1 in 2	VII—X
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 45, 1991, 1 and 2	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 45, 1991, 2 in 3	XI—XIV
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 45, 1991, 2 and 3	
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 45, 1991, 3 in 4	XV—XX
Abstracts from Papers and Articles in Historical Review 45, 1991, 3 and 4	

UDK 940.54 (497.12)

GUSTIN Damijan, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju na Slovenskem 1941—1945

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 3, s. 461—478, 100 ctt.

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor z uporabo literature in primarnih virov prikazuje vlogo oborožene boja in oborožene sile narodnoosvobodilnega gibanja v letih 1941—1945, notranje strukture partizanske vojske in odnose med civilnim in vojaškim delom gibanja. Prikaže tudi njene glavne vojaške dosežke. Narodnoosvobodilno gibanje je ustvarilo obsežno in organizirano oboroženo silo, ki je bila samostojni del jugoslovanke partizanske vojske. Razmerje med obema se je skozi vojno gibalo k unifikaciji oborožene sile in je rezultiralo v formiranju Jugoslovanke armade in v razpustitvi slovenske partizanske vojske.

Avtorski izvirček

UDK 711.5:351.778.53 (497.12 Lj) "1910"

STUDEN Andrej, asistent raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, SLO-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Hišna posest in stanovanjska kultura nekaterih ljubljanskih ulic po popisu prebivalstva leta 1910

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 2, s. 239—257, št. 3, s. 411—427 in št. 4, s. 595—605, 10 ctt.

Sn. (De., Sn., En.)

Raziskava predstavlja postkus predstavitve hišne posesti in stanovanjske kulture na podlagi podatkov, ki jim vsebuje Popis prebivalstva v Ljubljani leta 1910. Avtor si je izbral pet vzorcev: a) cesto Franca Jožefa; b) področje »KMR« (krojaška ulica, Mesini trg 23, 24 in 25 ter Ribja ulica 2); c) cesto Svetega Petra 38—43; d) Gluško ulico in d) Galjevico. Pri vsakem vzorcu je najprej skušal hišno posest, nato pa podatki podobno stanovanjske kulture vzorca, kjer skuša razkriti stanovanjsko tipologijo, posejlenost stanovanj in seveda stanovančice same. Na koncu raziskave poskuša avtor z medsebojno primerjavo vzorcev odprti tudi vpogled v »vsaj približno« strukturo stanovanjske ponudbe takratne Ljubljane kot celote.

Avtorski izvirček

UDK 929 Murko V.

KAMBIČ Marko, asistent stažist, Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, SLO-61000 Ljubljana, Kongresni trg 11

Prof. dr. Vladimir Murko kot zgodovinar

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 3, s. 479—488, 58 ctt.

Sn. (De., Sn., En.)

V. Murko (4. 3. 1906 — 11. 12. 1986), priznani finančni strokovnjak, se je ukvarjal tudi z zgodovino. Najprej je raziskoval zgodovino ekonomske in finančne stroke, v zrelih letih se je posvetil preučevanju slovenske kulturne in znanstvene zgodovine s poudarkom na priložnostih starejših slovenskih znanstvenikov (Go leta 1880) k evropski kulturi. Vzorno je obdelal življenje in delo Josipa Ressa. Z razprskami je posegal tudi na področje zgodovine naravoslovnih strok. Pregledu in oceni Murkovega zgodovinskega dela je dodana še bibliografija 91 njegovih del z zgodovinsko tematiko.

Avtorski izvirček

UDK 325.254 (450=863) "1914/1918"

SVOLJŠAK Petra, raziskovalni asistent Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SLO-61000 Ljubljana, Novi trg 5

Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 3, s. 429—444 in št. 4, s. 607—637, 201 ctt.

Sn. (It., Sn., En.)

24. maja 1915 je italijanska vojska izvedla t. i. prvi sunek — »il primo balzo« in zasedla slovenska področja na desni strani soške fronte. To je sprožilo tudi evakuacijo civilnega prebivalstva iz ozemelj, ki jih je zasedla italijanska vojska in so bila v t. i. operacijskem območju. Za begunce je skrbel posebna služba Generalnega sekretariata za civilne zadeve (Segretariato Generale), ki je izselitev izvedla v treh na stopenjih: evakuacija, vmesne postaje (stazioni di sosta) in prihod na cilj. Slovenski begunci so bili razmeščeni po celotni Italiji, na domove pa so se vračali spomladi leta 1919.

Avtorski izvirček

KAMBIČ Marko, Assistant Probationer, University of Ljubljana, Faculty of Law, SLO-61000 Ljubljana, Kongresni trg 11

Prof. Dr. Vladimir Murko as a Historian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 3, pp. 479—488, 58 notes

Sn. (De, Sn., En.)

V. Murko (4. 3. 1906 — 11. 12. 1986), the recognized financial expert, was quite interested in historiography too. First he studied the history of economy and finance, at a ripe old age, however, he gave himself up to studying the Slovene cultural and scientific history with emphasis on the contribution of old Slovene scientists (until 1800) to the European culture. He perfectly treated the life and work of Josip Ressel. In his treatises he also dealt with history of natural sciences. In addition to the survey and estimation of Murko's historical work there is also the bibliography of his 91 works dealing with historical themes.

Author's Abstract

GUSTIN Damijan, M. A., Assistant, Institute for Modern History, SLO-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne I

Role and Significance of the Armed Forces in Slovenia in 1941—1945

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 3, pp. 461—478, 100 notes

Sn. (De, Sn., En.)

On the basis of literature and original sources the author describes the role of the combat and of the armed forces of National Liberation Movement in the years 1941—1945, further the role of internal structure of the partisan army, as well as relations between the civil and the military division of the movement. He also presents its main military achievements. The National Liberation Movement created extensive and organized armed forces, which were the independent part of the Yugoslav partisan army. The proportion between both of them moved during the war towards the armed forces unification and resulted in the Yugoslav Army formation and the Slovene partisan army disbandment.

Author's Abstract

SVOLJŠAK Petra, Research Assistant, Historical Institute Miliko Kos at the Centre of Scientific Research of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SLO-61000 Ljubljana, Novi trg 5

The Slovene Refugees in Italy during the First World War

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 3, pp. 429—444 and No. 4, pp. 607—637, 201 notes

Sn. (It, Sn., En.)

On the 24th of May 1915 the Italian army carried out the so called first offensive push and occupied the Slovene territory on the right side of the Isonzo front. This caused the evacuation of the civil population from the territories occupied by the Italian army which were in the so called operative zone. The refugees were assisted by the special service of a General Secretariat, which carried out the deportation in three steps: evacuation, intermediate station and the arrival at the final destination. The Slovene refugees were dislocated over the entire Italy. They began to return to their homes in the spring of 1919.

Author's Abstract

STUDEN Andrej, Assistant Researcher, Institute for Modern History, SLO-61000 Ljubljana, Trg osvobodilne I

The Housing Stock and Culture in Some Streets in Ljubljana after Census in 1910

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 2, pp. 239—257, No. 3, pp. 411—427 and No. 4, pp. 595—605, 10 notes

Sn. (De, Sn., En.)

The research tries to present the housing stock and culture on the basis of data, comprised in the census of 1910 in Ljubljana. The author chose 5 models: a) cesta Franca Tožeta; b) the block »KMR« (Krojaška ulica, Mesni trg 23, 24 and 25, and Rihja ulica 2); c) cesta Svetega Petra 38—43; d) Glinška ulica and e) Galjeviča. With each model the author tried first to describe the housing stock and then to give the picture of the housing culture of the model, where he tried to find out the housing typology, the density of lodgings occupation and of course the tenants. At the end of his research the author tries by means of the models comparison to give at least an approximate picture of the lodgings offer structure of the then Ljubljana as a whole.

Author's Abstract

UDK 949.712 Radovljica ".../16"

GESTRIN Ferdo, dr., redni profesor v pokoju, SLO-61000 Ljubljana, Gestrinova 1

Radovljica — vas, trg in mesto do 17. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 4, s. 517—547, 133 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Na osnovi arhivskih virov in literature je avtor dal podroben pregled razvoja Radovljice od vasi do trga (pred 1320) in mesta (v letih 1473/8), njenega prebivalstva, uprave in cerkvene ureditve ter gospodarstva.

Avtorski izvleček

UDK 316.343.32 (453.3) "11/13"

STIH Peter, asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SLO-61000 Ljubljana, Askerčeva 12

K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 4, s. 549—557, 76 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Iz Tirolskega deželnega arhiva v Innsbrucku sta objavljeni dve listini, pomembni za zgodovino nižjega plemstva v Istri in na Krasu, v dodatku pa je opozorjeno na številne povezave med nižjim plemstvom na tem prostoru, ki je sem prihajalo tudi iz Tirolske in Koroške.

Avtorski izvleček

UDK 343.67 (497.12 Lj) "1563". 929 Prunner Chr.

ZVANUT Maja, višji kustos, Narodni muzej, SLO-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Primož Trubar kot varuh Prunerjevih otrok in zapuščine

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 4, s. 559—563, cit. 10

Sn. (De., Sn., En.)

V testament ljubljanskega steklarja Kristofa Prunerja (umrl leta 1563), ki ga hrani Arhiv RS, je vloženo doslej neznano pismo Primoža Trubara, poslano iz Derendingena 6. junija 1576 ljubljanskemu magistratu, v katerem Trubar kot izvrševalec Prunerjeve oporoke opozarja na malomarnost glavnega izvrševalca Piera Andriana. Na koncu prispevka je to pismo v celoti objavljeno.

Avtorski izvleček

UDK 808.63—311 (450.361)

MERKŮ Pavle, prof., Via Rossetti 113, I-34139 Trieste/Trst

Krajno imenoslovje na Tržaškem. Zgodovinska in metodološka opazanja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 4, s. 565—580, 44 cit.

Sn. (It., Sn., En.)

Proučevanje krajvnih imen na tržaškem ozemlju se je razširilo v napetem obdobju najhujših nacionalističnih bojev: rezultat je tendenciozna slika, ki ne upošteva znanstvenih metod in si prizadeva dokazati, da so vsa krajevna imena slovenskega ali romanskega izvora. Zgodovinski objektivni vzroki in mistifikacija — politična ali kulturna — še danes otežujejo rešitev tega problema, ko italijanski in slovenski znanstveniki na popolnoma zgodovinskih in jezikovnih osnovah, izogibajo se tendencioznosti, poskušajo ugotoviti izvor imen.

Avtorski izvleček

UDC 316.343.32 (453.3) "11./13"

ŠTUH Peter, Assistant, University of Ljubljana, Faculty of Arts,
SLO-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

To the History of Gentry in the Karst in Istria

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 4,
pp. 349-357, 76 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Two documents from the Tyrolese Province Archives in Innsbruck being of importance for the history of the gentry in Istria and the Carst have been published. In the appendix it has been pointed out to numerous connections among the gentry in this territory coming here from Tyrol and Carinthia as well.

Author's Abstract

UDC 949.712 Radovljica ".../16"

GEŠTRIN Ferdo, Dr., Retired University Professor,
SLO-61000 Ljubljana, Gestirnova 1

Radovljica — Village, Borough and Town till 17th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 4,
pp. 517-547, 133 notes

Sn. (De., Sn., En.)

On the basis of archive sources and on the basis of literature the author gives a detailed survey of Radovljica till 17th century, its development from the village to the borough (before 1320) and to the town (in 1473/8) and its population, autonomy, church organisation and economy.

Author's Abstract

UDC 808.63-311 (450.361)

MERKUR Pavle, Prof., Via Rossetti 113, I-34139 Trieste/Trst

Toponimny studies on the territory of Trieste. Historical and methodological notes

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 4,
pp. 565-580, 44 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The study of place names on the territory of Trieste spread out during a tense period of highest nationalistic struggles here: the result is a tendentious picture. Without respect to scientific methods, which tends to prove that all place names are of Slavic or Roman origin. Historical, objective reasons and mystification — political or cultural — make it difficult to solve the problem even today, when Italian and Slovene scholars are trying to state the origin of names, avoiding tendentiousness, on purely historical and linguistic bases.

Author's Abstract

UDC 343.67 (497.12 Lj) "1563". 929 Prunner Chr.

ZVAVNUT Maša, Superior Custodian, National Museum,
SLO-61000 Ljubljana, Prešernova 20

Primož Trubar as Guardian of Pruner's Children and Legacy

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 4,
pp. 559-563, 10 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In a series of testaments in the State Archives of Slovenia also the last will of Ljubljana's glassware merchant Kristof Pruner (died in 1563) be found. An up to now unknown letter of Primož Trubar has been put in this document. It was written in Dendingen on June the 6th, 1576, and sent to the municipal authorities of Ljubljana, in which Trubar points out to the negligence in carrying out the provisions of Pruner's last will. The letter is published in its original form at the end of the article.

Author's Abstract

UDK 061.22:949.712 "1643/1862"

JANSA-ZORN Olga, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, SLO-61000 Ljubljana, Kardejeva ploščad 16

Historično društvo za Kranjsko (3. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 4, s. 581—593, 40 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Historično društvo za Kranjsko je posvečalo veliko skrb arhivski zbirki, iz katere se je kasneje razvil deželni arhiv. Pridobilo je mnogo originalnih listin. Arhivsko gradivo je bilo pogosto objavljano v Mittheilungen (Diplomatarium Carnolicum). Društvo je imelo tudi numizmatično zbirko in zbirko pečatov.

Avtorski izvleček

UDK 325.2 (453.18=863)

KOMAC Miran, dr., docent FDV, ravnatelj Inštituta za narodnostna vprašanja, SLO-61001 Ljubljana, Erjavčeva 26, pp. 318

Migracijski procesi v Furlaniji-Juljski krajini s posebnim ozirrom na Beneško Slovenijo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 4, s. 639—649, 38 cit.

Sn. (Lt., Sn., En.)

Avtor podaja tipologijo migracijskih tokov znotraj slovenske manjšine v Videmski pokrajini ter analizira smeri, oblike ter predvsem posledice, ki so jih ti procesi vnesli v procese razvoja. Ugotavlja izrazito poudarjeno emigrantsko plast, ki je vodila v mnoge socialno antropološke spremembe slovenske populacije, strahotno depopulacijo slovenskega aviohtonega teritorija ter do globokih posledic v psihičnem in družbenem stanju Slovencev v Nadškkih dolinah.

Avtorski izvleček

UDK 929 Carni L.

MELIK Vasilij, dr., redni profesor v pokoju, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SLO-61000 Ljubljana, Aškercova 12

Ludvik Carni — šestdesetletnik

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 45/1991, št. 4, s. 653—656

Sn. (Sn., En.)

Ludvik Carni (r. 5. 11. 1931 v Ivanovcih) je leta 1959 diplomiral na Filozofski fakulteti, na oddelku za zgodovino. Poklicno pot je začel na Inštitutu za sociologijo, od leta 1961 je na filozofski fakulteti. Njegov predmet je vseskozi obca sociologija. Članku je dodana bibliografija objav profesorja Carnija.

N. Stergar

KOMAC Miran, Dr., Assistant Professor, Faculty of Social Sciences, Director of the Institute for Ethnic Problems, SLO-61001 Ljubljana, Erjavčeva 26, pp. 318

Migration Processes in Friuli-Venezia Julia with Special Regard to Venetian Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 4, pp. 639—649, 38 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The author gives the typology of migration processes within the Slovene minority in the Udine province, and analyses the directions, forms and most of all the consequences due to those processes through the development. He states a distinctly standing out emigration stratum having led to many social-anthropological changes of the Slovene population, to horrible depopulation of the Slovene autochthon territory as well as to deep consequences in psychic and social conditions of the Slovenes in the Natisone Valley.

Author's Abstract

JANŠA-ZORN Olga, Dr., Lecturer, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, SLO-61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 16

Historical Society for Carniola (Part 3)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 4, pp. 581—593, 40 notes

Sn. (De., Sn., En.)

Historical Society for Carniola took a great care of the archive collection from which later the province archives has developed. It gained many original documents. The documents were frequently published in Mittheilungen (Diplomatarium Carniolenum). The society possessed also the numismatic collection and the collection of seals.

Author's Abstract

UDC 229 Carni L.

MELNIK Vasilij, Dr., Retired University Professor, University in Ljubljana, Faculty of Arts and Sciences, SLO-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Ludvik Carni — Sexagenarian

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 45/1991, No. 4, pp. 653—656

Sn. (Sn., En.)

Ludvik Carni (b. in Ivanovci on November 5th, 1931) has reached his degree in history at the Faculty of Arts and Sciences in Ljubljana. He joined the Institute for Sociology first and the Faculty of Arts and Sciences in 1961. He has been teaching sociology. Bibliography of printed works of professor Carni is added to the article.

N. Stergar

ZGODOVINSKI ČASOPIS (ZČ)

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, telefon (061) 150 001, int. 210, lahko dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

1/1947 (ponatis 1977) — 144 SLT	33/1979, št. 3 — 106 SLT
2-3/1948-49 (1988) — 194 SLT	33/1979, št. 4 — 86 SLT
4/1950 (1987) — 180 SLT	34/1980, št. 1-2 — 156 SLT
5/1951 (1987) — 240 SLT	34/1980, št. 3 — 80 SLT
6-7/1952-53 (1986) — 348 SLT	34/1980, št. 4 — 80 SLT
8/1954 (1990) — 224 SLT	35/1981, št. 1-2 — 122 SLT
9/1955 (1989) — 180 SLT	35/1981, št. 3 — 86 SLT
10-11/1956-57 (1990) — 203 SLT	35/1981, št. 4 — 63 SLT
12-13/1958-59 (1991) — 280 SLT	36/1982, št. 1-2 — 114 SLT
14/1960 — pred ponatisom	36/1982, št. 3 — 80 SLT
15/1961 (1989) — 144 SLT	36/1982, št. 4 — 63 SLT
16/1962 (1991) — 240 SLT	37/1983, št. 1-2 — 106 SLT
17/1963 (1978) — 180 SLT	37/1983, št. 3 — 68 SLT
18/1964 (1980) — 180 SLT	37/1983, št. 4 — 74 SLT
19-20/1965-66 (1985) — 224 SLT	38/1984, št. 1-2 — 106 SLT
21/1967 — pred ponatisom	38/1984, št. 3 — 63 SLT
22/1968, št. 1-2 (1983) — 106 SLT	38/1984, št. 4 — 74 SLT
22/1968, št. 3-4 — razprodan	39/1985, št. 1-2 — 114 SLT
23/1969, št. 1-2 (1989) — 122 SLT	39/1985, št. 3 — 98 SLT
23/1969, št. 3-4 (1989) — 98 SLT	39/1985, št. 4 — 80 SLT
24/1970, št. 1-2 (1981) — 98 SLT	40/1986, št. 1-2 — 132 SLT
24/1970, št. 3-4 (1988) — 114 SLT	40/1986, št. 3 — 93 SLT
25/1971, št. 1-2 (1985) — 122 SLT	40/1986, št. 4 — 114 SLT
25/1971, št. 3-4 (1986) — 114 SLT	41/1987, št. 1 — 122 SLT
26/1972, št. 1-2 (1980) — 144 SLT	41/1987, št. 2 — 122 SLT
26/1972, št. 3-4 (1984) — 132 SLT	41/1987, št. 3 — 114 SLT
27/1973, št. 1-2 (1989) — 122 SLT	41/1987, št. 4 — 114 SLT
27/1973, št. 3-4 (1988) — 132 SLT	42/1988, št. 1 — 106 SLT
28/1974, št. 1-2 (1988) — 122 SLT	42/1988, št. 2 — 106 SLT
28/1974, št. 3-4 — razprodan	42/1988, št. 3 — 114 SLT
29/1975, št. 1-2 — razprodan	42/1988, št. 4 — 93 SLT
29/1975, št. 3-4 — 200 SLT (kmalu razprodan)	43/1989, št. 1 — 106 SLT
30/1976, št. 1-2 — 122 SLT	43/1989, št. 2 — 106 SLT
30/1976, št. 3-4 — 114 SLT	43/1989, št. 3 — 106 SLT
31/1977, št. 1-2 — 200 SLT (kmalu razprodan)	43/1989, št. 4 — 114 SLT
31/1977, št. 3 — 180 SLT	44/1990, št. 1 — 106 SLT
31/1977, št. 4 — 92 SLT	44/1990, št. 2 — 114 SLT
32/1978, št. 1-2 — 132 SLT	44/1990, št. 3 — 106 SLT
32/1978, št. 3 — 98 SLT	44/1990, št. 4 — 114 SLT
32/1978, št. 4 — 98 SLT	45/1991, št. 1 — 114 SLT
33/1979, št. 1 — 122 SLT	45/1991, št. 2 — 114 SLT
33/1979, št. 2 — 114 SLT	45/1991, št. 3 — 120 SLT
	45/1991, št. 4 — 168 SLT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust. Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 tolariev, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 1000 SLT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 20 tolarjev zaračunamo dejanske poštne stroške.

Ponatis vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu po posebni nižji prednaročniški ceni.

Bibliografsko kazalo za prvih petindvajset letnikov ZČ stane 80 SLT. Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

